خودا

سەعید حەووا
نووسیویەتی

سۆران
کردوویە بە کوردی

چاپی دووەم - ٢٠١٣ز

الله

جل جلاله

خودا

بسم الله الرحمن الرحيم

ناوی پەڕتوك: الله - ﷻ- خودا-
ناوی نووسەر: سەعید حەووا
ناوی وەرگێڕ: سۆران
نۆبەتی چاپ: چاپی دووەم ٢٠١٣ز
ژمارەی سپاردن: (٣٠٦) ساڵی ٢٠٠٠

مافی لە چاپدانەوە پارێزراوە

لێکۆڵینەوەی بەرنامەیی ئامانجدار لەمەڕ سێ بنەمای:
خودا - پێغەمبەر - ئیسلام

الله

جل جلاله

خودا

سەعید حەووا
نووسیویەتی

سۆران
کردوویە بە کوردی

دەستپێك

نزیکەی پانزە ساڵ پێش ئێستا کە بارودۆخ بە جۆرێکی تر بوو، بە پەرۆشەوە لە وەرگێڕانی چاپی یەکەمی ئەم پەرتووکەی بەردەستان بوومەوە کە ئەوکات هێندە سەرچاوەی کوردی دەربارەی ئەم بابەتە لە ئارادا نەبوو؛ بە هەردوو شێوەی زانستی و ئایینی ڕاستیەکی گەورەی ژیان بسەلمێنێت، و ڕاستەوخۆ پەیوەندی بە هەر یەکێك لە ئێمەی مرۆڤەوە بێت، وەڵامی پرسیاری دەسەوسانکاری هەندێك لە فەیلەسوفان و ئەوانەی بێ زانستی تەواو لە بابەتگەلێکی وا هەستیارەوە دەدوێن بداتەوە، وەڵامەکەش وتوێژێکی بەڵگەداری ڕاستەوخۆ بێت لەگەڵ ژیری ئێمەی مرۆڤ و جگە لەمەش مرۆڤ لە خوێندنەوەی ئەم پەرتوکەوە هزری بە ڕووی زانستەکان والاتر دەبێت و هانداتێکی باشە بۆ کردنەوەی دەرگاکانی بیرو ژیریی بە ڕووی گەردوون و بوونەوەراندا. بۆیە لەکۆتایی خوێندنەوەی ئەم پەرتووکەدا گومانەکان دەپوکێنەوەو لە کەناری ئارامی بڕوادا خۆمان دەبینینەوە - گەر مەبەست گەشتنە ڕاستی بێت- ئێدی ئا لێرەوە مرۆڤ قەناعەت و دیدو تێڕوانین و ئاکارەکانی بە جۆرێکی ئامانجدارو ئیجابی ئاراستە وەردەگرێت.

دوای وەفاتی نووسەری ئەم پەرتووکە- خوای گەورە بە بەهەشت ئاسوودەی بکات- دیارە خانەی السلام بۆ چاپ و بڵاوکردنەوە بە شێوەیەکی ڕەسمی یان لە لایەن خودی نووسەرەوە کاتێك لە ژیاندا بووە یاخود لەلایەن بنەماڵەی نووسەرەوە دوای کۆچکردنی، سەرپشك کراون بۆ بڵاوکردنەوەو تەنانەت دەسکاریکردنی پێویستیش لە پەرتووکەکانیدا بە پێی پێداویستی سەردەم و پێشکەوتن و چاوخشاندنەوە بە هەڵەدا گەرتیایاندا بووبێت، ، بۆیە من شادمان بووم کاتێك چاپی نوێی ئەم پەرتووکەم پێشچاوکەوت کە لە ساڵی ٢٠٠٩ز-١٤٣٠ك بە چاپی نۆهەم کەوتە بەردیدی خوێنەران. ئەوەی سەرنجمدا لە بەراوردکردنی بەو نووسخەیەی من وەرگێڕانی چاپی یەکەمی کوردیەکەم بۆ کردبوو، بینیم بە شێوەیەکی

هـاوچەرخ دارێـژراوەتەوەو هەنـدێك پەرەگرافـی بـۆ زیـادکراوەو هەنـدێکی لێکەمکـراوە، ژێـدەرەکان لە هەر لاپەڕەیەکـدا نووسـراون و ئامـاژە بەو سـەرچاوانە کـراوە کە وتەکـانی لێوەرگیـراوە، ئەو کاتە من دڵنیا بـووم کە نـاوەڕۆکی ئەم پەڕتـووکە وشـە بە وشـە و ژمارە بە ژمـارە پێـداچوونەوەی بـۆکراوەو لە دڵەوە دەستخۆشـی ئەم کـارەم کـرد، ئەمە زیـاتر گوژمـو گوڕیدا بە من تا خۆم تەرخانبکەم بە -کۆمەکی پەروەردگار- بۆ بەراوردکردنی چاپی یەکەمی وەرگێڕانەکەی من لەگەڵ چاپە نوێیەکەی خانەی السلام دا، بە ئەمانەتەوە و زۆر بە وردیی تەنانەت خاڵبەندیشـم فەرامۆش نەکردو هەوڵمدا بەوەی لە توانامدابێت و بەو ئەزموونەی لە چەند ساڵی ڕابردوودا کۆم کردبووەوە ئەم چاپە لە ڕووی وەرگێڕان و زمانەوانی و ئەگەری بـوونی هەڵەو کەموکـوڕی و بـواری ڕێنـووس و داڕشـتن و تەنـانەت خاڵبەندیشـەوە پێیـدا بچـمەوەو خوازیـارم لە پەروەردگار بـۆ هەمـووانی بکاتە پاداشـت و توێشـووی چـاکەی ڕۆژی دوایـی و هیـوادارم تـوانیبێتم ئەمـانەتی وەرگێـڕانەکەم وەك خـۆی بە کـوردی کردبێـت و خوێنەری ئازیزی کوردزوبانیش ئاشنابێت بە شێوازی وەرگێڕانەکەو کارئاسانی تێگەیشتنی بۆ بکات، چـونکە بەوەی لە توانامدا بێـت هەوڵمـداوە لە ئـاڵوزیی دووربـکەومەوەو بە زمـانێکی سـادە ماناکـان بگەیەنـم، هەرچەنـدە شـوێنگەلێکی وا لەم پەڕتـووکەدا هەن پێویسـتیان بەوردبـوونەوەو بیرفراوانی هەیە بـۆ لێتەگەشـتنیان، بەڵام دڵنیام هەر خوێنەرێك کەم تا زۆر بە پێی ئاسـتی تێگەشـتن سـوودی خـۆی لێـدەبینێت. بەڵام لەگەڵ هەمـوو ئەمانەشـدا نابێـت ئەوە لەیـادبکەین کە بێ خەوشـی و تەواویەتی ڕەهـا بـۆ پەروەردگاری تـاك و تەنیـای خـاوەنی گەردوونەو هەمووشمان کۆمەکی و ئومێد لەوەو ە وەردەگرین.

وەرگێڕ

پێشەکی زنجیرەی سێ بنەماکە

لەم زنجیرەیەدا- زنجیرەی سێ بنەماکە- هەوڵمداوە لە سێ بنەمای سەرەکی بدوێم کە بە بێ زانینیان و بڕوابوون پێیان موسڵمانبوونی مرۆڤ نایەتەدی، زیاتر تیایدا بە ڕێکخستن و کۆکردنەوەی زانیاریەکانی ناوی هەستاوم، نەك وەك دانەر، هەر وەك چۆن تێبینی ئەوەشم کردووە زۆر لەسەر ئەم سێ بنەمایە نووسراوە، بەڵکو لەهەر بەشێك لەبەشەکانیان زۆر نووسراوە، بێ ئەوەی لێکۆڵینەوەیەکی سەراپاگیر هەبووبێت بۆ ئەم بنەمایانە، بۆیە هەوڵمداوە بە هەموو توانایەکمەوە ئەم کەلێنە پڕ بکەمەوە، لەهەر جێیەکیشدا کەسێکم بینیبێتەوە لەمن باشتر لەو بوارەدا دوابێت ئەوا هیچ ڕێگرێکم لەبەردەم خۆمدا دانەناوە بەوەی سوودی بۆمان هەبێت و هەندێکی لێ وەربگرم، جا خوێنەری بەڕێز لات سەیر نەبێت هەست بە زۆریی گواستنەوەی زانیاری بکەیت لە سەرچاوەی ترەوە، چونکە سووربوون و خەمی من زیاتر لە دەرخستنی بیرۆکەی پەرتووکەکە بووە ، نەك ستایشکردنی ئەوەی ڕاستی گوتووە، یاخود لەترسانم لەوکەسەی بیەوێت ئاگر هەڵگیرسێنێت و خراپ بدوێ.

***

پێغەمبەری پێشەوامان محەمەد (ﷺ) فەرموویەتی: ((من قال: رضيت بالله ربا و بالاسلام دينا و بمحمد (ﷺ) نبيا وجبت له الجنة))[1].مانای: ئەوەی ڕازی بێت بە خودا وەك پەروەردگار و بەئایینی ئیسلام و بە پێغەمبەرێتی محەمەد ئەوا بەهەشتی بۆ دەبێت.

وفەرموویەتی:

((ذاق طعم الإيمان من رضي بالله ربا ، وبالإسلام دينا ، وبمحمد رسولا))[2] مانای: چێژی باوەڕی چەشتووە ئەوەی بە پەروەردگارێتی خودا ڕازی بێت و بە ئیسلام وەك ئاین و بە نێردراوێتی محەمەد بڕوای هەبێت.

.....

(١)رواه الإمام مسلم" في " صحيحه " (رقم/١٨٨٤) والنسائي في " السنن الكبرى"و ابوداود.

(٢)اخرجه مسلم و الترمذي.

ئەم زنجیرەیەش (الاصول الثلاثة) بە جۆرێك دەربارەی زاتی خودا دەدوێت کە بە پشتیوانی خودا هیچ گومانێك ناهێڵێتەوە و هەموو گومانێك ڕادەماڵێت، و بواری هیچ درۆیەك ناهێڵێتەوە، واش لە مرۆڤ دەکات ڕازی بێت بە پەروەردگارێتی خوای گەورە.

بە جۆرێکیش دەربارەی پێغەمبەری خودا(ﷺ) دەدوێت، کەسایەتی ئەو پێغەمبەرە بۆ هەموو کەسێك بەوپەڕی قەناعەت و بەڵگەوە دەربکەوێت، ئەم دوو سیفەتەش وا لە مرۆڤ دەکەن ڕاستییەکانی وەك خۆر لا ڕوون بێت: ئەو ڕاستیەی کە محەمەد (ﷺ) مەزنترین ڕووخسارەکانی مرۆڤایەتیە لە هەموو بوارێکەوە، هەر وەك چۆن بەڵگەی پەیامەکەی بەجۆرێکە هیچ دەرفەتێك لەبەردەم ژیریدا ناهێڵێتەوە جگە لە باوەڕبوون نەبێت پێی.

لەبەشی سێهەمیشدا لەبابەت ئیسلامەوە ئەدوێین؛ وەك عەقیدەو بەندایەتیکردن و بەرنامەی ژیان و هێنانەوەی پشگیریەکان بەبەڵگەی ڕوونەوە، بە شێوەیەك هەمەکی ئیسلام ڕوون دەکاتەوە لەگەڵ هەندێك لە پشك و بەشەکانیشی، بنەماو لقەکانی بە جۆرێك دەردەخات بەڵگە لەسەر ئادەمیزاد دێنێتەوە.

وبواری پێنادات دەسبەرداری ئەم ڕاستیە بێت و بەشتێکی ترەوە بنیشێتەوە (وَمَن يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا فَلَن يُقْبَلَ مِنْهُ*) آل عمران-٨٥. واتە: جائەوەی بێجگە لە ئاینی ئیسلام پەیڕەوی هەر ئاینێکی تر بکات لێی وەرناگیرێت.

مرۆڤ کاتێك لە خوێندنەوەی ئەم لێکۆڵینەوەیە دەبێتەوە دڵنیا دەبێت لە کاتێکدا خۆی بیەوێت حەق بناسێت و خوداش ڕێی نیشانبدات ئەوا بە فێنکایی یەقین دڵی ئاسوودە و دڵنیا دەبێت، ئەگەر نا ئەوا هەندێك عەقڵ هەن هەق دەبینن و بەڵام خۆیانی لێ لائەدەن.

ئەم پەڕتووکە خاڵی سەرەتایە بۆ لەدایکبوونەوەیەکی نوێی مرۆڤ کە دەیەوێت لە تاریکایی گومان و دوودڵی و فەوتان و لێکترازان و گێرەشێوێنی خۆی ڕزگار بکات.

***

خوێنەر لە خوێندنەوەی ئەم پەڕتووکەدا تێبینی ئەوە دەکات من زۆر وەستاوم لەسەر یەکەم بنەما کە (الله)یە بنەمای دووەمیش (الرسول) بە شێوەی شیکردنەوەو گفتوگۆکردن و بەڵگەهێنانەوەی قەناعەتپێکەر دواوم، بە پشتبەستن بە گوتاری ژیریی بە ئارام و خۆگرتنەوەو گرتنی هەموو دەروازەیەکی گومان و شوبهە؛ بەڵام لە بنەمای سێیەمدا (الاسلام) زیاتر ڕاستیەکانم خستووەتەڕوو وەك لە شێوازی گفتوگۆ کردن؛ هۆی ئەمەش

ئەوەیە کە مرۆڤ دوای ئەوەی بڕوادێنێت بە خوایەتی (الله) و پێغەمبەرێتی محەمەد (ﷺ) هیچی تری لەبەردەمدا نامێنێتەوە جگە لە تەسلیمبوون نەبێت بە ئاین و شەریعەتەکەی، باسەکە ئەوە نیە بەڵگە لەسەر هەموو بەشێکی ئیسلام بهێنینەوە - هەرچەندە بەڵگەش هەن - بەڵکو باسەکە لێرەدا پێناسەکردنە، لۆژیکی ژیرش دەڵێت مرۆڤ هیچی لەبەردەمدا نامێنێت جگە لە تەسلیم بوون بە خوا لە شەریعەتەکەیدا نەبێت، خودا پەوردگارەو دروستکراوەکانیش بەندەن، ئەو پەروەردگارە زانایەی مرۆڤی فێرکردووە لەو شتانەی نەیدەزانی.

***

هۆیەکی تر وای لێکردین زۆر لەسەر بامی خوداو پێغەمبەر بدوێین، ئەوەیە کە ماددیەتی بێباوەڕ هەردەم بە هەموو تواناکانیەوە لە هەوڵدایە تا مرۆڤ خودا لە بیر بکات و لە بوون و دڵەوە پێغەمبەرانی خودا بچوك بکاتەوە، لەمەشدا نەخشەی خاوەن ئاینە پووچەکان لە ناشیرینکردنی وێنەی ڕاستەقینەی پێغەمبەری خوا محەمەد (ﷺ) ڕۆڵیان بینیوە، بۆیە پێویست بوو ئەم لێکۆڵینەوەیە مافی خۆی بدرێتێ، چونکە ئەمجۆرە شاڵاوانە ڕۆژ لە دوای ڕۆژ لە زیادبووندان، ڕەنگدانەوەشی لەسەر دەروونی مرۆڤ سات دوای سات پتر دەبێت، تەنانەت موسڵمانانیش – کە بە تەنیا ئەوان خاوەنی ڕێگای ڕاستن – تووشی هەمان بەدبینی نارەوا دەبن، هەندێك ئێستا وان لە لێواری هەڵگەڕانەوەیەکی سامناکی گەورەدا، بۆیە زۆر ئاتاجی ڕوونکردنەوەی ئەم دوو بنەمایە دەبین لەگەڵ سێیەم بنەمادا وەك ئەوانی دی، تەنیا ئەو کەسانە نەبێت خودای پارێزەر دەیانپارێزێت.

***

جگە لەمانەش لەم پەرتووکەدا مەبەستێکی ترم هەبووە، ئەویش ئەوەیە کە ئەوانەی خەریکی کاری پەروەردەی ئیسلامیین گرنگترین لایەنیان لەبیرکردووە، ئەو لایەنەی کە ئیبن عومەر لەم فەرمایشتەدا ئاماژەی پێدەکات:

" ئێمە سەردەمانێك ژیاین، هەر یەکێك لە ئێمە ئیمانی پێش قورئان وەردەگرت، سورەتەکان لەسەر محەمەد(ﷺ) دەهاتنە خوارێ، حەڵاڵ و حەرام فێر دەبووین و پێویستی بە وەستان نەدەکرد تیایاندا وەك ئێوە قورئان فێر دەبن، کەچی من کەسانێکم بینی قورئانیان پێش ئیمان وەرگرت، قورئانیان لە فاتیحەوە دەخوێند تا کۆتایی کەچی

نەیاندەزانی چ فرمانێکی پێکردوون و لەچی دووری خستوونەتەوەو پێویستە گرنگی بە چی بدەن و ئەوەی خراپە وەکو خورمای خراپ (الدقل) لێیدووورکەونەوە"[1]

مەرگەساتی موسڵمانان لەوەدا چڕ دەبێتەوە کە زانیاری ئیمان و ڕێگەکەیان پشتگوێخست، کە ئەمەش پێشەکیەکی فیتری پەرتووکەکەی خودایە: *قُلْ هُوَ لِلَّذِينَ آمَنُوا هُدًى وَشِفَاءٌ وَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ فِي آذَانِهِمْ وَقْرٌ وَهُوَ عَلَيْهِمْ عَمًى * فصلت/٤٤ واتە: *پێیان بڵێ: ئەم قورئانە بۆ ئەوانەی باوەڕیان هێناوە هیدایەت و ڕێنموویی و شیفایە و چارەسەری هەموو دەرد و نەخۆشیەکان دەکات، جا ئەوانەی کە باوەڕ ناهێنن گوێچکەیان کەڕە و بەشتی تر ئاخنراوە، هەروەها کوێرن لە ئاستیدا.

ئەم زنجیرەیە لەگەڵ چەند پەرتووکێکی ترماندا هەوڵدانێکە بۆ گەڕانەوەی شتەکان بۆ شوێنەکانی خۆیان لە بابەت ئیمانەوە.

جا ڕەنگە ئەم پەرتووکە هێزێکی بەڵگەدار بە موسڵمان ببەخشێت و بەو هۆیەوە بتوانێت هەموو کەسێکی ئاوارە و شەپرۆی بەردەرگای خودای مەهرەبان بانگەواز لێبکات، هەروەها ڕەنگە بەڵگەش لەسەر هەموو دوژمنێکی خودا بهێنێتەوە کە نکۆڵی لە نیشانەو ئایەتەکانی خودا دەکەن، هەرچەندە لە دەروونەوە پەسەندیان کردووە بەڵام بەهۆی ستەم و خۆبەزلزانینەوە نکۆڵی دەکەن.

لەکۆتایدا پێویستە ئەم باسەش بخەمە ڕوو کە:

لە پەرتووکی بێباوەڕان و لادراوانیشەوە زانیاریم وەرگرتووە، چونکە حیکمەت چەکی بزری بڕواداره، هەموو ئەو پەرتووکانەش سوودم لێوەرگرتوون ئاماژەم پێیان نەداوە، مەرج نیە هەموو پەرتووکێك وتەم لێوەرگرتوون شایستەی خوێندنەوە بن، هەر شتێکم وەرگرتبێت بەبێ ڕوونکردنەوە بازم بەسەریاندا نەداوە ، پەروەردگاریش ئاگاداری مەبەستەو پشت وپەناو خاوەنە لە دنیاو دوارۆژدا باشترین پشتیوانە.

---

(١) أخرجه الطبراني في الاوسط، ورجاله الصحيح، كذا في مجمع الزوائد١/١٦٥ الطبعة الثانية.

پەڕتووکی یەکەم لە زنجیرەی سێ بنەڕەتەکە

دەربارەی

(اللّٰه) ﷻ (خودا)

((گەرئەم لێکۆڵینەوەت خوێندەوە، دەبینیت گەورەترین ڕاستی کە زانست وژیریی چەسپاندوویانەو هیچ دەمەقاڵێ هەڵناگرێ بریتیە لە بوونی خودای پاك و بە شکۆ، و بریتیە لەو ڕاستیەی هیچ کەسێك لەم گەردوونەدا جگە لە موسڵمان خودا بە تەواوی ناناسێت)).

پێشەکی

لە بازاڕدا پەرتووکی زۆر هەن بەڵگەی بوونی خودات پێدەدەن، بەڵام زۆر لەوانەی دەنووسن لەم بابەتەدا، بینایەکی ڕاست و دروست پێکناهێنن دەربارەی داخوازیەکانی بڕوابوون بە خودا لە بڕوابوون بە پێغەمبەرەکانی (علیهم الصلاة و السلام) و بڕوابوون بە سروش(وحي) و ئاین و شەریعەتی خودا، لەبەرئەوەیە کە ئەم پەرتووکە ئەم کەلێنە پڕدەکاتەوە و بە جۆرێك بەڵگەهێنانەوەی تیایەو شوێنگای بڕواهێنان بە خودا لە شوێنی خۆیدا دادەنێت لە ژیانی مرۆڤایەتیدا.

زۆر لەوانەی لە بابەت خودایەتییەوە نووسیویانە، تەنیا کورتیانهەڵهێناوە لەسەر بەڵگەی بوون ونەگەشتوونەتە ناسینی سیفات و ناوەکان، ویان دەربارەی سیفات و ناوەکان دواون وبەڵگەیان لەسەر بوون نەهێناوەتەوە، بۆیە لەهەردوو ئەم کارانە کەلێنی تێکەوتووە، و ئەم پەرتووکەش هەوڵئەدات پڕیان بکاتەوە.

زۆر لەوانەی لە بەڵگەکان دواون، یان نەیانتوانیوە سوود لە دەرهاویشتەکانی سەردەم ببینن، یاخود لە سۆنگەی بەخشینی زانستەکانی سەردەمەکەمان دواون بێ پەیوەستکردنی ئەمە بە بەخشینی هەموو سەردەمەکان، ئەمەش کەلێنێکە ئەم پەرتووکە پڕی کردووەتەوە.

زۆرینی لەوانەی لەم بابەتگەلەوە دواون بەڵگەی زانستییان فەرامۆشکردووە یاخود وردەکاری لە دەربڕین، بۆیە پێنووس بە هەڵەیدا بردوون بە بەکارهێنانی چەند وشەیەك کە ناگونجێن دروست نین یان ئەو وشانەی بێباوەڕی و تاوانی لەخۆگرتبێت، و هەندێکجار ناتەبایش لە ناوەڕۆکیاندا هەیە، بۆیە کاتێك مرۆڤ بۆ وەدیهێنانی باوەڕ دەیەوێت بخوێنێتەوە ئەکەوێتە ناو کوفرەوە، جا بە پشتیوانی خوا ئەم پەرتووکە لەمە بەدەرە.

ئەم پەڕتووکە هەرچەندە کەمێك تازەیە، بەڵام ئەو جیاکاریانەی لەخۆیدەگرێت خاوەنی تیشکێکی مەزنە لای کەسانی بەویژدان، و درکیش بە خستنە ڕووی بابەتی بڕوای ژیریی بە خودا لە سەرەتاوە تا کۆتاییەکەی دەکەین.

سەرەتاکەی کە ڕێگە دەستنیشان دەکات بۆ مەعریفەی ژیریی، پاشان بوونیاتنانی ئەم زانینیە لە ڕێگەی بەڵگەوە، پاشانیش گەشتنە ئەوەی کە ژیریی دەیگاتێ لە ئاشنا بوون بە سیفات و ناوەکانی الله ی بەدیهێنەر، پاشان بەڵگەی ئەوە دەهێنرێتەوە کە ئەوەی عەقڵ گەیشتوێتێ، هەمان ئەوەیە کە سروشی(وحي) ڕاست گەیشتوێتێ، پاشان ئەو هەڵانە ڕوونەدەکاتەوە کە مرۆڤ لەمبوارەوە تێیانکەوتووە، جا پەڕتووکێك بە هەموو ئەمانە هەستێت ڕەنگە کارێکی دەگمەن بێت، ئەمەش جیاکاریەکی ئەم پەڕتووکەیە.

دیسان ئەم پەڕتووکە تەنیا لە دیدگای ئیسلامی ڕوونەوە ئەم مەسەلەی خستووەتە ڕوو، هەروەها بە خامەی کەسێکی ئیسلامی، بەمەش کۆت و بەندی پێنووسە هەڵەو لادەرو بێباوەڕەکانی لەسەر موسڵمان هەڵگرتووە بۆ کەسێك بیەوێت لەمبابەتەوە بخوێنێتەوە، ئەمەش جیاکاریەکی تری ئەم پەڕتووکەیە.

***

زۆر لە دانەرەکان ئامانجیان خستنە ڕووی بابەتێکی بەشکراوی پەیوەندیدار بەم باسەوە بووە لە پەڕتووکەکانیاندا، ئێمەش مەبەستمانە لەم پەڕتووکەدا لێکۆڵینەوە بکەین لە کۆی ئەوانەی ئەو نووسەرانە مەبەستیان بووە، ئەمەش جیاکاریەکی تری ئەم پەڕتووکە کورتەی بەردەستە.

هەوڵیشمانداوە بە پێی توانا هەموو ئەو پەڕتووکانە بخوێنینەوە لە هەرلایەنێکی ئەم بوارەوە دوابن، زۆریش سوودمان لە هەندێکیان بینیوە، سوودمان لە پەڕتووکی (قصة الايمان)ی نديم الجسر بینیوە، و پەڕتووکی (الله)ی العقاد، و پەڕتووکی (العلم يدعو الى الايمان)ی کریسی مۆریسۆن، و پەڕتووکی(الله يتجلى في عصر العلم) ی کۆمەڵێك زانا، ولە پەڕتووکی (الله والعلم الحديث)ی عبدالرزاق نوفل، وپەڕتووکی (مصير البشرية)ی لیکۆنت دی نۆی، وپەڕتووکی (مع الله في السماء)ی ئەحمەد زەکی، ولە پەڕتووکی (العقائد)ی مامۆستا بەننا، وپەڕتووکی(وجود الحق) ی دکتۆر حەسەن هوێدی، و لەزۆر پەڕتووك و نامیلکەی تر، چ کۆن و چ نوێ...

بە جۆرێك بەم پەڕتووكەدا هاتووین جەختی لەسەر عەقیدەی ڕاست كردووەتەوە كە موسڵمانان لەسەری كۆبوونەتەوەو لەو باسانەش خۆمان هەڵاوردووە كە جیاوازی نێوان كۆمەڵە ئیسلامیەكانی تیادا بووە، چونكە ئەو باسانەو هەوڵدان بۆ یەكلاكردنەوەی بابەتی جێی ناكۆكی لەسەر، شوێنێكی تری دەوێت بۆ لێدوان. سروشتی ئەم زنجیرەیەش بە جۆرێكە جێی ئەم لێكۆڵینەوانەی تیا نابێتەوە، بەڵام بە پشتیوانی خوا ئێمەش قسەمان هەیە لەمباسانەداو بۆ زنجیرەكانی تری هەڵدەگرین.

***

لەم لێكۆڵینەوەیەدا بە جۆرێك دواوین ڕێگاكانی ناسینی خودامان دەستنیشانكردووە، ئەمانەش شوێنەوارەكانی خودان كە دەمانگەیەنێتن، و ڕوونمان كردووەتەوە ئەو شوێنەوارانە: (گەردوون، قورئان، موعجیزەكان، كەراماتەكان)ن، لەمباسەشدا ئەوەمان ڕوونكردووەتەوە و وبستوومانە تەنیا دیاردە گەردوونیەكان بخەینە ڕوو، و چۆن ئەمانە بەڵگەی خودامان(الله) پێدەبەخشن، و لە باسی دووەمدا لەسەر پێغەمبەر (ﷺ) هەستاوین بە خستنە ڕووی قورئان و موعجیزەكان، بەمجۆرەش وتەكان تەواوكارِیی لەخۆ دەگرن دەربارەی دیاردەكان كە بەڵگەی بوونی خودا دەگەیەنن. لەم باسەدا تەنیا لە بەڵگە گەردوونیەكان دواوین، بۆئەوەی ناچار نەبین جارێكی تر قسەكانمان دووبارە بكەینەوە، چونكە وەك چۆن موعجیزەكانی قورئان بەڵگەن لەسەر خودا، ئاوهاش بەڵگەن لەسەر ئەوەی محەمەد گیان(ﷺ) نێردراوی خودایە، و هەروەها وەك چۆن موعجیزەو كەراماتەكان بەڵگەن لەسەر بوونی خودا، ئاوهاش بەڵگەن لەسەر پێغەمبەرێتی محەمەد (ﷺ). جا لەمباسەدا دەبینین دیاردە گەردوونیەكان بەسن بۆ بەڵگەهێنانەوە بۆ الله (ﷻ)، چ جای دیاردەو شتگەلێكی زۆری تری بێتە سەر؟ لە سۆنگەی ئەم بابەتەوە درك بەوە دەكەین موسڵمان بە تەنیا خاوەنی لێكدانەوەی سەراپاگیرو ڕاستە بۆ هەموو شتێك، بە پێچەوانەی كەسانی ترەوە كە توانای لێكدانەوەی هەندێك شتیان هەیەو دەسەوسانن سەبارەت هەندێكی تر، لەگەڵئەمەشدا لەخۆبایی دەبن بە زانینی چەند یاسایەكی كەمی ئەم گەردوونە.

پاش پێشەكی كە تیایدا دەستنیشانی ڕێگای ناسینی خوامان كردووە و تیایدا بامی تێڕوانینە هەڵەكان و ئەو مانایانەمان كردووەكە دەبنە لەمپەر بەرانبەر بڕواو ئێمەش نۆ دیاردەی

گەردوونیمان وەك دیاردە زۆرەكانی گەردوون باسكردووە، كە دەبنە هۆی دەستگیرۆبیمان بەرەو الله (ﷻ)، بەجۆرێك هیچ بواری دەمەدەمێ ناهێڵێتەوە لای كەسانی خاوەن ئینسافو وێژدان، پاشان ئەوەمان ڕوونكردووەتەوە دیاردە گەردوونیەكان دەمانگەیەننە ناوە پیرۆزەكانی خودا، و ناوەكانیش دەمانگەیەننە زاتی خودا، هەر بەمجۆرەو لەسۆنگەی تێڕامان لە دیاردە گەردوونیەكان: خودای پاكو بێهامتا دەناسین، پاش ئەمەش ئەو بەڵگانەمان ڕوونكردوەتەوە ئەوەی گەیشتوینێتێ بە تێڕامانی ژیریی لە گەردوون سەبارەت سیفات و ناوەكانی خودا هەر ئەوەیە قورئان جەختی لەسەركردووە، ئەمەش ناو و سیفەتەكانی كردگارمان الله (ﷻ) پێدەناسێنێت، ئەمە بە تەنیا بەڵگەیە لەسەر ئەوەی ئایینی ئیسلام ئایینی خودا- الله- یە (ﷻ)، كاتێك گەیشتینە ئەم خاڵە حەزمان كرد بەراوردكاری لە نێوان عەقیدەی ئیسلام لە بارەی بابەتی خودایەتی لەگەڵ ئاینەكانی تر پێشكەش بكەین، لەمەشدا شكۆو سەرفرازی عەقیدەكەمان دەردەكەوێت كە ناكرێت بەراورد بكرێت لەگەڵ/ و بە ئەوانی دی لە بیروباوەڕە هەبووەكان و پاشماوەكان و ناسراوەكان لە جیهانی ئاینەكاندا – وەك بۆمان گواستراوەتەوە – یان لە بۆچوونی فەیلەسوفەكان، وامان پێباشبوو ئەم بەراوردكاریە لە وتەكانی (العقاد)ەوە بگوێزینەوە، وەك شایەتیەك لە مرۆڤێكی تێگەشتوو لە ڕۆشنبیری هەنوكەیی و كۆن، هەرواش وەك مرۆڤێك ناوبانگی هەیە لە دنیای هزرو فەلسەفەو وێژە، چونكە وامان هەستكرد ئاوها بەهێزترە بۆ دووان لەگەڵ ڕۆشنبیری هاوچەرخ لە دۆخ و سەردەمی دەركردنی ئەم پەڕتووكەدا. دانەری ئەم پەڕتووكە لەو كاتەدا زۆر ناسراو نەبوو، بۆیە وتەكانی العقاد لە كێشەیەكدا كە مۆركی بەراوردكاریی سەراپاگیریی تیایە زۆر بەهێزترە بۆ بەدیهێنانی مەبەستەكانی دانەر، ئەمەش بریتیە لە قەناعەتپێكردن لە بانگەواز بۆ باوەڕهێنان، ئەمە بە تەنیا بەسە بۆ هەنگاونان بەسەر هەندێك باردا، گواستنەوەمان بۆ وتەكانی العقاد لە پەڕتووكی (حقائق الاسلام و أباطیل خصومه) بوو لە بەراوردكاریی بیروباوەڕی ئیسلام لە باسی خودایەتی لەگەڵ بیروباوەڕەكانی تردا، دەریدەخات تەنیا بیروباوەڕی ئیسلام حەقەو جگە لەمەش پووچە، بەمجۆرە پەڕتووكەكە تەواو دەبێت لە نێوان سەرەتاو خستنەڕووی دیاردەكان، وباسكردنی بەڵگەی دیاردەكان و بەراوردكاریەكان، دوای ئەمە پەڕتووكەكە تەواوكاریی بەخۆوە دەگرێت لەو واتایانەدا كە جیاوازیی دەكات لەگەڵ ئەوانی تردا.

***

جا گەر یاسای هۆکارێتی (السببية) گرنگترین بنەمای ژیریی بێت، وگەر ئەم بنەمایە بریتی بێت لەو بناغەیەی بڕواو ناسینی ژیریی بۆ خودای پێ بێتە دی، ئەوا ئێمەش بەشێکی تایبەتمان بۆ تەرخانکردووە، لە نێوان دیاردەکان و بەڵگەی دیاردەکان، وگەر یەکتاپەرستی گرنگترین شت بێت کە ئارەزووەکانی مرۆڤ لادانی تیا کردووە لەمەڕ ناسینی خودا، ئەوا بەشێکمان بۆ تەرخانکردووەو دوابەدوای دیاردەی یەکێتی دێت، لە کاتێکیشدا وەهمی سروشت زاڵ بووبێت بەسەر زۆر لە عەقڵە کورتبینەکاندا ئەوا وتەی بەجێمان بۆ تەرخانکردووە لە هەمان جێگەی ئەم پەڕتووکەدا، پاشان لەو جێیەی وتەکانمان گواستووەتەوە لە نێوان دیاردەکان و بەڵگەکانیان لە وتەکانی دکتۆر حەسەن هوێدی و زانا شێخ سەعید نوورسی، تێیدا بۆچوونی نەفامانەی بنەمای هۆکارێتی ژیریی پوچەڵدەکەینەوە، وبابەتی یەکتاپەرستی یەکلادەکەینەوە، تیایدا وەهم و خەیاڵی سروشت دەپوکێنینەوە. وتەکانی ئەم دوو بلیمەتە لەم بوارەدا زۆر بەجێن، بۆیە ئێمەش گواستمانەوە لەسەر ئەو بنەمایەی کە هەر چاکەیەك لەکەسێکەوە ببینین باشتر وایە بەکاریهێنین لەم پەرتووکەدا تا سوود بە زنجیرەی ئەم لێکۆڵینەوەیە بگەیەنێت، یاخود سوود بە بابەتەکانی بگەیەنێت و ئەوکات پێویست بە لێدوانی ئێمە ناکات.

دەڵێین: ئەم باسە بەسە بۆ بەدیهێنانی مەبەستەکە لە بابەت ناسینی خودای بەشکۆو پاك و دامەزراندنی باوەڕی عەقڵیی، بەڵام بابەتی خوایەتی پێویستی بە زۆر لێکۆڵینەوەو نوسین هەیە دەربارەی، گەر ژیریەکی ئیجابی و ئەرێنی بگەڕێت لە مێژوودا و بە درێژیی وپانییەوە، هەموو ئەو پاشماوە بە بەردبووانە لێبکۆڵێتەوە کە دەرکەوتوون، چ لە ڕووی کات یان شوێنەوە تا بەڵگە بدات سەبارەت ئەوەی یەکتاپەرستی بنەچەو ڕەسەنە، بەڵام بەهۆی هاتنەکایەی ئارەزوو و لادانەوە گۆڕانکاری بەسەردا هاتووە.

وەك چۆن پێویستە ئێمە خاڵ بخەینە سەر پیتەکان لە کرداری هێنانەوەی بەڵگەو چەسپاندنی حوجەت لەسەر هەموو بیرێکی بێباوەڕ لەم جیهانەداو لە هەموو لایەنەکانیەوە لە ڕێگەی وتوێژێکی بەرفراوان و هەمەك: دەڵێین و دەڵێن.

ئەمە- و ئەوە باسدەکەین وەك دوو نموونە دەربارەی هەندێك لە ئاتاجمان لەم بابەتەدا و بۆ بەڵگەهێنانەوە لەسەرئەوەی ئەم پەڕتووکە شوێنی دەگرێتەوە، بەڵام ئەمە

ئەوەناگەیەنێت ئەوانی تر وەلانێت و پێویستمان نەبێت لەم زەمەنەدا کە پێویستمانە بۆ وتوێژکردنی بەرفراوان لەگەڵ کەسانی جگە لە خۆمان.

لە کۆتایـدا دەڵێـین: ئەم پەڕتـووکەو دوو پەڕتـووکەکەی تـر کە لەم زنجیـرەدا دوابەدوا هاتوون، کاریگەرن لەسەر هەستکردن بە پێداویستیەکانی موسڵمان، ئەمەش وای لە ئێمە کـرد سـوربین لە خێراکردنمـان لە بەدیهێنانیـدا، بە سـوود وەرگـرتن لەوانەی کەسـانی تـر نووسـیویانە، ئەمە پەسـەندتر بـوو وەك لەوەی لە خەونـی نووسـیندا بـژین بـێ ئەوەی توێشوویەك بە موسڵمانان ببەخشین کە بە پەلە پێویستیانە. و جار دوای جار عوزرخواهی خۆمان گەیاندووە سەبارەت بابەتی زۆریی گواستنەوە لەم زنجیرەدا، چونکە دەزانین وتە دەگوترێـت لەمبـارەیەوە: پێمانخۆشـبوو خەڵـك لە عوزرخواهیمـان بگـات، جـا یـان بەخشندەیەو چاوپۆشی دەکات، ویان ڕەخنەگری بەویژدانەو ئەوە دەڵێت بە پۆزشەوە، ئێدی با بچینە ناو باسەکە.

دەروازەی ناسینی زاتی خودا

ناسینی خوا ئەو کۆڵەکە سەرەکیەیە تەواوی ئیسلامی لەسەر دادەمەزرێت، بە بێ ئەم ناسینەش هەر کارێك لە ئیسلام و بۆ ئیسلام ئەنجامبدرێت بێ سوودێکی ڕاستەقینە دەمێنێتەوە، چونکە لەمحاڵەتەدا گیانی ئیسلام فەرامۆش ئەبێت، ئێدی نرخی کارێك چیە گیانی لەبەردا نەبێت؟

بەلام ئایا چۆن (الله) خودا بناسین؟ ئەی ڕێگای ئەم ناسینە چیە؟ وەڵامی ئەم پرسیارە زۆر پێویست و گرنگە، چونکە ئێمە گەر ڕێگەکە نەناسین ناتوانین بگەینە ئەو مەبەستەی دەمانەوێت پێیبگەین.

١- تێڕوانینی بێباوەڕان بۆ ئەم ڕێگایە:

هەندێك مرۆڤ لە کۆن و نوێدا نکۆڵی بوونی خوایان کردووە، چونکە بە هۆی هەستەکانیانەوە درکیان پێنەکردووە، وایانزانیوە ڕێگەی گەیشتن بە خوا بەمجۆرە دەبێت، لەگەڵ ئەمەشدا بڕوادارانیان بە تۆمەتی تێوەگلانی خەیاڵات و گومڕاو ئەفسانەیی و نازانستی تاوانبار کردووە، و چەندان جوێن و بە سوکتەماشاکردن و گاڵتەپێکردن و ڕقەبەرایەتی لە لایەن بێباوەڕانەوە ئاراستەی بڕواداران کراوە تەنیا چونکە جگە لە ڕێی هەستەکان لە ڕێگەی تریشەوە بڕوایان بە خودای تەنیاو بەدیهێنەر هێناوە.

نمونەی ئەوانەی تەنیا بڕوا بەو شتانە دەهێنن بەر هەستەکانیان بکەوێت ، ئەوا ئەو واقیعە مادیەی تێیدا دەژین بە درۆیان دەخاتەوە. بۆ نمونە بڕوایان بە هێزی کێشندە(قوة الجاذبیة) و یاساکانی هەیە کەچی نەشیانبینیوە بەڵکو بەرەنجامەکەیان بینیوە، هەروەها بڕوایان بە ژیریی هێناوە هەرچەندە نەشیانبینیوە، بەڵام کاریگەریەکانیان بینیوە، هەروەها

بڕوایـان بە هێـزی موگناتیسـی هەیە ، کەچـی تەنیـا ڕاکێشـانی ئاسـن بـۆ ئاسـنیان بینیـوە، بێـئەوەی هێـزی کێشـندەکە ببیـنن، بڕوایـان بە بـوونی ئەلیکتـرۆن و نیـوترۆن هەیە کەچـی هیچیشیان بە چاوی سەر نەبینیوە، جا ڕاستی ژیانی ئەو جۆرە کەسانە ئەوە دەردەخات کە بڕوایـان بە هەنـدێك شـت هێنـاوەو هەسـتەکانیان پەی پێنەبـردوون، بەڵام شـوێنەوارەکان نیشـانیداون و ئەوانـیش گەشـتونەتە یەقینـی گومانبـڕ، ئەمەش ئەو ڕاسـتیانەمان بـۆ دەرئەخـات ئەو کەسـانە بڕوایـان بە زۆر لە ڕاسـتیەکانی بـوون هێنـاوە بە هەسـتکردن بە شوێنەواری شتەکان نەك بە خودی شتەکان.

بـۆ ئەم بڕوابـوونەش ژیریی پێـی ناسـاندن نەك هەسـتەکان، هەرچەنـدە هەسـتەکان ئەو ئامێرانەن کەرەستەکانی حوکمدانی بە ژیریی بەخشیوە بۆ درککردنی حوکمەکەی، بەڵام گەر ژیریی نەبێت ئەوا هیچ حوکمێك نادرێت و هیچ ناسـاندنێك نـایەتەدی، بەڵکو هەسـتەکان زۆرجـاران هەسـتی خەیاڵیمـان پێدەبەخشـن، بەڵام تەنیـا بەهـۆی ژیـریەوە ڕاسـتیەکانمان بـۆ دەردەکەوێـت؛ ئەو دارەی لەنـاو ئـاودا دەیبینـین بە شـێوەی شـکاو دەردەکەوێ و ئەو هـێڵە هاوتایانەی کە هێڵی تر جیایکردوونەتەوە لە دوورەوە بە شێوەی ناهاوتا دەردەکەون، یاخود ژمـارە سـپیەکان لە ژمـارە ڕەشـەکان زیـاتر دەردەکەون، هەمیشـەش هەسـتمان وایە کە بە ڕێگادا دەڕۆین سەرمان بۆ سەرەوەیە، جا گەر لە تەوەرەی باکور یاخود باشووری گۆی زەوی یا لە هێڵی ئیستیوا بین! ئەم وێنانە بە ڕوونی ئەوەمان نیشـان ئەدەن گەر ژیریی نەبێت ئەوا هەستەکان توشی هەڵەمـان دەکەن، بۆیە گەر ژیریی نەبوایە هیچ ناسـاندنێکمان لە شوێنی خۆیاندا نەدەبوو.

جـا ئایـا ئەو کەسـانە ڕاسـت دەکەن کە مەعریفەیـان تەنیـا لە هەسـتەکانیاندا کورتکردووەتەوە؟ ئایا لەگەڵ دەروونی خۆیانـدا ژیریێـژن کاتێك ڕەفـزی بڕوابـوون بەخـوای گەورە دەکەن چونکە بە هەستەکانیان پەی پێنابەن؟ لەگەڵ ئەمەشدا تەنیا بە شوێنەوارو کـاریگەریی شـتەکان بڕوایـان بە هەمـوو ڕاسـتیەکان هێنـا کە نەیـانبینیون و گەورەتـرین ڕاستیش پێکدێنن مرۆڤ ناسیبێتنی.

پێش دۆزینەوەی ئەو ئامێرانەی ڕاستیەکان دەدۆزێتەوە، ئایا ڕاستی بوونی نەبوو؟ جا ئایا نکۆڵیکردنیان پێش داهێنانی ئامێرەکە بە زانستی دادەنرێت؟ پاشان ئایا هەموو ڕاستیەکی زانسـتی هەسـتەکان و ئـامێر دەیـدۆزێتەوە؟ ئایـا ڕاسـتیە ماتماتیکیەکـان و زۆر لە ڕاسـتیە

گەردوونیەکـان تەنیـا بە هـۆی ژیریـی و بیرکـردنەوەو پەیوەسـتکردنی بەرەنجامەکـان بە سەرەتاکانەوە نایەتەدی؟ پاشان ئایا هەموو بابەتێك پێویستی بە ئامێری تایبەت بەخۆی نیە پێی گونجاو بێت؟ ئایا ئامێری ژیریی بەس نیە بۆ گەشتن بە الله؟ جاگەر ئەو جۆرە کەسانە خاوەنی دڵ بوونایە ئەوا دەربارەی ئەو دڵە پێمان دەگوتن، کە چۆن خاوەن دڵەکان ئامێریان هەیە و بەهۆیەوە بەڕاستی خودا دەناسن، مەعریفەی سەلیقە کە هیچ مەعریفەیەکی تـر نایگاتێ! بەڵام دڵی ئەو جۆرە کەسانە مردووە، بۆیە ئێمە چاوەڕوان ناکەین لەم وتەیەمان لەم بوارەدا تێبگەن، و مەبەستمان لە دڵ لێرەدا ئەوە نیە ئەوان دەیزانن، بەڵکو مەبەست لە دڵی ترە چەقەکەی دڵی سنەوبەریە، بەڵام هی ترە.

ئەم بۆچوونە هەڵەیەی ڕێگای ناسینی خوای گەورە (چ لە کۆنو نوێدا) گەورەترین هۆکاری دوورکەوتنەوەی زۆربەی خەڵکیە لە ڕێگای ڕاستی بڕوابوون بە خوا، لەگەڵ ئەمەشدا ئەم بۆچوونانە بە پێی پێوانەی زیرەکی و ژیریی هەڵەیە، چونکە ژیریی بەهۆی زیرەکیەکەیەوە حوکم ئەدات (الله)بەدەیێنەری مادەیە نەك مادەکە خۆی، چونکە مادە ناتوانێت مادە دروستبکات، جا گەر کۆتایی درکی هەستەکان تەنیا بۆ مادە هەستپێکراوەکان بێت، ئەوا ئەو کاتە (الله) درکی پێناکرێت، ئەوەی ڕوون و ئاشکراشە هیچ نەتەوەیەك لە نەتەوەکان نەبووەو هیچ بێباوەڕێك لە بێباوەڕان نەبووە گەر ئەو گومانەیان بۆ دروست نەبووبێت لەمەڕ تێڕوانینی هەستەکی بۆ ڕێگەی ناسینی زاتی خوا، وەك چۆن لەم ڕۆژگارەدا چەندان کەس دەبینینەوە: نەبینینیان دەبێتە هۆی بێباوەڕی، وەك چۆن بیستوومانە هەندێك لە دەوڵەتان نەبینین دەکەنە پاساو بۆ بێباوەڕییان، وەك دەزگاکانی پێشووی ڕاگەیاندنی یەکێتی سۆڤیەت کە پاش ناردنی یەکەم مانگی دەستکرد بۆ ئاسمان ئەوەیان ڕاگەیاند.

لەبەسەرهاتە خۆشەکانی وەڵامی فیطرە بۆ ئەم مەسەلەیە ئەو بەسەرهاتە نوکتەئامێزەیە کە دەڵێن لە قوتابخانەیەکی سەرەتایدا ڕوویداوە، لەکاتێکدا مامۆستایەکی پۆلی شەشی سەرەتایی بە قوتابیەکان دەڵێت: ئایا من دەبینن؟ گوتیان: بەڵی. ئەویش گوتی کەواتە من هەم، پاشان پرسی ئایا ئەو تەختە ڕەشە دەبینن؟ ئەوانیش وتیان بەڵێ. ئەویش وتی کەواتە تەختەکە بوونی هەیە، ئەنجا پرسی ئەی مێزەکە دەبینن؟ وتیان بەڵێ. ئەویش وتی کەواتە مێزەکە بوونی هەیە، پاشان پرسی ئایا خوا دەبینن؟وتیان نەخێر. مامۆستاکەش وتی کەواتە

خوا بوونی نیه، لەم کاتەدا یەکێك لە قوتابیە زیرەکەکان هەستاو وتی: ئەی ئایا عەقڵی مامۆستا ئەبینن؟ وتیان نەخێر. ئەویش وتی کەواتە مامۆستا عەقڵی نیە.

ئەو خەیاڵەی کە زۆر لە بێباوەڕان هەر لەکۆنەوە دەستیان پێوەگرتووە زۆر کۆنە، ئەمە هەرچەندە شوێنەواری بیرێکی ڕێك و ژیریەکی ڕاست و ویژدانداری نیە لە لێکۆڵینەوەدا.

قورئانی پیرۆز بۆمان دەگێڕێتەوە بێباوەڕان لە هەموو سەردەمێکدا مەرج دادەنێن بۆ بڕوابوونیان، ئەویش دەبێت هەست بە بوونی خوا بکەن بەهۆی بیستن یا بینینەوە، قورئانی پیرۆزیش ئاماژەیداوە بە هۆکارەکانی ئەو مەرجدانانە، کە خۆی لە خۆیدا نەخۆشیە و لە ئەنجامدا بۆچوونی خراپ و لێدوانی هەڵەی لێدەکەوێتەوە، قورئانی پیرۆز هۆکانی ئەم داوایە بەم خاڵانە لێکئەداتەوە: نەفامی، خۆبەزلزانین، لادان، ستەم.

١- **نەفامی:** خوای گەورە دەفەرمێت:* وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ لَوْلَا يُكَلِّمُنَا اللَّهُ أَوْ تَأْتِينَا آيَةٌ كَذَٰلِكَ قَالَ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِم مِّثْلَ قَوْلِهِمْ ۚ تَشَابَهَتْ قُلُوبُهُمْ ۗ قَدْ بَيَّنَّا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ *البقرة/١١٨. واتە: جا ئەوانەی نەفام و نەزانن دەیانگوت: بۆ خوا لەگەڵ ئێمە گفتوگۆ ناکات؟! یان موعجیزەو نیشانەیەکمان بۆ نایەت؟!! کەسانی تریش پێش ئەمان هەمان شتیان دەوت، ئەمانە دڵەکانیان چوون یەکەو لەیەك دەچێت، بێگومان ئێمە چەندەها بەڵگەو نیشانەی ئاشکراو ڕوونمان دیاری کردووە بۆ ئەو کەسانەی کە ڕاستیخوازن و بە شوێن حەقیقەتدا دەگەڕێن.

ئەم ئایەتە ئاماژەی ئەوە دەکات ئەم گوتنە وتەی زاناکان نیە بەڵکو وتەی نەفامانە، وئەم وتەیە نوێ نیە بەڵکو لۆژیکی بێباوەڕانە لە کۆنو نوێدا، هۆکەشی ئاکامی وێکچوونی دڵەکانە، لە کۆتایشدا ئەوە ڕوونەدەکاتەوە کە ڕێگای گەشتنە پەروەردگار نیشانەو بەڵگەو ئایەتەکانیەتی، واتە شوێنەوارەکانی کە دەڵالەتی بوونی خوا دەچەسپێنن.

٢- **خۆبەزلزانین:** خوای گەورە دەفەرمێت * وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا لَوْلَا أُنزِلَ عَلَيْنَا الْمَلَائِكَةُ أَوْ نَرَىٰ رَبَّنَا ۗ لَقَدِ اسْتَكْبَرُوا فِي أَنفُسِهِمْ وَعَتَوْا عُتُوًّا كَبِيرًا . يَوْمَ يَرَوْنَ الْمَلَائِكَةَ لَا بُشْرَىٰ يَوْمَئِذٍ لِّلْمُجْرِمِينَ * الفرقان/ ٢١-٢٢. واتە: ئەوانەی بە ئومێدی دیداری ئێمە نین وتیان: ئەوە بۆ فریشە دانەبەزێنرا بۆ لامان یاخود پەروەردگارمان بە چاوی خۆمان ببینین، سوێند بە خوا بێگومان ئەوانە لە دەروونی خۆیاندا خۆیان بەگەورە دەزانن، لە سنوور ترازاون و

سەرکەشییان بێ ئەندازەیە. ئەو ڕۆژەی کە فریشتەکان دەبینن هیچ جۆرە مژدەیەك بۆ تاوانباران نیە.

وەك چۆن لەیەکەم ئایەتدا ئەوەمانزانی بێباوەڕان دەیانەوێت لە خوا ببیستن، ئا لەم ئایەتەشدا باس لەوەدەکات دەیانەوێت خودا ببینن، بەڵام ئایا ئەوانە کێن کە دەیانەوێت پەروەردگار ببینن؟ ئەوان وا دەزانن ژیانی دنیا هەموو شتێکەو ئێدی لە پشتیەوە هیچ شتێك نیە جگە لە عەدەم، وەك چۆن ئایەتی یەکەم بە شێوەیەکی ناڕاستەوخۆ وەڵامیان دەداتەوە، هەر بەمجۆرەش لەم ئایەتەدا ئەوە ڕوونەدەکاتەوە کە لە جیهانێکی تری جگە لەم جیهانەو لە یاسایەکی تری جگە لەم یاسایانەدا بێباوەڕان فریشتەکانی پەروەردگار دەبینن، بەڵام لە یاساکانی ئەم جیهانە ئاساییەدا هەستەکان پەی بە جیهانی نەزانراو (غیب) نابەن، هەر بە پێی یاسا ئاساییەکەی ئەم جیهانە، گەر فریشتەکان نەبینرێن ئەوا زاتی خوا زۆر لەپێشترە لەم مەسەلەیەدا کە نەبینرێت، هەروەك چۆن ئایەتەکەش ئەمەی ڕوونکردوەتەوە: خۆبەزلزانین تاکە هۆیەکە وایلێکردون بینە خاوەنی ئەم ڕوانگەیە، بەڵام ئەو مرۆڤەی حەز لە حەق دەکات و ڕاستەڕێ دەگرێت ئەوا ڕێگای ڕاستی بەرەو خواچوون دەدۆزێتەوە.

٣- لادانو لارێبوون: لە ئایەتێکی تردا دەربارەی یەکێك لە فیرعەونەکانی میسر خوای گەورە دەفەرمێت* وَقَالَ فِرْعَوْنُ يَا هَامَانُ ابْنِ لِي صَرْحًا لَّعَلِّي أَبْلُغُ الْأَسْبَابَ. أَسْبَابَ السَّمَاوَاتِ فَأَطَّلِعَ إِلَىٰ إِلَٰهِ مُوسَىٰ وَإِنِّي لَأَظُنُّهُ كَاذِبًا ۚ وَكَذَٰلِكَ زُيِّنَ لِفِرْعَوْنَ سُوءُ عَمَلِهِ وَصُدَّ عَنِ السَّبِيلِ* غافر/٣٦-٣٧. واتە: وفیرعەون بە هامانی وت: ئەی هامان بورجێکی بەرزم بۆ دروست بکە، بۆ ئەوەی هەندێک هۆکارم دەست بکەوێت!!... هۆکاری بەرزبوونەوە بۆ ئاسمانەکان، تا لەوێوە سەرکەوم و تەپێنیەکان شارەزا ببم تا سەردانێکی خوای موسا بکەم و ببینم!! هەرچەندە من دڵنیام کە درۆزنە!!، ئابەو شێوەیە کاروکردەوە ناشیرینەکان لای فیرعەون جوانکراو، لە ڕێبازی ڕاست و دروست لادرا.

لەم ئایەتەدا وەك دەبینین وەڵامی ئەو جۆرە کەسانەی لەخۆگرتووە کە دەفەرموێت (وصد عن السبیل)، جا ئەوەی کە فیرعەون لە تێڕوانینیدا بوو، ئەو ڕێگە ڕاستە نەبوو خوای پێ بناسرێتەوە، بەڵکو ڕێگەیەکی هەڵە بوو.

٤- ستەم: لە ئایەتێکی پیرۆزی تردا پەروەردگار بۆمان ڕوونـدەکاتەوە کە جولەکەکان ئەم داوایەیان بەهۆی زوڵم و ستەمەوە بەرزکردبووەوە، کە دەفەرمێ * وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَىٰ لَن نُّؤْمِنَ لَكَ حَتَّىٰ نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ وَأَنتُمْ تَنظُرُونَ.البقرة/٥٥*واتە: یادی ئەو نیعمەتە بکەنەوە کە وتتان: ئەی موسا هەرگیز باوەڕت پێناهێنین تاوەکو بە ئاشکراو بە چاوی خۆمان خوا نەبینین، ئیتر یەکسەر هەورەبروسکەکە لێیدان، لە کاتێکدا کە تەماشاتان دەکرد و بەدەورو بەری خۆتاندا دەتانڕوانی.

یان لە جێیەکی تردا دەفەرمێ: * فَقَدْ سَأَلُوا مُوسَىٰ أَكْبَرَ مِن ذَٰلِكَ فَقَالُوا أَرِنَا اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ بِظُلْمِهِمْ. النساء/١٥٣* واتە: جا ئەوانە بەڕاستی داوای لەوە گەورەتریان لە موسا کرد، وتیان: دەمانەوێت خوامان بەئاشکرا نیشان بدەیت، ئەوسا هەورە بروسکەیەک لێیدان لە سەرئەنجامی ئەو ستەمە ناڕەوایە.

وەك چۆن ئایەتی یەکەم بە شێوەی ناواخنـدارو نائاشـکرا وەڵامی نمـوونەی ئەو جـۆرە کەسانەی دایەوە، ئا لێرەشدا هوشیارمان دەکاتەوە بە وەڵامدانەوەیان بە وشەی (بظلمهم) چونکە دادو ڕاستی وای لێنەکردبون ئەو داوایە دەربڕن، بەڵکو ستەمکردنیان ئەو داوایەی هێنابووە گۆڕێ، ستەمی دەروونەکان بۆ حەق کە ڕاستی دەزانن و نکۆڵی لێدەکەن، وەك چۆن ئەمڕۆش قسەی بێباوەڕان لەم خاڵەدا یەکانگیر دەبێت، ئاوهاش هێرشکردنیان لەمڕۆدا هاوتای هێرشەکانیان دەبێتەوە لە ڕابردوودا، قورئانی پیرۆز باسی بەشەرهاتی هێرشەکانیان دەکات و دەفەرمێ : * قَالَ رَبِّي يَعْلَمُ الْقَوْلَ فِي السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ. بَلْ قَالُوا أَضْغَاثُ أَحْلَامٍ بَلِ افْتَرَاهُ بَلْ هُوَ شَاعِرٌ.الانبياء/ ٤-٥ * .واتە: وتی: پەروەردگارم ئاگاداری هەموو قسە و گوفتارێکە لە ئاسمان و زەویدا و ئەو زاتە بیسەرو زانایە. بەڵکو (شتی تریشیان) دەوت: (وەك ئەوەی کە گوایە ئەم قورئانە): خەوو خەیاڵی بێ سەرو بنە، یاخود خۆی هەڵی بەستووە، بەڵکو ئەو کەسێکی شاعیرە.

ئەوانە بڕوادارانیان بەوە تاوانبار دەکرد کە شوێن خەیاڵاتکەوتوون و درۆزنن و سادەو عاتیفین.. هەرچی بێباوەڕەکانی ئەمڕۆشە بڕواداران بەوە تاوانبار دەکەن کە؛ دژە زانستن و ڕاستناکەن و سەرلێشێواوی خەڵەتاون.

جا گەرکەسانێکی زۆرلەسەر ئەو ڕێیە بن، ئەوا موسڵمانی خاوەن دڵی مەزن نابێت شوێن ئەو گومڕایانە بکەوێت، تا توشی ئەوە نەبێت کە پەروەردگار ئاگاداری کردوینەتەوە سەبارەتی:

* أَمْ تُرِيدُونَ أَن تَسْأَلُوا رَسُولَكُمْ كَمَا سُئِلَ مُوسَىٰ مِن قَبْلُ وَمَن يَتَبَدَّلِ الْكُفْرَ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ* البقرة/١٠٨*واتە: ئاخۆ ئێوەش دەتانەوێت داخوازی (گەورەو ناقۆلا) لە پێغەمبەرەکەتان (محمد ﷺ) بکەن، هەروەك کاتی خۆی داخوازی لە موسا کرا، جا هەر کەسێك ئیمان و باوەڕ بگۆڕێتەوە بە کوفر، ئەوە بێگومان ڕێبازی ڕاست و دروستی ون کردووە.

***

٢- ڕێگای بەرەو خوا چوون ئایەت و نیشانەکانیەتی:

کەواتە ئەو ڕێگایانەی باسمانکردن نامانگەیەننە مەبەستەکانمان لەبابەت ناسینی زاتی پەروەردگارەوە، چونکە دەستنیشانکردنی ڕێگەو زانینی، بنەمایەکی گرنگە بۆ گەیشتنە ئامانج.. گەیشتن بە پەروەردگار جێدەستەکانیەتی کە ئاماژەی پێدەدات و تاکە ڕێگاشە، جا بۆ کەسێك بیەوێت ئەم ڕێگایە بگرێت ئەوا بوونی مەرجەکانی ژیریی و بیرو زانست زۆر سەرەکی و گرنگن.

چونکە بە بێ ژیریی ناتوانین نیشانەو ئایەتەکان بناسینەوە، بەبێ بیرکردنەوەش خاوەنەکەی ناناسریت، بێ زانیاریش ناتوانین ئایەتەکان تێبگەین و خاوەنەکەی بناسین، ڕەنگە ئەم ئاخاوتنە لای بێباوەران نامۆ بێت، چونکە هەمیشە نازناوی عیلمانی و عەقلانی و ئازادیخواهان و هزرمەندان دەدەنە پاڵ خۆیان، بەلام بانگەوازی بێ بەڵگە، هیچ نرخ و بەهایەکی زانستی نیە.

جا ئەوەی لەم لێکۆڵینەوەیەدا دەیخەینە ڕوو- بەویست و کۆمەکی پەروەردگار – بەڵگەدارو دروست دەبێت و ڕووخانی بانگەیشتی بێباوەران دەبێت: * وَالَّذِينَ يُحَاجُّونَ فِي اللَّهِ مِن بَعْدِ مَا اسْتُجِيبَ لَهُ حُجَّتُهُمْ دَاحِضَةٌ* الشورى/١٦* واتە: ئەوانەی ڕەخنە دەگرن و قسەدەکەن دەربارەی ئایینی خوا، دوای ئەوەی کە وەڵام دراوەتەوە و خەڵکی ڕوویان تێکردووە، ئەوانە بەڵگەو ڕەخنەکانیان پووچەڵە و بەسەریاندا دەدرێتەوە.

بەرەو دوا لەم باسەدا ڕوونکردنەوەی ئەم بابەتانەت پێشکەش دەکرێت.

بەڵام ئێستا پێویستە ئەوە بڵێین: کەسێك کەمێك لە قورئان ڕابمێنێت، ئەوا بۆی دەردەکەوێت کە چۆن سەرنجی مرۆڤ بە شێوەیەکی ڕوون و ئاشکرا ڕادەکێشێت، بە

شـێوەیەکی بەرچـاو فراوانی بە بیـرو ژیـری و زانسـت و جێماوەکـان (الآثـار) دەبەخشـێت، ئەمەش مەرجێکی سەرەکیە بۆ ناسینی خودای مەزن : * قُلْ أَرَأَيْتُم مَّا تَدْعُونَ مِن دُونِ اللَّهِ أَرُونِي مَاذَا خَلَقُوا مِنَ الْأَرْضِ أَمْ لَهُمْ شِرْكٌ فِي السَّمَاوَاتِ ائْتُونِي بِكِتَابٍ مِّن قَبْلِ هَٰذَا أَوْ أَثَارَةٍ مِّنْ عِلْمٍ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ* الاحقـاف/٤. واتە: هـەواڵم بـدەنێ: ئایـا سـەرنجتان داوە لـەو شـتانەی کەلـەجیاتی خـوا دەیانپەرسـتن و، هانـاو هاواریـان بـۆ دەبـەن؟ باشـە ئـاخر ئەوانـە چ شـتێکیان لەزەویدا بەدیهێناوە، یا پێشانم بدەن!... یاخود ئەوانە لەهەڵسـوڕانی ئاسمانەکاندا هیچ هاوبەشی وهاوکاریەکیان هەیە؟!.. (ئەگەر دەڵێن: بەڵێ) دەکەواتە کتێبێکی ئاسمانیم نیشـان بـدەن کـەپێش ئـەم قورئانـە بۆتـان هاتبێـت، یـان دیـاردەیـەکی زانسـتی لـەو ڕووەوە بیسـەلمێنێت ئەگەر ئێوە ڕاست دەکەن!

بەواتـایەکی تـر ئایـا هـیچ گەردێـك لە زانسـت و زانیـاری گەواهی لەسـەر ئەوە ئەدات کە هـیچ بەدیهێنەرێکی تر هەبێت جگە لە (الله)؟، جا کاتێك خەڵکی نکۆڵی پەروەردگاریان بکەن ئەوا ئەمە بەڵـگە نـیە لەسـەر بـوونی زانسـت لەسـەر ئەو نکۆڵیکردنە، بەڵکـو بەڵـگەی نەزانیـنە: * وَمِنَ النَّاسِ مَن يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُّنِيرٍ *الحج/٨*واتە: هەندێك خەڵکی هەن موجادەلە دەربارەی زاتی خوا دەکەن دوور لە هەموو زانست و زانیاری بۆچوون و کتێب و سەرچاوەیەکی ڕوون و ئاشکرا.

ئەمەش نەزانینێکی ڕەهـای دامـاڵراو نیە لە هیچ مەعریفەتێك، بەڵکو نەزانینێکە لە جۆرێکی تایبەت ، پەروەردگار بەمجۆرە باسی دەکات: * يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِّنَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ عَنِ الْآخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ *الـروم/٧ واتە: ئەوانـە ڕواڵـەت لـە ژیـانی دنیـا تێـدەگەن و دەزانـن، لـە بەرامبەر قیامەتیشەوە بێ ئاگان.

*فَأَعْرِضْ عَن مَّن تَوَلَّىٰ عَن ذِكْرِنَا وَلَمْ يُرِدْ إِلَّا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا ذَٰلِكَ مَبْلَغُهُم مِّنَ الْعِلْمِ *الـنجم/٢٩-٣٠ واتە: گـوێ مـەدە بـەو کەسـەی کـەیـاخی بـووە لـەیـادو بەرنامـەی ئێمـە مەبەستیشی نەبووە تەنها ژیانی دنیا نەبێت. ئەوانە، هەر ئەوەندەی لێ دەزانن و عەقڵیان هەر ئەوەندە دەبڕێت.

دووبـارەکردنەوەی وشـەکانی زانیـاری و بیـرو ژیریـی لە قورئـانی پیـرۆزدا دیـاردەیەکی سەرنجڕاکێش و ئاشکرایە: * إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ*الرعد/٤، واتە: بەڕاستی ئا لەو شتانەشدا بەڵگە و نیشانەی زۆر هەن بۆ کەسانێك عەقڵ و ژیری خۆیان بخەنەکار.

* إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَعْلَمُونَ*النمل/٥٢ واتە: بەڕاستی ئا لەو بەسەرهاتەدا بەڵگەو نیشانەی تەواو هەیە بۆ کەسانێك لەشت تێبگەن و بزانن.
إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ النحل/١١. واتە: بەڕاستی ئا لەوەدا بەڵگەو نیشانەی تەواو هەیە بۆ کەسانێك کە بیربکەنەوە. * إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّلْعَالِمِينَ*الروم/٢٢. واتە: بەڕاستی ئا لەو دیاردەیەشدا بەڵگەو نیشانەی زۆر هەیە بۆ زانایان و شارەزایان. * قُلِ انظُرُوا مَاذَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ*یونس/١٠١. واتە: پێیان بڵێ: تەماشا بکەن و سەرنج بدەن: خوا چی دروست کردووە لە ئاسمانەکان و زەویدا.
کەسێك بە وردی لەقورئان ڕابمێنێت بۆی دەردەکەوێت ئاینی پیرۆزی ئیسلام لەسەر موسڵمانانی فەرزکردووە بیر بکەنەوەو فێربن، چونکە زانست و بیرکردنەوە دوو بەشی سەرەکین لە پێکهێنانی کەسایەتی موسڵمان، لەکاتێکدا ئەم دوو شتە لای خەڵکانی تری جگە لە موسڵمان حەزێکە بۆ چێژو خۆخەریکردن بەکاردێت.. یا وەك دەروازەیەك بۆ گوزەران پەیداکردن، یاخود لای هەندێکی تر ئارەزووە، بەڵام ئیسلام زانست فەرز دەکات چونکە بەهۆی زانستەوە بۆمان دەردەکەوێت ئیسلام ڕاستە * وَيَرَى الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ الَّذِي أُنزِلَ إِلَيْكَ مِن رَّبِّكَ هُوَ الْحَقَّ* سبأ/٦. واتە: ئەوانەی کە زانستی و زانیاریان هەیە چاك دەزانن ئەوەی لەلایەن پەروەردگارتەوە بۆت ڕەوانەکراوە حەق و ڕاستەقینەیە.
لە لایەڕەکانی داهاتوودا بە پشتیوانی خوا لە بەڵگەو نیشانەکانی پەروەردگار دەکۆڵینەوە تا ڕاستیە ڕوون و دیارەکانمان بۆ ئاشکرا بێت، ئەو ڕاستیەی دەفەرمێ بێباوەران بە خوای گەورە دڵیان گومڕایە ئەگەر ڕێی پەروەردگاریان نەگرنەبەر، و بڕواداران دڵیان ڕێنوما بووەو ڕێی هیدایەتی پەروەردگاریان گرتووەتە بەر* وَمَن يُؤْمِن بِاللَّهِ يَهْدِ قَلْبَهُ* التغابن/١١. واتە: جا ئەوەی باوەڕی تەواو بهێنێت، خوا دڵی ڕێنموویی دەکات.
نموونەی بێباوەڕێك کە بە ژیریی بڕوای بە خوای تاکو تەنیای بەدیهێنەر نەهێنایێت دوای ئەوەی نیشانەو بەڵگەکانی بینیوە، وەك نموونەی ئەو کەسە وایە بارە کتێبێکی هەڵگرتبێت و نرخیان نازانێت و دانەرەکەشیان ناناسێت و بۆیە دەیانداتە پاڵ نەناسراوی نەبوو..هەروەها بە پشتیوانی خوا ئەوەمان بۆ ڕوونەدەبێتەوە نە کەمی ئایەتەکان و نە ئاڵۆزییان هۆ نین بۆ بێباوەڕبوونی خەڵك، بەڵکو ئایەتەکانی خوا هێندە زۆرن نایەنە هەژماردن، هێندەش ڕوونن لای کەس ناشاردرێنەوە، بەڵام نهێنیەکە لە خودی مرۆڤدایە، نهێنیەکە لە پشتهەڵکردنی

مرۆڤـدایه لـه نیشـانەکانی خـوای گەورە، لـه خۆبەزلزانینـدایه لـه دان نەنـان بـه ڕاسـتیدا، لـه نەناسـینی حەقیقەتـدایه، لەلادانـدایه لـه فیطرەی ڕێکی مرۆڤـایەتی و خووڕەوشـتی پەسـەند، لـه داخسـتن و کوێربـوونی دڵەکانـدایه، تەنانەت ئەوکەسـانه بەجۆرێکن گەر دەسـتی قـودرەتی خوا بـه شێوەیەکی سەرسوڕهێنەرەش بیانجوڵێنێ هەر لـه نکۆڵیکردنی خۆیان سـووردەبن.

قورئانی پیرۆز سەبارەت ئەوانه بۆمان دەدوێت* وَلَوْ فَتَحْنَا عَلَيْهِم بَابًا مِّنَ السَّمَاءِ فَظَلُّوا فِيهِ يَعْرُجُونَ. لَقَالُوا إِنَّمَا سُكِّرَتْ أَبْصَارُنَا بَلْ نَحْنُ قَوْمٌ مَّسْحُورُونَ* الحجر/ ١٤-١٥. واته: ئەگەر دەروازەیـەکمان لـه ئاسـمانەوە بـۆ بکردنایەتـەوە تـا پیـادا سـەربکەون و تێپـەر بـبن. ئـەوە دەیـانوت: بێگومـان چاوبەسـتمان لێکـراوە، یـاخود ئێمـه کەسـانێکی جـادوو لێکـراوین!! *وَإِن يَرَوْا آيَةً يُعْرِضُوا وَيَقُولُوا سِحْرٌ مُّسْتَمِرٌّ* القمـر/٢. واته: خـۆ ئەگـەر ئەوانـه هـەر موعجیزە و بەڵگەیەك ببینن پشت هەڵدەکەن و دەڵێن: ئەمەجادوویەکی بەردەوامه.

* وَكَأَيِّن مِّنْ آيَةٍ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يَمُرُّونَ عَلَيْهَا وَهُمْ عَنْهَا مُعْرِضُونَ* یوسـف/١٠٥. واته: چەنـدەها بـەڵگـەو نیشـانه لـه ئاسـمانەکان و زەویـدا هـەن کـەچی زۆربـەی خـەڵکی بەلایـدا تێدەپەڕن و تێنافکرن و پشتی تێدەکەن.

جێی خۆیەتی لێرەدا بپرسین:

ئایا پەروەردگار پێویسـتی بـه ئێمەیه تـا بەنـدایەتی بکەین و بڕوای پێهێنین؟ یان ئێمه ئاتاجی ئەوەین بڕوای پێهێنین لـه پێناو خۆماندا؟ * إِنَّ اللَّهَ لَغَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ* العنکبوت/٦. واته: بەڕاستی خوا بێ نیازە لـه هەموو خەڵکی.

کەواته بـا دەروونمـان ئازاد بکەیـن، تـا شایسـتەی بینینی نیشـانەو ئایەتەکانی خـوای گەورە بین:

١- لـه خـۆبەزلزانین: پەروەردگـار نیشـانەکانی خـۆی نیشـانی دڵێکـی خـۆبەزلزان نـادات * سَأَصْرِفُ عَنْ آيَاتِيَ الَّذِينَ يَتَكَبَّرُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَإِن يَرَوْا كُلَّ آيَةٍ لَّا يُؤْمِنُوا بِهَا وَإِن يَرَوْا سَبِيلَ الرُّشْدِ لَا يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا وَإِن يَرَوْا سَبِيلَ الْغَيِّ يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا ۚ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَكَانُوا عَنْهَا غَافِلِينَ. الاعـراف/١٤٦. واته: ئەوکەسـانەی کـه بەناحـەق فیـز دەکـەن لـه زەویـداو خۆیـان بەگـەورەتر دەنـوێنن ، لەمـەودوا ڕووی دڵیـان وەردەچـەرخێنم لـه تێگـەیشـتنی ئایـەت و فەرمانـەکانم، خـۆ ئەوانـه ئەگـەر هـەر بـەڵگـه و نیشـانەیـەك ببیـنن ئـەوە بـاوەڕی

پێناکەن، ئەگەر ڕێبازی بەرژەوەندی دنیاو قیامەت ببینن ئەوە نایگرنەبەر، خۆ ئەگەر ڕێبازی ئارەزوو پەرستی و گومڕایی ببینن، ئەوە دەیگرنە بەرو پەیڕەوی دەکەن، ئەوە لەبەر ئەوەیە چونکە بەڕاستی ئەوان بڕوایان بەئایەت و فەرمانەکانی ئێمە نەبوو لێی بێئاگا بوون.

٢- دەبا دەروونیشمان لە ستەم و درۆ قوتار بکەین * وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ* الصف/٧. واتە: خوایش هیدایەت و ڕێنموویی قەومی ستەمکار ناکات. * إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي مَنْ هُوَ كَاذِبٌ كَفَّارٌ* الزمر/٣. واتە: خوا هیدایەت و ڕێنموویی ئەو کەسانە ناکات کە درۆزن و بێ باوەڕن.

٣- و با خۆمان لە خراپەکاری لەسەر زەوی و پەیمانشکاندن و پەیوەندییچڕاندن ڕزگار بکەین کە پێویستە نەیپچڕێنین و بهێڵینەوە * وما يضل به الا الفاسقين. الَّذِينَ يَنقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِن بَعْدِ مِيثَاقِهِ وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَن يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ ۚ أُولَٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ* البقرة/٢٦-٢٧. واتە: بەڵام دیارە جگە لە لارو وێرو یاخی و تاوانباران کەسی تر گومڕا ناکات... ئەوانەی پەیمانی خوا هەڵدەوەشێننەوە و پەیڕەوی ناکەن لەدوای بەهێزو پتەو بوونی، ئەو پەیوەندییانەش دەپسێنن کە خوا فەرمانی گەیاندنی داوە، لەزەویشدا تاوان و خراپە دەچێنن، ئا ئەوانە خۆیان زەرەرمەند و خەسارەتمەندن.

٤- و با خۆمان لە بێئاگایی و غەفڵەت دەربازبکەین: گەر بمانەوێت هەموو ئایەتەکانی پەروەردگارمان بۆ ئاشکرا بێت؛ ئەوا هەندێك لە ئایەتەکان تەنیا بە هزرو فیکر بۆمان ڕوونەدەبنەوە گەر ڕێگریان لەبەردەمدا دانەنێین، وهەندێکی تریان تەنیا بە هۆی ژیریەوە بۆمان دەردەکەون: نموونەی ئەمانەش ئایەتەکانی پەروەردگارن کە قورئان سەبارەتیان دەفەرمێ *إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ* الرعد/٣. واتە: بەڕاستی ئا لەو شتانەدا بەڵگە و نیشانەی زۆر هەن بۆ کەسانێك بیربکەنەوە. *إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ * الرعد/٤. واتە: بەڕاستی ئا لەو شتانەشدا بەڵگە و نیشانەی زۆر هەن بۆ کەسانێك عەقڵ و ژیری خۆیان بخەنەکار.

کەواتە سەرجەم ئایەتەکانی کردگار بۆ دڵانێك دەرناکەوێت گەر لە خاوەنەکەیدا بیرکردنەوەو یادی خوای تیا کۆنەبووبێتەوە *إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَآيَاتٍ لِّأُولِي الْأَلْبَابِ. الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ* آل عمران/١٩٠-١٩١. واتە: بەڕاستی لە دروستکردنی ئاسمانەکان و زەویدا و لە

ئاڵو گۆڕی شەو و ڕۆژدا بەڵگە و نیشانەی زۆر هەن بۆ کەسانی ژیر و هۆشمەند... ئەوانەی یادی خوا دەکەن لەکاتێکدا کە بەپێوەن یان دانیشتوون یان ڕاکشاوون هەمیشە بیردەکەنەوە لە دروست بوونی ئاسمانەکان و زەوی.

بەربەست لە نێوان کردگارو هیچ بەندەیەکدا دروست نەبووە بەهۆی غەفڵەتو بێئاگاییەوە نەبێت، هەموو غەفڵەتێکیش لە گەمەو ئارەزووەوە بەرپادەبێت، ژیانی دنیاش هەمووی گەمەو ئارەزووە *إِنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهْوٌ* محمد/٣٦. واتە: بەڕاستی ژیانی دنیا تەنها بریتیە لەیاری و گەمەیەکی تەمەن کۆتا. *اقْتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمْ وَهُمْ فِي غَفْلَةٍ مُّعْرِضُونَ .مَا يَأْتِيهِم مِّن ذِكْرٍ مِّن رَّبِّهِم مُّحْدَثٍ إِلَّا اسْتَمَعُوهُ وَهُمْ يَلْعَبُونَ . لَاهِيَةً قُلُوبُهُمْ* الانبياء/١-٣. واتە: موحاسەبەو لێ پرسینەوەی خەڵکی نزیك بۆتەوە، لە کاتێکدا ئەوان بێ ئاگا وغافڵن وپشتیان لە ئایینی خوا کردووە و ڕوو وەرگێڕن. هیچ یادەوەریەکی تازەیان لەلایەن پەروەردگاریەنەوە بۆ نایەت کە ئەوان گوێ بیستی نەبووبن و لەوکاتەدا یاری و گەمەی پێنەکەن... دڵەکانیان بێ ئاگاو سەرگەردانە.

٥- دەبا خۆشمان لە تاوانکاری دوورخەینەوە *كَلَّا بَلْ رَانَ عَلَىٰ قُلُوبِهِم مَّا كَانُوا يَكْسِبُونَ * .المطففين/١٤. واتە: نەخێر، وانیە بەڵکو دڵیان ژەنگی هێناوەو چڵکی گوناهـ داپپۆشیوە لە سەرەنجامی ئەو کاروکردەوانەی کە دەیانکرد. *كَذَٰلِكَ نَسْلُكُهُ فِي قُلُوبِ الْمُجْرِمِينَ . لَا يُؤْمِنُونَ بِهِ وَقَدْ خَلَتْ سُنَّةُ الْأَوَّلِينَ* الحجر ١٢-١٣. واتە: ئا بەو شێوەیە ئێمە قورئان دەدەین بە گوێ و دڵی تاوانباران. لە کاتێکدا باوەڕی پێ ناهێنن و هەر لەسەر بەرنامەی پێشینان دەڕۆن.

٦- وبا دڵمان لە ڕاڕایی لە وەرگرتنی حەق دوورخەینەوە گەر بە ڕاشکاوی بۆمان دەرکەوت * وَنُقَلِّبُ أَفْئِدَتَهُمْ وَأَبْصَارَهُمْ كَمَا لَمْ يُؤْمِنُوا بِهِ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَنَذَرُهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ. الانعام/١١٠*واتە: ئەو کاتە دڵ و چاوەکانیان هەڵدەگێڕینەوە هەروەکو چۆن یەکەمجار لە سەرەتاوە باوەڕیان نەهێنابوو ئێمە جارێ وازیان لێ دەهێنین تا لە ستەم و سەرکەشی خۆیاندا سەرگەردان بن و ڕۆبچن.

ئیتر لێرەوە ئایەتەکانی خودای دڵۆڤان لە پرشنگدان وهەڵهاتندا دەبن و سەرانسەری دڵ ئەتەنن، دوای ئەمەش ئامادەیی دەبێت بۆ وەرگرتنی نوورو ڕووناکی، بەڵام هەرگیز دڵێکی شەیتانی شایستەی وەرگرتنی هیدایەتی پەروەردگار نابێت. چونکە تەم و گومان ڕێگر دەبن لە پەخشی ڕووناکی، هەروەك ناتەواویش لەچاودا ڕێگر دەبێت بۆ بینین.. وبوونی نەخۆشی لە گوێدا ڕێگر دەبێت لە بیستن، ئاوی فوراتیش هیچ تاوان و خەتایەکی نیەگەر لەدەمی مرۆڤی نەخۆشدا تاڵ بێت. * يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ لَا يَحْزُنكَ الَّذِينَ يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ مِنَ الَّذِينَ قَالُوا آمَنَّا بِأَفْوَاهِهِمْ وَلَمْ تُؤْمِن قُلُوبُهُمْ ۛ وَمِنَ الَّذِينَ هَادُوا ۛ سَمَّاعُونَ لِلْكَذِبِ سَمَّاعُونَ لِقَوْمٍ آخَرِينَ لَمْ يَأْتُوكَ يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ مِن بَعْدِ مَوَاضِعِهِ يَقُولُونَ إِنْ أُوتِيتُمْ هَٰذَا فَخُذُوهُ وَإِن لَّمْ تُؤْتَوْهُ فَاحْذَرُوا ۚ وَمَن يُرِدِ اللَّهُ فِتْنَتَهُ فَلَن تَمْلِكَ لَهُ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا ۚ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ لَمْ يُرِدِ اللَّهُ أَن يُطَهِّرَ قُلُوبَهُمْ ۚ لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ. المائدة/٤١* واتە: ئەی پێغەمبەر (ﷺ) با غەمبارت نەکات ئەوانەی کە بەپەلە بەدەم بێ باوەڕی و بێ دینیەوە دەچن، لەوانەی کە بەدەم و زار دەڵێن: باوەڕمان هێناوە، بەڵام دڵیان باوەڕی نەهێناوە، هەروەها لەوانەش کە بوونەتە جولەکە و زۆر گوێگرن بۆ درۆو دەلەسە، زۆر گوێبیستن بۆ خەڵکی تریش نەهاتوون بۆ لات، قسە دەگۆڕن و قسە وەکو خۆی ناگێڕنەوە، یاخود ئاوەژووی دەکەن، دوای ئەوەی جێی خۆی گرتبوو دەڵێن: ئەگەر ئاوا بڕیاریدا لێی وەربگرن، ئەگەر وانەبوو هوشیار بن، جا ئەوەی خوای گەورە بیەوێت تووشی تاقیکردنەوە و سزای بکات، ئەوە هەرگیز تۆ خاوەنی هیچ شتێك نابێت لەلایەن خواوە بۆ ڕزگار بوونی ئەو، ئا ئەوانە ئەو کەسانەن خوا نەیویستووە دڵیان پاك و خاوێن بکاتەوە ئەوانە لە دنیادا سەرشۆڕیی و شەرمەزاریی بەشیانە، لە قیامەتیشدا سزای سەخت و گەورە چاوەڕێیانە.

کەواتە هەمیشە نیەتیەکە لە خودی مرۆڤدایە *فَلَمَّا زَاغُوا أَزَاغَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ . الصف/٥* واتە: وکاتێك لەحەق لایاندا، خواش دڵەکانیانی لەخشتە بردو مۆری پێدا نا.
و ئایەتەکانی پەروەردگار ڕوون و ئاشکران *وَكَذَٰلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ وَلِتَسْتَبِينَ سَبِيلُ الْمُجْرِمِينَ* الانعام/٥٥. واتە: هەر بەو شێوەیە کەباسکرا بەدرێژیی ڕوون دەکەینەوە تا بەجوانی و ئاشکرا، حەق ڕوون بێتەوە و ڕێبازی تاوانبار و خوانەناسان دەربکەوێت و بناسرێت.
ئایەتەکانی خوداش لە سێ شێوەدا دەبینرێن:

١- گەردوون ٢- قورئان ٣- موعجیزەو کەرامات. قورئانی پیرۆزیش باسی ئەم سێ هۆکارەی کردووە وەك نیشانەی ڕێپیشاندان:

گەردوون:* وَفِي الْأَرْضِ آيَاتٌ لِّلْمُوقِنِينَ. وَفِي أَنفُسِكُمْ ۚ أَفَلَا تُبْصِرُونَ* الذاريات/٢٠-٢١. واتە: بێگومان لەسەر گۆی زەویدا بەڵگە و نیشانەی زۆر هەیە بۆ کەسانێك کە بەشوێن دڵنیاییدا دەگەڕێن. هەروەها لەخودی خۆشتاندا ئایا ئەوەبۆ بینایتان ناخەنەکار. *وَكَأَيِّن مِّنْ آيَةٍ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يَمُرُّونَ عَلَيْهَا وَهُمْ عَنْهَا مُعْرِضُونَ. یوسف/١٠٥* واتە: چەندەها بەڵگەو نیشانە لە ئاسمانەکان و زەویدا هەن کەچی زۆربەی خەڵکی بەلایدا تێدەپەڕن و تێنافکرن و پشتی تێدەکەن. *وَآيَةٌ لَّهُمُ اللَّيْلُ نَسْلَخُ مِنْهُ النَّهَارَ فَإِذَا هُم مُّظْلِمُونَ . وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَّهَا ۚ ذَٰلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ . وَالْقَمَرَ قَدَّرْنَاهُ مَنَازِلَ حَتَّىٰ عَادَ كَالْعُرْجُونِ الْقَدِيمِ. یس/٣٧-٣٩*واتە: هەروەها بەڵگەو نیشانەیەکی ئاشکرای تر بۆیان، شەوە، کە پۆشاکی ڕووناکی ڕۆژی لەبەر دادەماڵین، بەو هۆیەوە دنیایان لێ تاریك دەبێت. خۆریش لە گەردش و سوڕانەوەی خۆیدا بەردەوامە و بەرەو سرەوت دەچێت، یاخود بە دەوری چەقی خۆیدا دەسوڕێتەوە، بێگومان ئەوە توانای زاتێکی باڵادەست و زانا دەردەخات. هەروەها کات و شوێنی هەڵهاتنی مانگیشمان دیاری کردووە وەك چیلکەیەکی وشکی باریك دەنوێنێت. * وَمِنْ آيَاتِهِ خَلْقُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافُ أَلْسِنَتِكُمْ وَأَلْوَانِكُمْ ۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّلْعَالِمِينَ .وَمِنْ آيَاتِهِ مَنَامُكُم بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَابْتِغَاؤُكُم مِّن فَضْلِهِ* الروم/٢٢-٢٣. واتە: لە نیشانەو بەڵگەکانی، دروستکردنی ئاسمانەکان و زەویە و جیاوازی زمان و ڕەنگتانە بەڕاستی ئا لەو دیاردەیەشدا بەڵگەو نیشانەی زۆر هەیە بۆ زانایان و شارەزایان. یەکێکی تر لە نیشانەو بەڵگەکانی خەوتنتانە لە شەوو لە کاتی بێداربشدا هەوڵ و کۆششتانە بۆ بەهرە وەرگرتن لە بەخششەکانی خوا.

قورئان: *وَقَالُوا لَوْلَا أُنزِلَ عَلَيْهِ آيَاتٌ مِّن رَّبِّهِ قُلْ إِنَّمَا الْآيَاتُ عِندَ اللَّهِ وَإِنَّمَا أَنَا نَذِيرٌ مُّبِينٌ . أَوَلَمْ يَكْفِهِمْ أَنَّا أَنزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ يُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ. العنكبوت/٥٠-٥١* واتە: کافران دەڵێن: باشە چی دەبوو: ئەگەر نیشانە و بەڵگەی لەلایەن پەروەردگاریەوە بۆ ڕەوانە بکرایە، تۆش ئەی پێغەمبەری لە وەڵامیاندا بڵێ: موعجیزە و نیشانە و بەڵگە ماددیەکان بە دەست خوا خۆیەتی و من تەنها ئاگادارکەرەوە و بێدارکەرەوەیەکی ئاشکرام بۆتان. ئایا بەس نیە بۆیان کە

بەڕاستی ئێمە قورئانمان دابەزاندووە بۆت و بەسەریاندا دەخوێنرێتەوە، بێگومان ئا لەو قورئانە دا ڕەحمەت و یادەوەری ئاشکرا هەیە بۆ ئەو کەسانەی کە ئیمان دەهێنن. * بَلْ هُوَ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ فِي صُدُورِ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ .العنكبوت/٤٩*واتە: بەڵکو قورئان چەند ئایەتێکی ڕوون و ئاشکران لە سینەو دڵ و دەروونی ئەو کەسانەدا عیلم و زانستیان پێبەخشراوە. * وَكَيْفَ تَكْفُرُونَ وَأَنتُمْ تُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ آيَاتُ اللَّهِ* آل عمران/١٠١. واتە: جا ئێوە چۆن کافر دەبن لە کاتێکدا کە ئایەتەکانی خواتان بەسەردا دەخوێنرێتەوە و پێغەمبەرەکەی لەناوتاندایە.

٣- موعجیزەکان: *وفیکم رسوله* آل عمران/١٠١ واتە: وپێغەمبەری ئەو لە نێو ئێوەدایە. * اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَانشَقَّ الْقَمَرُ. وَإِن يَرَوْا آيَةً يُعْرِضُوا وَيَقُولُوا سِحْرٌ مُّسْتَمِرٌّ.القمر/١-٢* واتە: ڕۆژی قیامەت نزیك بۆتەوە و مانگیش لەت بوو، خۆ ئەگەر ئەوانە هەر موعجیزە و بەڵگەیەك ببینن پشت هەڵدەکەن و دەڵێن: ئەمەجادوویەکی بەردەوامە . * وَيَا قَوْمِ هَٰذِهِ نَاقَةُ اللَّهِ لَكُمْ آيَةً .هود/٦٤* واتە: ئەی خزمەکانم ئەمە وشترەکەیە کە لەلایەن خواوە کراوە بە موعجیزە و نیشانەیەکی تایبەت. * وَرَسُولًا إِلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنِّي قَدْ جِئْتُكُم بِآيَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ أَنِّي أَخْلُقُ لَكُم مِّنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ فَأَنفُخُ فِيهِ فَيَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِ اللَّهِ وَأُبْرِئُ الْأَكْمَهَ وَالْأَبْرَصَ وَأُحْيِي الْمَوْتَىٰ بِإِذْنِ اللَّهِ وَأُنَبِّئُكُم بِمَا تَأْكُلُونَ وَمَا تَدَّخِرُونَ فِي بُيُوتِكُمْ ۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً لَّكُمْ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ .آل عمران/٤٩* واتە: بۆنەوەی ئیسرائیل کە من پێغەمبەرێکم، بۆ لای ئێوە ڕەوانەکراوم، بەڵگە و نیشانەیەکیشم پێیە لە لایەن پەروەردگارتانەوە، من لە قوڕ شێوەی باڵندەتان بۆ دروست دەکەم، ئینجا فووی پێدا دەکەم، بەفرمانی خوا یەکسەر، دەبێتە باڵندەیەکی زیندوو و کوێری زگماك و نەخۆشی بەڵەکی چاك دەکەمەوە بەویستی خوا و مردووانیش زیندوو دەکەمەوە بەفرمانی خوا و هەواڵی ئەو شتانەی کە دەیخۆن و هەڵی دەگرن لە ماڵەکانتاندا پێتان ڕادەگەیەنم، بەڕاستی لەو شتانەدا بەڵگەو نیشانە هەیە بۆتان ئەگەر ئیماندارن.

دەقەکانی قورئان ڕوونی دەکەنەوە کە لە گەردووندا چەندەها ئایەتی تێدایە نەك بە تەنیا ئایەتێك، هەروەها لە قورئانیشدا چەندەها نیشانەو بەڵگەی تێدان نەك بە تەنیا یەکێك، و موعجیزەکانیش ئایەت و بەڵگەن.

دەیان دیاردە لە گەردووندا هەن و هەریەکەیان ئاماژەی ناسینی خوامان بۆ دەکەن، دەیان دیاردەش لە قورئانی پیرۆزدا هەن کە هەر ئایەتێك بەسە بۆ بەڵگەهێنان بۆ (الله) ﷻ ، موعجیزەکانیش کە دیاردەی مێژووین، هەر دیاردەیەکیان بەسە بۆ ئەوەی خوای پێبدۆزینەوە، لەهەر دیاردەیەکیشدا هەزاران ئاماژەی تێدایەکە دەمانگەیەننە (الله) جل جلالە، خوا بەڵگەی تەواوی لەسەر ئادەمیزاد هێناوەتەوە * رُّسُلًا مُّبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى اللَّهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ* النساء/١٦٥ واتە: پێغەمبەرانمان کە مژدەدەرن و ترسێنەرن تا خەڵکی هیچ بەڵگەیەکیان بەدەستەوە نەمێنێت دوای ئەوەی خوا پێغەمبەرانی بۆ ڕەوانە کردوون. * قَالُوا أَوَلَمْ تَكُ تَأْتِيكُمْ رُسُلُكُم بِالْبَيِّنَاتِ قَالُوا بَلَىٰ ۚ قَالُوا فَادْعُوا وَمَا دُعَاءُ الْكَافِرِينَ إِلَّا فِي ضَلَالٍ. غافر/٥٠* واتە: ئەوانیش لە وەڵامی داخوازیەکەیاندا دەڵێن: باشە، مەگەر پێغەمبەرەکانتان بە بەڵگەو نیشانەی ڕوون و ئاشکراوە ڕەوانە نەکرابوون بۆتان؟ هەمووان بەیەکدەنگ دەڵێن: بەڵێ، ڕاستە، ئینجا فریشتەکان دەڵێن: دەی کەوابوو هەر داوابکەن وبپارێنەوە، بێگومان داخوازی و پاڕانەوەی کافران بەهیچ ناچێت، تازە هیچ نرخێکی نیەو گیرا نابێت.

جا لەم دەرفەتەدا نیشانەو بەڵگەو ئایەتەکانی پەروەردگار لە گەردووندا دەخەینە ڕوو، بە جۆرێك تیایاندا بەڵگە لەسەر هەموو بێباوەڕو موچیڕو کەللەڕەقێك دەهێنێتەوە، بەوەی پەروەردگار ئامادەیە و بوونی هەیە و خاوەنی هەموو سیفاتی تەواوەتی و شکۆو جوانیەکە.

لە دووەم پەرتووکیشماندا بە ناونیشانی (الرسول) ئایەتەکانی پەروەردگارمان لە قورئان و موعجیزەی پێغەمبەراندا بۆ دەردەکەوێت، هەر وەك چۆن قورئان خۆی لەخۆیدا ئایەتێکەو ئەمانگەیەنێتە پەروەردگار، یا هەر وەك چۆن موعجیزە بە شێوەیەکی ڕەها ئایەتێکە ئەمانگەیەنێتە پەروەردگار، لەهەمان کاتداو هەرواش قورئان شایەتیە لەسەر ئەوەی کە محەمەد (ﷺ) پێغەمبەری خودایە، هەروەها لە موعجیزەکانیشدا ئەو گەواهیە هەن، بۆیە ئێمەش ئەم دووانەمان دواخست بۆ نامەکانی داهاتوو کە تێیدا ڕاستێتی پەیامی محەمەد (ﷺ) بەبەڵگەوە دەسەلمێنین بە پشتیوانی خوای گەورە.

هێشتاش کەرامەت لەم نەتەوەیەدا بەردەوامە. وهەر کەرامەتێك لەم نەتەوەیەدا موعجیزەیە بۆ پێغەمبەر (ﷺ). جا هەر کەرامەتێك لە خودی خۆیدا بەڵگەیە لەسەر ڕاستێتی پەیامی

پێغەمبەرەکەمـان و بەڵـگەی بـوونی الله یە، چـونکە کەرامەت وەك مـوعجیزە وایە بەهـۆی تێپەڕاندنی جیهانی هۆکارێتی. ئەو کەسـەش بیـر لەم دیاردانە بکاتەوە لەم زنجیـرەدا باسـیان دەکەین - کە دڵۆپێکن لە دەریایەك – هیچ لە بەردەمیا نامێنێتەوە جگە لە موسڵمانبوون نەبێت، تەسلیم بوون بە خواو پێغەمبەرەکەی.

جا دوای ئەوەی کە چۆنیەتی ڕێگای گەیشـتنە ناسـینی خـوداو بڕواهێنـان پێی ڕوونبـووەوە، ودوای ئەوەی هەڵەی بۆچـوونی لادراوان لە ڕێگاکەمـان بـۆ دەرکەوت و پـاش ئەوەی زانیمـان چۆن بەڵگەکان ڕێکدەخەین لەم زنجیرەیەدا، و جۆری بەڵگەی دەیخەینە ڕوو لەم باسانەدا چـین ، ئێسـتاش بـا ئەوانە بخەیـنە ڕوو پەیوەنـدی هەیە بەم باسـەوە لە خسـتنەرووی دیاردەکانی گەردوون کە بەڵگەی خودای بەدیهێنەری گەردوونمان پێدەدات.

دیاردەی یەکەم
دیاردەی بەڕابوونی گەردوون

دیاردەی بەڕابوونی گەردوون، یان پەیدابوون دوای ئەوەی کە نەبووە!

یەکەم دیاردە کە ئەمانگەیەنێتە پەروەردگارو بەڵگەیە لەسەر پەروەردگارێتی (الله) ﷻ، بریتیە لە ڕوودان و بەڕابوونی ئەم گەردوونەی پێمان دەڵێت بەدەهێنەرێکی هەیە، هەرچەندە زانستیش پێشبکەوێت ئەوا بە شێوەیەکی وردترو قوڵترو زیاتر بەڵگەمان ئەدات بەدەستەوە تا زیاتر قەناعەت بەم دیاردەیە بکەین، بەڵکو بەهۆی بەڵگەی زۆری زانستی کە لەم ڕووەوە پێشکەشی کردووین بووەتە حوکمێکی بەڵگەنەویست، چونکە ڕوونی و تێکڕایی بەڵگەکان گومانمان لا ناهێڵێتەوە، بۆ نموونە یاساکانی گەرمی و یاساکانی ئەلەکترۆن و وزەی خۆر، هەریەکەو بەڵگەی ئاشکرای خۆی لەمڕووەوە خستووەتە ڕوو،جا بە یەکانگیربوونی ئەم بەڵگانە، بە جۆرێك مەبەستەکە ڕوون دەبێتەوە کە بواری گومان نەمێنێتەوە، ئەمە جگە لە بەڵگە فیطری و عەقڵی و براوە(قطعی)یەکان، کە خواناسەکان هەریەکەو لەسەردەمی خۆیاندا لێی دواون. ئێمەش هەوڵئەدەین یەك لەدوای یەك ئەم لایەنانە بخەینە ڕوو، تا بزانین چۆن هەریەکەو بەڵگەی خۆی دەخاتە ڕوو لەسەر ئەوەی کە ئەم گەردوونە لەدروستکردنی بەدەهێنەرێکی خاوەن توانایە!

١- یاساکانی گەرمی:

لیکۆنت دی نۆی سەرۆکی بەشی فیزیای پەیمانگای باستۆر، وسەرۆکی بەشی فەلسەفە لە زانکۆی سۆربۆن لە پەرتووکی (چارەنووسی مرۆڤایەتی) دا دەڵێ:

((ڕوویەك لەو ڕووانەی زانستی نوێ سەرکەوتنێکی گەورەی تیا بەدەستهێنا، گرێدانی یاسای (کارنۆت- کلۆزیۆس)ـە، هەروەها یاسای دووەمی تەرمۆدینامیکیشی پێدەگوترێت، کە

دائەنرێت بە کلیلی تێگەشتنمان بۆ مادەی زیندوو، - بەهۆی ئەگەرەکانەوە- زانای فیزیایی بەناوبانگ بۆلتزمان سەلماندی کە پەرەسەندنی نازیندوو شایستەی پێچەوانەبوونەوە (انعکاس) نیە کە ئەم یاسایە فەرزی دەکات، لەگەڵ گەشەسەندنێکدا یەکدەگرێتەوە بەرەو ئەو حاڵەتانەی کە زیاترو زیاتر ئەگەری زیادبوونی وێکچوون و هاوکێشەی توانای هەبێت، بەم جۆرە گەردوون مەیلی هاوکێشبوونی هەیە، بە جۆرێك کە هەموو ناوێکچوو(عدم التناظرات)ە هەبووەکان لەم کاتەدا دەپوکێنەوەو هەموو جوڵەکان دەوەستن و تاریکایی تەواو بەرپادەبێت))[1]

بەمجۆرە ئەدوارد لۆزکیل دەربارەی ئەم یاسایە بە جۆرێك دەدوێت کە دەیچەسپێنێ ئەم گەردوونە سەرەتایەکی هەیە بەمجۆرە:

((هەندێك وا گومان دەبەن گەردوون بەدیهێنەری خۆیەتی، بەڵام هەندێکی تر وای دەبینن بڕوا بوون بە ئەزەلییەتی گەردوون ئاسانترە لە بڕوابوون بە بوونی خوایەکی ئەزەلی، بەڵام یاسای دووەمی دینامیکی گەرمی ئەو ڕایە بەحەق دانانێت(واتە هەتاهەتایی گەردوون)، زانستیش بە ڕوون و ئاشکرایی سەلماندوویەتی کە ڕێی تێناچێت ئەم گەردوونە هەتاهەتایی بێت، چونکە گواستنەوەی گەرمی بەردەوامە لە تەنە گەرمەکانەوە بۆ تەنە ساردەکان، پێچەوانەی ئەمەش بە هێزێکی زاتی نایەتەدی، بە مانایەکی دی گەردوون دەگاتە ڕادەیەك کە گەرمایی هەموو تەنەکان بگاتە ڕێژەیەکی یەکسان بەیەك، ئەو کاتەش دەبێتە سەرچاوەی وزە، ئێدی کارلێکی کیمیاوی و سروشتی ڕوونادات، وهیچ شوینەوارێکی ژیانیش لەم گەردوونەدا نامێنێت، بۆیە دەگەیینە ئەو بەرەنجامەی ڕێی تێناچێت ئەم گەردوونە هەتاهەتایی بێت، گەر نا لە مێژ بوو وزەکەی لەدەستدەداو هەموو چالاکیەکی بوون دەوەستا، بەمجۆرەو بێمەبەست زانست گەیشتە ئەو باوەڕەی گەردوون سەرەتایەکی هەیە، بەمپێیەش بوونی خوا دەسەلمێت، چونکە شتێك سەرەتای هەبێت ڕێی تێناچێت خودی خۆی هێنابێتە بوون، بەڵکو دەبێت سەرەتاسازێکی هەبێت، یان جوڵێنەری یەکەم، یاخود ئەو بەدیهێنەرەی کە خودایە))[2]

---

(١)مصير البشرية. ليكونت دى نوى.

(٢) الله يتجلى في عصر العلم.

هەروەها فرانك ئالانی زانای سروشتی بایۆلۆجی بەڵگەی لەسەر ئەوە هێناوەتەوە گەردوون هەتاهەتایی نیە بە پێی ئەم یاسایە، ئەو دەڵێت: زۆر دەگوترێت ئەم گەردوونە مادەیەو پێویستی بە بەدیهێنەر نیە، بەڵام گەر ئێمە بڕوا بەوە بهێنین کە ئەم گەردوونە بوونی هەیە ئەوا دەپرسین بوون و گەشەی گەردوون چۆن بووە؟

لێرەدا چوار ئەگەرمان بۆ دروست دەبێت بۆ وەڵامدانەوەی ئەم پرسیارە: یان ئەم گەردوونە وەهم و خەیاڵە، ئەمەش پێچەوانەی هۆ دەوەستێت کە لەسەرەتاوە بڕوامان بە بوونی هێناوە، یان گەردوون لەخۆڕا لە نەبوونەوە هاتووەتە دی، یا گەردوون هەتاهەتاییەو دروستبوونی سەرەتای بۆ نیە، یاخود ئەم گەردوونە بەدیهێنەرێکی هەیە.

سەبارەت ئەگەری یەکەم هیچ گرفتێکمان پێشناخات جگە لە گرفتی هەست و شعور، ئەمەش ئەوەیە کە هەستکردنمان بەم گەردوونەو ئەو شتانەی تێیدا ڕوودەدەن، ناکرێت خەیاڵ و وەهم بن و سێبەری ڕاستەقینەی نەبێت، کەواتە ئەو ڕایەی دەڵێت ئەم گەردوونە بوونێکی کردەیی نیە و تەنیا وێنەیە لە ناخ و بیرماندا وئێمە لە جیهانی خەیاڵدا دەژین، ئەمە پێویست بە گفتوگۆ ناکات.

سەبارەت ڕای دووەمیش کە دەڵێت ئەم جیهانە بە مادەو وزەی ناویەوە لە خۆڕا لە نەبوون دروستبووە، ئەمە لە ڕای یەکەم بێبایەختر و سوکترە، کە شایستەی گفتوگۆو تێڕوانین نیە. ڕای سێیەمیش کە دەڵێت ئەم گەردوونە هەتاهەتاییە و سەرەتای نیە، لەگەڵ ئەو ڕایەدا یەکانگیر دەبێت کە دەڵێت ئەم گەردوونە پەروەردگارێکی هەیە، خاڵی هاوبەشیشیان ڕەگەزی هەتاهەتاییەکەیەتی، جا ئێمە یان دەبێت سیفەتی ئەزەلی بدەینە پاڵ جیهانی مردووی بێگیان، یان دەبێت بیدەینە پاڵ پەروەردگارێکی زیندووی بەدیهێنەر، لێرەدا هیچ گرانیەك لەسەر بیرمان دروستنابێت گەر هەریەکێك لەم دوو ئەگەرە هەڵبژێرین، بەڵام یاسای دینامیکی گەرمی بەڵگەیە لەسەر ئەوەی ڕەگەزەکانی پێکهاتووی ئەم گەردوونە هێدی هێدی گەرمایەکەی لەدەستدەدات.. و بەرەو ئەو ڕۆژە دەچێت پلەی گەرما بگاتە سفری ڕەهاو، ئالەو ڕۆژەشدا وزە نامێنێت و ژیان دەوەستێت، ئەوکاتەش هیچ شتێك دادمان نادات، کاتێك کە وزە نەمێنێت و بە تێپەڕبوونی ڕۆژگار پلەی گەرمای تەنەکان بگاتە سفری ڕەها.. بەڵام خۆری گرگرتوو، ئەستێرە پرشنگدارەکان، زەمینی دەوڵەمەند بە جۆرەها ژیانی جیاواز، هەموو بەڵگەیەکی ڕوونن لەسەر ئەوەی بنەڕەتی گەردوون و بناغەکەی پەیوەستە

بە کاتێکی دەستنیشانکراوەوە کە لە ساتێکی دیاریکراوەوە دەستی پێکردبێت. کەواتە لە ڕووداوەکانەوە ڕوویداوە، مانای ئەمەش ئەوەیە کە دەبێت ڕەسەنایەتی و بنەمای گەردوون بەدیهێنەرێکی هەتاهەتایی هەبێت، بێ سەرەتا بێت، زانا و ئاگادار بێت بەهەموو شتێك، بە تواناو بەهێز بێت بە شێوەیەکی بێ سنوور، دەشبێت ئەم گەردوونە لە دروستکراوی دەستی ئەو بێت))[1]

کەواتە یاسا دەیسەلمێنێت مادام لە گەردوون گەرمایی هەیە کەواتە ڕێی تێناچێت هەتاهەتایی بێت، چونکە گەرما بۆخۆی نایەتەدی دوای ساردبوونەوەی، و گەر هەتاهەتایی بووایە سارد ئەبوو نەك گەرم.

٢ -یاساکانی جوڵەی ئەلەکترۆن:

شایەدی تر لەسەر ئەوەی گەردوون ڕووداوەو بەڕیابووە، ئەوا لە هەموو گەردێکی بوونەوەردا دەیدۆزینەوە، چونکە گەردەکانی بوونەوەر لە پارچەپارچەو بەشی کارەبایی سالب و موجەب پێکهاتووە، بە بارگە موجەبەکان دەگوترێت پرۆتۆن، و بە بارگەی سالب دەگوترێت ئەلەکترۆن – و ناوکی گەردەکان تەنیا هیدرۆجین نەبێت تەوژمێکی مامناوەندی زیاتری تیایەو پێی دەگوترێت نیترۆن، هەرچی نیترۆن و پرۆتۆنە ناوکی گەرد پێکدەهێنن، بەڵام ئەلکترۆن هەسارە گەڕۆکەکانی گەرد پێکدەهێنێت و بەتێژیەکی خێراو بەجوڵانەوەیەکی بازنەیی ئیهلیلجی دەخولێتەوە، جا بە هۆی ئەم خێراییە تیژەی لە ئەلکترۆندا هەیە ئەوا ئەلکترۆن بە بەردەوامی بەم پێیە دەجوڵێت، چونکە گەر ئەو خولانەوەیە نەبووایە ئەوا پارچەی ناوکەکە پارچەی ئەلکترۆنەکانی ڕادەکێشا، ئالێرەوە سەرسامی بەم کارلێکردنە دێتە دی، چونکە لەم حاڵەتەدا هەسارەیەکی وەك گۆی زەوی لە قاڵب و قەبارەی هێلکەیەکدا دەردەکەوت و خۆی دەنواند، چونکە بۆشایی لە جیهانی گەرد دا زۆر بەرفراوانە، ولەتی پارچەکان زۆر شوێنێکی بچوك داگیردەکەن لە بۆشایی وبڵاویی گەرد(الذرة)دا، چونکە

---

(١) الله يتجلى في عصر العلم.

دووریی نێوان ناوك و ئەلکترۆنەکانی خولخواردوو بە دەوریا، وەك دووری نێوان خۆرو هەسارە گەڕۆکەکان وایە بە شێوەیەکی ڕێژەیی...

لەم کورتە لێکۆڵینەوەی گەرد ئەم ڕاستیانەمان بۆ ئاشکرا دەبێت:

١- ئەلەکترۆن لە زۆربەی گەردەکانی بووندا – گەر لە هەمووشیدا نەبێت – لە جوڵەیەکی بازنەیی بەردەوامدایە.

٢- هیچ بەڵگەیەك نیە لە بوونەوەردا ئەوە بسەلمێنێت ئەلکترۆنەکان شێوەو حاڵەتی تریان هەبووبێت پاشان بەمجۆرەی لێهاتبێت، ئەگەر حوکمیش نەدەین بەسەر مەحاڵی تێڕوانینێکی کۆنی تری ئەمبارەدا، چونکە گەر وابووایە ئەوا پێویستمان بە کارلێکەرێك دەبوو ئەلەکترۆنەکانی بوون دوای سستی و وەستانیان بیجوڵاندنایەو بەم پێیەش گەردوون دوای تەسکیەکەی بەرفراوانتر دەبوو.

٣- ئەم گەردوونە هەمووی لەو گەردانە پێکهاتووە، کە ئێستا لەمەڕ تایبەتمەندیەکانیان دوایین، بەڵکو لەهەمان ڕەگەزیش پێکهاتوون، ئەو جوڵەیەش کە لە ئەلەکترۆندا دەیبینینەوە لەتەنە ئاسمانیە گەورەکانیشدا هەیەو هەر هەمان شتە.

دوای ئەم ڕاستیانە دەڵێین:

ئەو شتەی دەخولێتەوە دەبێت خاڵی سەرەتای (کاتی و شوێنی) هەبێت، کە خولانەوەکەی لێوە دەستپێکردووە، جا گەر ئەلکترۆن و تەنەکان هەموویان لە جوڵانەوەیەکی بازنەییدابن، وەك دەردەکەوێت ئەم جوڵەیە دەستپێکردوو نەبووە، کەواتە دەبێت سەرەتایەکی زەمەنی و شوێنیی هەبێت بۆ جوڵەی ئەلکترۆن، ئەم سەرەتایەش لە ڕاستیدا سەرەتای بوونی خودی گەردەکان بووە، ئالێرەشدا دەگەینە ئەو بەرەنجامەی ئەم گەردوونە سەرەتاو سەرهەڵدانێکی هەبووەو بەدەیهێنەرێکیشی هەیە کە لەنەبوونەوە هێناویەتە بوون، چونکە نەبوون بوونی لێناکەوێتەوە.

٣- وزەی خۆر:

پێمان خۆشە سەرەتا لەبابەت مانای وشەی (ئەزەل: هەربووی بێسەرەتاوکۆتا) ڕوونکردنەوەیەك بدەین، ئەمیش ئەوەیە گەر ژمارە (١) دابنێین و لە بەردەمیەوە هێندە ژمارە سفر دابنێین تا دەگاتە قەراغی گۆی زەوی، وئەو ژمارە گەورەیە گەر بکەین بە ساڵ ئەوا نزیکە وەك سفر تەماشابکرێت سەبارەت بە کۆتایی نەهاتن و سەرەتا نەبوون، هەر بە

هەمان شێوە گەرژمارە (١) هێندە سفری لەبەردەمەوە دابنێین لەسەرەتای گەردوونەوە تا کۆتایی، ئەوا ئەم ژمارەیەش تەنیا بەشێکی کۆتایی نەهاتن دەنوێنێ کە وەکو سفر وایە، ئابەم جۆرەیە مانای هەربوو (الأزل) دەکرێت.

جا ئەوانەی کە دەڵێن مادە هەر بووە ئەوا ئەم مانایەی پێدەبەخشن، لە ڕاستیشدا سەرجەم دیاردەکانی گەردوون پێچەوانەو ناڕاستی ئەم ڕایە دەسەلمێنن، ئەم دیاردەیەش کە لێی دەدوێین بە یەکێك لەو دیاردانە دادەنرێت.

ئایا خۆر ئەو وزەیەی لە کوێ دەهێنێت؟ وچۆن پارێزگاری گەرماییەکەی دەکات؟ کاتێکیش دەڵێین خۆر ئەوا مەبەستیشمان هەموو ئەستێرەکانی ئەم گەردوونەیە ، چونکە ئەستێرەکانی ئەم گەردوونە هەموو خۆرن و بە هۆی دووریان لێمانەوە بچوك دیارن، ئەم خۆرەی ئێمەش نموونەیەکە لەوە.

ئەو دوو پرسیارەی دەرمانبڕین زۆر گرنگن، چونکە خۆرەکەمان و هەموو خۆرەکان لە بەخشینێکی بەردەوامدان، هەردەم تیشکی گەرمایی دەبەخشن کە وزەی لەخۆ گرتووە. .

((ساڵی١٩٣٣ پێشانگای شیکاگۆ بە تەواوی ڕووناك بووەوە بە هۆی کلیلێکی گەورەوە کە بە هۆی تیشکێکی کەمی ئەستێرەی (السمك الرامح) دەرچوو پێش چل ساڵ)[١]

((کەواتە ئایا هۆی ئەو وزانە چین لە خۆرەکاندا؛ زیاد لە وەڵامێك بۆ ئەم پرسیارە دراوەتەوە، بەڵام هیچیان جێی متمانە نین گەر دوا وەڵام نەدەینەوە کە دەڵێت: گەردەکانی ئەم خۆرانە لە ناوەوە تێکدەشکێن کە گەرماییەکی لە ڕادەبەدەریان لە هەناودایە، جا بەهۆی ئەم تێکشکانە گەورەو بەرفراوان و بەردەوامانە ئەوا وزەی گەرمی بێهاوتاو بێنموونە پێکدێت، وئاشکراشە کاتێك گەرد تێکدەشکێت بەشێك لە پێکهاتەکەی بزردەکات و ئەم بەشە دەبێتە وزە، واتە هەر ڕۆژێك بەسەر خۆرێکدا تێبپەڕێت بەشێك لە پێکهاتەکەیان بزر دەکەن گەرچی کەمیش بێت، بۆ نموونە خۆر هەر ڕۆژەی هێندە کیلۆگرام کەم دەکات، هەر بەمجۆرەش سەرجەم ئەستێرەکانی تریش))[٢]

.....

(١) مصير البشرية.

(٢) مع الله في السماء. أحمد زكي.

جا گەر ئەم خۆرانە کۆن و هەر بووبن ئایا ڕێی تێدەچێت بەم جۆرەی ئێستا بوونایە؟ یاخود بە یەکجاریی تەواو ئەبوون و کۆتاییان پێدەهات؟ جاوەك چۆن بۆمان دەرکەوت ئەزەل مانای هەتاهەتایی دەبەخشێت، نابێت ئەوەمان لە بیر بچێت بەشێك لەو وزەیەی خۆر سەرڤی دەکات دەبێتە مادە، بەڵام ڕێژەی ئەم گۆرانە بۆ ڕێژەی نەگۆڕان زۆر کەمە، وەك ڕێژەی ئەستێرەکان وان سەبارەت ئاسمان، ئەم وتەیەش ئەوە ناگەیەنێت بەشێکی لەگەردووندا لەدەست بدات و دواتر وەربیگرێتەوە، بەڵکو زۆرجار ئەم هاوتاییە دەبینرێت، بەڵام قسەی ئێمە سەبارەت گەردوونە بە گشتی، چونکە مادام ئاسمان هێندە بەرفراوان و مەزنە، بێگومان بەشێکی زۆر لەو وزەیە بزردەبێت و نابێتە مادە، و مادام تاکە تیشکێك هەبێت وای دابنێین بەر هیچ مادەیەك ناکەوێت، هەتا دووبارە دروستبوونەوەی بنیات بنرێت بەشێوەیەکی نوێ، ئەوا تێڕوانینی ئەزەلیەت بۆ گەردوون شتێکی مەحاڵە، چونکە تاکە تیشکێك بە درێژایی بوون و ئەزەل بەسە بۆ تەواوکردن و بەپایانگەیاندنی وزەی هەموو گەردوون.

بەڵام سەبارەت ئەوەی بگوترێت گەردوون هەمووی لە بنەڕەتدا وزە بووە، و پاشان بووەتە مادە، و ئێستاش مادەیەو دەبێتە وزە، پاشان دەبێتەوە مادەو بەمجۆرە.. ئەوا هەڵەی ئەم تێڕوانینە زۆر ئاشکرایە، چونکە کاتێك وزە بوونی دەبێت کە مادەیەك هەبێت و پێکهێنابێت، چونکە مادە پێویستی بە زاتەو بێ ئەو وەك (نەبوو) وایە، یا بە پێی دەربڕینی زانا کۆنەکان: مادە نیشانەیەکە پێویستی بە ناوەڕۆکێکە کە تیایدا دەربکەوێت، بۆ نموونە خۆر کاتێك تیشك دەداتە زەوی، گەردەکانی زەوی گەرمایەکەی وەردەگرن، ئەوسا گەردەکانی زەوی بە وزەی گەرما بارگاوی دەبن، بەڵام لە کاتێکدا ئەم تیشکە بەرمادە نەکەوێت، ئایا بۆ خۆی دەبێتە گەردی مادە؟ بەلایەنی کەمەوە تائێستا کەس ئەمەی نەدرکاندووە، بێگومان بەمجۆرە بۆمان دەردەکەوێت ئەم گەردوونە کۆن نیەو سەرەتایەکی هەیە، بوونی گەردوونیش ڕێی تێناچێت گەر بەدیهێنەرێکی نەبێت، ئەو بەدیهێنەرەی لەسەرەتادا دروستیکردووە دوای ئەوەی گەردوون بوونی نەبووە.

٤- زاناکانی یەکتاپەرستی پێشین لە کۆندا بەم جۆرە بەڕابوونی گەردوونیان لە نەبوونەوە بە توانای (الله) ﷻ لێکداوەتەوە: کاتێك تەماشای گەردوونیان کرد، پێکهاتەکانی بەسەر دوو جۆردا دابەشبوون، بەشێکیان بۆ خۆیان بەکارن، جۆرێکیشیان بێ زات پێکنایەن، بۆ

نموونە لەش بۆ خۆی پێکدێت، بەڵام تەخۆشی بێ بوونی لەش دروستنابێت، ئەتۆمیش بە زاتی خۆی کارا دەبێت بەڵام گەرمی بە بێ زات نایەتە دی، ئەوەش کە هەڵدەستێت بە پێکهێنانی خۆی پێیدەگوترێت ناوەڕۆك (جوهر)، ئەوەش بێ بوونی ناوەڕۆك نایەتەدی پێی دەگوترێت نیشانە و کاریگەریی. کەواتە گەرد جەوهەرەو گەرمیەکەی بەرەنجامە، لەش ناوەڕۆکەو لەشساغی ڕووکەشەکەیەتی.

هەروەها گوتویانە ناوەڕۆکەکان لە نیشانە جیاناکرێنەوە، هیچ ناوەڕۆکێکیشمان بێ کاریگەریی نەبینیوە، هەموو نیشانە(عرض)ێکیش ڕووداوە، بۆنموونە تاریکایی ڕووداو و بەرپابووە چونکە پێش ماوەیەك ڕۆژ بووە، هەروەها ڕۆژیش بەرپابووە، پێش ماوەیەك شەو بووە، گەرمایی گەردەکانیش هەرچۆنێك بێت سەرەتای هەیە، هەرواش ساردیەکەی سەرەتایەکی هەبووە، کەواتە هەموو کارلێکراوێك سەرەتایەکی هەیە، جا کەوابێت هەر ناوەڕۆکێك بێ بەرەنجام نەیەتەدی، ئەوا هەموو ناوەڕۆکێك بێ سەرەتا نابێت، ناوەڕۆکەکان و بەرەنجامەکانی گەردوونیش هەر هەموو بەرپابوون و ئەزەلی نین.[1]

گفتوگۆی پرسیارێك:

خەڵك کە دەگاتە ئەم ڕاستیە پرسیارێکی دووبارەو کۆنی لا دروست دەبێت، ئەویش ئەوەیە: ئایا کێ خوای بەدیهێناوە، کە هەموو شتێکی هێناوەتە بوون؟ جا لە ناوەڕۆکی پرسیارەکەدا وەڵامەکەشمان چنگ دەکەوێت، کەواتە (الله) بەدیهێنەرەو پەروەردگاریش بەو جۆرە بێت ئەوا ئەمە وامان لێدەکات نەیەت بە بیرماندا کە پەروەردگار بەدیهاتووبێت، چونکە گەر بەدیهاتووبووایە ئەوا نەیدەتوانی بەدیهێنەر بێت! ئیدی چۆن ئەو بۆچوونەمان لا دروست بێت کە بەدیهێنەری ئەم گەردوونە بەدیهاتووە؟ هەر بۆ نموونە مرۆڤ لەگەڵ ئەوەی کە ئەم هەموو توانایەی پێبەخشراوە ناتوانێت شتێك لە نەبوونەوە بخولقێنێت، جا چۆن بە خەیاڵماندا بێت بەدیهێنەری ئەم گەردوونە خۆی بەدیهێنرابێت؟

پێشەوا حسن البنا (ڕەحمەتی خوای لێبێت) بەم جۆرە وەڵامی ئەوانە دەداتەوە: ((گەر پەرتووکێکت لە کتێبخانەکەدا داناو پاشان ژوورەکەت جێهێشت و پاش کەمێك گەڕایتەوە ناو ژوورەکە، پاشان کتێبەکەت بینی لەناو چەکمەجە دانرابوو، ئەوا بە تەواوی باوەڕت دێتە سەر ئەوەی کەسێك خستبێتیە ئەو جێگەیە، چونکە دەزانیت لە سیفەتەکانی ئەو پەرتووکە .

---

(١) سەیری (شروح جوهرة التوحيد) بکە

ئەوە نیە بۆخۆی خۆی بگوازێتەوە..ئەم خاڵە بزانە و با لەیادت بێت و بچینە سەر خاڵێکی تر: گەر لە ژووری کتێبخانەکەتدا کەسێکت بینی لەسەر کورسیەك دانیشتبوو، پاشان چوبتە دەرەوەو هاتیەوە ژوری، بۆ نموونە بینیت لەسەر ڕایەخێك دانیشتوە، ئەوا ئەو کاتە لە هۆی گواستنەوەکەی ناپرسیت و بەبیرتا نایەت کەسێك لەو جێگەیەدا گواستبێتیەوە، چونکە لات ڕوونە لە سیفەتەکانی ئەو کەسە ئەوەیە بۆخۆی دەگەڕێت نەك کەسێك هەبێت بیگوێزێتەوە، ئەم خاڵەشت لەیاد بێت ئەنجا بزانە کاتێك سەرجەم بەدیهاتووەکان ڕووداو و بەرپابوو بن، بشزانین سیفات و سروشتیان بە جۆرێکە بۆ خۆیان نایەنە دی، بەڵکو دەبێت بەدیهێنەرێکیان هەبێت، زانیشمان بەدیهێنەرەکەی خوای بەرزو بەشکۆیە، وکاتێك تەواوێتی خودا پێویستی بکات خودا پێویستی بە جگە لەخۆی نەبێت، چونکە لە سیفاتەکانی ئەوەیە کە بۆ خۆی بووەو وەستاوە(قیام بنفسە)، ئەوکات بۆمان دەردەکەوێت زاتی خۆی هەربووەو پێویستی بەکەس نەبووە بهێنێتە بوون، جا گەر دوو خاڵەکەی پێشین بخەینە پاڵ ئەم وتەیە، ئەوا ئەگەینە ئەم پلەیە لە ڕاستی، عەقڵی مرۆڤیش کورتی هێناوە پەی بەزیاتر لەمە بەرێت))[1]

زاناکانی یەکتاپەرستیش وایدەبینن کە ئەم پرسیارە هیچ واتایەکی نیەو بۆیە دەڵێن: ((گەر لەگەڵ ئەو کەسانەدا بڕۆین کە دەڵێن کێ خوای دروستکردووە؟ گەر پێیان بگوترێت یەکێکی تر ئەوی بەدیهێناوە، دەڵێن ئەی کێ ئەوی تری بەدیهێناوە؟ و پاشان ئەوی سێیەم و هەر بەمجۆرە.... ئەی لە کۆتایدا چی دێت؟ بێگومان دەبێت لە کۆتایدا بگەینە زاتێکی بێ سەرەتا هیچ بەدیهێنەرێکی نەبێت، ئەم زاتەش بێ سەرەتایەو هیچ خوایەکی نیە کە ئەویش زاتی خودای تاکوتەنیایە، هەچ پرسیارێکیش لەم نێوەندەدا بکرێت لە کۆتایدا بێمانا دەمێنێتەوە، چونکە تەنیا بەدیهێنەرو بەدیهاتووان هەن، ڕێشی تێناچێت بەدیهێنەر بەدیهێنەرێکی تری هەبێت))[2]

لە ڕاستیدا کەسێك ئەم پرسیارە دەکات یان گاڵتەپێکەرە، لەوەڵامدا دەبێت پشتی تێبکەین. یاخود خەیاڵاتی بۆ دروست بووەو دەبێت هۆکاری ئەو خەیاڵاتە بڕەوێنینەوە، هۆی خەیاڵاتەکەشی ئەوەیە دروستکراوانی بینیوە پێویستیان بە بەدیهێنەرە، جا گەر ببیستین ئەم لێکدانەوەیە بەسەر بەدیهێنەری گەردووندا بهێنرێتە دی، ئەمە هەڵەیە، مەرج نیە ئەو

---

(١)العقائد. حسن البنا. (٢) پێداچوونەوەی (کبری اليقينيات) بکە.

یاسایانەی بەسەر دروستکراواندا دێتە دی بەسەر دروستکارشدا بێتە دی، چونکە دروستکراوان و ئەو یاسایانەی ڕامی دەبن لە بەدیهێنانی دروستکارێکە، لە سنووری هەموو جیهانیشدا دەبینین ئەوەی کە مرۆڤ دروستی دەکات ئەو حاڵەتانەیان بەسەردا دووبارە نابێتەوە کەبەسەر مرۆڤدا دێن، بۆ نموونە مرۆڤ لە خۆڕا دەڕوات و ویستی هەیە وفێردەبیت و بیردەکاتەوەو دەخوات و دەخواتەوەو دەنوێت ودەستلێئەدات و ئیشتیا دەکات، ئەمانە شتانێکن و ئەوەش دروستی دەکات شتانێکی ترن، هەر یەکەشیان تایبەتمەندی خۆیان هەیە، ئەم گەردوونەش شتێکەو پەروەردگارەکەشی شتێکی ترە، گەردوونیش تایبەتمەندی خۆی هەیە و زاتی خوداش سیفاتی خۆی هەیە.

زۆربەی جار خاوەن پرسیار لەوجۆرە کەسانەیە بڕوای بە خودا نیە، وەڵامی ئەوانەش ئەمەیە: ئێمە هەموو لەسەر ئەوە ڕێککەوتووین شتێکی کۆن هەیە بێ سەرەتاو بێ دروستکارە، ڕەنگە کەسێك بڵێت ئەو شتە دێرینە مادەیە، ئێمەش دەڵێین ئەو شتە کۆنە (الله)یە، زانستی نوێش سەلماندوێتی مادە کۆن نیەو ئا لێرەوە هیچمان لەبەردەمدا نامێنێتەوە جگە لەوەی تەنیا پەروەردگارو بەدیهێنەرمان بە کۆن بمێنێتەوە. لە لاپەڕەکانی ڕابردوودا هەندێك لەو بارەیەوە دواین لەوەی زانست چ دەڵێت، ئالێرەشدا هەندێك لە وتەی زاناکانی سروشت دەگوێزینەوە سەبارەت بەهەمان بابەت و کۆتایی ئەم دیاردەیەی پێدەهێنین:

جۆن کۆشران دەڵێت: ((زانستی کیمیا پێماندەڵێت هەندێك مادە بەرەو لەناوچوون و تەواوبوون دەچن. بەڵام هەندێکیان زۆر بە خێرایی بەرەو لەناوچوون دەچن، هەندێکی تریشیان بە هێواشی، کەواتە لێرەدا بۆمان دەردەکەوێت مادە ئەزەلی و هەتاهەتایی نیە، واتای ئەمەش ئەوەیە ئەزەلی نیە و بەڵکو سەرەتایەکی هەیە، بەرەنجامەکانی کیمیاو زانستەکانی تریش ئەوەمان بۆ ڕوونەدەکەنەوە سەرەتای مادە هێواش و لەسەرخۆ نەبووە، بەڵکو لەپڕێکدا هاتووەتە دی، تەنانەت زانیاری نوێ دەتوانێت ئەوەمان پێ بڵێت: چ کاتێك ئەو مادانە دروستبوون و پێکهاتوون))[1]

هەروەها ئیرفنج ولیام دەڵێت ((...زانستی گەردوونناسی ئاماژەی ئەوە دەکات ئەم گەردوونە سەرەتایەکی دێرینی هەیە، گەردوونیش بەرەو کۆتایهاتنێکی حەتمی دەچێت، هەرگیز ئەوەش

---

(١) الله يتجلى في عصر العلم. لا ٢٧

لەگەڵ زانستدا یەکانگیر نابێت بڵێین ئەم گەردوونە ئەزەلیەو هیچ سەرەتای نیە، یان هەتاهەتاییەو کۆتایی نیە، بەڵکو لەسەر بنەمای گۆڕان دروست بووە))[1]

ئەمە وتەی ئەو کەسانەیە لەسەر بێباوەڕبوونیشیانەوە، چونکە بڕوابوون بە خودا پێداویستی خۆی هەیەو ئەو کەسانە پێی هەڵنەستاون، بەڵام بەهۆی بوونی زانیاریان بە یاساکانی گەردوون گەشتوونەتە ئەو ڕاستیە نەمرو هەبووەی کە لەسروشتی هەموو مرۆڤێکدا هەیە، وڵای هەموو خاوەن ژیریەکی ڕێکوپێك ڕاستیەکی بێبەڵگەیە. پەروەردگاریش دەفەرمێ * أَمْ خُلِقُوا مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ أَمْ هُمُ الْخَالِقُونَ . أَمْ خَلَقُوا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ الطور/٣٥-٣٦*واتە: ئایا ئەوانە بەبێ هیچ شتێك، هیچ هۆیەك، هاتوونەتەکایەوە؟! یان هەر خۆیان دروستکارن؟ یان ئەو بێ باوەڕانە ئاسمانەکان و زەویان دروستکردووە؟

.....

(٢)الله يتجلى في عصر العلم. لا٥٥

دیاردەی دووەم

دیاردەی ویست (الارادة)

-١-

مێ ئەگەر هەیە پێویستە لە کاتی ئاخاوتنماندا لەمەڕ گەردوون و ئەوەی تیایدایە لێیبدوێین تا وەك خۆی ڕوونی بکەینەوە:

یەکەم: ئەوەیە کە لە دروستکردنی (الله) خوای گەورە بێت.

دووەم: یا لە دروستکردنی گەردەکانی مادە بێت، یان بەش و ڕەگەزەکانی و بەبوونی مەبەست وتواناو گرنگیپێدانەوە بێت لای ئەمانەوە، بەواتایەکی تر: ڕەگەزەکانی مادەی سەرەکی بیرکردنەوەو کاریان بە ئەنجامگەیاندووەو ڕێکەوتووە لەسەر دروستکردنی هەمەچەشنەیی دنیا بەمجۆرو شێوەی دەیبینین.

سێیەم: ئەوەیە گەردوون و ئەوەی ناویشی بە ڕێکەوت هاتبنە دی، یان ئەو پشکە کارەبایانەی گەردی ئەم گەردوونەی لێپێکهاتووە بەڕێگەی ڕێکەوت بەدیهاتبن، کە هەندێك سالبە و هەندێکی تر موجەب و بەشەکەی تر مام ناوەندە، ئەمانە بە ڕێکەوت بووبن و هەموو بەشە سالبێك لەگەڵ بەشە موجەبەکەیدا بە ڕێگەی ڕێکەوت پێکهاتبن، یاخود لە ١ تا ٢٣٨ بەدوای یەکدا لە بەشەکانی موجەبی مادە لەگەڵ یەك ناوکدا بەڕێکەوت پێکهاتبن، پشکە سالبەکانیش لەدەوری ئەم ناوکانە بە ڕێکەوت دەسوڕێنەوە! لە نێوان ناوك و تەوژمە کارەباییەکاندا ئەو بۆشاییەی هەیە ئەگەر نەبووایە ئەوا تەنی وەك ئەم زەمینە بە قەبارەی هێلکەیەك دەبوو، ئەوەش بە ڕێکەوت دەبوو. هەموو خولگە جێگیرەکانی هەر هەشت کارەبایەك بە ڕێکەوت بووە! یاخود توانای یەکگرتنی نێوان ڕەگەزەکان بۆ پێکهێنانی پێکهاتەی نوێ کە بەهۆی کەمی ئەلکترۆنەکانەوە دەبێت لە هەشت کەمتر بن، کە لەبەرگی هەندێك گەرددا هەن هەر بە ڕێکەوت بوون؟ یان یەکگرتنی ئەم ڕەگەزانەو کۆبونەوەیان بۆ پێکهێنانی ئەم تەنە مەزنانە لە کۆمەڵەی خۆرەکان هەوا بە ڕێکەوت بووە، یان ڕێکخستنی

خۆرەکـــان لە خولگەکانیانـــدا و هەســـارەکانیش لە خولگەکانیانـــدا ، هەر وەك چـــۆن ئەلەکترۆنەکانیش ڕێکخـراون هەروا بە ڕێـکەوت بـووە، یـان ئەو گەرمـایەی لە خۆرەکانـدا هەیە و تیشـك و ڕێکخسـتنیان بە ڕێکەوت بـووە، پاشـان ئەم زەمینـەی شایسـتەی ژیـانە بە: بەرگەکەی، هەوای، ئاوی، شاخ، قەبارەی... هەمووی بەڕێکەوت بووە، هەروەها ژیـانیش بە هەموو هەماهەنگی و پێکهاتنی و ئامێرە ئاڵۆزەکانیەوە لە خۆڕا بە ڕێکەوت هاتوونەتە بوون. پاشـان مـرۆڤ بە ژیـری و بیـر و پێکهـاتەو گیـان و ڕەوشـت و ئامـادەگی ئەندێشـەو تێـڕوانین و زانست و سەرجەم تواناکانیەوە بۆ ڕامکردن، ئەمانە هەموو بە ڕێکەوت بوون!

لەم سێ ئەگەرە زیـاتر ئەگەرێکی تـر نـیە بـۆ لێکـدانەوەی بـوونی گەردوون، هەرچـی ئەگەری یەکەمە بڕواداران لێی دەدوێن، ئەگەری دووەمیش کەس بامـی ناکات، و سێیەم ئەگەرەش مرۆڤە مادیەکان دەیڵێن.

کەواتە ئێمە واین لەبەردەم دوو ئەگەردا: یان دەبێت ئەم گەردوونە بە هەموو جۆرەکانیەوە لە دروستکراوەکان لە لایەن دروستکارێکی خاوەن ویست بێت بە پێی پرەنسیپی هۆکارێتی، یان لە ئاکامی ڕێکەوتەوەیە!

-٢-

ئەرکی گرنگی ئێمە ئەوەیە بزانین کام لەم دوو ئەگەرە لەسـەر بەڵگە بنیاتنـراون، وکامیـان هیچ بەڵگەو نیشانەیەکی نیە، بەڵکو زۆرجار ڕێی تێدەچێت ڕێکەوت بێتەدی و زۆرجارەش لە حوکمـی مەحـاڵی ژیریـدایە، ئێسـتاش نمـوونەیەك دێنیـنەوە شایسـتەیی حـاڵەتی بـوون و مەحاڵیەتی بوونی ڕووندەکاتەوە:

((لەسـەر لەوحێك دەرزیەك بچەقێنەو لە کونی ئەو دەرزیەش دەرزیەکی تری پێوەبکە، پێم بڵێ گەر مرۆڤ ئەم دوو دەرزیە ببینێت و بپرسێت چۆن ئەو دەرزی دوەمە چووە ناو کونی دەرزی یەکەمەوە؟ ئەوا مرۆڤێکـی ناسـراو بە ڕاسـتگۆیی وەڵامـدەداتەوەو دەڵـێ: کەسـێك بەدەستی خۆی نوکی دەرزی یەکەمی خستە ناو کونی دەرزی دووەمەوە، هەروەها مرۆڤێکی تریش هەر بە ڕاستگۆیی ناسرابێت بڵێت ئەوەی بەمکارە هەستاوە منداڵێکی بچوك بووە کە هەر بە کوێریی لەدایك بووە و بە ڕێکەوت تێیکردووە.

جائایا تۆ بڕوا بە کامیان دەکەیت؟ بێگومان باوەڕ بە هەواڵی یەکەم دەکەیت، بەڵام بەهۆی ڕاسـتگۆیی کەسـانی بێـژەرەوە ڕەنـگە بـڕوا بە ڕێـکەوت بکەیـت لەو ڕووداوەداو ئەوسـا هـیچ

هەواڵێکیان بەسەر ئەوێتردا زاڵناکەیت، بەڵام گەر هەر ئەم کەسە دەرزی سێیەمی بینی خرابووە ناوکونی دەرزی دووەمەوە، ئایا لەم بارەدا هەردوو حاڵەتەکە وەك یەك تەماشا دەکرێت؟ نەخێر. ئالێرەوە خاڵی مەبەستدارێتی ئەدرێت بەسەر ڕێکەوتدا، بەڵام ئێستاش هەر بواری ڕێکەوت دەمێنێتەوە گەر کەمیش بێت، بەڵام گەر هەمان کەس دە دەرزی بینی، هەر دەرزیەك بەکونی ئەوێتردا کرابوو، ئایا بواری مەبەستدارێتی هەر وەك ئەوەی پێشو تەماشا دەکرێت؟ نەخێر. بەجۆرێك بیرۆکەی مەبەستدارێتی لەم کارەدا بەرەندە دەبێت و بواری ڕێکەوت نامێنیتەوە.

هەرچەندە ئەم کردارە بەرەو ئاڵۆزیی بچێت کەمتر بواری ڕێکەوت لەبەردەمماندا دەمێنێتەوە، بۆ نموونە گەر بڵێین هەر دە دەرزیەکە ژمارەی لێدرابوو بەڕیز لە یەکەوە تا دە، پاشان پێیان گوتین منداڵە کوڕەکە ئەم دەرزیانەی بەدوای یەکدا بە ڕێکەوت لەناو کیسێك دەرهێنا، بێئەوەی بیانبینێ و پاشان یەکبەدوای یەك دەرزیەکانی فڕێدەدا لە خۆڕا دەچوونە ناو یەکەوەو تا هەر دەیان تەواو بوون بە دوای یەکداو بە ڕێکەوت. پاشان گەر ئەم باسە ئاڵۆزتر لێکبدەینەوەو لە بری منداڵەکە هەوا یان ئاو یا نەبوون دابنێین، ئایا بواری ڕێکەوت لەم کارەدا زۆرتر مەحاڵ نابێت؟

ئایا هەڵوێستی مرۆڤ چی دەبێت لەم کارەدا؟ ئایا هێشتا بواری ڕێکەوت دەمێنێتەوە؟ یان دەگوترێت کەسێکی خاوەن ویست و بینین بەم کارە هەستا؟ بێگومان مرۆڤی ژیر یەکسەر کەمی دووەم بە ڕاستگۆ دادەنێت))[1]

هۆی ئەم بڕیاردانەش ئەوەیە کە ڕێکەوت یاسایەکی بیرکاری عەقڵی ڕاڤەی دەکات و ناتوانین خۆمانی لێ لابدەین، یاساکەش ئەوەیە: (بواری ڕێکەوت لە پێشچاوخستن، زیادوکەم دەبێت، بە شێوەیەکی پێچەوانە لەگەڵ ژمارەی ڕێتێچووەکان و ئەستەمگەریی). هەرچەندە ژمارەی شتە ئەستەمەکان کەمتر بێتەوە زیاتر بواری هاتنەدی ڕێکەوت دەگونجێت، بەڵام گەر ژمارەکە زیاتر بوو ئەوا گومانی حاڵەتی ڕێکەوت کەمتر دەبێتەوە. جاگەر دوو شتی هاوتا شانی دا لە شانی یەکتر ئەوا ڕێژەی ڕێکەوت (١بەرانبەر٢) دەبێت، بەڵام گەر شان لەشانەکە لە نێوان ١٠ شتدا بوو، ئەوا ڕێژەی ڕێکەوت ١بەرانبەر١٠ دەبێت، چونکە هەر یەکەیان هەڵی

---

(١) قصة الايمان.

بەرەندە بوونی وەك ئەویتر وایە، بێ پێشخستنی هیچیان بەسەر ئەویتردا، ئالێرەوە ڕێژەی سەرخستنی نێوان شتەکان هاوتایە، تەنانەت گەر سەد یان هەزاریش بوون، بەڵام چەندێك ڕێژەی ژمارەکان زۆرتر بێت، ئەوا ڕێژەی هاتنەدی ڕێکەوت دەچێتە سنووری حوکمی مەحاڵ و نەبوونەوە، جا بۆ تێگەشتن لەمباسە ئەم نموونە دێنینەوە:

((وای دابنێ چاپخانەیەکت هەیە و نیو ملیۆن پیتی تێکەڵی تێدایە لە نێوان سندوقە جیاجیاکاندا، گەر لەمکاتەدا بومەلەرزەیەك لەسەر زەوی ڕویداو سەرجەم سندوقی پیتەکانی خستو سەرەوژێری کردن، پاشان ڕێکخەری پیتەکانی چاپخانەکە پێت ڕابگەیەنێت لەئاکامی ئەم تێکەڵاوبوونە ١٠ وشەی جیا لە واتا پێکهاتووە، بێئەوەی واتاکانیان پەیوەندی پێکەوە هەبێت، ڕەنگە ئەمە ڕێی بڕواپێکردنی تیا بێت، بەڵام گەر پێتبڵێت ئەو ١٠ وشەیە ڕستەیەکی تەواوی پێکهێناوە، کەمتر جێی بڕوا دەبێت بەڵام مەحاڵیش نابینرێت.

بەڵام گەر پێتبڵێت هەموو پیتەکانی چاپخانەکە دوای تێکەڵاوبوونیان بە شێوەی ڕێکەوت یەك پەرتووکی تەواوی ٥٠٠ لاپەڕەیی پێکهێنا کە یەك هۆنراوەی تەواوی پڕ واتاو کێشداری لێدەرچووە، ئەوا تۆ لەمحاڵەتەدا بێگومان ئەم هاتنەدیەت لا مەحاڵ دەبێت))[1]

هۆی تێڕوانینی مەحاڵیتیش دەگەڕێتەوە بۆ خودی یاسای ڕێکەوت.

جا گەر زانیمان ڕێژەی دەرکردنی ١٠ ژمارە بەدوا یەکەکەی دەرزیەکان ١ حاڵەت بەرانبەر ١٠ ملیار بێت، ئەوا گریمانی دەرچوونی یەکبەدوای یەکی ١٠ ژمارەکە ئەگەر ١٢ دەرزی بێت ١ بەرانبەر ١٠٠٠ ملیار دەبێت. بەڵام گەر ٢١ دەرزی بێت ئەوا ڕێژەی هاتنەدی ڕێکەوتی هەر ٢١ دەرزیەکە یەك بەدوای یەك ١ بەرانبەر ١٠٠٠ ملیار ملیار دەبێت.

ئەی دەبێت هەڵوێستمان چی بێت سەبارەت تێکەڵاوبوونی ٥٠٠ هەزار پیت بۆ پێکهێنانی نزیکەی ١٢٥ هەزار وشە؟ بە شێوەو ڕێگەی وا هەرگیز نەیەتە ژماردن؟ بەجۆرێك ئەم ئەگەرە ڕێی تێدەچێت کە ژمارە پەی پێنابات بۆ ژماردنی لە پێکهێنانی پەرتووکێکی لەمجۆرە.

جا بۆ ئەوەی مانای ٥٠٠ هەزار پیت و ١٢٥ هەزار وشەو ٢٨ پیتی هیجائی بزانین، با لەم گواستراوە زانستیە بکۆڵینەوە ((پرۆتین لە پێکهاتەی سەرەکی هەموو خانەیەکی زیندو لە ٥ ڕەگەز پێکدێت: کاربۆن، هایدرۆجین، نایترۆجین، ئۆکسجین، کبریت. ژمارەی گەردەکانی هەر

---

(١) قصة الایمان. بەشی -- بواری ڕێکەوت -

پرۆتۆنێك ٤٠،٠٠٠ گەردە، لەكاتێكدا ڕەگەزە كیمیاویەكانی سروشت ژمارەیان ٩٢[1] ڕەگەزی دابەشبووبێت بەشێوەیەكی ڕەمەكی، جا ئەگەری كۆبوونەوەی ئەم ٥ ڕەگەزە بۆ پێكهێنانی بەشێك لە بەشەكانی پرۆتین، دەتوانین بە جۆرێك حسابی بكەین بە پێی ڕێژەی ئەو مادەیەی كە پێویستە تێكەڵاو ببێت بەردەوام بۆ پێكهێنانی ئەو بەشە، پاشان بۆ زانینی درێژی ئەو ماوەیەی پێویستە بۆ كۆبوونەوەی بەرپابوونی ئەم كۆبوونەوەیەی نێوان گەردەكانی یەك بەش.

زانای ماتماتیكی سویسری (چارڵس یۆجین جای) هەستا بە هەژماركردنی هەموو ئەو هۆكارانە، بۆی دەركەوت هەڵی پێكهینانی پرۆتین بە ڕێگەی ڕێكەوت بە ڕێژەی ١ بۆ (١٠)[١٦٠] یە، واتا بە ڕێژەی ١ بۆ ١٠ و ١٦٠ جارێش جاران بكرێتەوە، ئەمە ژمارەیەكە ناتوانین بیدركێنین و بەوشە پەی پێ بەرین، ڕێژەی ئەو مادانەش كە پێویستە بۆ بەدیهێنانی ئەو كارلێكە بە ڕێگەی ڕێكەوت بۆ پێكهێنانی یەك بەش، ئەوا ئەو مەودایە دەبێت زۆرلە قەوارەی ئەم گەردوونە بەرفراوانتر بێت بە ملیۆنەها جار))[2]

لیكۆنت دی نوی دەڵێت ((پێویستە قەبارەیەكی زۆر گەورەتر لە گەردوونی ئەنیشتاینی بخەمڵێت بە سكستیلیۆن سكستیلیۆن جار)) جا پێكێنانی تەنیا ئەم بەشە لەسەر ڕووی زەوی لە ڕێی ڕێكەوتەوە ملیارەها ساڵی نەژمێردراوی دەوێت، زانا سویسریەكە بەوە لێكیداوەتەوە كە ٢٤٣ جار ژمارە ١٠ جارانی خۆی بكەیت. ئەوەندە ساڵەی (١٠)[٢٤٣] ی دەوێت. پرۆتینەكان لە زنجیرەی درێژی ترشەڵۆكی ئەمینی پێكدێن، ئەدی چۆن گەردەكانی ئەم بەشانە هاوتاو تەبا دەبن؟ گەر بە هەر ڕێگەیەكی تر یەكانگیر ببن جگە لەوەی هەیە، ئەوا مەرجی ژیان و زیندەگیان تیا تایەتەدی، بەڵكو لە هەندێك حاڵەتدا كوشندەو ژەهراویش دەبن.

((زانای ئنگلیزی "ج. ب. لیتز" ئەو ڕێگایانەی ژماردووە كە ڕێی تێدەچێت، گەردەكانی یەك بەشی سادەی پرۆتینەكان یەكانگیر بێت، بۆی دەركەوت ژمارەیان دەگاتە ملیۆنەها(١٠)[٤٨] بۆیە بە پێوانەی ژیری مەحاڵە بە ڕێكەوت ئەم هەموو بەشە یەكانگیر ببن

---

(١) ئەم ژمارەیە بە پێی ڕێژە كۆنەكەیە پێش ئەوەی هەندێك مادەی كیمیاوی نوێ بدۆزرێتەوە، ئێستا ١٠٥ ڕەگەز دەبێت.

(٢) الله يتجلى في عصر العلم.

بۆ پێکهێنانی یەك بەشی پرۆتینی))[1]

جا ئەم پەرەگرافەمان بۆ ئەوە باسکرد تا ببێتە وەڵامی ئەو کەسانەی دەڵێن ئەوەی لەیەك بومەلەرزەدا دروست نابێت ڕەنگە لە یەکێك لە ملیۆنەها لەرینەوەدا بێتە دی، تا بۆمان ڕوونبێتەوە کە چ زەمەنێکی درێژی دەوێت بۆ پێکهێنانی یەك بەش کە هەر ٥ ڕەگەزەکەی تیا بێت، دەبێت ئەو تێبینیەشمان لە پێشچاو بێت کە کۆنترین ماوەی تەمەنی گەردوون بە ٥ ملیار ساڵ خەملێنراوە.

٥ ڕەگەز لە یەك بەشدا ڕێی تێدەچێت پێکهاتەکەی (١٠)[48] جۆر بێت، ئەی سەبارەت ٢٨ پیتی هیجائی دەبێ هەڵوێستمان چی بێت کە هۆنراوەیەك پێکهێنن لە ١٢٥ هەزار وشە پێکهاتبێ و سەرجەم پیتەکانی ٥٠٠ هەزار پیت بێت، بە شێوازی بەدواهاتنی دیاریکراو و بیری ڕوون و ڕێکخستنی تەواو.

-٣-

لە ژێر ڕۆشنایی ئەوەی باسمان کرد وا لێرەدا وتەی زاناکانی یەکتاپەرستی لە ئیسلامدا دەخەینە ڕوو، چونکە پەیوەندیەکی پتەوی هەیە بە بیردۆزی ئەگەرەکان تا لە کۆتایدا بە مەبەستەکەمان بگەین:

زانایانی یەکتاپەرستی دەربارەی گەردوون بە جۆرێك دەدوێن وەك باسکردنیان بۆ هەموو بووەکان کە شایستەی بوونن، ئەم ڕێنێچووانەش بەم جۆرە لێکئەدەنەوە:

المكنات المتقابلات وجودنا و العدم الصفات
أزمنة، أمكنة، جهات كذا المقادير روى الثقات

مانای:

ڕێنێچووە بەرانبەرەکان بوونمان و نەبوون سیفات
کات، شوێن، ڕووگە هەروا پێوانەکان، گێڕانەوەی متمانە

جا ئەگەر ئەم گەردوونە یەکێك بێت لە ڕێنێچووەکان، ئەوا هەموو ڕێنێچوویەك شایستەی

.....

(١)سەرچاوەی پێشوو.

هاتنەدی و بوونە، وڕێشی تێدەچێت نەبێت و عەدەم بێت، ڕێشی تێدەچێت لەسەر شێوەی سیفەت بێت، دەشبێت لەسەر چەند جۆرە سیفاتێك بێت نەیەتە هەژماردن، ڕێی تێدەچێت لە زەمەنێکدا بێت، یاخود لە زەمانی تردا، ڕێی تێدەچوو لە شوێندا بێت، یان لە جێگایانی تردا، ڕێی تێدەچێت بە پێوانەیەك بێت یان بە پێوانانی دی بێت، هەر بەمجۆرە هەر بەشێك لە بەشەکانی ئەم گەردوونە ئەم واتایانەی بەسەردا دێتەدی.

جا گەر لەم هەموو ڕێتێچووانەدا هەمیشە یەکێکیان هەڵبژێرین، ئەوەیانە کە لە هەموویان پتەوترو باشترو بە یاساترە، ئەگەر هەر یەکێکی تریان بووایە ئەوا دەبووە نارێکی و گەڕەلاوژە، کەواتە دەبێت ئیرادەو توانایەکی مەزن هەبێت کە یەکێك لەو ئەگەرانەی بەرەندە کردووە.

-٤-

پاش ئەم ڕاستیانەو پێش ئەوەی لە شێوەی کۆتایدا باسەکەمان دابڕێژین ئەوا دەڵێین:

کێشەی باسکردن لە گەردوون زۆر ئاڵۆزترە لە باسکردنی دوو نموونەکەی پێشوو: نموونەی منداڵ ودەرزیەکان و چاپخانەو پیتەکان. دەرزیەکان بە کونکراوی ئامادەبوون بە ڕێتێچوونی پێداکردنیان و گەردەکانیان لەگەڵ یەکدا یەکانگیر بوون بە شێوەیەکی دیاریکراو، لەکانزایەکی دیاریکراو، منداڵەکەش بوونی هەیەو توانای هاویشتنی هەیە،تواناشی هەیە بۆ ئاراستەکردنی هاویشتنەکەی، تەنانەت گەر کوێریش بێت، هەروەها پیتەکانی چاپخانەکە بوونیان هەبوو، ئەوە فڵان پیتەو ئەویتریان فڵان پیت... گەردەکانیشیان کۆبوونەتەوە لە پێکهێنانی ئەو پیتەدا، بە تەنیشت یەکەوە ڕیز بوون و لە سندوقدا دانراون، پاشان بوومەلەرزە لە ئارادایە کە یاسای تایبەت بە خۆی هەیە.

بەڵام سەبارەت بابەتی گەردوون؛ هێندە بابەتەکە ئاڵۆزە، بەشێوەیەك ژیریی و هۆشی هەموو مرۆڤ پەی پێنابات، ئەمەش وامان لێدەکات ئەگەری هاتنەدی ڕێکەوت لە تێڕوانینمان بسڕینەوە و مەحاڵی هاتنەدی بێت.

-٥-

ئێستاش با لە داڕشتنی بابەتەکە بدوێین:

ئەم گەردوونە لە جۆری ڕەگەزی دیاریکراو پێکهاتووە، هەر لە ئەستێرەو خۆرو مەجەڕەو زەویەوە..... ئەم ڕەگەزانە ژمارەیان دەگاتە زیاد لە ١٠٠ توخم، ئەم توخمانەش بۆ خۆیان

بریتین لە هێزو وزەی کارەبا، هەندێك موجەب و هەندێکی تریش سالب، هەندێکی تریشیان مامناوەندی، بە موجەبەکە دەگوترێت پرۆتۆن، سالبەکەش ئەلەکترۆن، مامناوەندیەکەش نیوترۆن.

((ژمارەی ئەلەکترۆنەکان لەهەر خولگەیەکی دەرەکی گەردێکدا یەکسانە بە ژمارەی پرۆتۆنەکانی ناوکەکەی، وگەر لە ناوکەکەیدا یەك پرۆتۆنی تێدا بێت، ئەوا لە خولگەکەیشیدا یەك ئەلەکترۆنی تێدا دەبێت، هەروەك لە هایدرۆجیندا هەیە، وگەر لە ناوکەکەیدا دوو پرۆتۆنی تێدا بوو، ئەوا لە خولگەکەیشیدا دوو ئەلەکترۆنی تێدا ئەبێت، بەم جۆرە ژمارەکان پلەپلەیی وەردەگرن، لەیەکەوە دەستپێدەکات کە سووکترین ڕەگەزە لە کێشدا تا قورسترینی کە یۆرانیۆمە، بەم یەکسانیە گرنگەی نێوان ئەلکترۆنە سالبەکان و پرۆتۆنە موجەبەکان کارەبای گەردەکان هاوتاو بەرانبەر دەبن، بەڵام نیوترۆنە بێلایەنەکان ئەوا ژمارەیان لە ناوکی گەردا-کەم بێت یان زۆر- یەکسان نیە بە ژمارەی ئەلکترۆنەکان.

جیاوازی لە ڕەگەزەکاندا دەگەڕێتەوە بۆ جیاوازی لە ژمارەی پرۆتۆن و ئەلەکترۆنەکانی هەر گەردێك، بۆ نموونە جیاوازی نێوان هایدرۆجین و یۆرانیۆم ئەوەیە کە یەکەمیان یەك پرۆتۆن و ئەلەکترۆنی تیایە، بەڵام یۆرانیۆم ٢٣٨ پرۆتۆن و ٢٣٨ ئەلەکترۆنی تیایە))[1]

جا گەردوونیش هەر لەمڕەگەزانە پێکهاتووە، هەر ئەو ڕەگەزانەشن لە هەموو تەنە ئاسمانیەکاندا هەن، هەمان ڕەگەزی پێکهاتەی زەمین لە خۆریشدا هەیە، هەروا لە هەموو ئەستێرەیەکی ئەم ئاسمانە بەرینەشدا.

کەواتە بۆ پێکهێنانی ئەم تەنانە سەرجەم ئەم ڕەگەزانە کۆدەبنەوە، هەموو تەنێکی گەردوونیش هەمان یاسای تەنەکانی تری هەیە، هەموو ئەو تەنانەش خولگەی ڕێکوپێکی خۆیان هەیە، هەربەکەو لە خولگەی خۆیدایەو بەر تەنەکانی تر ناکەوێت، هەرچەندە بە خێراییەکی زۆریش دەڕۆن،تەنانەت ئەگەری لێکدانی دوو ئەستێرە وەك ئەگەری لێکدانی دوو کەشتی وایە، یەکێکیان لە ئۆقیانوسی هندی بێت و ئەوی تریان لە ئۆقیانوسی ئەتلەسی.

ئەم خۆرەی ئێمەش یەکێکە لەو تەنانەی هەمان تایبەتمەندی و یاسای هەیە، جا ئەم خۆرەی ئێمە چەندان هەسارەی گەڕۆکی لەدەور دەسوڕێتەوە، کە یەکێکیان ئەم زەویەیە ئێمەی لەسەر دەژین و ژیانی تێدایە.

---

(١)قصة الايمان. نديم الجسر- لا ٣٥١

پاشان:

١- گەر توێکڵـی زەوی بە ڕێـژەی چەنـد پێـیەك لەمەی ئێسـتا ئەسـتورتر بـووایە، ئەوا دووەمئۆکسیدی کاربۆن و ئۆکسجینی هەڵدەمژی و ژیان بەرپا نەدەبوو.

٢- گەر بەرزایی هەوا لەمەی ئێستا کەمتر بووایە، ئەوا ئەو هەموو نەیزەکانەی کە لە بەرگی دەرەوەدا بە ملیۆنەهایان لێدەسوتێت، بەر زەوی دەکەوتن و هەموو شتێکی دەسوتاند کە ئاگر بیگرتنایەتەوە.

٣- گەر خـۆر نیـوەی ئەم تیشـکەی ئێسـتای بـدایە، ئەوا لەسـەرما ڕەق دەبـووینەوەو دەمانبەست، گەر بەرێژەی نیوەشی زیاتر بووایە، ئەوا لە مێژە دەبووینە خۆڵەمێش.

٤- گەر مانگ ٢٠،٠٠٠ میل لێمان دووربووایە لەبری ئەم دوورییەی ئێستای- ئەی بۆ نا، خۆ مانگی مەریخ ٦٠،٠٠٠ میل لێوەی دوورە، ئەوا ئەو کاتە کرداری هەڵکشانی ئاو بەهۆی مانگەوە بەڕادەیەك دەبوو سەر زەوی لە ڕۆژێکدا دووجار ئاو دایدەپۆشی و تا سەر شاخەکانیش دەچوو.

٥- گەر شەومان دە هێندەی ئێستا درێژبووایە، ئەوا خۆری گەرمی هاوین هەموو ڕووەکەکانی دەسووتاند لە ڕۆژدا، لەشەویشدا هەموو شت دەیبەست.

٦- گەر ڕێژەی ئۆکسجین ٥٠% بووایە لە هەوادا، لە بری ٢١%، ئەوا هەموو ئەو شتانەی سیفاتی سوتاندنیان تێدایە لە جیهاندا دەسوتان، بەجۆرێك یەکەم پریشك لە بروسکەوە بەرپابووایە بەر دارێك بکەوتایە لە دارستانێکدا ئەوە هەمووی ئەتەنیەوە، گەر ڕێژەی ئۆکسجینیش ١٠% بووایە ئەوا شارستانێتی سەر زەوی بەمجۆرەی ئێستا نەدەبوو.

٧- گەر باران نەبووایە؛ ئەوا زەوی دەبووە بیابانێکی بێ ژیان، گەر باو دەریاو ئۆقیانوسەکانیش نەبوونایە ژیان نەدەهاتەدی، یاخود گەر بەهەڵم بوونی ئاو بە جۆرێکی جیاواز لە بەهەڵم بوونی خوێ بووایە دووبارە ژیان مەحاڵ دەبوو، یان گەر هەڵم لە هەوا سوکتر بووایە ژیان بەدی نەدەهات.

٨- گەر ئاوی ئۆقیانوسەکان؛ شیرین بوونایە ئەوا بۆگەن دەبوون و ژیان لەسەر زەوی مەحاڵ دەبوو، چونکە خوێ ئۆقیانوسەکان لە تێکچون و بۆگەن بوون دەپارێزێ، گەر کلۆریش لەگەڵ سۆدیۆمدا یەکی نەگرتایە، خوێ پێك نەدەهات و هەر بەهەمان جۆر ژیان نەدەبوو.

٩- گەر ناوەندی زەوی مامناوەندی بووایە لەبری ئەم لاریەی ئێستا هەیەتی بە پلەی ٢٣° لەگەڵ وەستاوی زەویدا؛ ئەوا تنۆکی ئاوە بەهەڵمبووەکان کە لە ئۆقیانوس و دەریاکان بەرزدەبنەوە کۆدەبوونەوەو لە دوو جێی جیاوازی تەوەرەی باکورو باشوری گۆی زەوی دادەبارین، ئەوساش کیشوەری بەستەڵەکیان پێکدەهێناو هاوین بە هەتاهەتایی و زستانیش بە هەتاهەتایی دەمایەوە، ئەوساش خەڵك وژیان و زیندەوەران لەناودەچوون.

١٠- یان گەر زەوی وەك عطارد بووایە تەنیا بەیەك لادا بەدەوری خۆردا بسوڕایەتەوە، و تەنیا یەکجار بەدەوری چەقەکەیدا بسوڕایەتەوە، لەکاتی سوڕانەوەیەکی تەواوی خۆردا. یان بە واتایەکی تر گەر بەشێکی زەوی هەمیشە شەو بێت و بەشەکەی تریشی هەمیشە ڕۆژ بێت، کەس نەیدەتوانی لەکاتی شەوی بەردەوام یان ڕۆژی بەردەوامدا بژی، ئەو کاتەش ژیان نەدەبوو.

١١- گەر ئەو یاسای کێشندەی ئێستا هەیە نەبووایە، چۆن گەردەکان و بەشەکانی گەردەکان بەیەکدەگەشتن، ئەو کاتە چۆن خۆر دەبووە ئەم خۆرەو زەویش بەم زەویە؟ گەر وا نەبووایە زەوی لەم جێگەیەیدا نەدەبوو، گەر بشوەستایە ئەوسا ژیان چۆن دەبوو و مرۆڤ چۆن دەڕۆشت؟

١٣- یان گەر ئەلکترۆنەکانی ناو گەردەکان بە پرۆتۆنەکانەوە بنوسانایە، گەردەکانیش پێکەوە بنوسانایەو بۆشاییان لە نێواندا نەبوایە، ئەوسا گۆی زەوی وەك هێلکەیەکی لێدەهات و مرۆڤ و گیانەوەرانی تر چۆن دەبوون؟ گەر ئاوهاش بووایە هەموو ئەو شتانەی ئێستا دەمانبینین لەو شێوەیەوە دەگۆڕان کە هەن، گەر گەردەکانی تەنێك بە قەوارەی گۆی زەوی بێ بۆشایی بووایە.

١٤- یان گەر ڕەگەزەکان لەگەڵیەکدا یەکیاننەگرتایە، ئەوسا بوونی خاك نەدەبوو، ئاو و درەخت و ئاژەڵ و ڕووەك نەدەبوون، شوێنگەی ئەلکترۆنەکان لە بەرگی گەرد واتە لە خولگەی دەرەوە، ڕێکخراوە بە ڕیزبەندی دیاریکراو، زیاتر نیە لە هەشت ئەلەکترۆن- تەنیا لە خولگەی یەکەم نەبێت کە جێی زیاتر لە دوو ئەلەکترۆن نابێتەوە -- جا گەر ئەلەکترۆنەکان لە خولگەی دواینداا بوونە هەشت، ئەوا خولگەیەکی تری دەکردەوە، بۆ نموونە گەر بۆ توخمێك ١١ ئەلەکترۆن هەبێت، ئەوا دوویان خولگەی یەکەمیان دەگرت، و خولگەی دووەم تەنیا جێی ٨ دەبووەوە، لەمکاتەدا ئەلەکترۆنە ماوەکەی تر خولگەی

سێیەمی دەگرت، و هەر بەم جۆرە، بە جۆرێك ئەلەکترۆنەکانی خولگەی دەرەوە زیاد لە ٨ نەبن، لەگەڵ زانینی ئەوەی هەندێك لە خولگە ناوەکیەکان جێی زیاد لە ٨ دەبێتەوە.

یەکگرتنی ڕەگەزەکان لەگەڵ یەکتر لەگەڵ ئەم ڕێکخستنەدا دەڕوات، بەجۆرێك کە یەکگرتنی ڕەگەزەکان بە هۆی یەکێتی نێوان ئەلەکترۆنەکانەوەیە، جا گەر ئەلەکترۆنەکانی خولگەی دەرەوەی ڕەگەزێك کەمتر بێت لە ٨ ئەوا دەتوانێت لەگەڵ ڕەگەزێکی تردا یەکبگرێت، جا ئەوەی لە خولگەی دەرەوەیدا ٧ هەبێت، ئەوا یەکدەگرێ لەگەڵ ئەوەی لە خولگەی دەرەوەیدا (١) هەیە، و ئەوەی لە خولگەی دەرەکی ٦ هەبێت یەکدەگرێ لەگەڵ ڕەگەزێك لە خولگەی دەرەوەی ٢ ئەلەکترۆن هەبێت، بەڵام ئەوەی لە خولگەی دەرەوەیدا ٨ هەبێت ئەوە تەممەڵەو یەك ئەلەکترۆن پێشوازی ناکات.

١٥- وگەر یاساکانی گەرمی نەبوونایە؛ ئەوا سەرزەوی سارد نەدەبووەوەو بەکەڵکی ژیان نەدەهات.

١٦- گەر شاخەکان نەبوونایە؛ زەمین پەرت دەبوو، ئەوسا ئەو بەرگەی ئێستای نەدەبوو کە بەکەڵکی ژیان بێت.

١٧- یاخود گەر لەسەر زەویدا ڕزقو ڕۆزیی پێویستی تیا نەبووایە، ئەوا ژیانی تیا بەردەوام نەدەبوو.[1]

-٧-

ئەمانە هەموو پێشەکین بۆ ژیان، ئەو سەرەتایانەی دەمانگەیەننە ئەنجام، هەر پێشەکیەکیش لەم پێشەکیانە ڕێی تێناچێت بە ڕێکەوت بێت، مەگەر بە ڕێژەی ١ بۆ ژمارەیەکی زۆر خەیاڵی نەبێت! دەشبینین هەموو سەرەتایەك لەسەرەتاکانی ژیان لەم گەردوونەدا، ڕێی تێدەچوو لەسەر ملیۆنەها شێوەی تر بووایە، بەڵام تەنیا یەك لەو ڕێتێچوانەمان هەڵبژاردووە، هەرواش دووەم پێشەکی ڕێی تێدەچوو لەسەر ملیۆنەها ئەگەری تر بووایە، بەڵام تەنیا یەك دانە هەڵبژێردراوە، جا بە بەرەندە بوونی ئەو هەڵبژێردراوانە، لە نێوان ئەو هەموو ڕێتێچوانەدا، کەشی گونجاوی ژیانی پێهاتووەتە دی، پاشان ژیان بەرپابوو بە هەموو جۆرو ڕەگەزەکان و ئاڵۆزیەکانەوە، ئایا دەکرێت شرۆڤەی ئەو هەمووە بە بێ ویستو ئیرادە بکرێت؟ ئەو ئیرادەیەی بوونێکی مومکن بەسەر بوونێکی مومکینی تردا ئەدات.

.....

(١)لەسەرچاوەکانی ئەم بڕگەیە: العلم یدعو الی الایمان.

-٨-

ئەمە بە تەنیا ویستە.

جا با جارێکی تر بگەڕێینەوە سەروتەی زانایانی پێشینمان: هەموو شتێك لەم بوونەدا دەگونجێت لەسەر سیفەتێك بێت و دەشگونجێت لەسەر سیفاتی تر بێت، ڕێی تێدەچێت لە شوێنێك بێت، ڕێشی تێدەچوو لە جێگەی تر، یان ڕێی تێدەچێت لە ڕووگەیەکەوە بێت، یاخود لە ڕووگەی ترەوە، دەشگونجێت بە ڕێژەیەك بێت و دەشگونجا بە ڕێژەی تر بێت، تەنیا ویستی خودا ئەتوانێت شیتەڵی بەرەندەکردنی یەکێك لەو ئەگەرانە بکات، بەجۆرێك گەردوون یەکپارچە بە تەواوترین ڕێسا ڕێکخراوەو هەموو شتێك تیایدا لەسەر قەشەنگترین و ڕازاوەترین شێوەیە.

-٩-

لە کۆتاییدا:

ئەوانەی دەڵێن بەڕابووەکانی ئەم گەردوونە هەمووی لەدایکبووی ڕێکەوتە، ئەوا زانیاریەکی تەواو دەبەخشن بەو ڕێکەوتەو ویستی تەواو و هێزی ڕەهای دەدەنێ، بە جۆرێك بزانێت، بیەوێت، پێوانەساز بێت، ئا لەمەشدا دەبێت لە ژیربی هەموو مرۆڤایەتی زیاتر بەکارلەجێی ئیشبکات، بە شێوەی زیرەکییەکی بێسنوور.

ژیربی خاوەن زیرەکی، هەرزوو بڕیار لەسەر ئەوە دەدات لەکوێ حوکم هەبێت، ئا لەوێش زانست و ویست و هێزو ژیان دەبێت، کەی ئەم سیفاتانەش هەبوون؛ ئەوا زاتێك دەبێت بەم سیفاتانە هەستابێت.

ئەو پێنووسەی پێی دەنووسین وا هەستدەکەیت بۆ مەبەستی نووسین ئامادەکراوە، هەروەها عەمباری مرەکەبیش بە مەبەست تێیدا سازێندراوە، هەروا بەرگی پاندان و ئەو کونەی تێیدایە ئەرکی خۆیان هەیە و بەمەبەست دروستکراون، و ئەو دەسکەش کە بە گیرفانتەوە توندی دەکەیت، و وشکبوونەوەی دەرزی و ئەو پارچە ڕەقە خەتخەتە سوودی خۆیان هەیە، ئەو پێنووسەی هەموو ئەو شتانەی تێدایە؛ ئەگەر یەکێك بیەوێت قەناعەتت پێبکات لەخۆیەوە بەڕێکەوت دروست بووە نەك بەهۆی زانستی مرۆڤ و تواناو هێزو ژیان و زاتی مرۆڤەوە، ئەوا بێگومان تۆ ئەو کەسە بە نەفام و گێژ دادەنێیت، جا چۆن دێت بە خەیاڵتدا کە مرۆڤ: ئەم ئامێرە گەورەو کارگە گرانەو خاوەنی ئەندامی هەرس و ئەندامی سووڕ

بەڕێکەوت بێتەدی؟ یان دارودرەختی خاوەن ڕەگ و ڕیشەو لق و پۆپ و خاوەنی قەدو باڵای بەرزو نزم، کە هەناسە دەدات و کارلێکەری تێدا ڕوودەدات، شێوەی جۆراوجۆرو بەروبوم وگوڵ دەگرێت، هەر لەخۆڕا بە ڕێکەوت بێتە دی؟ ((کارگەیەك لەهەموو دروستکراوەکانی دەستی مرۆڤ ئاڵۆزتر بێت)) هەروەها جیهانی گەردیش کە وزەو جوڵەو پێکهاتە لەخۆ دەگرێت و ئەو کارلێکانەی لێوە دروستدەبێت، و هەزاران نموونەی دی لەمبارەوە، ئایا هەموو ئەمانە کاری ڕێکەوتن؟! ئایا ژیریەك ئەم بیرکردنەوەیەی هەبێت شایستەی ئەوەیە بە زانستپەروەر - عیلمانی- ناوی بێنین؟ لەکاتێکدا بەرەنگاری هەموو ڕێسایەکی زانست دەوەستێت.

* قتل الانسان ما أكفره * عبس/١٧

واتا: بەکوشت چێت ئادەمیزاد چی وای لێکردووە کە کافر بێت؟

* أَوَلَمْ يَرَ الْإِنسَانُ أَنَّا خَلَقْنَاهُ مِن نُّطْفَةٍ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُّبِينٌ. يس/٧٧* واتە: ئایا ئادەمیزاد سەرنجی نەداوە کە: ئێمە بێگومان دروستمان کردووە لە نوتفەیەك، کەچی خێرا بووەتە دوژمنێکی ئاشکراو دژایەتیمان دەکات؟!

***

دیاردەی سێیەم

دیاردەی ژیان

-١-

مەبەست لە لێکۆڵینەوەی ئەم دیاردانە بڕواهێنانە بە الله ی پەروەردگارو دەسخستنی زانیاریە دەربارەی چەسپاندنی بنەماکانی عەقڵ، کاتێك لە دیاردەیەك دەکۆڵینەوە ئەوا دەمانەوێت لێکۆڵینەوەی بابەتە گرنگەکان بکەین کە ئاماژەی پەروەردگارمان بۆ دەکەن، چونکە لە هەموو دیاردەیەکدا چەندان بوارولایەن هەن نایەنە هەژماردن، ئیسپاتی بوونی الله‌ی بەدیهێنەر دەکەن.

لەسەرەتای ئەم دیاردەیەدا دەڵێین: هەندێك کەس وا گومانەبەن بیرکردنەوە لە گەردوون و لێکۆڵینەوەی دیاردەکانی بە قوڵی و ڕێکخستنی پێشەکیەکان لەسەر بەرەنجامەکان و گەیشتن بە ڕاستیەکان و فڕێدانی ئەفسانەو خەیاڵ و زاڵبوون بەسەریانداو دەستگرتن بەو یاسایەی کە تەجروبەو ئەزمون بۆی سەلماندوین.. دەڵێن کە ئەمانە لەگەڵ بیرکردنەوەی ئاینیدا ناگونجێن.

جا گەر ئەمە لەناو ئاینە هەڵەو ڕێچکە پوچەکاندا والێکبدرێتەوە کە ناگونجێت، ئەوا لە ناو ئاینی ڕاستیدا جێی نابێتەوە، وهەرگیز ناشبێت، چونکە ڕاستی لەگەڵ ڕاستیدا بەرەنگار نابێت. جا گەر ئاین حەق بێت، کەواتە دەبێت هەموو ڕەسەنایەتیەکی تیا بێت، وهەموو لقێك لە لقەکانی تیا بێت، تەواو لەگەڵ ئەو ڕاستیانەدا یەکانگیر ببێت کە بەڵگە سەلماندونی، وگەر ناتەواویەك هەبێت یاخود دەقێك لەدەقەکانی ئاین لەگەڵ ڕاستی تەواودا یەکنەگرێتەوە، بەسە تا بڕوا بەو ئاینە لەق بێت.

-٢-

کاتێك لەمەڕ هەندێك بواری دیاردەی ژیان، وەرگرتن و بەرپەچی زۆر ڕوودەدات، ئەوا پێویستە لەمەڕ هەندێك یاسا بدوێین کە سەبارەت ڕاستی ئیسلامە، تا تووشی

تێکەڵوپێکەڵی نەبین، لەگەڵ تێبینیکردنی ئەوەی ئەم لایەنانە هیچ پەیوەندیەکی ڕاستەوخۆی بە بابەتی بەڵگەی دیاردەی ژیانەوە نیە لەسەر خوای گەورە، ئەوا دەڵێین:

١- ئیسلام بیرکردنەوەو لێکۆڵینەوەی لەسەر مرۆڤ پێویستکردووە، ئایەتەکانی قورئانیش لەم واتایەدا زۆرن:

* أَوَلَمْ يَنظُرُوا فِي مَلَكُوتِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا خَلَقَ اللَّهُ مِن شَيْءٍ .الاعراف/١٨٥* واتە: ئایا بۆ سەرنجیان نەداوە لەو هەموو دەسەڵاتە گەورەیەی خوا لە ئاسمانەکان و زەویداو ئەو هەموو شتانەی کە خوا بەدی هێناون؟

* قُلِ انظُرُوا مَاذَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ. یونس/١٠١* واتە: پێیان بڵێ: تەماشا بکەن و سەرنج بدەن: خوا چی دروست کردووە لە ئاسمانەکان و زەویدا.

* أَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا فِي أَنفُسِهِم مَّا خَلَقَ اللَّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَأَجَلٍ مُّسَمًّى. الروم/٨* واتە: ئایا ئەوە لە ناخی خۆیاندا بیرێکیان نەکردۆتەوە، کە خوا ئاسمانەکان و زەوی و هەرچی لە نێوانیاندا هەیە تەنها بە حەق و سنووردار نەبێت دروستی نەکردوون؟

٢- ئیسلام زانست لەسەر مرۆڤ پێویستدەکات، نموونەی دەقە بەردەستەکان لە هاندان بۆ زانست زۆرن، ئایەتیش هەیە ئاماژە بەوە دەکات کە زانایانی گەردوون زیاتر خوا دەناسن

* وَمِنْ آيَاتِهِ خَلْقُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافُ أَلْسِنَتِكُمْ وَأَلْوَانِكُمْ ۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّلْعَالِمِينَ. الروم/٢٢* واتە: لە نیشانەو بەڵگەکانی، دروستکردنی ئاسمانەکان و زەویە و جیاوازی زمان و ڕەنگتانە بەڕاستی ئا لەو دیاردەیەشدا بەڵگەو نیشانەی زۆر هەیە بۆ زانایان و شارەزایان.

* أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ ثَمَرَاتٍ مُّخْتَلِفًا أَلْوَانُهَا ۚ وَمِنَ الْجِبَالِ جُدَدٌ بِيضٌ وَحُمْرٌ مُّخْتَلِفٌ أَلْوَانُهَا وَغَرَابِيبُ سُودٌ .وَمِنَ النَّاسِ وَالدَّوَابِّ وَالْأَنْعَامِ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ كَذَٰلِكَ إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ. فاطر/٢٧-٢٨* واتە: ئایا سەرنجت نەداوە کە بەڕاستی خوا لە ئاسمانەوە بارانی باراندووە، جا ئێمە بەو بارانە جۆرەها بەروبوومی جیاوازمان دەرهێنا کە جیاوازن... هەروەها هەندێ لەکەژو کێوەکانمان بەزنجیرە کێشاوە، هەیانە چین و هێڵ و نەخشی سپی و سوورە و ئەوانیش ڕەنگیان جیاوازە، هەشیانە ڕەشێکی تاریك و تۆخە... هەروەها بەو شێوەیە لە خەڵکیش، لە گیانداران و ماڵاتیش، جۆرەها ڕەنگ و شێوە و قەبارەی جیاواز هەیە. بەڕاستی هەر زاناکان پەی بەو نهێنییانە دەبەن و لەناو بەندەکانی خوادا بەدڵنیاییەوە ئەوان زیاتر لەخوا دەترسن.

٣- لێرەوە ئاشکرا دەبێت ئەوەی فیکرو زانست گەیشتوێتێ، لەسەر موسڵمانی پێویستی دەکات دانی پیا بنێت و پێچەوانەکەی نەڵێت، ڕەنگە هەندێك موسڵمانی نەفام، تەنانەت ئەوانەی خۆیان بە زانستخواز لەقەڵەم ئەدەن بەرەنگاری هەندێك ڕاستی زانستی بکەن، بەڵام لەمحاڵەتەدا تەنیا ڕای تایبەتیان دەردەبڕن و تیایشیدا هەڵەن و لەمەشدا زۆربەی موسڵمانان و زاناکان ڕاستیەکان هەست پێدەکەن، پێشەوا غەزالی لە پەرتووکی (تهافت الفلسفة)دا سەبارەت زانایانی ئاین لەوانەی نکۆڵی ڕاستیە زانستیەکان دەکەن، وەك زانینی کاتی خۆرگیران و مانگ گیران و...هتد پێیان دەڵێت:

(ئەوەی واتێدەگات مونازەرە بکات لە ئایندا بەوەی کە ئەمانە لە ئایندا نین و پوچن، ئەوە ناحاڵیە لە ئاین و لاوازی دەکات، چونکە ئەم شتانە بەڵگەی ئەندازەیی و ماتماتیکی لەسەر هەیەو هیچ گومانێك ناهێڵنەوە، ئەوەی پێیان بزانێت و لە ڕاستی بەڵگەکان بکۆڵێتەوە، پاشان پێی بگوترێت: ئەمە بە پێچەوانەی شەرعەوەیە ، ئەوا گومان لە زانست پەیداناکات، بەڵکو لەشەرع پەیدای یدەکات، زیان دەگەیەنێت بە شەرع لەبری ئەوەی سوودمەند بێت بۆی، بەم بۆچوونە هەڵانە، زیاد لەو کەسەش زیاندەگەیەنێت کە تانەو تەشەر لە ئیسلام دەدات، ئەمە وەك ئەو کەسە وایە سەبارەتی دەڵێن: (دوژمنی زانا لە دۆستی نەزان باشترە).

ئەوە خەیاڵاتەو جێی بڕوا نیە کە خوای گەورە فرمانمان بە گەڕان و بینین و مەعریفەو زانست پێبکات، پاشان بەرەنجامی ئەم زانست و لێکۆڵینەوەیەو مەعریفەیەمان لێ حەرام و قەدەغە بکات، بەڵکو بە پێچەوانەوە گەر فرمانمان بە بیرکردنەوە پێبکات ئەوە ئیمانمان بە وەرگرتن و ڕازیبوونی ئەنجامی ئەو بیرکردنەوەیە پێدەکات.

٤- گەر موسڵمان بیرکردنەوەو ئاراستەکانی زانستیانە بێت و ئامانجی ئەوە بێت بگاتە ڕاستیە زانستیەکان، ئەمە ئەوە ناگەیەنێت کە بە گومانیش ڕازی بێت و ڕەتی نەکاتەوە، یان گریمان و بیردۆزەکان بە ڕاستی زانستی تێبگات. موسڵمان پێویستە لەسەر زەمینەیەکی بەردینی جیهانی بیرکردنەوەدا بوەستێت، خوای گەورە کە حەرامی کردووە لەسەرمان بەرپەچی ڕاستی بدەینەوە، ڕازیش نیە هیچ شتێك بێ بەڵگە وەرگرین، یاخود گریمان و بیردۆزیش بە ڕاستی وەرگرین، وەك شتێکی بێ بەڵگە.

* وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ ۚ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَٰئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا. الاسراء/٣٦* واتە: لە شتێك مەدوێ و شوێنی شتێك مەکەوە کە زانست و زانیاریت دەربارەی

نیه، چونکه بەڕاستی دەزگاکانی بیستن و بینین و تێگەیشتن هەر هەمووی، بەر پرسیارە لە بەرامبەریەوە.

* وَمَا لَهُم بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِن يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا. النجم/٢٨*واتە: ئەوانە لەو بارەیەوە هیچ جۆرە زانستی و زانیاریەکیان نیە، بەڵکو هەر شوێنی گومانی بێ سەرو بن دەکەون، لەکاتێکدا گومان بەهیچ شێوەیەك جێگەی حەق و ڕاستی ناگرێتەوە.

* قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ النمل/٦٤ * واتە: بڵێ: ئادەی بەڵگەتان چییە بهێننە مەیدان ئەگەر ئێوە ڕاستگۆن.

* ائْتُونِي بِكِتَابٍ مِّن قَبْلِ هَٰذَا أَوْ أَثَارَةٍ مِّنْ عِلْمٍ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ. الاحقاف/٤* واتە: کتێبێکی ئاسمانیم نیشان بدەن کەپێش ئەم قورئانە بۆتان هاتبێت، یان دیاردەیەکی زانستی لەو ڕووەوە بیسەلمێنێت ئەگەر ئێوە ڕاست دەکەن.

* إِن يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَمَا تَهْوَى الْأَنفُسُ وَلَقَدْ جَاءَهُم مِّن رَّبِّهِمُ الْهُدَىٰ. النجم/٢٣*واتە: ئەوانە تەنها شوێنی گومان و ئارەزوی دەروونە نەخۆشەکانیان دەکەون، لەکاتێکدا کەبەڕاستی لەلایەن پەروەردگاریانەوە هیدایەت و ڕێنموویيان پێ گەیشتووە!

ئەمە ئەو جیاوازیە گەورەیە لە نێوان عەقڵیەتی ئیسلامی و عەقڵیەتەکانی تردا.. عەقڵیەتی ئیسلامی عەقڵیەتێکی زانستی جێگیرە، هیچ شتێك بێ بەڵگە وەرناگرێت، هیچ شتێکیش ناخاتە ڕیزی ڕاستیەکانەوە گەر بەڵگەی یەکلاکەرەوەی لەسەر نەبێت، بە پێچەوانەی عەقڵیەتەکانی ترەوە کە زۆر جار گومڕاکەر دەبن، شتێك زانستی نەبێت بە زانستی دادەنێن وبڕوای پێدەکەن وەك شتێکی یەکلابووەوە تەماشای دەکەن، هەرچەندە بەڵگەکانیش لاوازو هەڵە بن، عەقڵیەتی موسڵمان وەك چۆن ڕەفزی ئەوە دەکات دژی زانست بێت، هەرواش ڕەفزی ئەوە دەکات کە بەهرەیی و گوماناوی و خەیاڵاویی بیر بکاتەوە.

-٣-

لەو کاتەوەی ئایینی ئیسلام هاتووە داوای فراوانبوونی عەقڵی موسڵمان دەکات بە ڕووی زانست و ژیان و تەجروبەدا، دەستیکرد بە شیکارکردنی گرێکانی گەردوون بە عەقڵیەتێك کە بیەوێت هەموو شتێك بزانێت و گەردوونیش هەمووی بخاتە ژێرهەوڵی ئەزمونکاریەوە، ئەوسا یاساکانی لێ هەڵدەهێنجێ کە تیایدا هەیە، ئێدی شارستانی ئیسلامی سەریهەڵدا، کە

بە گەشاوەترین شارستانی دادەنرێت، هەمیشە لەهەوڵی زیاتردایە بۆ زانست و پشکنینی زیاتر، ئەوەش کە گومانی تێدا نیە ئەوەیە لوقاحی بیری ئیسلامی ئەزمونکاریی بووە هۆی لەدایك بوونی عەقڵیەتی ڕۆژاوایی ئەزمونکاریی، کە لە بەرەنجامیدا – وەك بەروبومێکی- ژیاری زانست و پیشەسازی ڕۆژاوایی لێوە بەرپابوو، جا گەر لێکدانی نێوان ئەزموون و ئاین لە جیهانی ڕۆژاوادا ڕوویدا بێت، ئەوا تاوانی ئاینێکی هەڵگەڕاوەو شێواوە، کە بەرانبەر ڕاستیەکان خۆی ناگرێت.

بەڵام ئەو شتەی لەوێ ڕوویدابوو، نە لەکۆن و نە لە نوێدا لای ئێمە ڕووی نەداوە، جێی هاتنەدیش نیە، چونکە ڕاستی بەرەنگاری ڕاستیەکی تر نابێتەوە، بەڵکو پشتیوانی دەکات، ڕاسترین ئاینیش ئاینی پەروەردگارە، گەردوونیش بەدیهێنراوی خودایە، کەواتە ڕێی تێناچێت ئەوەی خوا دروستی کردووە، بەرهەڵستی ئەو شتە بکات لەبارەیەوە هەواڵی پێداوین.

بۆیە سەیرترین دیاردە کە جیهان بەخۆیەوە بینیوە، ئەوەیە کە ئایەتێکی قورئان باس لە شتێك دەکات هەموو ڕاستیە زانستیەکانی لەو بابەتەدا دەرخستووە، هەرچەندێکیش ڕاستیەکان زیاتر ڕوون بینەوە ئەوا لەو ئایەتانەدا دەبینرێنەوە، لە کشگێڕەکانی(اعجاز)ی قورئانیش کە دێینە سەر باسکردنی، ئەو واتایە بە ڕون و ئاشکرایی دەخرێتە ڕوو، لامان دەچەسپێت چۆن حەق بەرەنگاری حەق نابێتەوە، ئەمەش ئەوە ناگەیەنێت هەر کاتێك مرۆڤ هەستێت و شتێك بڵێت، مەرج نیە لە قورئاندا هەبێت و بمانەوێت بیخەینە ناویەوە، یان قورئان لەبەرژەوەندی ئەو قسەیە لێکبدەینەوە، قورئان زۆر دوورە لەوەوە کە شوێنکەوتوو بێت، بەڵکو خوای مەرەبان ناردوویەتی شوێنی بکەوین، نەك ئەو شوێنکەوتە بێت، قورئان و ڕاستیە زانستیەکان پێچەوانەی یەکدی نین، بەڵکو کاتێك ڕاستیەکی زانستی بە شێوەیەکی تەواو چەسپا، ئەوا دەقی قورئان کە پەیوەندی بەو ڕاستیەوە هەبێت بە پێی ئەو تێیدەگەین، بەڵکو لەم حاڵەتانەدا دەقی قورئان پێش ئەو ئاماژانە دێت، هەرچەندە بەدریژایی چەندان سەدە مرۆڤەکان لەمانا ڕاستەکەی بێئاگا بووبن؛ بەهۆی کەمی زانستیانەوە بە گەردوون.

-٤-

بۆیە ئەم پێشەکیانەمان باسکرد چونکە لیکۆڵینەوەی دیاردەی ژیان داوای ئەم ڕوونکردنەوەیەمان لێدەکات سەبارەت بیردۆزی گەشەکردن، وەك بیردۆزی شیتەڵکردنی

جۆراوجۆربـوونی زینـدەوەران، وسـەرهەڵدانی مـرۆڤ، سـەبارەت ئەم بـابەتەش ئەم خـاڵانە پێویستە باسبکەین:

١-ئەو ڕایەی دەڵێـت مرۆڤی ئێسـتا کە لەدایـك و باوکێـك بـووە لە بنەڕەتـدا مەیمـون بـووە، ئەمە هەڵەیەو هیچ گومانێکی تێدا نیە،ئەمە بە هەردوو زمانی زانست و قورئانیش دەڵێین:

سـەرەتا، خوای گەورە لە قورئاندا دەفەرموێت: * إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِندَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِن تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُن فَيَكُونُ. آل عمران/٥٩*واتە: بەڕاسـتی نموونـەی دروسـت بـوونی عیسـا لەلایـەن خـواوە؛ وەك نموونـەی ئـادەم وایـە کـە لـە خـاك دروسـتی کـرد و لـەوەودوا فەرمانیداو پێی وت: ببە ئەویش بوو،

هەروەهـا دەفەرمـوێ * الَّـذِي أَحْسَـنَ كُـلَّ شَـيْءٍ خَلَقَـهُ وَبَـدَأَ خَلْـقَ الْإِنسَـانِ مِـن طِـينٍ .السـجدة/٧*واتە: ئـەو خوایـە زاتێکـە هـەموو شـتێکی بـەچاکی و ڕێکـوپێکی بـەدیهێناوە، لەسـەرەتاوە ئادەمیزادی لە قوڕ دروست کردووە.

پێغەمبەریش (ﷺ) دەفەرمـوێ ((ان الله عزوجـل خلـق آدم مـن قبضـة قبضـها مـن جميـع الأرض، فجاء بنو آدم على قدر الأرض، فجاء منهم الأبيض، والأحمر، والأسود، وبين ذلك، والخبيث، والطيب، والسهل، والحزن))[1]

مانـای: خـوای بە شـکۆو پـاك ئـادەمی دروسـتکرد لە مسـتێ خـۆڵی سـەرجەم زەوی، نەوەی ئادەمیش لەسـەر پێوانەی زەوی هاتن، تیایانە: سـوورو ڕەش و لە نێوان ئەمانەشدا.. ئاسـان و دڵتەنگ و باش و خراپ.

هەروەها دەفەرموێ ((لما خلق الله آدم ونفخ فيه الروح؛ عطس، فقال: الحمد لله، فحمد الله بإذنه. فقال له ربه: يرحمك الله يا آدم! اذهب إلى أولئك الملائكة إلى ملأ منهم جلوس، فقل: السلام عليكم. قالوا: وعليك السلام ورحمة الله، ثم رجع إلى ربه فقال: إن هذه تحيتك وتحية بنيك بينهم))[2]

مانـای: کاتێـك - الله – خواگیـان، ئـادەمی دروسـتکردو فـوی کـرد بە گیانیـا، پژمـی، گـوتی سـوپاس بۆ خوا، بە مۆڵەتی خودا سوپاسی کرد، خودا پێی فەرموو: خودا ڕەحمت پێبکات ئەی ئـادەم! -

.....

(١)رواه الترمذي وقال حديث حسن صحيح.

(٢)أخرجه الترمذي والحاكم و هو صحيح.

برۆ بۆ لای ئەو فریشتانە- بۆلای کۆمەڵێکیان کە دانیشتبوون- بڵێ السلام علیکم.. ئەوانیش گوتیان وعلیك السلام و رحمة الله وبرکاته، پاشان گەڕایەوە بۆ لای کردگار و پێی فەرمو ئەمە سڵاوی تۆو نەوەکەتە لە نێوانیاندا.

بەڵام بە زمانی زانست:

١- سەرجەم مێژوو لە هەموو تۆمار و گەشت و بەسەرهاتەکانیدا، و هەموو شوینەوارێك لە شوێنەوارەکانی، هەموو گێڕانەوەکانیش کە نەوەکان لە باووباپیرانەوە دەیگێڕنەوە، ناوی ئادەم دێنن وەك باوکی مرۆڤایەتی.

٢- ئەو جیاوازیە زۆرانەی لە نێوان مرۆڤ و مەیمون و ئاژەڵەکانی تردا هەیە، دەریدەخات هیچ پەیوەندیەکی لەدایکبوون نیە لە نێوان مرۆڤی ئێستا و هیچ جۆرە ئاژەڵێك، ئەو جیاکاریانەی لە بواری لەشەوە دەست پێدەکات و لە ڕەوشتدا دوایی دێت، ولەو نێوانەشدا بیرو زانست و توانا هەیە. هتد...

هەر ئەم کێشەیە وای لە هەندێك لایەنگرانی داروین کردووە وەك (دلاس) کە بڵێت: ((گەشەو پێشکەوتنی هەڵبژاردنی سروشتی جێی باوەڕ نیە لای مرۆڤ، هەر دەبێت یەکسەر بگوترێت بەدیهاتووە، هەروەها (فرخۆ) دەڵێت لەباری واقیعەوە جیاوازی نێوان مرۆڤ و مەیمون زۆر گەورەیەو ڕێی تێناچێت بڵێین مرۆڤ لە ڕەچەڵەکی مەیمون و ئاژەڵانی ترە، باشیش نیە ئەوە بدرکێنین))[1]

٢- دۆزینەوەی کرۆمۆسۆمەکان (الصبغیات) کە هۆکاری گواستنەوەی سیفاتە ڕەچەڵەکیەکانە، وای لە زانایان کردووە تانە لەو گوتەیە بدەن کە دەڵێت مرۆڤ لە پشتی مەیمونە، لە کاتێکدا کرۆمۆسۆمەکان لە شەمپازیدا ٤٨ و لە مرۆڤدا ٤٦ن، جا ئەم ڕەگەزو ڕیشاڵە ڕەنگاوڕەنگانە (العری الملونة) ژمارەیەکی چەسپاوی هەیە لە هەموو جۆرێکی مرۆڤ و ئاژەڵدا، کە بەهۆیەوە جۆرو ڕەگەزەکان جیا دەکرێنەوە.

کەواتە گەر قورئان و زانست ئەمە بدرکێنن کە گوتمان، ئەوا هیچ گوتەیەکی تر نامێنێتەوە، بەڵکو گەر زانست بەگومان بێت و قورئان بیدرکێنێت ئەوا هەموو مرۆڤێکی ژیر لەگەڵ قورئاندا دەبێت، چونکە ئەو پەروەردگارەی مرۆڤی بەدیهێناوە باشتر دەزانێت چۆن دروستی کردووە.

.....

(١)مصیر البشریة.

*ما أشهدتهم خلق السموات والارض ولا خلق أنفسهم. الكهف/٥١*واتە: وەنەبێت من لەکاتی دروستکردنی ئاسمانەکان و زەویدا ئەوانم ئامادە کردبێت. بگرە هەتا لە دروست بوونی خۆشیان ئاگادارنین.

بەڵام جۆرەکانی تری ژیان، ئەوا ڕەنگە ئەو زانایانەی پشتی داروینیان گرتووە زیاتر نەبن لەو زانایانەی بەرپەچیانداوەتەوە، جامادام باسەکە بووە جێی مشتومڕو بەرپەچدانەوە لە نێوان زاناکان، ئەوا ئەو شتە تەنیا لە بواری بیردۆزدا دەمینێتەوە و ناگاتە ئاستی زانستیی بەهێز.

ئێستاش هەندێك لە وتەی زانایان لەم بارەوە دەخەینەڕوو، بۆ نموونە (وڵتەر ئێدوارد لامبرتس) تایبەتمەندی زانستی ڕەچەڵەك دەڵێت: ((زۆر لە ڕاستیەکانم بۆ ئاشکرابوون، لەوانە بۆ نموونە زانستی ڕەچەڵەکناسی هیچ بەڵگەیەکی پێشکەش نەکردووین لەسەر ئەو دوو ئەگەرەی کە چارلس داروین بیردۆزەکەی لەسەر بنیاتناوە لەگەشەی جۆرەکاندا، ئەو دووانەش:

١-ئەندامە بجوکەکانی هەر نەوەیەك لە نەوەکان بەلای ئەوەدا ئەچن کە هەندێك جیاوازی کەمی لەگەڵ باووباپیرانیدا هەبێت لە هەموو ڕووگە ڕێتێچووەکانەوە.

٢- گۆڕانکاریە باش و سوودمەندەکان لە نەوەکانی داهاتوو دەگوێزرێتەوە، بەرەنجامەکەشی کەڵەکە دەبێت، تادەگاتە ئەوەی گۆڕانکاری لاشەیی بەرپا بکات.

لە واقیعدا گەورەترین گۆڕانکاری بەسەر گیانەوەران و ڕووەکدا دێت، ڕێی تێدەچێت خێرا بێتەدی بەهۆی هەڵبژاردن وبەروەردەوە، کوتانی خودییش (التلقیح الذاتي) لە ڕووەك و زاوزێی نزیکان لە گیانەوەراندا بەڕادەیەکی زۆر ئەبێتە هۆی بەرهەمهێنانی تاکی لاواز، بەڵام ناگۆڕدرێن لە هەموو ڕووەکانەوە، وەك داروین دەڵێت، تەنیا مەگەر هەندێك بازدان دروست بێت، ئەمەش زۆر کەم ڕوودەدات))[1]

ئەم بازدانانە وێڕای کەمی ڕوودانیان، کەچی زاناکانی گەشەکردن ڕاڤەی دیاردەی گەشەسەندنی لەسەر بنیات دەنێن، بەڵام ئایا ئەم بازدانانە دادەنرێت بە ڕاستی هۆکاری پێشکەوتن؟ ((لە لێکۆڵینەوە درێژەکاندا کە پەیوەندی بە بازدانەوە هەیە لە زۆربەی بەدیهاتووەکاندا؛بە تایبەتی لە مێشوولەی میوە کە ناودەبرێت بە (درۆسۆفیلا.

.....

(١)الله يتجلى في عصر العلم.

میلانۆجیستەر)، ئەوە دەگەیەنێت کە زۆرینەی ئەو بازدانانە، بە شێوەی مرێنەر دواییان دێت، بەڵام لە جۆرە نامرێنەکان ئەو گۆڕانکاریەی بەڕادەبێت ئەوەیە کە دەبێتە هۆی تێکچوون و ناقۆڵا (تشویە) بوون، یان بەلایەنی کەمەوە ئەو جۆرە یەکسانەیە کە کارتێکەری فیسیۆلۆجی جێدێڵێت و لە هێزی تاك کەم دەکاتەوە، کەواتە زۆر گرانە کۆبوونەوەی ئەم بازدانە ڕەچەڵەکیانە ببێتە هۆی بەڕابوونی گۆڕانکاری پێویست بۆ بەدیهاتنی جۆری نوێ، کە زۆر پێشکەوتووترو پەرەدارتر بێت لە پێشینەکەی، بازدان لە هەندێك حاڵەتی تایبەت و شازدا دەبێتە هۆی چاککردنی سیفاتێك لە سیفاتەکان، وەك چۆن لە باڵی (درۆسۆفیلا) ڕوودەدات، بەڵام کۆبوونەوەی ئەم سیفەتە لەگەڵ هەندێك سیفەتی تردا، کە بەسەر باڵەکەدا دێت دەبێتە هۆی پێکهاتنی زیندەوەری تەمەن کورت و کەم توانا بۆ ژیان.

با بۆ جەدەل دان بنێین بەوەدا کە بازدانی دەگمەن ڕوودەدات و لەگەڵ خۆیدا ١% گۆڕانکاری چاك بەڕادەکات، جا ئەم بازدانە چەند نەوە دەخایەنێت، تا کۆبێتەوەو بەرەنجامەکەی دەرکەوێت و ببێتە هۆی بەدیهاتنی جۆرێکی نوێ!

(باتو) لە پەڕتووکی (التحليل الرياضي لنظرية التطور) ڕوونی کردووەتەوە: گشتگیرکردنی سیفەتێك لە سیفەتەکان، لە ڕێگەی بازدانەوە لە پشتێ لە پشتەکان، لە یەك ملیۆن نەوەی بەدوایەکهاتووی کەمتر ناوێت بۆ ئەم مەبەستە، تەنانەت ئەگەر گۆڕینی کایە جیۆلۆجیەکانیش لەپێشچاو بگرین، وەك جیۆلۆجیناسەکان دەیخەملێنن، هێشتا گرانە ئەو بۆچوونە تەوەقوع بکەین (بۆنموونە): ئاژەڵێکی نوێی وەك هێستر لە ئاژەڵی پێش خۆیەوە دروست بووبێت، کە ژمارەی پەنجەکانی پێی ٥ پەنجە بوون، لەماوەی چاخی بەردینەوە تاکو ئێستا))[1]

لیکۆنت دی نوی دەڵێت: ((وشەی ئەڵقە وشەیەکە زۆر گرنگی هەیە لە مێژووی بوونەوەرە زیندووەکاندا، چونکە ناتوانرێت ئەوە بسەلمێنرێت کە شێوەیەك لە شێوەی بوونەوەران ئەڵقەیەکی ڕاستەقینەی پێکهێنابێت، ئەمە ڕەنگە لە هەندێك حاڵەتدا ڕێی تێبچێت، بەڵام جەختی لەسەر نەکراوە، هەرچۆنێك بێت دەتوانین بڵێین: هیچ شێوەیەك نیە ئێستا بژی و

---

(١)الله يتجلى في عصر العلم.

پاشماوەی ڕاستەوخۆی شێوەیەکی تر بێت، مرۆڤ لە مەیمون دروستنەبووە، بەڵام لە نێوان پاشماوەی گیانەوەراندا(المستحاثات) ئەوا زۆربەی شێوەکان کە بە شێوەی مامناوەندی ناوزەد دەکرێن، چەند هەوڵێکی ناسەرکەوتوون بۆ گونجاندن، ڕەنگە هاوچەرخ یان پێشین یان دوای شێوە گوێزراوە حەقیقیەکان بێت.

گرنگترین ئەڵقەش وەك ئەڵقەیەکی تەواوی ئەڵقەکانی گەشەکردن، کە هەندێك وایدەبینن ئەڵقەی پێکەوەبەستنی زنجیرەییە لای هێستر، کە بۆ ئەمەش ٦ شێوەی مامناوەندییان پێشکەشکردووە،، لە (الهیرا کوثیر یوم و الایوهیبوس)ـەوە دەستپێدەکات لە سەردەمی (الایوسیني)ـەوە کە نزیکەی پێش ٥٠ ملیۆن ساڵ دەکات و بەمشێوە هێسترەی ئەمڕۆ دوایی پێدێت، بەڵام ئەم شێوە مامناوەندیە وادەردەکەوێت لەپڕێکدا دەرکەوتبێت، تا ئێستاش پردی پەیوەندی نێوان ئەم شێوە مامناوەندیانە نەدۆزراوەتەوە بەهۆی کەمی (پاشماوەی گیانەوەرەکانەوە)، بەڵام تەنانەت لەکاتی چەسپاندن و هاتنەدی ئەمەشدا، ئەوا هیچ بەڵگەیەکی تیا نیە بۆ بۆچوونەکەی داروین، چونکە هێستر هەر بە هێستری ماوەتەوە، ئەگەر نا، با بەڵگەی ئەوەمان بداتێ کە هێسترێك بووبێت بە حوشتر))[1]

هەروەها لیکۆنت دی نوی دەڵێت (هەر لەسەرەتاوە تێبینی پەیوەندی و جیاوازی بنەڕەتی نێوان ئاژەڵان و ڕووەکدا کراوە، بۆ نموونە شلەی خۆراکدەر لە ئاژەڵاندا خوێنە، خوێنی ئاژەڵە پێشکەوتووەکانیش لە مادەیەکی بنەڕەتی پێکدێت کە بریتیە لە بۆیەیەکی سوورو بە هیمۆگلۆبین دەناسرێت، زۆر گرنگ و ئاڵۆزە، پێکهاتەی ئەمەش لە ئاژەڵێکەوە بۆ ئاژەڵێکی تر جیاوازە، کەمترین کێشی گەردیی (٦٩٠٠٠)ـە، پێکهاتەی کیمیاوی هیمۆگلۆبین نزیکە لەوەی کە لە ڕووەك و قەوزەکاندا (الاشنیات) هەیە، کە بە سەوزەپێکهاتن دەناسرێت، کێشی گەردیشی (٩٠٤)ـە، بەڵام هیمۆگلۆبین بەوە دەناسرێت کە ئاسن لەگەردەکەیدا هەیە؛ لەکاتێکدا سەوزەپیکهاتن لە کرۆکی مەگنیسیۆمی تێدایە، ئەوەی کێشەکە زیاتر ئاڵۆز دەکات ئەوەیە خوێنی هەندێك لە جومگەکانی پێ و کرتێنەو زیندەوەرە خاوەکان (الرخویات) و ئاژەڵانی نزم لە بۆیەیەك پێکدێت کە کێشی گەردییان تێدا جیاوازە بە پێی جۆرەکان، لە نێوان ٤٠٠،٠٠٠و ٦،٧٠٠،٠٠٠ دا، هەروەها لە کرۆکی مس پێکهاتووە لە جیاتی ئاسن و مەگنیسیۆم (وەك هەندێك لەجۆری لولپێچەکان – الحلزون-) کەواتە چۆن

.....

(١)مصير البشرية.

گواستنەوەی کیمیاوی لە بۆیەکارێکەوە بۆ یەکێکی تر ڕوویدا؟ دەبێت بە ڕاشکاوی ئەوە بڵێین مەحاڵە بتوانرێت ئەمە ڕوون بکرێتەوە)).

(هەندێك لەقەوزە شینباوەکان لە عەنبکوسبانین(العنبکوسبانین) پێکدێت، کەچی قەوزەسەوزەکان لە کلۆرۆفیل پێکدێت، هیچ کەسیش ناتوانێت ئەوە بسەلمێنێت کە قەوزە سەوزەکان لە قەوزە شینباوەکان پێکهاتوون، چونکە جیاوازی نێوان ئەم دووانە زۆر گەورەیە، هیچ شتێکیش نیە کە بتوانێت ئەم ڕاگواستنە لێکبداتەوە، چونکە ئەو ژینگەیەی ئەم دووانەی تێدایە هاوبەشە، کەواتە شیتەڵکردن بە گۆڕانکاری ژینگە لێکنادرێتەوە).

((با ئەو لە خۆباییبوونە بخەینە لاوە کە دەڵێت شتێکی زۆر لەماوەی ١٠٠ ملیۆن ساڵدا ڕوودەدات. جا گەر شتێك لەماوەی ١ ساڵدا ڕووی نەدا، ئەوا هیچ شتێك نیە وا پێویست بکات بە جاران و زەرب کردنێك کە بە ملیۆن یان بە ١٠٠ ملیۆنجار ڕوودات، بۆ ئەوەی بڵێین شتێك لە کۆتایی ئەم زەمانەدا ڕوودەدات، جا پێویستە هەمیشە خاڵێك یان چەند خاڵێکی دەست پێکردن هەبێت هەرچەندە بچوکیش بن، بۆ ئەوەی باسەکە جێی بڕواو هاتنەدی بێت))[1]

بۆیە ئەم وتانەمان هێنایەوە: تا بەڵگە لەسەر بیردۆزی گەشەکردن بهێنینەوە، چونکە لە ڕاستیدا تەنیا گریمانەو هیچ بەڵگەیەکی تەواو و یەکلاکەرەوەی لەسەر نەهێنراوەتەوە، ئەگەر سەهیۆنیەتی جیهانی و شیوعیەتی جیهانی پڕوپاگەندەیان بۆ نەکردایە هەر زوو لە زەمەنەکەی خۆیدا دەبوکایەوە، لە ئەنجامی ئەم هەموو شاڵاوە زانستیە چڕوپڕەی کە هەزاران زانا کردیانە سەری، لە پرۆتۆکۆلەکانی حاکمەکانی جولەکەدا هاتووە کە ئەوان یارمەتی سەرکەوتنی داروینیان داوە، مەبەستیشیان لەمە شکاندنی هەموو ئایینێکە لە دەروونی مرۆڤایەتیدا جگە لە ئاینی جولەکە نەبێت.

هەروەها شیوعیش پەنا بەم بیردۆزە دەگرێت ئەگەر بشزانێت چەوتە، بۆ چەسپاندنی بیردۆزی مادیەتی جەدەلی، بەڵام هەڵوێستی ئێمەی موسڵمان لەمبابەتەدا هەر ئەو هەڵوێستەیە لەمەوپێش باسمانکرد وەکو هەڵوێستمان بەرانبەر هەموو شتەکان: شتێك

.....

(١)مصير البشرية.

بەڵگەی لەسەر هەبێت وەربدەگرین، وگەر نا لەسەری ڕادەوەستین ئەگەر هاتوو دەقی قورئان ئیحتیمالی بۆ دابنێت، بەڵام گەر دەقی قورئانی لەسەر هەبوو زانستیش لێی بە گومان بوو ئەوا ئێمە هەمیشە لەگەڵ دەقەکەدا دەبین.

خوای گەورە فرمانی پێکردووین بەدوای سەرەتاو دروستبوونی ژیاندا بگەڕێین * قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ بَدَأَ الْخَلْقَ. العنكبوت/٢٠* واتە: پێیان بڵێ: با بگەڕێن بە زەویدا، تەماشا بکەن و سەرنج بدەن چۆن ئەو زاتە دروستکراوانی بەدیهێناوە.

* أَوَلَمْ يَرَوْا كَيْفَ يُبْدِئُ اللَّهُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ. العنكبوت/١٩*واتە: ئایا ئەوە سەرنجیان نەداوە چۆن خوا لە سەرەتاوە دروستکراوان بەدی دەهێنێت و پاشان دووبارەی دەکاتەوە.

هەروەها فرمانیشمان پێدەکات تەماشا بکەین چۆن گیانەوەران هاتوونەتە بوون * أَفَلَا يَنظُرُونَ إِلَى الْإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ. الغاشية/١٧*واتە: ئایا ئەوە سەرنجی وشتر نادەن چۆن دروستکراوە؟

تەواوی زانستی یەقینیش لای پەروەردگارە * قَالَ فَمَا بَالُ الْقُرُونِ الْأُولَىٰ . قَالَ عِلْمُهَا عِندَ رَبِّي فِي كِتَابٍ لَّا يَضِلُّ رَبِّي وَلَا يَنسَى. طه/٥١-٥٢*واتە: فیرعەون وتی: ئەی ئەو هەموو خەڵکەی کە لەوەو پێش تیاچوون، چیان لێهات و سەرەنجامیان چۆنە؟! موسا وتی: زانیاری ئەوانە، لای پەروەردگارمەو لە دۆسیەکانی پارێزراوە، پەروەردگاری من هیچی لێ ون نابێت، هیچ شتێکیش فەرامۆش ناکات.

جا ئەوەی پەروەردگار هەواڵی پێداوین، ئەوا ئەنجامەکان جگە لەوە ڕاستر دەرناچن، و زانستیش جگە لەوە شتێکی تر نادۆزێتەوە، ئەوەی لەم بابەتەدا باسکراوەو گرنگ بوو باسمان کردن، ئێستاش کاتی ئەوەیە دەستبکەین بە لێکۆڵینەوەی دیاردەی ژیان، تا توانای پەروەردگاری تیا ببینینەوە و مەبەستیش لەم لێکۆڵینەوەیە هەر ئەمەیە.. ئێدی دەڵێین:

دیاردەی ژیان لە ٤ لایەنەوە دەبێتە بەڵگەی پەروەردگارێتی خوای گەورە، بەمجۆرە:

١-دروستبوونی.

٢-هەمەرەنگی و جۆراوجۆریی.

٣-مرۆڤ.

٤-ڕەوشت وئاکار.

هەر لایەنێك لە لایەنەكانی ئەم واتایانە تەواو بەڵگەن لەسەر خوای گەورە، هەرچەندە زۆریش هەوڵیانداوە ئەم واتایانە ئەوە دەربخات كە خوا یەدیهێنەر نیە، لەگەڵ ئەمەشدا ڕاستی هەردەم شەكاوەیە كە (الله) یەدیهێنەرە.

-٢-١-

دروستبوونی ژیان و جۆراوجۆرێتی:

بێباوەڕان دەڵێن: ژیان لە خانەیەكی سادەوە دەستی پێكردووە، یان لە چەند خانەیەكەوە، ئێدی زۆربوون و گەشەكردن كاری لەسەر كردووە تا ژیان بەم قۆناغەی ئێستا گەیشتووە، بەڵام ئایا بۆ ئەم وتەیە هیچ بەڵگەیەكیان هەیە؟ گەورەترین بەڵگە –ئەگەر هەبێت- ئەوەیە كە بتوانن ژیان دروستبكەن؛ بەتایبەتی ئەو ڕەگەزانەی كە زیندەوەرە ناسراوەكانی لێپێكدێت زانراون و ڕەچەڵەكیان زانراوە، هەروەها ئامێرو ئەندامەكانیان، هەموو شتێك تیایاندا زانراوە، هەموو مەرجەكانیش ژیان پێویستی بێت دەتوانرێت لە كارگەدا بەرهەم بهێنرێت، جا هەر ئەو باوردۆخە یەكەمەی كە ژیانی تیا بەڕیابوو، ئەگەر بتوانین پێوانەی بكەین و بارودۆخی هاوتای بڕەخسێنین، ئەوا گەر ئەمەش ڕووبدات، ئایا ئەوەی دروستی كردووە دەڵێت: بەبێ هیچ شتێك و لە خۆڕا هاتووەتە بوون؟ یان دەڵێت بەهۆی زانست و تواناو هێزو ویستی مرۆڤەوە هاتووەتە بوون؟

پەروەردگاری مەزن و دلۆڤان بەرەنگاری ئەوانە دەبێتەوە كە خوایەكی تر دەپەرستن و دەسەوسانیان دەكات، ئێدی جۆری ئەو خوایە هەر شتێك بێت، گەر سروشت بێت یا مرۆڤ یاخود بت بێت، گەر ڕاست دەكەن با ئەو خوا درۆزنانە مێشێك دروست بكەن.

* يَا أَيُّهَا النَّاسُ ضُرِبَ مَثَلٌ فَاسْتَمِعُوا لَهُ ۚ إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِن دُونِ اللَّهِ لَن يَخْلُقُوا ذُبَابًا وَلَوِ اجْتَمَعُوا لَهُ ۖ وَإِن يَسْلُبْهُمُ الذُّبَابُ شَيْئًا لَّا يَسْتَنقِذُوهُ مِنْهُ ۚ ضَعُفَ الطَّالِبُ وَالْمَطْلُوبُ . مَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ. الحج ٧٣-٧٤*واتە: ئەی خەڵكینە: نموونەیەك هێنراوەتەوە چاك گوێی بۆ بگرن؛ بەڕاستی ئەوانەی كە هاناو هاواریان لێدەكەن لەجیاتی خوا، هەرگیز ناتوانن تاكە مێشێك دروست بكەن، هەرچەندە بۆ ئەو كارە كۆببنەوە و ئەگەر مێشەكە شتێكیان لێ بفڕێنێت، ناتوانن لێی بسەننەوە، داواكارو داوالێكراو هەردووكیان لاواز و بێ دەسەڵاتن. قەدری خودایان بەچاكی نەزانی.

مرۆڤ لەم ئاقارەدا هەوڵی داوە لەم بەرەنگاربوونەوەدا ڕۆڵی هەبێت، نەوەك تەنیا مێشێك دروستبكات بەڵكو زۆر لە مێش بچوكتر، بەڵام ئایا ئاكامی چۆن بووە، بەڵێ بەمجۆرە بووە:

((ڕوسیا هەوڵیدا بەڵگە بۆ ئەوە بهێنێتەوە ژیان بەهۆی كارلێكی كیمیاویەوە ڕوویداوە- بە پێی بانگەوازی خۆیان- بۆ بەڵگەهێنانەوە لەسەر ڕێچكەی بێباوەڕیان، بۆ ئەمەش سەرۆكی پەیمانگای كیمیاوی ڕوسی(ئۆبارین) یان ڕاسپارد، داواشیان لێكرد كە تەنیا بۆ یەك لێكۆڵینەوە دەستبەتاڵ بێت، ئەویش ئەوەیە كە تا چ ڕادەیەك ڕێی تێدەچێت ژیان لە ڕێگەی كارلێكردنی كیمیاویەوە بەرپا بێت، دوای نزیكەی ٢٠ ساڵ هەوڵ و ماندووبوون ، لەساڵی ١٩٥٩ ئەنجامی لێكۆڵینەوەكەی ئاشكراكرد، لە ڕاپۆرتێكی ڕەسمیدا كە ئەوكاتە هەموو دەزگاكانی ڕاگەیاندنی جیهان بڵاویان كردەوە، ئەویش ئەوەبوو كە زانستی كیمیا دەسەوسانە لە دروستكردنی ژیان لە تاقیگەدا، زانستیش هیچ توانستێكی نیە تەنیا لە بواری مادی هەستپێكراودا نەبێت))[1]

لەبری ئەوەی كە دان بنێت بەوەدا كە (الله) بەدیهێنەری ژیانە، بەمجۆرە وەڵامی ئەو پرسیارەی دایەوە:

- ئایا كارلێكردنی كیمیاوی لەسەر مادە ئەبێتە هۆی بەرپا بوونی ژیان؟ وەك چۆن یەكەم ژیان پێش ملیۆنەها ساڵ سەریهەڵداو بەو جۆرەی ئەرنست هیگڵ بانگەوازی بۆ كرد؟

* ئەمە ڕێی تێدەچێت بەڵام لەسەر ئەستێرەكەی ئێمە نا، بەڵكو لەسەر ئەستێرەكانی تر.

ئەمە هەڵهاتنێكی ئاشكرایە لە پرسیارەكە تاكو توشی تەنگەتاوی نەبێت، گەرنا بۆ نەتوانراوە ژیان بەدیهێنن و لەكاتێكدا هەموو شتێكیش لەبەردەستا بوونی هەنبووە؟

لەڕاستیدا زۆربەی ئەوانەی باوەڕ بە خوا ناهێنن، لەم بابەتە هەڵدێن بەم بیانووانە.

ژیان.لە هەندێك ئەستێرەی ترەوە لە شێوەی بەكتریایەكدا پەڕیوە بێئەوەی لەناوبچێت، پاش ئەوەی ماوەیەكی نادیار لەئاسمان ماوەتەوە كەوتۆتە سەر زەوی، لەئەنجامدا لەسەر زەوی جێگیر بووە، پاشان ژیان لەو بەكتریایەوە زنجیرەی بەست و شتەكانی لێپیكهات، یاخود دەڵێن: لەڕێی كلدارێك(نەیزەك)ەوە ژیانمان بۆ هاتووە كە كاتی خۆی بەر زەوی كەوتووە.

ئەم قسانە جگە لەوەی هیچ ڕاڤەیەكی زانستییان نیە – بەپێی یاسای بۆماوەیی- لە هیچ

---

(١)الله والعلم الحديث. لا ١٦٤

بوونەوەرێکیشدا نایبینینەوە، کەواتە ئەمەش ناماقوڵە، ئەگەر نا چۆن ئەم بەکتریایە توانی لە پلەی خواروی سفردا لە ئاسمان بمێنێتەوە؟ گەر توانیبێتیشی بمێنیتەوە چۆن لەو تیشکە چڕانە ڕزگاری بووە کە بە شەپۆلی کورت دەردەچن و هەموو هاونموونەکانی دەکوژێت، گەر لەگەڵ ئەمانەشدا هەر بە زیندوویی مایەوە چۆن جێگەی شیاو و گونجاوی خۆی دۆزیەوە؟ ئەی چۆن ئەم ڕێکەوتنە سەیرەی دۆزیەوە لەو دۆخەدا؟ تا لەدایك بوو و ژیان دەستی پێکرد، ئایا ئەم گەشتە چەند ساڵی خایاند تا گەیشت؟ لەحاڵەتی دووەمیشدا - ئەگەر بە هۆی کلکدارەوە بووبێت- چۆن بەساغ و سەلامەتی گەیشتۆتە سەر زەوی؟ دوای ئەوەی کلکدارەکان توشی سووتان دەبن لە بەرگە هەوادا.

گەر بڕواشمان بە هەموو ئەمانە کرد، ئەوا پرسیارەکەمان بێ وەڵام دەمێنێتەوە، چۆن ژیان لەسەر یەکەم ئەستێرە دەستی پێکرد؟))[1]

یەکخانە هەرچەندە ساکار بێت، دەبێت بە هەموو ئەرکەکانی ژیان هەستێت: هەر لە خواردنەوە تا هەناسەدان و دەردان و گەرمایی دیاریکراو و گەشەو زۆربوون و دابەشبوون و جوڵەو کاریگەریی و ڕژانی ڕژێنەکان و گونجان لەگەڵ ژینگەدا، کەواتە خانەش ئاڵۆزەو هەرگیز لە زیندەوەرانی ترکەمتر نیە، لەدانپیانانە دەگمەنەکانی زانستیش وتەکەی (بخنز)ە کە دائەنرێت بە دیارترین پاڵپشتی بیردۆزی گەشەکردن، و یەکێکە لەهەرە مادیە ڕۆچووەکان و داروینی تاوانبار کردووە بەوەی هۆی دروستبوونی پیاوانی ئاینی بووە.، دەڵێت: (لەدایکبوونی خودیی، یەکەم خرۆکە کە یەکەم ڕەگەزی لێوە دروست بووە شتێکی ئاسان نیە، چونکە لەبارەی بۆ دروستبوونی یەکەم خرۆکە بە دروستبوونێکی خودیی نەزانراوە، خرۆکەش هەرچەندە سادەو ساکار بێت بنیادو پێکهاتەکەی بە جۆرێکە ڕێگا نادات بەوەی ڕاستەوخۆ لە شتی بێگیانەوە هاتبێتە دی، بەڵکو دروستبوونی لە بێ گیانەوە لە تێڕوانینی زانستدا دائەنرێت بە موعجیزە، کە سەبارەت بە ژیریی وەکو ئەوە وایە زیندەوەرە باڵاکانیش ڕاستەوخۆ لە شتی بێ گیانەوە یەکسەر بەدیهاتبن)[2]

.....

(١)العلم يدعو الى الايمان.

(٢)الاسلام و نظرية داروين. باشميل.

هەندێك جار تروسكەی هیوا لای زاناكان دەردەكەوێت، كە زۆربەیان خەیاڵ كۆیاندەكاتەوە، كاتێك دەڵێن وا خەریكە ئێمە ژیان دروستبكەین، كەچی لەپاشدا جگە لە تراویلكە (سراب) هیچ شتێكی تر نادۆزنەوە، دواترین شت لەمبارەوە بیستمان ئەو وتەیەیان بوو كاتێك ترشەڵۆكی (D.N.A)یان دۆزیەوە، گوتیان ئێدی نهێنی ژیان بەدەستمانەوەیە،كەچی دوای ژاوەژاو و گاڵەگاڵێكی زۆر، گەیشتنە ئەو وەڵامە یەكلاكەرەوەیەی ژیان لە بەدیهێنانی (الله)یە، ئەمەش درێژەی باسەكەیە:

((هەندێك نەخۆشی توتن بەهۆی (حماتی ئاوێتەوە) دروست دەبن، لە هیۆلیناتی ناوكی، بەرەنگاری دژە بەكتریا دەبنەوە، وهەندێك سیفاتی تایبەتی زیندەگیشی هەیە كە ڕێی زۆربوون و هاوشێوەییەتی دەدات، بەڵام لەم چەند ساڵەی دوایدا ڕاستیەكی تر ئاشكرا بوو، ئەویش ئەوەبوو كە ئەم حومەیاتە تەنیا ترشەڵۆكی ناوكیی پاڵفتەیەو مادەی هیۆلینی دەوریداوە، ترشەڵۆكی ناوكیش كە پێكهێناوە یەكێكە لەم دوو جۆرە: یان(D.N.A)یە، یاخود (R.N.A)یە، بەڵام ئێستا بوونیادی ئەم دوو ترشەڵۆكە زانراوە بە شێوەیەكی تەواو، هەرچەندە دوو پێكهاتەی زۆر ئاڵۆزن، ئەمەش بە هۆی بەكارهێنانی تیشكی ژوور وەنەوشەیی و زەرەبینی ئەلەكترۆنیەوە بوو، و زۆر هۆكاری كیمیاوی تریش.

دەركەوتووە ئەم ترشەڵۆكە لە ٣ ڕەگەزی سەرەكی پێكدێت و یەك پارچەی بچوك پێكدێنێت لە شێوەی بەدوایەكدا هاتن و دووبارەبوونەوەی زنجیرێكی درێژدایەو ئەم زنجیرەش زنجیرێكی تر بەرانبەری دەوەستێ، ڕیز دەبێت و یەكێكیان خۆی لەویتر دەئاڵێنێت لە شێوەی لولپێچدا، ماوەی یەكسانی دووریی نێوان ئەم دوو زنجیرەش پێكەوە دەبەستێتەوە، پێوەندی گرێدانی هیدرۆجینی وادەكات، دوا شێوەی بە جۆری پەیژەی لولخواردوو (لولبی) بێت، یاخود پەیژەی دوانگە(مأذنة)، هەروەها هەردوو زانا (واتسۆن و گریك)ئەوەیان ڕوونكردووەتەوە كە ژمارەی خولانەوەی هەردوو شریتە لولپێچەكە لە ترشەڵۆكەكەدا لە ١٠٠٠ خول و سووڕان زیاترە، درێژی هەردوو شریتەكە، یان درێژی ترشەڵۆكەكەش لە ٣٠ ئەنگستروم تێناپەڕێت. یەك لەزاناكان وایدەخەملێنێت گەر بێتو هەردوو شریتەكە درێژ بكەینەوە و كۆتایی یەكێكیان بكەین بە كۆتایی ئەوی ترەوە، ئەوا درێژیەكەیان لەدەرەوەی ناوكەكەدا ٥ر١ مەتر دەبێت، جا بۆئەوەی درك بە ئاڵۆزی ئەو ترشەڵۆكە بكەین، ئەوا پێویستە بزانین كێشی گەردیی (الذري) جۆرێك كە (R.N.A) یە: ١٠ X١،٥ ^٦^ـە، لەگەڵ

ئەمەشـــدا ئەم ترشـــەڵۆکە دۆزراوەتەوە، (ئۆشـــوا)ی زانـــاش تـــوانی ئەمە پێکهێنیـــت و لە ئەنجامیشدا پاداشتی نۆبلی لەسەر وەرگرت.

ئەم ترشـەڵۆك و بلـورە بە جۆرێـك دارێـژراوە، کە ترشـەڵۆکەکە نەتوانێـت زۆر ببێـت وەك ترشـەڵۆکی (D.N.A) کە لەتوتن و حوماتدا هەیە، دارشتەی هەردوو ترشـەڵۆکەکە هەر یەك بـوو، لەگەڵ ئەمەشـدا جیـاوازی نێوانیـان زۆر گەورەیە، وەك جیـاوازی نێـوان ژیـان و مـردن وایە، ئەمەش وەك جیاوازی نێوان بتی بێ گیان ولەشی زیندووی خاوەن گیان وایە))[1]

کەواتە دوای ئەمە دەگەینە ئەم ئەنجامە:

مـادە هـیچ لەیاسـا تێناگـات، تەنـانەت ئەوانەش کە خـۆی جێبەجێـی دەکـات و لەسـەری دەڕوات، گەردیش ملکەچی یاسـاکانی یەکگرتنە کیمیاویەکانەو یاسـای کێشـندەو کاریگەریی پـلەی گەرمـایە، بەڵام ژیـان ئەو نهێنـیە سـەیرەیە کە لەبـنەچەو ڕەسـەنەکەی هـیچ شـتێك نازانین تەنیا شوێنەوارەکانی نەبێت.

* وَيَسْـأَلُونَكَ عَـنِ الـرُّوحِ قُـلِ الـرُّوحُ مِـنْ أَمْـرِ رَبِّـي وَمَـا أُوتِيـتُم مِّـنَ الْعِلْـمِ إِلَّا قَلِـيلًا. الاسـراء/٨٥*واتە: پرسـیارت لـێ دەکـەن دەربـارەی ڕۆح .بـڵێ: ڕۆح بەشـێکە لەفـەرمانی پەروەردگارم و بەدەست ئەوە و هیچتان پێنەبەخشراوە لە عیلم و زانست تەنها شتێکی کەم نەبێت.

***

لیتـز دەڵێـت((هەر خـانەیەکی پـرۆتین لە زنجیـرەیەك پێکـدێت کە چەندسـەد ئەڵقەیەکی تێـدایە، هەر ئەڵقەیەکـیش تێیـدا لە پێکهـاتە گەردیەکـان پێکـدێت، کە سـەرچاوەکەشـیان ترشـێکە لە ترشـە نەشـاردیەکان(الاحماض النشـاردية)، ئەم ترشـەڵۆکانەش نـزیکەی ٢٠ جۆریان لێزانراوە، شوێنی هەر یەکەشیان بە پێی جیاوازی ڕێژەو ڕێکخستنیان دیاریدەکرێت، بەڵام لە هەندێك شانەدا(نسیج) تەنیا لەسـەر یەك ڕێکخسـتن و بە یەك ڕێژە دەیـانبینین، بەبـێ هـیچ شـازی و جیاوازیەك،ئێـدی ئایـا دەتـوانین پـلەی وردەکـاریتی پێکانـدنی ئەگەرە هەڵەکان پەی پێبەرین و بێت بەخەیاڵماندا کە ژمارە ئاساییەکانی ئێمە ناتوانن بیانژمێرن؟

.....

(١)من مذكرات الدكتور جميل الشطي.

بـۆ نزیککـردنەوەی ئەم وردەکـاریە لە ئەندێشـەوە، پێویسـتە باسـی ئەوە بکەیـن پیـتە ئەبجەدیەکانی نـاو هەمـوو زمانەکانی مرۆڤـایەتی دەوروبەری ٣٠ پیـتن، کەچی لە لێکـدانە جیاوازەکانی ئەم پیتـانەوە هەمـوو زاراوە جیاجیاکانی وشـە و ڕسـتەی ئاخـاوتنی نەتەوەکانی لێپێکـدێت، جـا گەر خـانەی پـرۆتین لە قەبـارە شـاراوەکەیدا ڕێـی تێبچێـت و شایسـتەی چەندجارکردنی ئەم دووبارەبوونەوەیە بێت، پاشان هیچ شتێکی تیا نەبینینەوە جگە لە یەك وشـە نەبێت، لە یەك ڕێکخستنی نەگۆڕدا، ئەوا بە شێوەیەکی نزیککراوە مانای ئەو پێکاندنە دەزانـین لە پێکانـدن و دارشـتندا. بـۆ نزیکـردنەوەی ئەم خەیـاڵە دەڵێـین: خـۆر لە ٣٠٠،٠٠٠ سـاڵدا تیشـکەکەی لە لایەکی مەجەرەوە دەگـاتە لاکەی تـر، جـا گەر بمانەوێـت پێکانـدنی خانەکان (اصـابة الخلیـة) لە پێکهاتنیـدا بەم نمـوونەیە بچـوێنین، ئەوا ئەم پێکانـدنە وەك پێکانـدنی گوللـەیەك وایە کە لەسـەر زەویەوە بتەقێنرێـت بەرەو ڕووی ئامانجێك لە ڕووبارێك لە مەجەرەیەکی تردا بە قەبارەی چاوی مانگایەك، وهیچ جارێکیش هەڵە دەرنەچێت، ئەمە لەگەڵ ئەگەری ئەوەدا کە ئەڵقەی خانەکان تەنیا ٥٠ دانە بن، نەك بەسەدان دانە))[1]

لەگەڵ ئەمەشـدا پرۆتین هەموو شـتێک نیە، بەڵکو بەشـێکە لە خانەیەك، خانەش بەشـێکە لە ئەنـدامێك، ئەنـدامێکیش بەشـێکە لە ئامێـرێك، ئامێـرێکیش بەشـێکە لە لەش و لەشـیش هەمووی هەر لە پرۆتۆنەکانەوە تا خانەکان و ئەندام و ئامێرەکان لەناویەکدا تێهەڵکێشن، زۆر بە تەواوی لەگەڵ یەکدا هاوکاری وکارلێکیان هەیە.

((جا لەشی زیندوو کە هەموو ساتێك ئەم موعجیـزانەی تیا دووبارە دەبێتەوە، هێشـتا زۆر سەراسـیمەی تێدایە، کە لەهەمـوو ئەمـانەی باسـمانکرد زیـاتر جـێی سەرسـوڕمانە، ئەویـش ئەوەیە کە ئەو گەردە شـاراو و ونـانە، بە شـێوەیەك یەکـدەگرن و جیـادەبنەوە: ئەگـونجێن و پەرت دەبـن کە نوێبوونەوەیـان مسـۆگەر بێـت، یـاخود بەردەوامی بـۆ ژیـان دەسـتەبەربکات، هەمـــوو بەشـــێکی زینـــدوو لە دووانەیەك پێکـــدێت، لەهەردووکیشـــیانەوە یەك خـــانە دەردەچێت، کە دانەیەکی تری زیندووی لێبەرهەم دێت، ئەم دوو خانەش هەندێك جار بە شێوەی دووانەن و هەندێك جاریش بەشێوەی تاك،بە پێی باروقۆناغی دیاریکراو، ژمارەشیان

---

(١)الله . للعقاد. لا ٢٠٥. چاپی الهلال.

لەهەر جۆرێك لە جـۆرە زیندووەكانـدا بە بـێ كەم و زیـاد ئەگونجێـت، هەمـوو دانەیەكی زیندووش خـو و غەریـزەی تـایبەتی بە جۆرێك هەیە كە لە كاتی دیـاریكراودا ڕێی جوتبـوونی نیشاندەدات، جا گەر باڵندەبوو ئەوا پێویستە پوش پێكەوە بنێن پێش جووتبوون،گەر مامی دەریاكان بوو ئەوا دەبێت ئاوی سوێری دەریا جێهێڵن بۆ ڕێڕەوی ڕووبارەكان یان تەنكاوەكان پێشـئەوەی زاووزێ بكەن، بەوپەڕی شـەوقەوە پێش زاوزێكردن دەڕوانـنە یەكدی هەرچەنـدە جۆرەكەشیان جیاواز بێت))[1]

ئـاڵۆزبوونی گەورەی دیـاردەی ژیـان هاوتـاییەكی مەزنـی تێـدایە، ودانـانی هەمـوو شـتێك لە شـوێنی خۆیاندایە، ئەمانەش بەڵگەی ئاشكراو ڕوونن لەسـەر بوونی زانست و ویست و توانا لە پشـتیانەوە، بە شـێوەیەكی نـامۆ لای مرۆڤی نەخوێنـدەوارو لای مرۆڤی زانـاش بە شـێوەی زانستی بڕوا پێهێنەرە.

دروسـتكردنی مادە و بەخشینی خۆی بۆ گوێكان و چاوان و دڵان لە حاڵەتەكانی مادە نیە و مرۆڤ ناتوانێت بێڕاڤەكردن بڕوای پێبكات، نەفیكردنی سەرسوڕمانیش لە پێكهێنانی لەشی زیندودا وتەیەكی ڕاست نیە، چونكە ئێمە ئامێری مادی دەبینین بە ڕێكوپێكی ئیش دەكات و كارەكانی بە شـێوەی مەبەسـتداری زانـراو دابەش دەكات، ئامـانجی زانـراویش بـرتیە لە خـاڵی سەرسـامبوون، جا سەرسامی لە لێكچـوونی ئامێـرو لەشـە زیندووەكانـدا ئەوەیە كە ئامێـر بە بێ بـوونی دروسـتكار سـاز نابێـت، و شـیتەڵ كردنی كارەكانیـان بە پێی یاسـای گەرمی و جـوڵە هیچ سـوودێكمان پێناگەیەنێت، لە جێهێشـتنی یاسـاكانەوە بـۆ توانسـتی ئەنـدازیارێك كە ڕامی ئەو یاسایانە بێت.

ئادەمیـزاد بە چـاوێكی ڕووتەوە تەماشـای ئەنـدامەكانی لەشـە زیـندووەكان دەكات؛ سەرسـام دەبێـت لە وردەكـاری توانـاو كاریـان و پاڵپشـتی ئەنـدامەكان بـۆ یەكتـری و هاوكـاری نێـوان ئیشـەكانیان، و تێپەڕبـوونی هۆكارەكانی گەشـەكردن تیایانـدا بە پێی پێـوانەی پێویسـت، بە گوێرەی تەمەن و جۆرو پۆل، ئێدی ئەگەر لە لەشی ئادەمیزاد یان ئاژەڵ یا زیندەوەری بچوك یـا ڕووەكـدا بێـت، دەبێـت زۆر سەرسـام بـین دوای ئەوەی بە زەڕەبـین و میكرۆسـكۆپ و كارە شیتەڵكاریەكان دەردەكەوێت ئەو ئەندامانە لە چی پێكدێن؟

.....

(١)هەمان سەرچاوەی پێشو.

و چۆن کۆمەکی لەو ئەرکانەدا ئەکەن؟بۆمان دەردەکەوێت ئەو ئەندامە دیارانە بریتین لە چەندان گەردی ورد کە هەزارانیان بە چاوی ئاسایی نابیندرێن، هەر گەردێکیش دەکەوێتە شوێنێکی لەشەوە و سەرجەم گەردەکانی تر تێیدا هاوکار دەبن، وەک ئەوەی ئاگایان لێبێت و بزانن چی دەوێت، هەریەکێکیشیان بەهۆی نەخۆشی و کەمتوانایەوە دەستبەرداری کارەکەیان نابن مەگەر یەکسەر ئەوانی تر هەڵدەستن بە چاکردنەوەو کۆمەکیکردنی.

***

لەسەر زەویدا ملیارەها ملیار زیندەوەر هەن، لەهەر یەکێکیشیاندا هێندە سەرسوڕمانی تێدایە دواییان نایەت، ئەمەش نموونەیەکە ئەو زۆریەمان بۆ دەستنیشان دەکات: (لێستەر جۆن زمرمان) تایبەتمەندی خاك دەڵێت:

(خاکی بەرهەمهێنی پیتدار دائەنرێت بە خاکی زیندوو، لەژمارە بەدەر زیندەوەری وردی لەسەر دەژی، لە ئاژەڵ و ڕووەك، ڕێژەی ئەو زیندەوەرانەی لەسەری دەژین تەنیا نزیکەی لە ٢٠%ی مادەی زیندەگی پێکدەهێنن تیایدا، لەکاتێکدا ژمارەی ئەو زیندەوەرانە دەگاتە چەند ملیارێك تەنیا لە یەك گرامی خاکدا)[1]

جا ئەم ملیارە مەزنە لە زیندەوەران دابەشدەکرێن بۆ هەزاران جۆرو ڕەگەز، هەر جۆرو ڕەگەزێکیش جۆرە تایبەتمەندی و سیفەت و شێوە و وێنەو ڕێگەی خۆراك و ڕێگای ژیانی جیاوازیان هەیە و هەر دانەیەك لەدانەکانی ڕەگەزێك، جۆرە تایبەتمەندیەکی ئەو ڕەگەزە لەخۆ دەگرێت لەهەموو ڕووە ئاڵۆزەکانی ژیانەوە.

* وَمَا مِن دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا طَائِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ إِلَّا أُمَمٌ أَمْثَالُكُم . الانعام/٣٨* واتە: هیچ زیندەوەرو گیانلەبەرێك نیە بەسەر زەویدا بڕوات و هیچ باڵندەیەك بەباڵەکانی بفڕێت و ئەوانیش ئوممەت و گەلێك نەبن وەك ئێوە.

هەریەکەیان ڕزق و ڕۆزی و خواردنی تایبەتی خۆی هەیە و جۆرە غەریزەیەکی هەیە وای لێدەکات بە دوای ڕزق و ڕۆزیدا بگەڕێ، کۆئەندامەکانیشیان کە خواردن هەرس دەکات لە یەکتری جیاوازە.

.....

(١)الله يتجلى في عصر العلم.

* وَمَا مِن دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا وَيَعْلَمُ مُسْتَقَرَّهَا وَمُسْتَوْدَعَهَا ۚ كُلٌّ فِي كِتَابٍ مُّبِينٍ هود/٦* واتە: هیچ زیندەوەرێك نیە لەم زەویەدا ڕزق و ڕۆزیەکەی لەسەر خوا نەبێت و ئاگاداره بەشوێنی حەوانەوە و شوێنی دەرچوونیان، هەموو شتێك تۆمارە لە دۆسیەی ئاشکرادا.

* مَّا مِن دَابَّةٍ إِلَّا هُوَ آخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا. هود/٥٦* واتە: هیچ گیانلەبەرێك نیە جڵەوی بەدەست خوای گەورەوە نەبێت.

* وَاللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ مِّن مَّاءٍ فَمِنْهُم مَّن يَمْشِي عَلَىٰ بَطْنِهِ وَمِنْهُم مَّن يَمْشِي عَلَىٰ رِجْلَيْنِ وَمِنْهُم مَّن يَمْشِي عَلَىٰ أَرْبَعٍ ۚ يَخْلُقُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ. النور/٤٥* واتە: خوا هەموو زیندەوەرێکی لە ئاوێکی تایبەت دروست کردووە، جا هەیانە لەسەر سکی دەڕوات، هەیشە لەسەردوو قاچ دەڕوات، هەیشە لەسەر چوار پێ دەڕوات، خوا هەرچی بوێت دروستی دەکات.

* وَبَثَّ فِيهَا مِن كُلِّ دَابَّةٍ .البقرة/١٦٤* واتە: وجۆرەها گیانلەبەری لەسەر ڕووکاری زەویدا بڵاو کردۆتەوە.

تاکە لۆژیکێکی ماقوڵ ئەوەیە کە الله ﷻ، خودای زیندووی تاك و تەنیا بەدیهێنەری ژیانە * وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِن دُونِ اللَّهِ لَا يَخْلُقُونَ شَيْئًا وَهُمْ يُخْلَقُونَ.أَمْوَاتٌ غَيْرُ أَحْيَاءٍ وَمَا يَشْعُرُونَ أَيَّانَ يُبْعَثُونَ. النحل/٢٠-٢١* واتە: ئەوانەی هاواریان لێ دەکەن و دەیانپەرستن جگە لە خوا، هیچیان پێ دروست ناکرێت، لە کاتێکدا کە خۆیان دروست دەکرێن. ئەوانە مردوون و زیندوو نین، هەستیش ناکەن کەی خۆیان و خەڵکی زیندوو دەکرێنەوە.

هەروەك چۆن بە پێی ژیری و لۆژیك ئەو دوو شتە وەك یەك نابن (کە پەروەردگار توانای بەدیهێنانی هەیە و کەچی ئەو هاوەڵدانانەی لەلایەن بێباوەڕانەوە بۆی دادەنێن توانای بەدیهێنانیان نیە کەچی وەك یەك تەماشا بکرێن) * أَفَمَن يَخْلُقُ كَمَن لَّا يَخْلُقُ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ. النحل/١٧*واتە: ئایا ئەو زاتەی ئەم هەموو دروستکراوە سەر سوڕهێنەرانەی بەدیهێناوە، وەکو ئەو کەسە وایە کە ناتوانێت هیچ بەدی بهێنێت، ئایا ئەوە بۆ لێکی نادەنەوەو یادەوەری وەرناگرن؟

هەروا ئەو دوو کەسەش بە پێی پێوانەی ژیریی وەك یەك نابن، یەکێکیان ژیان بداتە پاڵ ڕێکەوت و ئەوی تریان بیداتە پاڵ پەروەردگاری تاك و تەنیا.

* وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِّنَ الْجِنِّ وَالْإِنسِ لَهُمْ قُلُوبٌ لَّا يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَّا يُبْصِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ آذَانٌ لَّا يَسْمَعُونَ بِهَا ۚ أُولَٰئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ ۚ أُولَٰئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ.
الاعراف/١٧٩*واتە: سوێند بە خوا بێگومان ئێمە زۆر لە پەری و ئادەمیزادمان بۆ دۆزەخ دروست کردوە، ئەوانە دڵیان هەیە و کەچی حەق پێ تێناگەن، چاویشیان هەیە کەچی حەق پێ نابینن، گوێیان هەیە کەچی حەق پێ نابیستن، ئا ئەوانە وەکو ئاژەڵ وان بەڵکو ئەوانە وێڵ تریشن، ئا ئەوانە هەر غافڵ و بێ ئاگان لە حەق.

ئەنجا لەم چیرۆکە ڕابمێنە، چیرۆکی بچوکترین بەدیهاتوو وساکارترین بوونەوەر، تا بۆت دەربکەوێت لە پشت ئەیتی ژیانەوە (الله) هەیە، لەسەرەتاو کۆتاییەوە.. چ دروستکردن بێت یاخود جۆراوجۆریی.. ئەو بوونەوەرەش (ئەمیبا)یە ((گەر بچینە کارگەیەك و یەك دڵۆپ ئاوی گۆلاو –زۆنگاو- لە ژێر زەرەبینی تایبەتدا بپشکنین، تا گیانەوەرانی ناو دڵۆپەکە ببینین، ئەوا یەکێك لە سەرسوڕهێنەرەکانی ئەم گەردوونەمان بۆ ئاشکرا دەبێت: ئەوە ئەمیبایە زۆر بە هێواشی دەجوڵێت، ڕووەو زیندەوەرێکی بچوك دەچێت و دەوری دەدات بە لەشی، هێندەی پێناچێت دەچێتە ناو لەشیەوەو هەرمی دەکات و لەناو لەشیدا خۆی دەنوێنیت، بەڵکو دەشتوانین پاشەڕۆکی ببینین کە لە لەشی ئەمیباکەوە دەردەچێت پێشئەوەی چاومان لەسەر زەرەبینەکە هەڵگرین.

جا گەر بۆ ماوەیەکی درێژ تێبینی ئەم گیانەوەرە بکەین ئەوا دەبینین چۆن لەشی دەبێت بە دوو پارچەوە، پاشان هەریەك لەم دوو بەشە گەشەدەکات و سەرلەنوێ دەبێتەوە بە گیانەوەرێکی نوێی تەواو (هەروەها دەڵێن: هیچ خانەیەك دابەش نابێت گەر بێت و خانەیەکی تری بەرنەکەوێت؛ کەواتە کرداری جووتبوون هەیە لە نێوان نێرو مێدا) ئەوە تەنیا یەك خانەیەو هەڵدەستێت بە هەموو ئەرکەکانی ژیان کە بوونەوەرە گەورەکانی تر لە جێبەجێکردنیدا پێویستیان بە هەزارەهاو ملیۆنەها خانە هەیە. بێگومان دروستکردنی ئەم گیانەوەرە سەیرە کە لەبچوکیدا دوا پلەی وەرگرتووە زۆر لە توانای ڕێکەوت بەدەرە، لەگەڵ تێبینیکردنی ئەوەی لە هەموو جێیەکی جیهانیشدابوونیان هەیە، ئێستاش هەروەکو ئەو کاتە وایە لەسەری دروستکراوە.

گەر وردبینەوە لەو گیانەوەرە سادەیە، لەناو پێکهاتەکەیدا (پرۆتۆپلازما)ی پێکهاتەی ئاویی دەبینین، کە زیندووەو لەجوڵەی بەردەوامدایە،مەڵبەندو چەقی جوڵەی ژیانە لەهەموو

بوونەوەرێکی زیندوودا، بەشێوەیەکی زۆر سەیر دەجوڵێت. ئەمیبا لەناو ئاودا مەلە ناکات و ناشچێتە سەر ڕووی دڵۆپە ئاوێك و ناو قوڵایەوە، بەڵکو بەجۆرێك دەجوڵێت وەك ئەوەی برژێت یان لەبەری بڕوات، بەڵام سەبارەت لەشی ئەمیبا بریتیە لە یەك پارچەی ڕوت لە (پرۆتۆپلازم)، و جیاوازی هەیە لە خانەی ڕووەکی، بەوەی لە دیواری دەرەوەیدا هیچ بەرگێکی ڕەق نیە، بەڵکو تەنیا دیوارێکی ناسکە لەشی دەستنیشان دەکات، هەرچەندێکیش ئەو بوونەوەرە (پرۆتۆپلازم)بەرەو ڕوگەیەك لە ڕوگەکان بجوڵێت، ئەو بەرگە گوێڕایەڵی دەکات و لەگەڵیدا بەهەمان ئاراستە دەجوڵێت.

ئابەمجۆرە شێوەی گیانەوەرەکە دەگۆڕدرێت، هەندێك زیادەی بۆ پێکدێت، پاش کەمێك شێوەکەی دەگۆڕدرێت،ئابەمجۆرە گیانلەبەرەکە دەجوڵێت، پشت بەو زیادانە دەبەستێت وەکو شێوەی پێ وان، هەر بۆیە بە گەندەپێ (الاقدام الکاذبة: پێ درۆزنە) ناسراون، ڕێشی تێدەچێت گەر ئەوپەڕی هێزی مەزنکردنی زەرەبینەکە بەکاربێت بتوانرێت زیادەی (سایتۆپلازم)ەکە ببینرێت لە کاتی پاڵنانی گەندەپێکان، تا بزانین لەشی زیندەوەرەکە لە دوو چینی پێکهاتەی (پرۆتۆپلازما)ی جیاواز لە چڕیدا پێکدێت، یەکێکیان پارچەیەکی تەنکی ئاویە و هەمیشە لە جوڵەدایە، بەڵام ئەویتریان شێوەو پارچەیەکی هولامی نادەستنیشانکراوە، نیوە ڕەقەکە دەوری چینەکەی پێشووی داوە بەشێوەیەکی تەواو.

ئەمیبا چۆن دەجوڵێت؟ ئەو هۆکارانە چین دەبنە هۆی خۆراکپێدانی؟ هەرچەندە وەڵامبدەینەوە هێشتا هەر دەیمێنێت بۆ وەڵامدانەوەی پرسیارەکان، زۆر هۆکار دەبنە هۆی کارلێکردن لەسەر جوڵەی پێکهاتووەکانی ناو خانە، بەڵام هەموویان کارلێکی ڕووکەشی سادەن، کە ناتوانن ئەوەمان بۆ دەستنیشانبکەن بۆچی جوڵەی بەردەوامی زیندەوەرەکە کۆتایی پێنایەت؟ تەنانەت کاتێکیش کارلێکەری ئەم کارتێکردنانەش نامێنن، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت بەلایەنی کەمەوە هەندێك لە هۆکارەکانی ئەم دیاردەیە دەگەڕێتەوە بۆ خودی زیندەوەرەکە، کەواتە مەحاڵە ڕاڤەی دیاردەی ژیان وابکەین تەنیا وەڵامدانەوەی هەندێك لە کارلێکە دەرەکیەکان بێت.

بەم بۆنەیەوە بۆمان دەردەکەوێت کاتێك خانەیەکی زیندوو دەبێت بە دوو بەشەوە، بەڕێگەی پاڵاوتنی پڕوردەکاری، بەجۆرێکی وا کە ناوکەکە دەکەوێتە بەشێکیانەوە، نەك هەردوو بەش. جا ئەو بەشەی ناوکەکەی تیا نیە پاش کەمێك دەمرێت، گەر هەرچەندیش

هەوڵبدات بۆ لەناونەچوونی، کەواتە دەردەکەوێت ناوکەکەیە هەڵدەستێت بە ڕێکخستنی کرداره زیندەگیەکان لە خانەکانداو زاڵدەبێت بەسەریاندا، جا گەر ئەم سەربەرشتیە نەما ئەوا ژیان ڕادەوەستێت.

هەر بەمجۆرەش لە خانەیەکدا کە ساکارترین زیندەوەر لەخۆ دەگرێت، هێزو توانای پەروەردگار دەبینینەوە، وەك چۆن لەئاڵۆزترین زیندەوەریشدا دەیبینینەوە))[1]

* أَيُشْرِكُونَ مَا لَا يَخْلُقُ شَيْئًا وَهُمْ يُخْلَقُونَ. الاعراف/١٩١*واتە: ئایا کەسێك یان شتێك دەکەنە شەریك و هاوبەش کە ناتوانێت هیچ شتێك دروست بکات، لەکاتێکدا خۆشیان دروستکراون.

بە دڵنیاییەوە گەردوون بەدیهێنراوە نەك بەدیهێنەر، جاهەرکەسێك سیفاتی بەدیهێنان بداتە پاڵ گەردوون یان سروشت، ئەوا بە شێوەی کاڵفام و گەوجانە هاوەڵ بۆ پەروەردگاری تاکوتەنیا دادەنێت.

دروستبوونی ژیان تەنیا بە پەروەردگار لێکدەدرێتەوە، بوونی جۆرەکان و ڕەگەزەکانیش هەر بە پەروەردگار لێکدەدرێتەوە، هەموو سەرسوڕهێنەرەکانی گیانەوەرانیش بۆ پەروەردگار دەگەڕێتەوە، هەر بەشێکیش لەمانە بەڵگەن لەسەر بوونی (الله).

-٤-٣-

مرۆڤ و ڕەوشت

مرۆڤ تەواوترین دروستکراوی (الله)یە، بۆیە بە قەشەنگترین بەدیهاتووەکانی دادەنرێت، جا مرۆڤ هەر بەو ڕێژەیەی خودا دەناسێت هەر بەو ڕێژەیەش خۆی دەناسێت؛ چەندێکیش لەخۆی بێئاگا بێت ئەوەندەش لەخوا بێئاگا دەبێت، بۆیە لە داناپەروەریدا هاتووە (ئەوەی خۆی بناسێت خواش دەناسێت) ئەمەش لە ڕاسترین وتەکانە مرۆڤ دایڕشتوون.

گرنگترین شت لە مرۆڤدا بریتیە لە سیفاتە سەرەکیەکانی، کە ناتوانین بە تەواوی لێکیانبدەینەوە، تەنیا بەوە نەبێت بڵێین بەشێکن لە فرمانی خودا، وەك خووڕەوشتی مرۆڤ، سیفەتە سەرەکیەکانی مرۆڤ وەك زانست، ویست، تواناو هێز.

مادە خۆی ناناسێت و یاساکانیشی تێناگات،مادە هیچ هەڵبژاردنێکی لەبەردەمدا نیە، تواناو

.....

(١)الله يتجلى في عصر العلم.

هێزیشی سنووردراوە، بەڵام مرۆڤ تێدەگات و ویستی هەیە بە پێی زانستەکەی خۆی، هێزەکەشی بە پێی ئەو توانایەی هەیەتی جێبەجێیدەکات، جا ئامادەگی مرۆڤ بۆ زانست دیاردەیەکە لە گەورەترین دیاردەکانی بوون، چونکە مرۆڤ بە تەنیا لە نێوان ئەو بەدیهاتووانەی دەیانبینێت ئامادەگی ئەوەی هەیە هەموو شتێك بزانێت، هەروەها کاری شیتەڵکاری و لێکدان و پێوانەکردن و هۆکارێتی دەکات، کاری ڕەفزکردن و وەرگرتن ئەنجامدەدات، توانای وێناندن(تصور)ی هەیە، دەتوانێت بیر بکاتەوەو تەنانەت شتە نەزانراوەکانیش لە ژێر ڕۆشنایی شتە زانراوەکاندا بناسێتەوە، هەروەها ڕێگاش بۆ ژیانی دەکێشێت و دەتوانێت شارستانی بنیاتبنێت یان تێکیبشکێنێت.

لەگەڵ دیاردەی زانستدا دیاردەی دەربڕین دێت، کاتێك مرۆڤ لەهەموو ئەمشتانە دەدوێت؛ هەندێکجار بە ڕەوشت و ئەدەبەوە، هەندێکجاریش بە وشە یان بە فەلسەفە،جارانێکیش بە لۆژیك،بە بێدەنگی یا بەتووڕەیی،بەسۆز یا بە هزر.

زانست و ڕوونبێژی مرۆڤ بەڵگەی ڕاستەوخۆن لەسەر بوونی (الله) * الرَّحْمَنُ عَلَّمَ الْقُرْآنَ خَلَقَ الْإِنسَانَ عَلَّمَهُ الْبَيَانَ. الرحمن١-٤*واتە: خوای مەهرەبان، کانگای سۆزو ڕەحمەت. قورئانی فێری ئادەمیزاد کردووە. خوا ئادەمیزادی دروست کردووە. ئەویش فێری گوفتارو ئاخاوتنی کردووە.

* اقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ عَلَّمَ الْإِنسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ العلق/٣-٥*واتە: بخوێنە، لەکاتێکدا هەر پەروەردگاری تۆ بەخشندەیە. ئەو زاتەیە کە بەهۆی قەڵەمەوە زانستی و زانیاری فێر کردووە. ئادەمیزادی فێری ئەو شتانە کردووە کە نەیزانیوون.

بەڵام مادە وبستی نیە، بەڵکو گەردنکەچی توانایە، ڕێوشوێنی ئەو توانایەش گۆڕانی بەسەردا نایەت و جێگۆڕکێ ناکات، گەر ئاژەڵ وبستی هەبێت ئەوا وبستەکەی بە شێوەی غەریزەیە لەسنوورێکی دیاریکراودا، سنووری ژیان و مردن، سنووری ڕزق و کرداری زۆربوون (السفاد)، جگە لەمانە ئەوانی تر لە ئاژەڵدا تەمومژاویە، تەنانەت واتای توانستیش نازانێت لەو شتانەی دەیەوێت.

بەڵام مرۆڤ وزەی وبستی هەیە، لە نێوان دوو شتی بەرانبەردا هەڵبژاردنی پێدەکات، لە نێوان دوو شتی دژبەکدا بەکرداری هەڵبژاردن هەڵدەستێت، قسەکردنی بە توانستی خۆیەتی، جوڵاندنی بە توانا دەبێت، هەروەها کارکردنیشی، تەنیا مرۆڤە سەربەستی

هەڵبژاردنی هەیە. بەجۆرێکی بێ وێنە لەناو هەموو بەشەکانی جیهانی هەستپێکراواندا. گەر بیەوێت درۆبکات درۆ دەکات، گەر ڕاستییش هەڵبژێرێت ڕاست دەڵێت، وێرانکاریی هەڵبژێرێت بەکاری وێرانکاری هەڵدەستێت، ئاوەدانیش هەڵبژێرێت بەکاری ئاوەدانی هەڵدەستێت، هێزێکی گەورەی لە ویست تێدایە هاوشانی وزەیەکی زۆر لە توانا.

چەندێك مرۆڤ وزەی ویستی پێدراوە ئەمەندەش هێزێکی گەورەی پێدراوە، لە ڕووەکانی ئەم هێزەش ئەوەیە: ئەتوانێت شتەکان بۆخۆی ڕامبکات و سوود لەهەموو شتێك وەرگرێت، دەتوانێت زەوی بچێنێت گەر هیچیشی لێنەڕوابێت، وبەرهەم بدورێتەوە گەر زەوی چاندبێت، ودەتوانێت لە دووتوێی ئاو و بادا بڕوات و گۆشتی باڵندەو ماسی بخوات، لەهەموو شتێك ئەوی سوودی بۆی هەیە دەربانبێنێت، لەهەر شتەش چی زیانی پێدەگەیەنێت لێیان دووربکەوێتەوە.

زانستی مرۆڤ و ویست و تواناکەی بە شێوەیەکی بەرچاو لەمادە جیای کردووەتەوە، چونکە مادە ناتوانێت زانست و درککردن و هێزو ویستی پێببەخشێت، بەڵکو تەنیا پەروەردگار دەتوانێت ئەمانە بە مرۆڤ ببەخشێت:

* وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا .البقرة/٣١* واتە: ناوی هەرچی پێویستی دەوروبەر هەیە فێری ئادەمی کرد،

* هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُم مَّا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا.البقرة/٢٩* واتە: هەر ئەوزاتە هەموو شتێکی لە زەویدا بۆ ئێوە دروست کردووە.

هو أنشأكم من الارض وآستعمركم فيها. هود/٦١ واتە: ئەو بەڕای کردوون لە زەویداو داوای لێکردوون کە ئاوەدانی بکەنەوە.

* وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ. الملك/٢٣* واتە: هەر خوایە، کە ئێوەی دروستکردووەو دەزگای بینین و بیستن و تێگەیشتنی پێ بەخشیون، کەچی کەمتان شوکرانە بژێرو سوپاسگوزارن.

* أَلَمْ نَجْعَل لَّهُ عَيْنَيْنِ وَلِسَانًا وَشَفَتَيْنِ وَهَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ .البلد/٨-١٠* واتە: ئایا جووتێك چاومان پێنەبەخشیووە؟ هەروەها زمان و دوو لێوەش. ئایا بە منداڵی ڕێنموویمان نەکردووە بۆ ئەوەی شیر لە مەمکەکانی دایکی بخوات؟، لە گەورەیشدا بۆ ئەوەی سەرپشك بێت لە شوێنکەوتنی ڕێبازی ڕاست، یان چەوت؟!

بەڵام ڕەوشت ئەو هەستەیە کە ڕەفتاری لێ بەرهەمدێت، مەڵبەندو جێگای ئەم هەستانەش جیهانی دەروونە لای مرۆڤ، ئەو جیهانە تەواوەیە تەنیا شوێنەوارەکەی دەزانین کە لەناخەوە هەستی پێدەکەین، هەندێك جاریش لەسەر ڕووپەڕی ڕوخسارمان خۆی دەنوێنیت، یاخود لەسەر دەست و زوبانمان وەدەردەکەوێت.

هەستەکانی بەزەیی ودڵڕەقی، لێبوردن و تۆڵەسەندنەوە، زەلیلی و عیزەت، دادو ستەم، دڵنیایی و ترس، جەنگ وئاشتی، تووڕەیی وئارام، ترسنۆکی و ئازایەتی، خۆبەزلزانین و تەواز، توندی و نەرمی، ڕێپیشاندان و گومڕایی، گرتنەوەو بەخشین، نزمبوونەوەو بڵندبوون، کۆبوونەوەو پەرتوبڵاوی، ڕق و خۆشەویستی، بوغزو کینە، کورهاندن و ئیرەیی(حەسەد)، هەستی جوانی و دڵسۆزیی، هەروەها ئەو هەستانەی تر کە شەپۆلئەدەن بەسەر دەروندا وەکو شەپۆلەکانی دەریا.

گەر خراپەمان توشبێت دەگرین، شادمان بین پێدەکەنین، شەیداو بوغزێنەری خوشەویستان دەبین، تکامان دەبێت و بێهیوا دەبین.

ئەمانە کاری دەروونن کە ئاڵۆزترین بەشن لە مرۆڤدا، لە کاتێکدا کۆبوونەوەی پرۆتۆنەکان یان ئەلەکترۆنەکان هەست دروست ناکەن.

* وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي. الاسراء/٨٥* واتە: پرسیارت لێ دەکەن دەربارەی ڕۆح بڵێ: ڕۆح بەشێکە لەفەرمانی پەروەردگارم و بەدەست ئەوە.

* وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّاهَا. فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا. الشمس/٧-٨* واتە: سوێند بە دەروون و ئەو زاتەی کە بە ڕێکو پێکی بەدیهێناوە. جا توانای خراپە و چاکە و خوانەناسی و خواناسی تێدا دابین کردووە.

لەسەر مرۆڤە خۆی هەڵنەخەڵەتێنێت و گەر بە قوڵی بیربکاتەوە، بەویژدانەوە تەماشای دەروونی خۆی بکات- گەرزانا بێت یاخود نەفام- چی دەبینێت؟ خوای گەورە لە قورئانی پیرۆزدا مرۆڤ ئەدوێنێت:

* وَفِي الْأَرْضِ آيَاتٌ لِّلْمُوقِنِينَ وَفِي أَنفُسِكُمْ ۚ أَفَلَا تُبْصِرُونَ .الذاريات ٢٠-٢١* واتە: بێگومان لەسەر گۆی زەویدا بەڵگە و نیشانەی زۆر هەیە بۆ کەسانێك بەشوێن دڵنیاییدا دەگەڕێن. هەروەها لەخودی خۆشتاندا. ئایا ئەوەبۆ بینایتان ناخەنەکار.

کەواتە لە دەروونـدا زۆر نیشـانەو بەڵـگە هەن هەموویـان ئامـاژەی ئەوەمـان بـۆ دەکەن کە پەروەردگارو بەدیهێنەرەکەی (الله)یە.

بـوونی دەروون خـۆی لەخۆیـدا نیشـانەیە، هەمـوو سـیفەتێکی خێـرو شـەڕش تێیـدا هەر نیشـانەن، جـگەلەمەش لەدەروونـدا ئایەتـانێکی تـری تێـدان بەڵـگەن لەسـەر ئەوەی لەم گەردوونەدا چەنـدان شـتی سەرسـوڕهێنەری نامـادی تێـدایە، مـرۆڤ زۆر نزیکـدەکاتەوە لە جیهانی ئەودیومادە. خەواندنی موگناتیسی و دەرکردنی گیان وزانینی شت پێش ڕووداوانیان، هەروەهـا ڕووداوە وەرزشـیەکانی گیـان کە خاوەنەکانیـان بـێ چـاو و تەماشـاکردن شـت دەبیـنن... ئەمـانە هەمـوو ئەوە دەردەخەن شـتانێك لەم گەردوونەدا هەبـن نـا مـادی بـن، هەروەهـا ڕووداوانی خوێندنەوەی بیـری مـرۆڤ و ئەوەی خولیایەتی بە قـوڵی ئەوە دەردەخـات مرۆڤ تەنیا مادە نیە، بەڵکو کاتێك مرۆڤ دەمرێت نەك تەنیا بەشێك لە بەشە مادیەکانی پەکیدەکەوێت، بەڵکو لەگەڵ ئەمەشـدا مرۆڤ شـتێکی تری لەدەسـت دەردەچێت، ئەو شـتە بزرەش بریتیە لە خودی مرۆڤەکە، وخاکەکە بۆ خاك دەگەڕێتەوە.

لە کۆتایـدا؛ دروسـتبوونی ژیـان بەڵـگەیە لەسـەر بـوونی خـودا، هەروەهـا ئاڵۆسـکاویەکانی ژیانیش بەڵگەن لەسەر بوونی (الله)، جۆراوجۆرێتی زیندەوەران بەڵگەن لەسەر بوونی خوا، هەروا شـوێن و مەڵبەندی مرۆڤ لەم گەردوونەدا بە هەموو سیفەتە بەرزەکانیەوە بەڵگەن لەسـەر (الله)، لە دەروونـی مرۆڤیشـدا- چ ڕەوشـت بێـت یـان کشـگێڕەکانی(معجزە) بێـت- بەڵگەن لەسەر بوونی خودا، ئەمانە بەسن بۆ ئەوەی پەروەردگار بناسین، ئەی چۆن دەبێت گەر ئەوانەی لە ڕابـردوو باسـمان کـردن و لەداهاتووشـدا باسـیان دەکەیـن هەمـوو پێکەوە کۆببنەوە؟! ئەی چیدەبێت گەر لەگەڵ ئەمانەشـدا وەحی لەگەڵـدا بێت کە لەلایەن خوداوە نێـردراوەو مـوعجیزەی وای تێـدایە لە توانـای کەسـدا نـیە، ئەی چی دەبێـت گەر لەگەڵ ئەمانەشدا پێغەمبەرانی ڕاستگۆو باشخوازو پارێزگارانی زیرەك و چاکەکار هەبن؟.

ئایـا لەدوای هەمـوو ئەمـانە بێبـاوەڕان هـیچ بەڵگەیەکیـان بەدەسـتەوە دەمێنێـت؟ تەنیـا بەڵگەی نەفامی و ڕێگای شـوێن ئارەزووکەوتن نەبێت؟ کە ئەبێتە هـۆی بەدبەختی و پاشـان دۆزەخ، نەفرەتی پەروەردگار لەسەر بێباوەڕان بێت.

***

دیاردەی چوارەم
دیاردەی وەڵامدانەوە

لەم دیاردەیەدا هەریەك لە ئێمە ئەزموونی تایبەتی خۆی دەربارەی هەیە، هیچ یەکێك لە ئێمە نیە بە باوەڕدارو بێباوەڕەوە لەژیانیدا ماوەیەکی بەسەردا تێپەڕنەبووبێت لە نارەحەتی و ئازارو دوودڵیی، ئەوساش بە دڵێکی شکاو و تکاو هیواوە ڕووی کردووەتە خودا، پاشان دەبینێت خەمەکەی دەڕەوێتەوەو نارەحەتیەکەی تەواو دەبێت، خوای گەورەش لەدوای تەنگانە فراوانی بۆ دەڕەخسێنیت، خۆشی دوای ناخۆشی دێنێت، بەڵام دڵانێك دەمێننەوە بە سوپاسگوزاری و یادکاری پەروەردگارو توێشووی باوەڕ، بەڵام هەندێکی تریان بە بێئاگایی و لە یادچوو دەمێننەوە سەبارەتی.

ئەوەی ئاشکراو ڕوونە هەموو دەروونێك لەکاتی نارەحەتیەکانیان پەنادەبەنە بەر خوای بەدیهێنەر، قورئانی پیرۆزیش لەزۆر جێگادا ئاماژەی بەم واتایە داوە: بۆ نموونە:

* قُلْ أَرَأَيْتَكُمْ إِنْ أَتَاكُمْ عَذَابُ اللَّهِ أَوْ أَتَتْكُمُ السَّاعَةُ أَغَيْرَ اللَّهِ تَدْعُونَ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ بَلْ إِيَّاهُ تَدْعُونَ فَيَكْشِفُ مَا تَدْعُونَ إِلَيْهِ إِن شَاءَ وَتَنسَوْنَ مَا تُشْرِكُونَ الانعام/ ٤٠-٤١* واتە: بڵێ: هەواڵم بدەنێ ئەگەر سزاو تۆڵەی خوا یەخەتان پێبگرێت، یان قیامەت یەخەتان پێ بگرێت، هاناو هاوار بۆ کەسێك دەبەن جگە لە خوا؟ ئەگەر ئێوە ڕاستگۆن کە غەیری خوا فریاتان دەکەوێت؟! هەر هاناو هاوار بۆ ئەو زاتە دەبەن بەڵاو ناخۆشیەکانتان لەسەر لادەبات ئەگەر بیەوێت، جا لەوکاتەدا هەرشتێك کە بە هاوەڵ شەریکی ئەو زاتەی دادەنێن، فەرامۆشی دەکەن.

* وَإِذَا مَسَّ الْإِنسَانَ الضُّرُّ دَعَانَا لِجَنبِهِ أَوْ قَاعِدًا أَوْ قَائِمًا فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُ ضُرَّهُ مَرَّ كَأَن لَّمْ يَدْعُنَا إِلَىٰ ضُرٍّ مَّسَّهُ ۚ كَذَٰلِكَ زُيِّنَ لِلْمُسْرِفِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ. یونس/١٢* کاتێکیش ئادەمیزاد

زیان و ناخۆشیەکی تووش بێت، ئەوە هاناو هاوار بۆ ئێمە دەهێنێت بۆ لابردنی، لەکاتی ڕاکشاندا، یان بەدانیشتنەوە، یان بەپێوەبێت، جا کاتێك زەرەر و زیانەکەی لێ دوور دەخەینەوەو دەکەوێتەوە باری ئاسایی، هەروا دەڕوات بەڕێدا و بارودۆخی ئەوسای فەرامۆش دەکات، هەروەك ڕۆژێ لەڕۆژان هاواری لە ئێمە نەکردبێت و لە ئێمە نەپاڕابێتەوە تا ناخۆشی و زیانێك کەتووشیبووە لێی دوور بخەینەوە، ئا بەو شێوەیە بۆ لەسنوور دەرچووان ئەو کارو کردەوانەی کەدەیانکرد ڕازێنراوەتەوە.

* وَإِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فِي الْبَحْرِ ضَلَّ مَن تَدْعُونَ إِلَّا إِيَّاهُ فَلَمَّا نَجَّاكُمْ إِلَى الْبَرِّ أَعْرَضْتُمْ ۚ وَكَانَ الْإِنسَانُ كَفُورًا .الاسراء/٦٧*واتە: کاتێك لە دەریادا ناخۆشی و تەنگانە تووشتان دەبێت، ئەوە هەرچی پەرستراو هەیە لە بیرو هۆش و باوەڕتاندا نامێنێت و ون دەبێت جگە لەو زاتە بەڵام کاتێك ڕزگارتان دەکات و دەتانخاتە وشکانیەوە، ئێوە پشت لە بەرنامەکەی دەکەن و ڕوو وەردەگێڕن و نایناسن، بەڵکو زۆربەی ئینسانەکان ناشوکرو سپڵەن.

* هُوَ الَّذِي يُسَيِّرُكُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ حَتَّىٰ إِذَا كُنتُمْ فِي الْفُلْكِ وَجَرَيْنَ بِهِم بِرِيحٍ طَيِّبَةٍ وَفَرِحُوا بِهَا جَاءَتْهَا رِيحٌ عَاصِفٌ وَجَاءَهُمُ الْمَوْجُ مِن كُلِّ مَكَانٍ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ أُحِيطَ بِهِمْ ۙ دَعَوُا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ لَئِنْ أَنجَيْتَنَا مِنْ هَٰذِهِ لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ فَلَمَّا أَنجَاهُمْ إِذَا هُمْ يَبْغُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ. یونس/٢٢-٢٣* واتە: خوا ئەو زاتەیە کە لەوشکانی و دەریادا هاتو چۆتان پێدەکات، هەتا ئەو کاتەی کە لەکەشتیەکاندا دەبن و دەیانگوێزنەوە بەهۆی باو شەماڵێکی پاك و ئارامەوەو هەمووان دڵخۆشن پێی، ئەوە بایەکی توندو بەهێز و سەخت بەرەو کەشتیەکە بێت و هەڵبکات، لەهەموو لایەکەوە شەپۆل بۆیان بێت، ئیتر وابزانن کە دەورەدراون و هاناو هاوار بۆ خوا دەبەن، دڵنیان خوا نەبێت کەس ناتوانێت فریایان بکەوێت، لەکاتێکدا بیرو باوەڕو ئاینیان بەتەواوی پاك و پوخت و یەکلایی دەکەنەوە بۆ خوا، بۆیە بەسۆزەوە دەڵێن: سوێند بەخوا ئەگەر لەم بەڵایە، لەم تەنگانەیە، ڕزگارمان بکەیت، ئەوە بەڕاستی دەچینە ڕیزی سوپاسگوزارانتەوە. جاکاتێك خوا ڕزگاری کردن، خێرا ئەوان بەناحەق دەست دەکەنەوە بەستەمکاری لەزەویدا.

* قُلْ مَن يُنَجِّيكُم مِّن ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ تَدْعُونَهُ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً لَّئِنْ أَنجَانَا مِنْ هَٰذِهِ لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ قُلِ اللَّهُ يُنَجِّيكُم مِّنْهَا وَمِن كُلِّ كَرْبٍ ثُمَّ أَنتُمْ تُشْرِكُونَ. الانعام/٦٣-٦٤*واتە: پێیان بڵێ: کێ فریاتان دەکەوێت و ڕزگارتان دەکات لە تاریکیەکانی وشکانی و

دەڕادا،و بە کەساسی لێی دەپاڕێنەوە، بەهێنی هانای بۆ دەبەن، سوێند بێت بە خوا ئەگەر لەم تەنگانەیە ڕزگارمان بکەیت، ئەوە بەدڵنیاییەوە دەچینە ڕیزی سوپاسگوزارانەوە. جا لە وەڵامیاندا بڵێ: خوا لەو تاریکیانە و لە هەموو کۆسپێك ڕزگارتان دەکات، کەچی پاشان هاوەڵ و شەریکی بۆ بڕیار دەدەن.

سوننەتی پەروەردگاریش بەجۆرێکە وەڵامی نارەحەتان و پەرێشانان دەداتەوە، گەر هەرچیەك بن! تەنانەت بێباوەڕیش بن بە مانای زاراوەی بێباوەڕی، مادام ڕوویکردووەتە پەروەردگار.

* أَمَّن يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ إِذَا دَعَاهُ وَيَكْشِفُ السُّوءَ .النمل/٦٢*واتە: کێیە جگە لە زاتی پەروەردگار کە بێت بە هانا و هاواری لێقەوماو و بێ دەرەتان و بێ داڵدەوە، کاتێك نزا دەکات و لێی دەپاڕێتەوە، ئەوسا بەڵاو ناخۆشیەکان لادەبات.

ئەو کەسانەی لەمبارەوە بەسەرهاتی خۆیان گێڕاوەتەوە نایەنە هەژمار، هیچ مرۆڤێك نیە لەمبارەوە چیرۆك و بەسەرهاتی نەبێت، من و تۆو ئەو و...

وا لێرەدا چەند نموونەیەك دەخەینە ڕوو لەو هەزاران نموونانەی ڕوویانداوەو بەڵگەن لەسەر ئەوەی و مرۆڤ لەم گەردوونەدا بە تەنیا نیەو خودا سەرپەرشتی دەکات، گەر مرۆڤەکە شایستە بێت بۆ سەرپەرشتیکردن، یان دەگاتە فریای گەر بە دڵێکی پەرۆش داوای لێبکات، یان دەیداتەوە دەستی دەروونی خۆی، چەند ئەوەش زیاندمەندە گەر خوا بیداتەوە دەست خۆی؟ لەهەموو حاڵەتێکیشدا سەرپەرشتی چاوەڕوان نەکراو دەبینینەوە یان وەڵامدانەوەی نائاسایی، مرۆڤیش لەمحاڵەتانەدا ئاماژەی شوێنەواری هێزو توانای (الله) و وەڵامدانەوە هەست پێدەکات، لە هەموو ڕوداوێکی لەمجۆرانە بەڵگەمان لەسەر بوونی خوا زیاتر لا گەڵاڵە دەبێت، ئەوانەی باسیشیان دەکەین پەیوەندی بەم باسەوە هەیە:

١-گۆڤاری هەڵبژاردەی (ڕیدەر دایجێست) لە ژمارەی ئۆکتۆبەری ساڵی ١٩٤٤دا لە ژێر ناونیشانی (ئایا بروات بە نوێژو پاڕانەوە هەیە) ئەم ڕووداوەی گێڕاوەتەوە:

(ئەمرۆ لێشاوی ئەو بەڵگانە بەڕووماندا دێن کە لەهەموو بوارەکانەوە پلەو توانای پاڕانەوەمان بۆ ئاشکرا دەکات، شتێکی سەیریش نیە مرۆڤ لەکاتی تەنگانەو پێویستیدا پەنا بۆ هێزێکی دەرەکی بەرێت، بەڵام تاکە شتێکی سەرنجڕاکێش ئەوەیە بزانین چۆن سەربازو

دەریاوان و فڕۆکەوانەکان دەپاڕێنەوە، وەك ئەوەی (لینکۆڵن) لە تاڵترین ڕۆژەکانی جەنگدا بەسەری هاتووە و دەڵێت " بەبێ کۆمەکی پەروەردگار کە هەمیشە لەگەڵمدایە ناتوانم سەربکەوم، بەو کۆمەکیەش مەحاڵە ژێربکەوم".

هیچ بوونەوەرێك لەسەر زەوی نیە گەر لەژێر سایەی تاسەی گیانیدا، یاخود هەستێکی ناوەکی شاراوەدا نەژی، بەوەی دەزانێت هێزێك هەیە و ئەمیش بە سروشتی ڕووی تێدەکات و پەنای بۆ دەبات.

ئەمە لەو بەسەرهاتەدا دەبینینەوە کاتێك پلەدار (ئەلان لیندبرج) کە خەڵکی ویلایەتی نیوجرسی و شاری وێستفیلد بوو لێی ڕوویدا، کاتێك پێشەوایەتی لایەکی فڕۆکەکەی دەکرد لە دابەزین بۆ ناو ئاودا کاتێك بەرەو ئوسترالیا دەچوون، وا لێکدرایەوە ئەو و نۆ نەفەرەکەی هاوەڵی بزر بوون، لەمبارەوە خۆی دەڵێت:

" توانیمان بە دوو چوپی بەلەمی پلاستیکی ڕزگار بین و هێندەی نەمابوو لەناوبچین، تەنانەت لەتێك نان و دڵۆپێك ئاویشمان پێنەبوو، سەرنشینەکان هەموو لەدڵەڕاوکێدابوون، تەنیا (ئێلبێرت هێرناندز) ی سەرباز نەبێت، کە تۆپەوانی بەشی دواوەی فڕۆکەکە بوو، یەکسەر دەستی کرد بە دوعاو پاڕانەوەو دڵی ئێمەی دایەوە وەك ئەوەی بزانێت خوای گەورە پاڕانەوەکەی بیستووەو دێتە هانامان، لەژێر ئەو خۆرە بە تینەدا ماینەوەو لێوەکانمان وشك بووبوو، زمانمان دەرهاتبوو، بۆیە دەسەوسان بووین لە هاوکاریکردنەکەی هێرناندز لە زیکرو پاڕانەوە، دوای سێ ڕۆژو پێش هاتنی شەو، شێوەی دوورگەیەکی بچووکمان هاتە پێشچاو، پاش کەمێك شتێکمان بینی کە نەدەهات بە خەیاڵدا، ئەویش ٣ بەلەم بوون کە سەرنشینەکانی مرۆڤی ڕووتو قووت بوون، پاشان بۆمان دەرکەوت ئەم ڕزگارکەرانە خەڵکی ڕاستەقینەی ئوسترالیا بوون، ڕاوچی ڕەشپێستی قژ بژو ئاڵۆسکاوبوون، لە شارەکەیانەوە سەدان میلیان بڕیبوو، وتیان بە پاڵنەرێکی زۆر سەیر ڕێڕەوی خۆیان گۆڕیوە، و بەلەمەکانی خۆیان بردبوو بۆ ئەو کەنارە مەرجانیانەی هیچ دانیشتوانی تێدا نەبوو، لەوێ لیندبرج و هاوڕێکانیان بینیەوە".

٢- ڕادیۆی دیمەشق لە ١٩٦٥/١/١٠ کاتژمێر ٢،٤٥ خولەکی پاشنیوەڕۆ، هەواڵێکی خوێندەوە لە گۆڤاری (پشکنینی پزیشکی) ی ئینگلیزیەوە بڵاوکرابووەوە، ئەم ڕووداوە بە ئیمزای ئەو پزیشکەی ڕووداوەکەی بینیبوو بڵاوکرابووەوە، بەسەرهاتەکەش ئەوەیە؛

گەنجێك بە درێژایی ١٣ ساڵ بە نەخۆشیەکی کوشندەوە دەیناڵاند، ولای هیچ پزیشکێك چارەسەری دەست نەدەکەوت، دوا پزیشك چووە لای ئەم پزیشکەیە بەسەرهاتەکە دەگێڕێتەوە، دوای ئەوەی پشکنینی بۆ کرد هیچ هیوایەکی لەچارەسەرکردندا بۆ نەبینیەوە، لەمکاتەدا نەخۆشەکە بە شێوەزاری بێهیوایی لێپرسی: هیچ هیوایەکم لەبەردەمدا نیە دکتۆر؟

پزیشکەکە گوتی: تەنیا یەك هیوا هەیە ئەویش لەئاسمانە، هەوڵبدە تاقیبکەرەوە، ئایا دەزانیت نوێژ بکەیت؟

یەکەمجار بوو ئەم نەخۆشە بیارێتەوە دوای ئەوەی بە درێژایی ١٣ ساڵ دەیناڵاند، دوای هەفتەیەك پزیشکەکە سەردانی کرد، بینی نەخۆشەکە چاك بوەتەوە لەکاتێکدا هیچ پزیشکێك نەیتوانی چارەسەری بکات.

٣- لاوێکی میسری بۆی گێڕاینەوە، لەوانەی بەشداری بەرەنگاربوونەوەی نەیتنی کەناڵی سوێسی کردبوو لە ساڵانی ١٩٥١-١٩٥٤دا: سێ کەس بوون ویستیان بچن هێڵێکی ئاسنی دوژمن لە شوێنێکی بەرچاودا بتەقێننەوە، شەوێکی مانگەشەو بوو، ئاسمان سایەقە بوو، زەویەکەش بیابان بوو، لە دوورەوە هەموو جوڵەیەك دەردەکەوت، ئەمەش ئەبووە هۆی تیرباران کردن و شوێنکەوتنیان لە لایەن دوژمنەوە، یەکێك لەو ٣ کەسە لەکاتی ڕۆشتندا وتی: پەروەردگارا...هیچ هەورێك بە ڕووی ئاسمانەوە نیە!.. هێندەی پێنەجوو پەڵەهەورێکیان بینی بەری مانگی گرت، دنیا تاریك بوو، ئەمەش بووە هۆی ئاسانکاری و یارمەتیدان بۆ ئەنجامگەیاندنی کارەکەیان.

ڕەنگە زۆرمان ئەوەمان بیستبێت، کاتێك هێرشە ٣ قۆڵیەکە بۆ سەر میسر دەستی پێکرد، ئاگر لە پۆرسەعید کەوتەوە و خەڵك زۆر نیگەران بوون، بە دڵسۆزیەوە لە خوا پاڕانەوە، ئێدی باران باری و هەر لەو ڕۆژەدا ئاگرەکانی کوژاندەوە.

٤- خەڵکی لە هەموو لایەکەوە دەدوێن، هیچ موسڵمانێکیش نیە ئەزموونی تایبەتی لەمبوارەدا نەبێت. کاتێك ڕیگا لەبەردەمدا تەسکدەبێتەوە بە شێوەیەکی پەرێشان پەنا دەبرێتە بەر پەروەردگار، ئێدی وەڵام وەردەگیردێتەوەو ڕزگاربوون دێتە دی. دیارترین ڕووەکانی ئەم مانایە بەسەرهاتی باران نەبارینە، کاتێك موسڵمانان دووچاری وشکەساڵی دێن. لەم بارەشدا ئادابی تایبەتی هەیە، لەوانە: تەوبەکردن، نوێژکردن، پاڕانەوە.

لەسەردەمی پێغەمبەرشەوە (ﷺ) موسڵمانان لەو سەراسیمەیە دەدوێن ڕووبانداوە، هەروەها لەبارەی کەسانێکەوە پاڕانەوەکانیان وەڵامدراوەتەوە، کەسێکیش بەدواداچوونی ئەم باسەی هەبێت بۆی دەردەکەوێت شتێکی ڕاستە و بەرەنگاری وردترین پێوانەی ڕەخنەیی مێژووش دەبێتەوە.

دیاردەی وەڵامدانەوە دیاردەیەکە هەمیشە دووبارە دەبێتەوە، هەچ کاتێك مەرجەکانی بێنەدی، ئەمەش بە شێوەی بڕاوەو یەکلاکەرەوە بەڵگەیە لەسەر بوونی زاتێکی پایەبەرزو بڵند، کە هاوارو دادو نالەی بانگخوازان دەبیستێت، گەر خواگیان ویستی بێت وەڵامی پەرێشانان دەداتەوە، هەرچۆنێك بێت و لەهەر کوێیەك بن، گەر موسڵمان بن یان بێباوەڕ. هەموو کاتێك پەروەردگار وەڵامی موسڵمان دەداتەوە گەر مەرجەکانی پاڕانەوەی تیا بێتەدی، وەڵامدانەوەش نیشانەی خێرە بۆ موسڵمان، هیچ شتێکیش لەمە باشتر نیە بۆی.

* وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَلْيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ. البقرة/١٨٨*واتە: ئەگەر بەندەکانم پرسیارت لێبکەن دەربارەم، ئەوە من نزیکم لێیانەوە، بە هاناو هاواری دوعا گۆیانەوە دەچم هەر کاتێك لێم بپاڕێنەوەو نزا بکەن، دەبا ئەوانیش بەدەم بانگەوازی منەوە بێن و باوەڕی دامەزراو بە من بهێنن، بۆ ئەوەی ڕێگای هۆشیاری و ئاگایی بگرنەبەر.

* وَقَالَ رَبُّكُمُ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ. غافر/٦٠* واتە: وپەروەردگار فەرموویەتی: ئێوە هاناو هاوار بۆمن بهێنن؛ ئەوە من دوعاو نزاتان گیرا دەکەم.

گوێڕایەڵی پەروەردگار بە، پەروەردگارش وەڵامی پاڕانەوەکانت دەداتەوە.

کەسێك بیەوێت ئەم باسە تاووتوێ بکات ئەوا با پەرتووکی (الفرج بعد الشدة)ی قاضي التنوخي بخوێنێتەوە. هێندەی تیایە بەس بێت لەمبارەوە. لێرەدا بەکورتی بڕاندوومانەتەوە بە هۆی زۆری ڕووداو و دەرکەوتنیانەوە تیایدا،هەروەها چونکە لە دووەم بەشی ئەم زنجیرەیەدا (الرسول) (ﷺ) نموونەی تری تێدایە.

***

دیاردەی پێنجەم
دیاردەی ڕێپیشاندان

ئـێمە کاتێـك لە گەردوون دەکـۆڵینەوە هەسـت بە ڕێپیشـاندانێکی تەواو دەکەیـن، لە بچوکترین گەردەوە تا گەورەترین تەنەکان، لە ساکارتین شێوەیەوە تا ئاڵۆزترین، ئەی چۆن شـیتەڵی ئەم ڕێپیشـاندانانە بکەیـن و لێکیـان بـدەینەوە؟ چـۆن بەڕیـابوون؟ چـۆن بەردەوام بـوون؟ چـۆن چەسـپاون؟ لە وەڵامی ئەم پرسـیارانەدا ژیرِیی یەك وەڵامی هەیە بیـداتەوە، ئەویش بوونی زاتێکی ڕێپیشاندەرە.

١- هەچ کاتێـك مـاری ئـاوی گەشـەی خـۆی تەواوکـرد، لەهەمـوو کـانی و ڕووبارەکـانەوە بـۆ مـاوەی هەزاران میـل ڕێ دەبـڕن بەرەو ئۆقیانووسـەکان، بەمەبەسـتی گەشـتن بە قـوڵاییە سـەختەکانی بەرمـۆدا، چـونکە لەو شـوێنە سـەرجەم مـارە ئاویەکـانی جیهـان کـۆدەبنەوە، لەوێـش هـێلکە دەکەن و دەمـرن، بەڵام مـارە گچکەکـان کە هـیچ هۆکارێـك نـابینتەوە تـا شتەکانی پێبناسـنەوە، تەنیا ئەوە نەبێت وان لەناو ئاوێکی بەرین، ئەوانیش بەدوای خۆیاندا دەگەڕێـنەوە، تـا ڕێـگەی ئەو کەنـارانە دەدۆزنەوە دایکەکـانی لێـوە هـاتوون، لەوێشـەوە بـۆ دەریـاو ڕووبـارو کـانیە بچوکەکـان. بـۆیە هەمـوو جێیەکی ئاوەکـان مارمـاسـی تێـدان، کەچی هەرگیـز ئەوە ڕووینـەداوە بـۆ نمـوونە مارمـاسـی ئەمریکی لە ئـاوی ئەوروپـادا ڕاو بکرێـت و بە پێچەوانەشـەوە.[1]

٢- زەردەواڵە ڕاوی وشـــتراڵوك (کوللـــەی گەورە) دەکـــات، بەدەرزیەکەی لە شـــوێنێکی لەشـی دەدات تـا بهـۆش بێـت بەس بە زینـدوویەتی بمێنێـتەوە، وەك جـۆرە گۆشـتێکی پارێزراو، بەڕادەیەکیش ژەهری تێناکات بیکوژێت، یاخود ببێتە هۆی ژەهراویبـوونی

.....

(١)الله والعلم الحديث. لا ١٣٥. العلم يدعو الى الايمان

گۆشـتی بێچووەکـانی کاتێـك لە گۆشـتەکەی دەخـۆن، هێنـدەش کەم ژەهـری تێناکـات بچـۆش نەبێـت و کـاری تێنەکـات و هەڵبێـت، پاشـان چـاڵێکی لە زەوی بـۆ هەڵـدەکەنێت، ئێـدی مێیـنەی زەردەواڵە دێـت و گەراکەانـی خـۆی لە شـوێنێکی گونجـاودا دادەنێـت، پاشـان چـاڵەکە دادەپۆشـێتەوەو ئێـدی بێبـاك جێـی دێڵێـت، دوای ئەوەی دڵنیـا بـوو هۆکـاری ژیـانی بـۆ بێچووەکـانی فەراهەم هێنـاوە بـۆ خـۆی دەمرێـت، بێچووەکـانیش بچـوکن نـاتوانن بجـوڵێن. بێگومـان زەردەواڵە هەر لە سـەرەتای یەکەم ڕۆژی دروسـتبوونیەوە بەمکـارە هەسـتاوەو ئێسـتاش لەسـەری بەردەوامە، گەر وا نەبووایە هیچ زەردەواڵەیەك لەسەر ڕووی زەوی نەدەمایەوە.[1]

٣- لە ویلایەتـی نیوئینگلانـد جـۆرە کولـلەیەکی لێـیە تەمەنـی دەگـاتە ١٧ سـاڵ، پـاش ئەم مـاوەیە ژێـر زەوی جێـدێڵێت، لەکاتێکـدا لە قـوڵایی تاریکیەکانـدا ژیـاوە، لەگەڵ گـۆڕانێکی کەم لە پـلەی گەرمـادا، وبە ملیۆنەهایـان لێـدەردەکەوێت دوای ٢٤ی مایس/مـایۆی سـاڵی حەڤـدەمین، ئەم دەرکەوتـنەش بەم وردەکـاریە لەو ڕۆژە دیـاریکراوەدا لە کـاری ڕێپیشـاندانێکە مـرۆڤ لـێی حـاڵی نابێـت، مەگەر ڕۆژژمـێر بەکاربێنێت.[2]

٤- زانـایەکی ئەمریکـی ویسـتی هـێلکە بتروکێنێـت بـێ پەروەردەی مریشـکەکەی، بە شـێوەیەك هـێلکەکە لەهەمـان پـلەی گەرمـادا دابنێـت کە مریشـکەکە دەیبەخشـێت بە هـێلکە بـۆ هەڵهێنـان، کاتێـك هێلکەکـانی کـۆکردەوە بـۆ خسـتنە نـاو ئـامێری هەڵهێنـانەوە، جوتیارێـك ئامۆژگـاری کـرد تـا هێلکەکـان ئەمـدیو و ئەودیـو بێبکـات چـونکە مریشـك وا دەکـات، زانـاکە لەسـەرەتادا گـاڵتەی بەم قسـەیە هـات، بۆشـی ڕوونکـردەوە مەبەسـتی مریشـك لەمەدا ئەوەیە گەرمـایی ببەخشـێ بە بەشـی ژێـرەوەی هـێلکەکە، کە لەگەرمـایی لەشـی مریشـکەکە بێـبەش بـووە، بەڵام زانـاکە سـوورِبوو لەسـەر ئەوەی هـێلکەکە بەشـێوەیەکی چەسـپاو دابنێـت و گەرمـاییەکە بەشـێوەیەکی چەسپاو بە هەموو بەشەکانی هێلکەکە ببەخشێت.

.....

(١)الله و العلم الحديث. لا ١٣١. العلم يدعو الى الايمان.

(٢)العلم يدعو الى الايمان. لا ١٦٨

زانـاکە بەم کـارەوە خەریـك بـوو تـا کـاتی هەڵهێنـان تێـپەڕی و هـیچ هـێلکەیەك هەڵنەهـات، بـۆ جـارێکی تـر تـاقیکردنەوەکەی ئەنجامـدایەوەو ئەمجـارە بە قسـەی جوتیـارەکەی کـرد، یـان بـا بڵێـین لاسـایی مریشـکەکەی کـردەوە، بـۆیە لەکـاتی هەڵهێنانـدا هێلکەکـانی ئەمـدیوو ئەودیـو پێکـرد بەمجـۆرە لە کـاتی هـاتنی کـاتی دیـاریکراودا جوچکەکـان سـەریان دەرهێنـا، دوا لێکـدانەوەو شـیکاری زانسـتیانەش بـۆ هەڵگێـڕانەوەی هێلکەکـان ئەوەیە کاتێـك جوچـك لە هـێلکەدا دەخولقێـت، مـادە خۆراکیەکـانی لەبەشـی خـواروی لەشـیدا دەمێنێـتەوە گەرگەدەی نەجوڵێنرێـت، بـۆیە دەبینـین مریشـك تەنیـا لەیەکەم ڕۆژو دوا ڕۆژدا هـێلکەکە ئەمـدیو و ئەودیـو پێناکات.[1]

بەمجـۆرەو ئـابەم ڕێپیشـاندانە تەواوە بـۆ کـرداری مـانەوەی ڕەگەز، تـۆوی مریشـك لە جیهانـدا دەمێنێـتەوە، چـونکە بە تەواوی دەزانێـت چـی بکـات،ئەمەش بێگومـان؛ دەبێـت یەکەم مریشـك بەم کـارە هەسـتابێت تـا ڕەگەزی مریشـك گەیشـتووەتە ئەم ڕۆژەی ئەمڕۆ.

٥- ئـاژەڵی (ئیکسـیلۆکۆپ) بە تەنیـا لە وەرزی بەهـاردا دەژی و کـاتێکیش هـێلکە دائەنێـت بـۆ خـۆی دەمرێـت، ئێـدی دایکەکـان بێچووەکانیـان نـابینن، تـا لە خۆراکپێـدان یـا بەرگریلێکردنیـان یارمەتیـان بـدەن، بێچووەکـانیش بـۆ مـاوەی یەك سـاڵ نـاتوانن خـواردن دەسـتخەن، بـۆیە دایـکەکە پەنـا دەبـاتە بەر پـارچە تەخـتەیەك و چـاڵێکی لاکێشـەیی تیـا دروسـتدەکات، پاشـان هەنـدێك لقـی گـوڵ و گەڵای شـەکری دەهێنێـت و چـاڵەکەی پێـدەگرێت، پاشـان هـێلکە دەکـات و تـۆزی تەخـتە دەهێنێـت و دەیکـاتە هەویـرو دەیـدا لە سـەقفی چـاڵەکەو پاشـان چـاڵێکی تـر دروسـت دەکـات، بـۆیە کاتێـك هـێلکەکە دەتروکێـت و ئەوکرمـانەی دەردێـن بـۆ مـاوەی یەك سـاڵ تێریـان دەکات.[2]

---

(١)الله والعلم الحديث. لا ١٣٨.

(٢)الله والعلم الحديث. لا١٣١.

٦- ڕەگی دارخورما ڕەگەزە خۆراکیەکان بە هۆی مولولەی ڕیشەییەوە لەناو خاکدا دەمژن، ئێدی خۆراکاوەکان بە پاڵەپەستۆی مولولەیی (ئەزمۆزیی) بەرەو سەرەوە دەچێت، ڕەگی دارخورماکە بەمە خۆراك وەردەگرێت و پتەو دەبێت، و پاڵفتەکە بۆ بەشەکانی سەرەوە دەچێت تا لەوێ خۆراکیان پێبدات، خۆراکە شلە پوختەکە بەروبومی لێپێکدێت، (قمع البلحة)ش ئەو جێیەیە لە خورمادا بە ئەرکی پاڵفتەکردن هەڵدەستێت و ڕێ بەمادە خۆراکیەکان ئەدات تەنیا بچنە بەشەکانی ناوەوەو بەمەش بەشی شیرینی خورماو ناوکە تاڵەکەی پێکدێت، ئا بەمجۆرە لەو خۆراکە پارچەی نەرمی خورماو شێوەی ڕەقی ناوکەکەی دەخولقێت، لە نێوان پارچە شیرین و تاڵ و ڕەق و نەرمەکانیشدا بەرگێکی تەنك هەیە کە بەچاو نابینرێت، هەرگیز ئەو حاڵەتەش ڕووی نەداوە دارخورمایەك ئەو ڕێیەی لێ تێکبچێت، بە جۆرێك ناوکی خورماکە لە دەرەوە پێکهێنێت و بەشی دەرەوەشی لە ناوەوە، یاخود دەرەوەی ڕەق بێت و ناوەوەشی نەرم..[1]

٧- ئاژەڵی مەنەوی لە جوڵەدا بە تۆپارە دەچێت، سەرێکی ڕووتی هەیە و ملێکی کورت وکلکێکی درێژ، بە هۆی چەماوەیی کلکیەوە دەجوڵێت، بەجۆرێك هێزی بەرگری پێدراوە، لە کەش وشوێنی ناگونجاودا ژیانی تێدا دەوەستێت و دیاردەی چالاکی نابینرێت، کاتێکیش دەوروبەرێکی گونجاو هەست پێبکات، زیندەگی و چالاکیەکانی بۆ دەگەڕێتەوە و چەند ڕۆژێك بەردەوام ئەبێت لە ژیان و لە چاوەڕوانی ئەو هێلکەیەدا دەبێت کە هێلکەدانی مێینە دەریدەکات – کە ئامێری زاوزێیە لای ئەو- تا بیپێتێنێت، ئەمەش بە ڕێپیشاندانێکی کەم وێنە دێتەدی، چونکە هیچ توانایەکی – کیمیاوی و زیندەگی و ژیریی و ئیدراکی- تێدا نیە تا ڕێ پیشانی ئاژەڵی مەنەوی بدات بۆ هێلکەی مێینە.[2]

٨- لە کرداری شیرپیداندا هەموو شتێك بە ڕێپیشاندان دێتە دی.

ئەو ڕژێنانەی شیر دروستدەکەن لەکاتی سکپڕیدا بە جۆرێك گەشەدەکەن بەهۆی

.....

(١) الله والعلم الحديث. لا١٣٧

(٢) الله والعلم الحديث. لا٧١

ئەو مـادانەوە دەبێـت هەردوو هـێلکەدان دەربـدەدەن لە کۆتـایی سـکپڕی و سـەرەتای منداڵبوونـدا، ئەم ڕژێنـانە لە ڕژێنـی (الرخامیـة) فرمـان وەردەگـرن کە لە بنەڕەتـی جومجـومەدایەو فرمـان بە دروسـتکردنی شـیر دەکـات، کـاتێکیش منـداڵ لەدایـك دەبێـت بە شـێوەی ڕێپیشـاندانێکی بێسـنوور بە شـوێن مەمکـی دایکیـدا دەگەڕێـت، کـرداری شـیرخواردنیش زۆرگـرانە، پێویسـتی بە کشـانی یەك لەدوای یەکـی ماسـولکەکانی دەم و چـاو و زمـان و گەرووی کـۆرپە هەیە، وجـوڵەی بەردەوامـی شـەویلگەی خـوارەوە، وهەناسـەدان بە لـوت، زارۆك بە هـۆی ڕێپیشـاندانەوە بە هەمـوو ئەم کـارانە هەڵدەسـتێت لەیەکەم کـاژمێری شـیرخواردنیەوە تاکـاتی دەرچـوونی لە شـیر خـواردن، تەنـانەت گـوتراوە: پیـاوانیش نـاتوانن بەو جـۆرە شـیر بخـۆن و لاسـایی کۆرپەلە بکەنەوە، کە تەمەنی لە چەند سەعاتێك تێپەڕی نەکردووە.(١)

مەبەسـت لەم نموونـانە سەرنجڕاکێشـان بـوو بـۆ دیـاردەی ڕێپیشـاندان، کـاتێکیش ژیریـی هوشـیار بێـتەوەو بە قـوڵی لە بـوون بکـۆڵێتەوە، ئەوا ئەم دیـاردەیە لە هەمـوو شـتێکدا دەبینێـتەوە، ئەم دیـاردەیەش هەڵدەسـتێت بە ڕێکخسـتنی کاروبـاری گەردوون هەر لە ئەلەکترۆنـی نـاو گەردەوە تـا گەردەکەو سـەرجەم ڕەگەزەکـانی پێکهـاتەی ژیـان و زەوی و خۆرەکـان و مەجەرەکـان، بەهەمـوو گۆڕانکـاری و ڕووداوەکانیـانەوە، لەهەمـوو شـانەیەکی لەشـی گیـانەوەرانەوە تـا هەمـوو ئەنـدامەکانی لەشی و، لەهەموو گیانەوەرێکی یەك شانەوە تا دەگاتە هەنگ و مرۆڤ..

* قَـالَ رَبُّنَـا الَّـذِي أَعْطَـىٰ كُـلَّ شَـيْءٍ خَلْقَـهُ ثُـمَّ هَـدَىٰ. طـه/٥٠*واتە: (موسـا) وتـی: پـەروەردگارمان ئـەو زاتـەیـە کـە هـەموو شـتێکی بەتایبـەتی و ڕێکـو پێکـی دروسـت کردووە، پاشان ڕێنموویی کردووە، تا بەچاکی دەوری خۆی ببینێت.

ئەمە وتەی قورئـانەو ئەوەش وتەی ژیریـی، و ئەوەش وتەی زانسـت، ڕێپیشـاندان بـێ بوونی ڕێپیشاندەر نە ژیریی و نە زانست دانی پیانانێت.

.....

(١)الله والعلم الحديث. لا ١٣٥

ناوی ڕێپیشاندەر (الهادي)ی پەروەردگار لە هەموو شتێکدا ڕەنگی داوەتەوە. لەگەڵ ئەمەشدا بێباوەڕان گومڕابوون و دڵی خۆشیان گومڕاکردووە، ئەوانیش لەناو گومڕایدا ڕێپیشاندراون بۆ ڕێگەی گومڕایی و لاڕێبوون، چونکە مرۆڤ بەو ویست و هەڵبژاردنەی پێیدراوە، هەروەها بەو تاقیکردنەوانەی لەم ژیانەدا هاتوونەتە ڕێی کە لە شوێنەواری ئەم ویستەوە سەرچاوەی گرتووە، بە شێوەیەك پێکهاتووە: ناوی (الهادي) پەروەردگاربە جۆرێك تیایدا ڕەنگی داوەتەوە لەگەڵ ئەم سەربەستی ویستەیدا بگونجێت و هەروەها بۆ ئەم تاقیکردنەوانەش.

* وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّاهَا فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا قَدْ أَفْلَحَ مَن زَكَّاهَا وَقَدْ خَابَ مَن دَسَّاهَا. الشمس/٧-١٠*واتە: سوێند بە دەروون و ئەو زاتەی کە بە ڕێك و پێکی بەدیهێناوە. جا توانای خراپە و چاکە و خوانەناسی و خواناسی تێدا دابین کردووە. بەڕاستی ئەو کەسە سەرفرازە کە نەفسی پاك و پوختە کردووە و ئیمان و ترسی خوای تیادا ڕواندووە. بێگومان نائومێد بوو ئەو کەسەی نەفسی خۆی ناپوخت کرد و ئاڵودەی گوناهو تاوان و خراپەی کرد.

* وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَىٰ. النازعات/٤٠-٤١*واتە: بەڵام ئەوەی لە پایەو شکۆی پەروەردگاری ترسابێت و حیسابی بۆ کردبێت و جڵەوی نەفسی گرتبێتەوە لە هەموو هەواو هەوەس و ئارەزوویەکی نادروست... بێگومان هەر بەهەشت جێگەی مانەوە و حەوانەوە و گوزەرانیەتی.

بێباوەڕان لە مێژە بانگەوازکردن بۆ لای (الله)ی پەروەردگار و گێڕانەوەی هەموو شتێك بۆلای ئەو بە درۆو فیشاڵ و ئەفسانە لێکئەدەنەوە.* قَالَ رَبِّي يَعْلَمُ الْقَوْلَ فِي السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ بَلْ قَالُوا أَضْغَاثُ أَحْلَامٍ بَلِ افْتَرَاهُ بَلْ هُوَ شَاعِرٌ. الانبياء/٤-٥*واتە: وتی: پەروەردگارم ئاگاداری هەموو قسە و گوفتارێکە لە ئاسمان و زەویدا و ئەو زاتە بیسەرو زانایە. بەڵکو وتیان خەوو خەیاڵی بێ سەرو بنە، یاخود خۆی هەڵی بەستووە، بەڵکو ئەو کەسێکی شاعیرە.

بەڵام بێباوەڕانی ئەمڕۆ؛ هەموو وتەیەکی جگەلەخۆیان بە نازانستی دادەنێن کە بۆنی ئەفسانەو خەیاڵاتی لێبێت، لێکچوونی تەواوی نێوان ئەم دوو هەڵوێستە لە

کـۆن و نوێـدا بەڵـگەیە لەسـەر یەکێتـی دەروونـی مرۆڤـایەتی، هەرچەنـدە بێبـاوەڕە نوێکـان زیـاتر فەلسـەفە لێـدەدەن و ڕازاوەتـری دەکەن. وەك ئەوەی بەڵـگە بێـت لەسـەر جۆرێـك لە ڕێپیشـاندان بـۆ گـومڕایی، هەروەك چـۆن چـاکەخوازانیش ڕێپیشـاندراون بـۆ ڕێـگەی هیـدایەت، ئەمەش دەرکەوتنـی نـاوی (الهـادي) خـودایە لە جهـانی ئـادەمیزادا *وهـدیناه النجـدین* البلـد/١٠ واتە: و ئەوم بـۆ (دوو ڕێگـای) چـاکەو خـراپە ڕێنـوێنی کـرد. * إِنَّـا هَـدَيْنَاهُ السَّـبِيلَ إِمَّـا شَـاكِرًا وَإِمَّـا كَفُـورًا.الانسـان/٣. واتە: بـەڕاسـتی ئێمـە ڕێنموویيمـان کـرد بـۆ ڕێگـەی ڕاسـت، بـە ئـازادی دەتوانێـت ببێتـە کەسایەتیەکی ئیماندارو سوپاسگوزار، یان بێ باوەڕو خوانەناس.

بێبـاوەڕان وایـدادەنێن دەتـوانن هەمـوو دیاردەکـانی ئەم گەردوونە بـێ خـوا ڕاڤە بـکەن، ئەوەشـیان ئەمـڕۆ ناتوانێـت لێکـی بـداتەوە وای دەبینـێ لە پاشـەڕۆژدا دەیگـاتێ، جـا لەگەڵ ئەوەی ئەم شـیکردنەوانە زانسـتی و ژیـرانە بێـت، یـاخود گومانـاوی و حەدەسـی بێـت، بڕوایەکی تەواوی پێیەتـی و هـیچ ڕاڤەیەکی تـرش وەرنـاگرێ، هەرچەنـدە زانسـتی و ژیرخـوازیش بێـت، چـونکە بەلای ئەمجـۆرە کەسـانەوە زۆریـی ئەگەرەکـان دەرکەوتنـی یەك ڕێتێچـوو پـوچ ناکـاتەوە، و زۆریـی و جۆراوجـۆریی دیاردەکـانی بـوون بە لای ئەوەو بە ڕاڤەی دەروونـی خـۆی دادەنێـت، وەك شـوێنەواری هەسـتکردنی بە خـودی خـۆی، وەك زاتێکـی خـاوەن سـیفاتەکانی زانسـت و هێـزو ویسـت و ژیـان، جـا ئەو جـۆرە کەسـانە ئەم واتـایە لە گەردوون دادەمـاڵن، لە بیریـانچووە سـەرتاپای سروشـت خـاوەنی زانسـت و ویسـت و هێـزو ژیـان نـیە، ئەوا سـەبارەت هەر شـتێك ببینـن دەڵـێن: ڕێـی تێـدەچێت، گەر ئـێمەش نەڵێـین ڕێـی تێـدەچێت ئەوا بێبـاوەڕ دەبـین و (لەئیسـلام دەردەچـین) بەڵام ئـێمە ئەمە دەڵێـین، بە زانسـت و ویسـت و هـێزی پەروەردگـار دەبێت، بەڵام گەر زانست و ویست لە ئارادا نەبووایە ئێمەش ئەمەمان نەدەگوت.

خـوای گەورە شـتی زۆر دەرخسـتووەو زۆریشـی شـاردووەتەوە، لەو شـتە زۆرانەی دەریخسـتووە وای لەموسـڵمان کـردووە بڵـێن: " گەر پەردەکـانی بینینـی پەروەرگـاریش لابچێـت یەقیـنم زیـاتر نابێـت" ، لەو شـتە زۆرانەش کە شـاردونیەتیەوە وای لە بێبـاوەڕان کـردووە وا بـزانن و یەقینیـان هەبێـت بەوەی پێشـینەکان لە خەیاڵاتـدا دەژیـان، حـوکمی ژیـریش بە جـۆرێکە پەروەردگـار لە یەك کاتـدا ئاشـکراو شـاراوەش

بێت، بۆ دڵان ئاشکرا بێت بەڵام بۆ چاوان شاراوە بێت، چونکە بینینی بەدیهێنانی دروستکراوەکانی خودا لەپێشچاومانە، دڵیشمان گەواهی بۆ ئەدات، بۆیە پەروەردگار فەرمویەتی: * وَمَن يُؤْمِن بِاللَّهِ يَهْدِ قَلْبَهُ. التغابن/١١*واتە: جا ئەوەی باوەڕی تەواو بهێنێت، خوا دڵی ڕێنموویی دەکات بۆ لای خۆی.

لە نەبینینی پەروەردگاردا بەڵگەی بێباوەڕبوون بەدەست بێباوەڕانەوە نیە، ئەمەشمان لەسەرەتای باسەکەماندا خستە ڕوو، بەڵام لەدەرکەوتنیدا بەڵگەیەکی تەواو هەیە لەسەر بڕوابوون پێی، جا گەر لە گومڕایی گومڕایاندا نیشانەو جۆرێك لە ڕێپیشاندان هەبێت بۆ گومڕایی، چونکە خۆیان بێبەشکردووە لە بینینی ڕوون، و شتەکان بە پێچەوانەوە دەبینن، ئەوا لە ڕێپیشاندانی ڕێپیشاندراواندا دیاردەیەکی تەواومان بۆ دەردەکەوێت لەسەر ڕێپیشاندانێکی تەواو. بەڵام هەوەك چۆن لە ڕێپیشاندانی ڕێپیشاندراواندا بەڵگە هەیە لەسەر دیاردەی ڕێپیشاندان، ئەوا لە ڕێپیشاندانی گومڕایانیش بۆ ڕێگەکانی گومڕایی بەڵگە هەیە لەسەری، وەك لەمەودوا ڕوونی دەکەینەوە، هەموو ئەمانەش بەڵگەن لەسەر ئەوەی زاتێکی ڕێپیشاندەر هەیە.

***

نیشانەو ئایەتەکانی پەروەردگار زۆر ڕوون و ئاشکران و لەهەموو شتێکدا دەردەکەون، بەڵام گەیشتنە ئەم ئایەت و نیشانانە پێویستی زیاتری بە مرۆیی بوونە، پێویستی بە ڕەوشتی بەرزە * سَأَصْرِفُ عَنْ آيَاتِيَ الَّذِينَ يَتَكَبَّرُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَإِن يَرَوْا كُلَّ آيَةٍ لَّا يُؤْمِنُوا بِهَا وَإِن يَرَوْا سَبِيلَ الرُّشْدِ لَا يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا وَإِن يَرَوْا سَبِيلَ الْغَيِّ يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا ۚ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَكَانُوا عَنْهَا غَافِلِينَ الاعراف/١٤٦*واتە: ئەو کەسانەی کە بەناحەق فیز دەکەن لە زەویداو خۆیان بەگەورەتر دەنوێنن ، لەمەودوا ڕووی دڵیان وەردەچەرخێنم لە تێگەیشتنی ئایەت و فەرمانەکانم، خۆ ئەوانە ئەگەر هەر بەڵگە و نیشانەیەك ببینن ئەوە باوەڕی پێناکەن، ئەگەر ڕێبازی بەرژەوەندی دنیاو قیامەت ببینن ئەوە نایگرنەبەر، خۆ ئەگەر ڕێبازی ئارەزوو پەرستی و گومڕایی ببینن، ئەوە دەیگرنە بەرو پەیڕەوی

دەکـەن، ئـەوە لەبـەر ئـەوەیـە چونکـە بـەڕاسـتی ئـەوان بڕوایـان بەئایـەت و فەرمانـەکانی ئێمە نەبوو لێیان بێئاگا بوون.

ئەمە ڕاســـتییەکە بەرپەچ نـــادرێتەوە،خۆ بەزلـــزانین و بێئاگـــایی لە ئایەتەکـــانی پەروەردگـار دوو ڕێگـای بێبـاوەڕین، هەروەهـا گەردنکەچـی بـۆ حەق و ڕازیبـوون پێـی و بێـداری سـەبارەت ئایەتەکـانی پەروەردگـار ڕێگـای بـاوەڕبوونە، چـونکە بە زیـاتر جـوان بـوونی ئاکـاری مـرۆڤ و زیـاتر بە هیوابـوون و داخـوازی هەق ، مـرۆڤ لە پەروەردگـار نزیکتـر دەبێـتەوە، گەر گوتیشـیان سـەرچاوەی ڕێپیشـاندان ویسـتی خـوای گەورەیە * وَلَـوْ شِـئْنَا لَآتَيْنَـا كُـلَّ نَفْـسٍ هُـدَاهَا .السـجدة/١٣*واتە: وگەر بمانوویسـتایە هـەموو کەسێکمان هیدایەت و ڕێنموویی دەکرد.

ئەوا دەڵێـین: سـەرچاوەی هەمـوو شـتێك ویسـتی خـودایە، ئەمەش هـیچ بیـانویەك بـۆ بیـانوگران و شـرۆڤەکاران و هەڵهـاتووان لە بەرپرسـیاریەتی نـاهێڵێتەوە، خـوای گەورە فەرمـویەتی * إِنْ هُـوَ إِلَّا ذِكْـرٌ لِّلْعَـالَمِينَ لِمَـن شَـاءَ مِـنكُمْ أَن يَسْـتَقِيمَ. التكـوير/٢٧-٢٨*واتە: ئـەم قورئانـە تـەنها یادخـەرەوەیـە بـۆ سـەرجەم دانیشـتووانی زەوی. بـۆ ئەوانەتان کە دەیانەوێت ڕێبازی ڕاست و دروست بگرنەبەر.

ئەبـو جەهلـیش گـوتی: ئەوە بـۆ ئـێمەیە گەر ویسـتمان، خـوای گەورەش تەواوکـاری ئـایەتەکەی دابەزانـد * وَمَـا تَشَـاءُونَ إِلَّا أَن يَشَـاءَ اللَّـهُ رَبُّ الْعَـالَمِينَ. التكـوير/٢٩* ویستی ئێوەش نایەتە دێتە دی مەگەر کاتێك خوای پەروەردگاری جیهانیان بیەوێت.

ئەمەش ئەوە دەگەیەنێـت ویسـتی پەروەردگـار بەسـەر هەمـوو شـتێکدا زاڵە، کە ڕۆڵـی هەڵبـژاردنی مـرۆڤ وەلاناخـات... * يَهْـدِي بِـهِ اللَّـهُ مَـنِ اتَّبَـعَ رِضْـوَانَهُ سُـبُلَ السَّـلَامِ. المائـدة/١٦*واتە: خـوا بـەو قورئانـە پیـرۆزە هیدایـەت و ڕێنمـوویی ئـەو کەسـانە دەکـات کە: شوێن ڕەزامەندی خوا کەوتوون، بەرەو ڕێبازەکانی ئاشتی و ئاسودەیی.

* يُضِـلُّ بِـهِ كَثِيـرًا وَيَهْـدِي بِـهِ كَثِيـرًا ۚ وَمَـا يُضِـلُّ بِـهِ إِلَّا الْفَاسِـقِينَ .البقـرة/٢٦*واتە: زۆرێکی پـێ گـومڕا دەکـات و زۆرێکـی تریشـی پـێ هیدایـەت و ڕێنمـووی دەکـات، بـەڵام دیارە جگە لە لارو وێرو یاخی و تاوانباران کەسی تر گومڕا ناکات...

پەروەردگـار گەر بیەوێـت کەسـێك گومڕابکـات لەم بـوونەوەردا بە نـاوی گـومڕاوە ئاشـکرای دەکـات، تەنـانەت لە هـیچ ئـایەتێکی پەروەردگـار لە دروسـتکراوەکانیدا

جێدەستی پەروەردگار نابینێتەوە، هەروەها لە ئایەتەکانی قورئانیش، تەنانەت هیچ نیشانەیەك نابینێتەوە بیگەیەنێتە پەروەردگار، ئەمەش بە زۆرلێکردنی خودا نیە، بەڵکو بە هۆی ئەوەویە ئەو مرۆڤە بۆ خۆی ڕێگەکەی تری هەڵبژاردووە بە هۆی خۆبەزلزانین و ستەمەوە، بۆیە بەڵگەو ئایەتەکان بە پێچەوانەوە دەبینێت، ئەوەی بەڵگەبێت بۆ بڕوابوون ئەو بە بەڵگەی بێباوەڕیی تێدەگات، ئەمەش لەبەر ئەوەیە وەك گوتمان شوێنەواری پێزانینی ڕێپیشاندانی پەروەردگارە بۆ هەردوو ڕێگاکە، مرۆڤیش بە تەنیا ئەرکی بەرپرسیارێتی هەڵدەگرێت.

گەورەیی و مەزنی بۆ ئەو پەروەردگارەیە داواناکرێت سونەتێك لە سونەتەکانی بگۆڕدرێت، ئەوەی لەسەر مرۆڤیش پێویستە ئەوەیە ئەو ئەرکەی لە سنووری ئەو سوننەتانەدا پێی سپێردراوە جێبەجێیان بکات.

بێباوەڕان دەڵێن: خودا بە توانایە لەسەر ڕێپیشاندانی سەرجەم ئادەمیزاد لەوەی پێی خۆشە؛ ئەی بۆچی ڕێیان پیشان نادات؟

پەروەردگار دەتوانێت گێتی لەشەڕپاك بکاتەوە، ئەی بۆچی واناکات؟ ئەمانە وا دەڵێن تا ئەم کۆتا وشەیە بدرکێنن: (بەو پێیەی لە جیهاندا گومڕایی و خراپە هەیە، ئەوە بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کە ئەم جیهانە لە دروستکردنی پەروەردگار نیە) - پەنا بە خوا دەگرین لەم وتانە- .

پاشان بە بڕوادارانیش دەڵێن؛ مادام بڕواتان بە قەزاو قەدەر هەیە، ئەوا ئەو لادانەی ئێمە توشی بووین خوا بۆی بڕیوینەتەوەو ڕزگاربوونمان نیە لێی، ئەوا ئەو کاتە پەروەردگار بەرپرسیار دەبێت لێی. نەك ئێمە، و هیچ جارێك لۆمەی ئێمە مەکەن، ئایا خودا نەیفەرموە: * يُضِلُّ اللَّهُ مَن يَشَاءُ وَيَهْدِي مَن يَشَاءُ. المدثر/٣١*واتە: خوا هەرکەسێکی بوێت گومڕای دەکات، هەرکەسێکیشی بوێت ڕێنموویی دەکات.

ئێمەش دەڵێین: بێباوەڕە پێشینەکانیشیان ئەم وتانەیان درکاندووە، قورئانیش وەڵامی داونەتەوە بەڵام چۆن وەڵامدانەوەیەك؟ * وَقَالَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا عَبَدْنَا مِن دُونِهِ مِن شَيْءٍ نَّحْنُ وَلَا آبَاؤُنَا وَلَا حَرَّمْنَا مِن دُونِهِ مِن شَيْءٍ ۚ كَذَٰلِكَ فَعَلَ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ ۚ فَهَلْ عَلَى الرُّسُلِ إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِي كُلِّ أُمَّةٍ

رَّسُولًا أَنِ اعْبُدُوا اللَّهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ فَمِنْهُم مَّنْ هَدَى اللَّهُ وَمِنْهُم مَّنْ حَقَّتْ عَلَيْهِ الضَّلَالَةُ. النحل/٣٥-٣٦* واتە: ئەوانەی هاوەڵیان داناوە بۆ خوا دەڵێن: ئەگەر خوا ویستی لەسەر بوایە هیچ شتێکمان لە جیاتی ئەو نەدەپەرست، نە ئێمەو نە باوو باپیرانمان، هیچ شتێکیشمان لە خۆمان حەرام نەدەکرد بە بێ ئەو، خوا نەناسانی پێش ئەمانیش هەروایان دەکردو هەروایان دەوت، مەگەر ئەرکی سەرشانی پێغەمبەران هەر ئەوە نیە کە ئایینی خوا بە ڕوونی ڕابگەیەنن؟ سوێند بە خوا بێگومان ئێمە لەناو هەرگەل و نەتەوەیەکدا پێغەمبەرێکمان ڕەوانەکردووەو پێمان ڕاگەیاندووە کە پێیان بڵێت: تەنها خوا بپەرستن، خۆتان دوورە پەرێز بگرن لە هەموو پەرستراوێکی تر، جا هەبوو لەو خەڵکە، خوداش هیدایەتی دەدا، هەشیان بوو خۆی شایستەی گومڕایی دەکردو بەسەریدا دەچەسپا.

بێباوەڕانی سەردەمە پێشین وسەرەتاکانیش هەر بەهەمان زار دەدوان و بێباوەڕانی ئەمڕۆش بەکاری دێننەوە: * سَيَقُولُ الَّذِينَ أَشْرَكُوا لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكْنَا وَلَا آبَاؤُنَا وَلَا حَرَّمْنَا مِن شَيْءٍ ۚ كَذَٰلِكَ كَذَّبَ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ حَتَّىٰ ذَاقُوا بَأْسَنَا ۗ قُلْ هَلْ عِندَكُم مِّنْ عِلْمٍ فَتُخْرِجُوهُ لَنَا ۖ إِن تَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنْ أَنتُمْ إِلَّا تَخْرُصُونَ. الانعام/١٤٨*واتە: لەمەودوا موشریك و هاوەڵگەران دەڵێن: ئەگەر خوا بیویستایە هاوەڵمان بۆ بڕیار نەدەدا!! باوو باپیرانیشمان موشریك نەدەبوون!! هیچ شتێکیشمان لە خۆمان حەرام نەدەکرد!! هەر بەو شێوەیە ئەوانەی پێش ئەمانیش درۆ و بوختانیان هەڵدەبەست، هەتا تووشی بەڵای ئێمە بوون و سزای ئێمەیان چەشت، پێیان بڵێ: ئایا هیچ زانیاری و زانستیەکی خوایتان لەلایە، تا نیشانمان بدەن و بۆمان دەربخەن؟ ئێوە شوێنی هیچ شتێکی تر ناکەون جگە لەگومان و ئێوە هیچ شتێکی تر ناکەن مەگەر ئەوە نەبێت کە درۆ دەکەن.

کەواتە ئایا نرخی بەڵگەی کافران چیە؟ گەر تێبینی وەڵامە قورئانیەکان بکەین ئەوا بۆمان دەردەکەوێت کە ئەوانە پێغەمبەرانی خودایان (علیهم الصلاة والسلام) بە درۆ زانیوە، هەروەها بە نەفام ناویانبردوون، لەکاتێکدا پەیامی پێغەمبەرانیش بەڵگە بووە لەسەر ئەوان.

ئەوانە سەیری گشتگیری ویستی پەروەردگار دەکەن و سەیری ویستی خۆیان نەکردووە، بۆیە ویستویانە بەڵگە لەسەر پەروەردگار بهێنن‌ەوە بە تەواویەتیەکەی(الکمال)، خوای گەورەش بەڵگەیان لەسەر دێنێتەوە بەو ویستەیان کە لەڕێ و شوێنی ڕاستی خۆیدا بەکایان نەهێناوە.

ئەوەی خوا نووسیویەتی و زانستی پێیەو ویستی لێیە، ڕێی هەڵبژاردن لە مرۆڤ ناگرێت، هەردووکیان هەڵەیەکی گەورەن، گەر وا گومان بەرین پەروەردگار نازانێت چی ڕوودەدات، یاخود وابزانرێت بوونی زانستی پەروەردگار لەوانەی ڕوودەدەن توانای هەڵبژاردنی لە مرۆڤ زەوتکردووە، زانستی پەروەردگار دەرخەرو ئاشکراکەرە نەك سەپێنەر، جا گەر زانستی پەروەردگار هەڵبژاردنمان لێ زەوت نەکات، ئەوا ویست و هێزیشی هەر بەهەمان جۆرە، هێز ئەوە ئاشکرا دەکات کە ئیرادەو ویست تایبەتمەندی کردووە، ئیرادەش ئەوە تایبەت دەکات کە زانست بەسەریا تێپەڕیوە.

ئەوە هەڵەیە وا تێبگەین ئەم ئایەتە * يُضِلُّ مَن يَشَاءُ وَيَهْدِي مَن يَشَاءُ. النحل/٩٣* واتە: ئەوەی خوا بیەوێت گومڕای دەکات و ئەوەی بیەوێت ڕێنموویی دەکات .. ئەوە دەردەخات کە ئادەمیزاد ڕامە لەسەر هیدایەت و لەسەر گومڕایش، بەڵکو خوای گەورە فەرمویەتی: * فَلَمَّا زَاغُوا أَزَاغَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ. الصف/٥* واتە: کاتێك ئەوان گوێیان بۆ ڕاستی نەگرت و لەحەق لایاندا، خوداش دڵەکانیانی لەخشتە بردو مۆری پێدا نا.

* قَدْ أَفْلَحَ مَن زَكَّاهَا وَقَدْ خَابَ مَن دَسَّاهَا الشمس/٩-١٠* واتە: بەڕاستی ئەو کەسە سەرفرازە کە نەفسی پاك و پوختە کردووە و ئیمان و ترسی خوای تیادا ڕواندووە. بێگومان نائومێد بوو ئەو کەسەی نەفسی خۆی ناپوخت کرد و ئاڵودەی گوناهو تاوان و خراپەی کرد.

* إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِّلْعَالَمِينَ . لِمَن شَاءَ مِنكُمْ أَن يَسْتَقِيمَ . وَمَا تَشَاءُونَ إِلَّا أَن يَشَاءَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ. التكوير/٢٧-٢٩* واتە: ئەم قورئانە تەنها یادخەرەوەیە بۆ سەرجەم دانیشتووانی زەوی. بۆ ئەوانەتان کە دەیانەوێت ڕێبازی ڕاست و دروست بگرنەبەر. ویستی ئێوەش نایەتە دێتە دی مەگەر کاتێك خوای پەروەردگاری جیهانیان بیەوێت.

بەڵێ مرۆڤ خاوەنی ویست و ئیرادەیە، بەڵام ئەمە ئەوە ناگەیەنێت شتێك هەبێت لەدەرەوەی ویستی خوای گەورە، سەرجەم ویستی پەروەردگار ڕاستە، ئەمەش ئەوە ناگەیەنێت سەربەستی و هەڵبژاردنی مرۆڤ زەوت بکرێت.

لە کۆتایدا؛ خوای گەورە هەموو شتێکی بەدیهێناوە، بەرجەستە بێت یاخود مەعنەوی، هەر لە ئاکاری باشەوە تاکو هی خراپ، تا ئادەمیزادو سەرجەم بوونەوەر، هیدایەتی هەموو شتێکی داوە، تەنانەت خۆبەزلزانینیش ڕێپیشاندانی ڕێگاکەی پێویستە، هەروەها حەسوودی و گومرایی و هەموو جۆرێك لە جۆرەکانی گومڕایی، بەهەمان شێوەش هیدایەت.. بۆ نموونە؛ لقەکانی درەختی مێو گەر بگاتە هەر شتێك خۆی تێوە دەئاڵێنێت، هەروەها خۆرومانگ ڕێنمونیکراون، سەبارەت مرۆڤیش (بەتایبەتی) ئەوا: زات و دەروون و لەش و هەموو شتێك تێیدا ڕێپیشاندراوە بۆ ڕێگاکانی، گەر وازی لێهێنرێت لەسەر خو و سیفەتەکەی خۆی، بەڵام مرۆڤ سەبارەت ئەو بەهرانەی پێیدراوە شیاوی بەرپرسیارێتی بووە، وای لێکردووە خێرو شەڕ بۆ ئەو تاقیکردنەوە بێت * وَنَبْلُوكُم بِالشَّرِّ وَالْخَيْرِ فِتْنَةً. الانبیاء/٣٥* واتە: ئێمە ئێوە تاقی دەکەینەوە بەشەڕ و ناخۆشی و بەڵاو بەخێرو خۆشی و دارایی و توانایی.

لەم ئاکامەشدا بووەتە ئەرك لەسەر مرۆڤ هەوڵی زاڵبوون بدات بەسەر زۆربەی ویست و ئارەزوو و شەهوەت و حەزەکانیدا، بەڵکو بوونی خۆی بە پێی ڕێپیشاندانێکی دیاریکراو بگونجێنێت، کە سروشی خودایی بۆی دەستنیشان کردووە؛ تا لەسەر زەویدا بەڕۆڵی خۆی هەستێت بەپێی ڕێگەیەی تایبەت و دیاریکراوی خۆی.

بەم پێیە لادانی مرۆڤ لەم ڕێگایە دەبێتە هۆی گومڕایی، هەرچەندە لقەکانی ئەم گومڕاییەش لە ڕێپیشاندانەوە سەرچاوەی گرتووە، کە بە هەموو شتێك بەخشراوە لە بابەتەکەی خۆیدا * وهديناه النجدين* البلد/١٠ واتە: و ئەوم بۆ (دوو ڕێگای) چاکەو خراپە ڕێنوێنی کرد.

بەڵام سەبارەت مرۆڤ کە ئایا دەسەڵاتی وازهێنانی هەیە لە ڕێگای گومڕایی – هەرچەندە لەسەر حسابی چێژو ئارەزووەکانی بێت- ئەوا پێویستە لەسەری

هەوڵبـدات واتـای تـاقیکردنەوە بەرجەسـتە ببێـت، هەر لەبەرئەمەشـە کە (حفـت الجنـة بالمکـاره، وحفـت النـار بالشـهوات: بەهەشـت دەورەدراوە بە ناخۆشـیەکان و دۆزەخ دەورەدراوە بە شـەهوات)[1]. بە پشـتیوانی خـودا لە دیـاردەی حەوتەمـدا زیـاتر ڕوونی دەکەینەوە.

بەڵام مەبەسـتی سـەرەکیمان لێـرەدا ئەوەیە ئامـاژە بـۆ ئەوە بکەیـن هیـدایەتی تەواو بـۆ هەمـوو شـتێك – بەدیهـاتووی بەرهەسـتی و مەعـنەوی- ئامـاژەی زاتێکـی ڕێپیشـاندەرمان بـۆ دەکەن * أَعْطَىٰ كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَىٰ. طـه/٥٠* واتە: هـەموو شتێکی بەتایبەتی و ڕێکو پێکی دروست کردووە، پاشان ڕێنموویی کردووە.

هـیچ شـتێك لەم گەردوونەدا نـیە هیـدایەت : جـۆرە هیـدایەتیەکی گشـتی پێنەدرابێـت، تەنـانەت شـتە مەعـنەوی و نابەرجەسـتەکانیش! چ خێـر بـن یـان شـەڕ، بەڵام مـرۆڤ ئەرکـی هیـدایەتێکی تـایبەتی پێبەخشـراوە، بـۆیە پێویسـتە لەسەریشـی هەوڵـی هێنـانەدی بـدات. لە کۆتایـدا ئەوەی گـرنگە ئەوەیە بۆمـان ڕوونبێـتەوە کە ڕێنمـونی و هیدایەت لە هەموو شتێکدا بە بێ (الله)ی پەروەردگاری ڕێپیشاندەر نایەتەدی.

---

(١)أخرجه مسلم و الترمذي.

دیاردەی شەشەم

دیاردەی داهێنان و قەشەنگی[1]

ئایا سەرنجی تابلۆی وێنەکێشێکت نەداوە کە خەڵکان سەبارەتی بڵێن بەرهەمێکی مەزنە؟ داخۆ بۆچی ئەم بڕیارە دەدەن؟ لەوەڵامدا دەڵێین: لەبەر ئەو داهێنان و نوێخوازی و وێنانەدن و دەربڕینەیە لەکەش و سێبەرو گونجان و مەعریفەدا هەیەتی، کە دەبێتە هۆی دروست بوونی سەرسوڕمان لە لایەن بینەرانەوە، ڕەنگە تۆ بەسەرسامیەوە بڵێیت: ئەم تابلۆیە فڵان هونەرمەند نەخشاندویەتی، ئەی ئایا کاتێك وای لەبەردەم تابلۆیەکی ڕازاوەو قەشەنگی مەزنی ئەم گەردوونە، ئایا نایەت بە خەیاڵتدا بیر لە نەخشێنەرو سازێنەری مەزنی گەردوون بکەیتەوە؟ یاخود ڕاهاتنت لەسەر بینینی دیمەنەکان بەرچاوی گرتوویت بۆ ئەم جۆرە لە بیرکردنەوە! گەر باش بیر بکەیتەوە ئەوا بۆت دەردەکەوێت:

جوانی و قەشەنگیی پەیوەستە بە هەموو شتێکەوە لەم گەردوونەدا: هەورەکان، پەلکە زێڕینە، ئاسمانی شین، ئەستێرەی ڕەنگاورەنگ و پەرتوبڵاوەکان کە بەڕێك وێکی دەجوڵێن و ئەندازەیەکی سەیریان هەیە، مانگ لە کاتی هەڵهاتنیدا یان لەکاتی چواردەیی وکەوانەییدا، یاخود لە کاتێکدا لە ناوەندی ئاسمانە، خۆر لە کاتی هەڵهاتن و ئاوابوونیدا، سپێدەو ئێواران، قەشەنگی نیوەڕوان، هەموو ئەمانە شوێنەواری داهێنانی مەزنن، گەورەترین هونەرمەند ئەوەیە بتوانێت ساتێك لە ساتەکانی گەردوون بە ئەمانەتەوە بە پەرەموچەکەی بکێشێت، بەڵام گەردوون و هەموو دیاردەکانی کە دووبارە دەبنەوە، یاخود بەدوایەك هاتنیان، یان گۆڕینی دیمەنی جوانیان بە جۆرێك کار لە دەروون دەکات کە هەموو ساتێك جوانی نەخشاندنەکان دەنەخشێنن.

.....

(١)لەسەرچاوەکانی ئەم دیاردەیە: العلم یدعو الی الایمان.

هەر گەڵایەکی درەختەکان بەوپەڕی یاسا و قەشەنگیەوە دارێژراوە، بە جوانترین نەخشە، نەخشەوسازدانێك چ کەسێك توانای نیە دایبهێنێت، مەگەر لاساییکردنەوە نەبێت، بە جوانترین شێوە لە گوڵەکاندا دەیبینینەوە، لە باڵای باریکوجوان و داڕشتنە قەشەنگ و ڕەنگە دابەشبووەکانیدا، بە جۆرێك هەر گوڵێك پارێزگاری بە جوانی و گونجان و ڕەنگە تایبەتیەکانی خۆیەوە دەکات، لەهەر گوڵێکی نوێ هەستێکی نوێ دەبینینەوە، کاتێك قەشەنگتر دەبێت یەك ڕەگەزی کۆی تیا ببینینەوە، هەروەها قەشەنگیشە کە لە جۆرەها ڕەنگ و ڕەگەز پێکهاتبێت، هەربەك لە گەڵاو گوڵ و لق وپۆپ و بەروبومەکەی داهێنانی سەیری لەخۆ گرتووە، گەر بە تەنیا بن یا پێکەوە، لێکرابنەوە یاخود پێوەی بن.

هەروەها دۆڵی سەوزو ڕووبارو درەختی سەربڵند، تاوێرو شاخەکان کە بەفر لوتکەی داپۆشیون، یان ئەوانەی هەرلە دوورەوە ئاسمان شینایی خۆی پێبەخشیون، یاخود دانە کۆبووەکانی لمی بیابانە بەرینەکان، یا شەپۆلە ڕێکوپێکە بەدوایەکدا هاتووەکانی ئۆقیانووسەکان وگیرسانەوەیان لە کەنارەکاندا،هەروەها دەنگ و هاژەو زیقەو خوڕەو خوێندن و هەموو دەنگە جۆراوجۆرەکان، ودەنگی بروسکەو تیشکدانەوەی بروسکەکەی، ئایا ئەمانە هەموو جوان و قەشەنگ و سەرنجڕاکێش نین بە ڕادەیەك مرۆڤ سەرسام دەکەن و دەترسێنن؟ یاخود ئەو باڵندانەی لەسەر دەریاکان دەگەڕێن یان لە دارستانەکان، یا لەسەر زەویدا کە دەفڕن و لێت هەڵدێن، یان کە لە بەردەستا گەردن کەچن، ڕەنگی تەباو گونجاوی پەڕەکانیان، نەخش و نیگارە دڵڕفێنەکانیان، لەهەر پەڕێکدا ڕەونەقێکی تێدایە، هەروەها لە باڵەکانیاندا ساتێك دەیکەنەوەو ساتێکی تر دایدەخەنەوە و بەرز دەبنەوەو نزم دەبنەوە، وا لە دڵان دەکات پڕبن لە هەستی خۆشەویستی و گوشادی.

تەرزەو کلۆ بەفرە شێوە ئەندازەیی و جیاوازەکان، یان هێڵە بلوریەکانی ڕەگەزو تاك و ئاوێتەکان، پێکهاتەی بەش و پارچەکانیان، شێوەی هێلکەیی گۆی زەوی، تەمەکانی سەرڕووی مەریخ و ڕووی مانگ و هەروەها لۆچەکانی ئەو ڕووانە، هەموو ئەمانە زۆر جوان و قەشەنگن، بەشێوەیەکی زۆر سەیرو سەرنجڕاکێش... کاتێك بیانخەینە ژێر زەرەبینەوە یان بە بینینی چاوی ئاسایی، هەروەها لە حوشتردا جوانی

هەیە، و لەمەڕو بەرخ و مانگـاو بـزن و سـەگ و پشـیلەو هەمـوو ئەو شـتانەی خـوا بەدیهێنـاون جوانییـان تیـا دەبینـرێت، لە خۆشـی و ناخۆشـی و هەمـوو هەڵسـوکەوت و وەسـتان و جوڵەیـان، لە جـوڵەی مامـی و شـەپۆلدانی گیـای قـوڵایی دەریاکـان، یـاخود شـەپۆلدانی گژوگیـای سـەرزەمین کاتێـك شـەماڵ لێـی هەڵـدەکات، لە ئێسـکە شـکاوەکان کاتێـك چاکـدەبنەوە، لەو برینـانەی یەکـدەگرنەوە دوای ئەوەی گۆشـت و پێسـتەکانیان دەمـی کـردووەتەوە، لە سـووڕی خوێنـدا، و ئەو دڵە شـکاوانەی شـادییان بـۆ دەگەڕێـتەوە، لە کوتـانی تـۆوی ڕووەکەکـان، لەو هەنگـانەی شـیلەی گـوڵان دەمـژن، لەمـاچکردنی پەپـولان بـۆ لێـوی گـوڵان، لە گواسـتنەوەیەوە بـۆ هەڵاڵەیەکـی تـر.. لەگواسـتنەوەی هەڵاڵەکـان بـۆ یەکـدی، پاشـان کوتانیـان و زۆربوونیـان و ڕاکێشـانی دووانەکـان بـۆ لای یەکـدی.. لەهەمـوو شـتێکدا جێدەسـتی قەشـەنگیـی و ڕەونەق و نەخشانی پەروەردگار بەدیار دەکەوێت.

ئەو تەبـایی و گونجانـانەی لە نێـوان هەر بوونەوەرێکـدا دەیبینـین، تەبـایی نێـوان ئەنـدامەکان، تەبـایی نێـوان ڕەنگەکـان و ئەنـدامەکان، وایـانکردووە هەمـوو شـتێك لەشوێنی خۆیاندا بن، هەموو ئەمانە داهێنانن و ئاماژەی داهێنەر دەکەن.

* الَّـذِي أَحْسَـنَ كُـلَّ شَـيْءٍ خَلَقَـهُ. السجدة/٧* واتە: ئـەو خوایـە زاتێکـە هـەموو شـتێکی بەچاکی و ڕێکوپێکی بەدیهێناوە.

* بَـدِيعُ السَّـمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ. البقـرة/١١٧* واتە: بەدیهێنـەری ئاسـمانەکان و زەویـە بەجوانترین شێوە.

* ذَٰلِكُـمُ اللَّـهُ رَبُّكُـمْ لَـهُ الْمُلْـكُ. فـاطر/١٣* واتە: ئـا ئـەو خوایـە پەروەردگارتانـە خـاوەنی هەموو موڵك و بەدیهاتووەکانە.

ئەم قەشـەنگی و داهێنـانە لە پێنـاوی تـۆدان ئەی مـرۆڤ * أَلَـمْ تَـرَوْا أَنَّ اللَّـهَ سَـخَّرَ لَكُـم مَّـا فِي السَّـمَاوَاتِ وَمَـا فِي الْأَرْضِ وَأَسْـبَغَ عَلَـيْكُمْ نِعَمَـهُ ظَـاهِرَةً وَبَاطِنَـةً. لقمـان/٢٠* واتە: ئایـا سـەرنجتان نـەداوە کـە بـەڕاسـتی هـەرچی لـە ئاسـمانەکان و زەویـدا هـەیـە هـەر هـەمووی خـوا بـۆ خزمـەتی ئێـوەی دروسـت کـردووە و ملکـەچی کـردووە، هـەروەها بەفراوانی نازو نیعمەتی ئاشکراو پەنهانی بەسەردا ڕژاندون.

* وَإِن تَعُـدُّوا نِعْمَـتَ اللَّـهِ لَا تُحْصُـوهَا . ابـراهيم/٣٤* واته: گـەر نـازو نيعمـەت و بەخششەكانى خوا ئاماژە بكەن، ناتوانن بيانژمێرن.

ئەمـانە لە پێنـاوى تـۆدان تـاكو پەروەردگـار بە هەمـوو ناوەكـانى بناسـين، سوپاسـى گەورەيـى و بەخشـندەيى بكەيـن و بەخۆشەويسـتى و عيشـقەوە بيپەرسـتين، بـۆيە هەسـت و داهێنـان و حەزى جـوانى تێـدا خولقانـدوين، ئەمـانە لەوپەرى داهێنـان و قەشەنگيدان گەر مرۆڤ ژيرى بەكاربێنێت و تێبگات.

مـرۆڤ هێـزى بيـرو چوواندن(التصـور) و زيرەكـى هەسـتەكى پێبەخشـراوە، بـۆيە لەزەت لە جـوانى دەبينێـت، ومەلـى خەيـاڵى لەسـەرەتاوە تـا كۆتـايى دەگێڕێـت، لە خێرايـى بروسـكەيەكدا هەزاران تـابلۆى بـوون يـاد دەكـاتەوە، بە خەيـاڵى پەردەى زەوى و ئاسـمانەكان دەبڕێـت، لەگەڵ ئەو دركەكردنەيـدا واى لێـدەكات لەگەڵ بـوونەوەردا كـارلێكردن بكـات، حەزو ئـارەزوو و ڕق و خۆشەويسـتى دەبێـت، جارانێـك هەوڵـى بنياتنـان و ئـاوەدانكردنەوە دەدات، و جـارانێكيش ڕووخانـدن، بـۆيە ژيـان وەك هونەرێـك دەبينێـت و مانـاش وەك ئامێرێـك، لەهەمـوو ئەمـانەدا قەشـەنگى و داهێنـان هەن، جـا چ جـاى لە نـاوەڕۆك يـاخود لە ڕووكەشـى مرۆڤـدا بێـت يـان لە دەوروبەريـدا، ڕەنـگە وێنەكێشـێك وێنەيەكـى جـوان بكێشـێت و داهێنـان بەديهێنێـت، وێنەيەكـى ناشـيرينيش بكێشـێت هەر داهێنـان بكـات، لەهەردوو حاڵەتەكەشـدا داهێنـان هەر داهێنـانەو بەكـارێكى بـاش هەسـتاوە، لە گەردوونـدا جـوان و جوانتـر هەيە، ناشـرين و ناشـرينتر هەيە، بەڵام لەهەمـوو ئەمانەشـدا داهێنـان هەيە، بەڵكـو داهێنـان زيـاد لەمـانە ديـاردەكەون، تەنـانەت جـوانى بەهـۆى ناشـرينيەوە دەردەكەوێـت و جـوانتريش بە هـۆى جـوانەوە، زيـاتر چەنـدێتى وێنەكـان ئامـاژە ئەدەن، هەردەم لە نوێبوونەوەدا ئەمێننەوە، زياتر گەواهى لەسەر توانای داهێنان ئەدەن.

جـا ئەى مرۆڤى هوشـيار هەرگيـز توشـى ئەوە نەبيـت قەشـەنگى و داهێنـان ببينيـت و داهێنـەرەكەى نەناسـيت، يـا هەسـت بە باشـە بكەيـت و چاكسـاز لەيـاد بكەيـت، يـان شـەيداى جـوانى بيـت و دڵـت پـڕ نەبێـت لە خۆشەويسـتى بـۆ بەديهێنـەرى جـوانى، تـۆش لەگەڵ ئەم شاعيرەدا بڵێ:

عذابـــــه فيك عـذب وبعـــــده فيك قـرب
وانـــــت عندي كروحي بل أنـــــت منها أحب
حسبي من الحـــب اني لما تحـــــب احـــب

مانای:

سزاکەی لە تۆدا زولاڵـــــە دووریشـــــی لە تۆ نێزیـکـــی
تۆ لای من هەروەکو گیانمـی بەڵکو تۆ خۆشـــــەویســـــتری
هێندە خۆشەویستیم بەســـە ئەوی تۆ پێت خۆش بێ منـــیش

***

دیاردەی حەوتەم
دیاردەی کارلەجێیی

* قُـلِ انظُـرُوا مَـاذَا فِـي السَّـمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ۚ وَمَـا تُغْنـي الْآيَـاتُ وَالنُّـذُرُ عَـن قَـوْمٍ لَّا يُؤْمِنُـونَ. يـونس/١٠١*واتە: بـڵێ: تەماشـا بکـەن و سـەرنج بـدەن: خـوا چـی دروسـت کـردووە لـە ئاسـمانەکان و زەویـدا، کـەچی بـەڵگـە و نیشـانەو ئاگادارییـەکان سـوودیان نیە بۆ ئەو کەسانەی کە باوەڕ ناهێنن.

* أَوَلَـمْ يَنظُـرُوا فِي مَلَكُـوتِ السَّـمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَـا خَلَـقَ اللَّـهُ مِـن شَـيْءٍ وَأَنْ عَسَـىٰ أَن يَكُـونَ قَـدِ اقْتَـرَبَ أَجَلُهُـمْ فَبِـأَيِّ حَـدِيثٍ بَعْـدَهُ يُؤْمِنُـونَ. الاعـراف/١٨٥* واتە: ئایـا بـۆ سـەرنجیان نـەداوە لـەو هـەموو دەسـەڵاتـە گـەورەیـەی خـوا لـە ئاسـمانەکان و زەویـداو ئـەو هـەموو شـتانەی کـە خـوا بـەدی هێنـاون؟ خـۆ بـەڕاسـتی نزیـك بۆتـەوە ئاکامیـان، جـا بە چ گوفتارێکی تر لە دوای قورئان باوەڕ دەهێنن؟

* وَكَـأَيِّن مِّـنْ آيَـةٍ فِـي السَّـمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يَمُـرُّونَ عَلَيْهَـا وَهُـمْ عَنْهَـا مُعْرِضُـونَ. يوسـف/١٠٥* واتە: چەنـدەها بـەڵگـەو نیشـانە لـە ئاسـمانەکان و زەویـدا هـەن کـەچی زۆربەی خەڵکی بەلایدا تێدەپەڕن و تێنافکرن و پشتی تێدەکەن.

* وَلَقَـدْ ذَرَأْنَـا لِجَهَـنَّمَ كَثِيـرًا مِّـنَ الْجِـنِّ وَالْإِنـسِ لَهُـمْ قُلُـوبٌ لَّا يَفْقَهُـونَ بِهَـا وَلَهُـمْ أَعْـيُنٌ لَّا يُبْصِـرُونَ بِهَـا وَلَهُـمْ آذَانٌ لَّا يَسْـمَعُونَ بِهَـا ۚ أُولَـٰئِكَ كَالْأَنْعَـامِ بَـلْ هُـمْ أَضَـلُّ ۚ أُولَـٰئِكَ هُـمُ الْغَـافِلُونَ. الاعـراف/١٧٩* واتە: سـوێند بـە خـوا بێگومـان ئێمـە زۆرلـە پـەری و ئادەمیزادمـان بـۆ دۆزەخ دروسـت کـردوە، ئەوانـە دڵیـان هـەیـە و کـەچی حـەق پـێ تێناگـەن، چاویشـیان هـەیـە کـەچی حـەق پـێ نـابینن، گوێیـان هـەیـە کـەچی حـەق پـێ نابیسـتن، ئـا ئەوانـە وەکـو ئـاژەڵ وان بـەڵکـو ئەوانـە وێـڵ تریشـن، ئـا ئەوانـە هـەر غافـڵ و بێ ئاگان لە حەق.

خـــوای گەورە ئەوەی لە موســـڵمان دەوێـــت لە هەمـــوو شـــتێکدا ئـــایەت و نیشـــانە ببینێـــت، تـــا زیـــاتر بـــاوەڕی نیشـــان بـــدات، هەســـتکردن بەمەش: بەکـــارێکی باشـــمان بـــۆ دادەنرێـــت، جـــاگەر موســـڵمان نەگـــاتە ئەو ئاســـتە بەرزە ئەوا پێویســـتی بە هوشـــیاریەکی زیاترو بیرکردنەوەیەکی زیاتر و یادکردنەوەیەکی زیاترە.

دەســـتی پەروەردگـــار کە بەدیهیـــنەرە، خـــۆی لە بەدیهاتووەکانیـــدا دەرخســـتووە، هەروەهـــا ویســـتی پەروەردگـــار تایبەتمەنـــدی کـــردووە خـــۆی لەدروســـتکراوە جـــوان و قەشەنگەکانیا دەرخات، حیکمەتەکانی پەروەردگار ئاشکران و نەشاردراونەتەوە.

دڵێکـــیش شـــوێنەواری پەروەردگـــار لە هەمـــوو شـــتێکدا نەبینێـــتەوە ئەوا دڵێکـــی کـــوێرە: * فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ وَلَٰكِن تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ. الحج/٤٦*واتە: جـــا وەنەبێت چاوان کوێر بووبێت، بەڵکو ئەو دڵانە کوێر دەبن کە وان لە سینەکاندا.

ڕەنـــگە جێـــی بەزەیـــی ومیهـــریش بێـــت. * فَلَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَّفْسَكَ عَلَىٰ آثَارِهِمْ إِن لَّمْ يُؤْمِنُوا بِهَٰذَا الْحَدِيثِ أَسَفًا الكهف/٦*واتە: جـــا تـــۆ لەوانـــەیـــە لـــە خـــەم و پـــەژارەدا لـــە ســـەرەنجامی ڕەشـــی ئەوانـــەی کـــە بـــاوەڕ بـــەم قورئـــان و فـــەرموودەیـــە نـــاهێنن خـــۆت لەناوبەریت و لە داخ و خەفەتدا بمریت.

خـــوای گەورە فرمـــانی پێکـــردوین لە نیشـــانەو ئایەتەکـــانی لە گەردوونـــدا بکـــۆڵینەوە، گەردوونـــیش بـــۆ خـــۆی جێـــی ســـەرنجە. جـــا لەم بـــارەیەوە بـــڕواداران و بێبـــاوەڕان وەك یەك لێیـــان کۆڵیـــوەتەوە، کەم تازۆرێـــك هـــیچ جیـــاوازیەك نـــیە لە نێـــوان زانســـتی ئەم دوو لایەنەدا، بەڵام جیـــاوازی نێـــوان ڕادەی بەکارهێنـــانی ژیـــری و یاســـاکانیەتی بـــۆ گەشـــتن بەودیـــوی سروشـــت، یـــان بە مەیـــن و وەســـتان لە تێڕوانینـــدا تەنیـــا بـــۆ بەرهەســـتەکان و بەکارنەهێنـــانی ژیریـــی و پابەســـتبوون بە تەنـــی خـــاکەوە (بەواتـــای مانەوە تەنیا لەبەرهەستەکاندا).

بـــۆیە قورئـــان زۆر باســـی ئەوەی کـــردووە: لەگەردوونـــدا نیشـــانەو ئـــایەت و بەڵـــگە هەن بـــۆ کۆمەڵێـــك تێـــبگەن و بیـــر بـــکەنەوە، هەروەهـــا زۆر باســـی ئەوەشـــی کـــردووە کە لەمەدا نیشـــانە هەیە بـــۆ کۆمەڵێـــك ژیـــر بـــن * إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ .النحل/١٢*واتە: بـــە ڕاســـتی لـــەو انـــەدا بـــەڵگـــەو نیشـــانەی زۆر هـــەن بـــۆ کەســـانێك کـــە عەقڵ و ژیریان بخەنەکار.

ئەمەش بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کە حوکمی یاساکانی ژیریی مەرجێکە بۆ ناساندنی ئایەتەکانی پەروەردگار.

بەم پێیەش هەر دیاردەیەك لە گەردوونـدا لێی دەدوێین ئاڵێین ئێمە بە تەنیا پەی پێدەبەین وەدیزانین، بەڵکو ئێمەو بێباوەران لەم زانینەدا هاوبەشین، بەڵام جیاوازیمان ئەوەیە ئێمە شیتەڵی بونی ئەو دیاردانە بە پەیوەستیەکی ژیریی دەکەین کە دەبێت لەگەڵیدا بێت، بەڵام ئەوان بێبەڵگە ڕەفزی ئەم شیتەڵە ژیریە دەکەن، وەك ئەو دوو ئەندازیارەی لەبەردەم بینایەکی زۆر قەشەنگدا ڕاوەستاون و بە یەکسانی دەزانن بیناکە لە چی پێکهاتووە، و بە شێوەو جۆری ڕێکخستن و چۆنیەتی داڕشتنی ئاشنان، بەڵام یەکێکیان سورە لەسەر ئەوەی بوونی ئەو بینایە بێ بوونی هیچ شارەزایی و زانست و ویست و توانـاو هێزو داهێنان و حیکمەتێك دروستبووە، چ کەسێك بەم شتانە هەڵنەستاوە، بەڵام ئەویتریان ژیریی بڕیاری لەسەر ئەوە پێدەدات کە ئەندازیارێکی زانـاو دانـاپەروەر بەکاری ئەنجامدانی ئەم بینایە هەستاوە، ئەم کێشەیە بەوپەڕی سادەیی ئەوە دەگەیەنێت کاتێك کەسی یەکەم بە شێوەی ژیریی لەو حوکمەی دەریکردبوو وتوێژ دەکات، دەڵێت من لە ڕۆژانی داهاتوودا دەریدەخەم کە چۆن ئەم بینایە بۆ خۆی دروستبووە، لەگەڵ ئەمەشدا ژیریی بە هۆی زرنگیەوە زیاتر بە هاتنی ڕۆژگار زانیاری بەرفرەترمان پێدەدات لەمەڕ کاری بیناکە، کە زیاتر و وردتر خاوەنەکەیمان پێدەناسێنێت، هەرگیز حوکمی زرنگی وەلا ناخرێت.

گەردوونیش هەر بە هەمان شێوەیە، چەندێك زیاتر وەدەرکەوێت ئەوا زیاتر دەبێتە بەڵگە لەسەر (الله)ی بەدیهێنەر، دیاردەی حیکمەت و کارلەجێیش کە ئێستا باسی دەکەین باشترین گەواهیدەرە بۆ ئەمەی دەیڵێین، مرۆڤی ئاسایی لە گەردوونـدا دەبینێت چ حیکمەتێك هەیە، ئێدی بەو حیکمەتە پەروەردگاری حەکیم و دانا و کارلەجێ دەناسێت، چەندێکیش زانیاری فراوان بێت زیاتر زانیاری بەو حیکمەتە بەرفراوانتر دەبێت، هەمیشە زانستیش دەرخەری حیکمەت بووە.

گەورەترین ناهەمواری کە توشی بڕواداران بووە لەم ڕۆژە ناهەموارەدا ئەوەیە کە بێباوەڕان بانگەوازی زانست دەکەن کاتێك بێباوەڕیی خۆیان دەردەخەن، کەچی

بـڕواداران نـازانن؛ ئەوەی بـووەتە پاڵپشـتیان لەم گـوتەیەدا ئەوەیە زۆربەی بـڕواداران لە ڕۆژگـاری ئەمـڕۆدا کەمتـر زانسـتیان بە ڕووکەشـی ژیـانی دنیـا هەیە وەك لەکەسـانی تـر، بەڵام وا ئەو سـەردەمەش لەسـەرهەڵداندایە کە بـڕواداریش زیـاتر زانسـتی بەرفراوانتـر ببێـت بە ڕووکەشـەکانی ژیـانی دنیـا و وا خەریـکە ئەوە دەسـەلێت کە بوونی زانستی زیاتر ئەبێتە هۆی وەدەستخستنی بڕوای زیاتر.

***

لەمەڕ حـیکمەتەوە گوتویـانە: دانـانی شـتەکانە لە شـوێنی خۆیانـدا، سـەبارەت گەردوونـیش ئەوا بە شـێوەیەکی ڕەهـا ئەوە دەگەیەنێـت کە ڕێـی تێناچێـت هـیچ شـتێك جـگە لەم شـوێنانەی ئێسـتایان کە هەن گەر دابنـرێن باشـتر بـن. ئەمەش واقیعـی گەردوونە، هەمـوو شـتێك تێیـدا بە پێـی مەبەسـتە لە حـیکمەت و دانـا پەروەریـی، بـۆیە هەرگیـز ژیرپـی ناتوانێـت لەمەی ئێسـتا بەدەر بۆچـونێکی پتەوتـری لا دروسـت بێـت، بە پێـی لێکـۆڵینەوە لە هەمـوو شـتەکان بە هەنـدەکی و هەمەکـیەوە... ڕاسـتیەکی ڕاشـکاو دروسـتدەبێت و بەزمـانی حـاڵ دەڵێـت: ئەوەی مـن ئێسـتا لەسـەریم کرۆکـی حیکمەتە، ئەمەش چەند نموونەیەکن لەوبارەوە:

١- گەر مـردن نەبـووایە چـی ڕوویـدەدا؟ گوتویـانە گەر دوو مـێش زاوزێ بـکەن و نەمـرن، ئەوا پـاش ٥ سـاڵ بە بەرزیـی ٥ سـم چینێـك لە مـێش دەوری گـۆی زەوی دەدات، ئەمە تەنیـا سـەبارەت یەك ڕەگەز لە زینـدەوەرەکان، ئەی داخـۆ چـی ڕوویـدەدا گەر لە نـاو سـەرجەم بوونەوەرانـدا مـردن نەبـووایە؟ ئـا لێـرەوە حیکمەتـی نەخۆشـی دەزانـین، هەروەهـا حیکمەتـی بـوونی هۆکـاری نەخۆشـیەکانیش دەزانـین وەك میکـرۆب و ڤـایرۆس و هتـد.. هەروا ڕەنـگە یەکێکـی تـر بڵێـت گەر ئـادەمیزاد بـێ هۆکـاری نەخۆشـی بمـردایە باشـتر نەبـوو؟ یـان تەنیـا نەخۆشـیەك ببـوایە و هەر کاتێـك توشـی بـووایە یەکسـەر بمـردایە؟ لای ئەو جۆرەکەسـانە حیکمەتـی بـوونی هیـوا لە ئـارادا نـیە، هەروەهـا حیکمەتـی ئاگـادارکردنەوەو حیکمەتـی بینـایی و حیکمەتـی پەنـد وەرگرتن بەم واقیعە.

٢- تەنیـا ئەو پاشـەڕۆکەی لە مـرۆڤەوە دەردەچێـت گەر بـوونی بەکتریـاو چەنـد هۆکـارێکی تـر نەبـووایە کە دەبێـتە هـۆی گـۆڕین و لەنـاوبردنی ئەو پاشـەڕۆکە، ئەوا

دنیای پڕ دەکرد، ئا لێرەوە هەست بە حیکمەتی بوونی هەندێك زینندەوەران دەکەین کە مرۆڤ لای وایە بوونیان هیچ سوودێکی ئەوتۆیان نیە، بۆیە وا هزر دەکات بوونیان بێ حیکمەت و بێ مەبەست بێت، ئەگەر لە هەندێك بوونەوەردا هیچ حیکمەتێك نەبێت تەنیا جوانیەکەی نەبێت ئەوە بەس بوو، و لەهەندێکی تردا تەنیا ئەو حیکمەتەی تیا بێت کە ترسێنەرە ئەوە بەس بوو. بوونی ترس لەگەورەترین حیکمەتەکانە، چونکە مرۆڤ خۆپاراستن و ئاگاداری فێر دەبێت، بەم جۆرەش تواناکانی پەرە پێدەدات، ئەگەر لە هەندێك بوونەوەردا تەنیا نیشاندان بێت بە جێپێشتنی شوێنەکەی لەگەڵ شوێنی پێش خۆی و پاش خۆی، ئەوا گونجان و تەبایيت نیشاندەدات، ئەمە بە تەنیا حیکمەتە، لەهەندێك بەدیهاتووی تردا تەنیا ئەوە هەبێت کە کشگێڕ(معجزة)ی بەدیهاتوانی خوداو توانای کردگارت بۆ دەرکەوێت ئەمە بەسە وەك حیکمەتێك.

٣- هەندێك خەڵك هەن دەڵێن: تەنانەت شەڕیش بێ حیکمەت نیە! هەروەها ئازاریش! ئایا دادپەروەری لە ستەم باشتر نیە؟ مەهرەبانی لە دڵڕەقی باشتر نیە؟ سەرپەرشتیاری لە هەتیوخستن باشتر نیە؟باوەڕ لە بێباوەڕی چاکتر نیە؟ هەستان بە ئەرکی سەرشان لە پشتگوێخستنی باشتر نیە؟ کەواتە دەبێت حیکمەت چی بێت لە بوونی ئەم ناتەبایی و کەموکورتیانەو بەرانبەرەکەیاندا؟

تەنانەت دەگاتە ئەو بارەی هەندێك کەس پرسن بۆچی خوای گەورە شەڕوخراپەی خولقاندووە؟ هەتا دەڵێن بوونی شەڕ بەڵگەیە لەسەر نەبوونی خودا، چونکە خوا دەبێت خێرەومەند بێت و تەنیا خێریشی لێبڕژێت. ئێمەش دەڵێین پێویستە حەزمان لە زانینی حیکمەت بێت لە هەموو شتێکدا، یان پرسین تا شارەزا بین، یاخود هەوڵی زانین بدەین، شتێکی ڕوون و ئاشکرایە لەگەڵ تێبینیکردنی ئەوەی کەموکورتی لە زانینی حیکمەتدا نەبوونی حیکمەت ناگەیەنێت، بەڵام گەر بگوترێت خوایە بۆ واتکرد؟ ئەمە شتێکی پەسەندو گونجاو نیە، تەنیا کەسانی بێئاگاو نەزان بە گەورەیی خودا ئەم جۆرە پرسیارانە دەکەن، کە بێئاگان لە زانستی خوداو کەمتوانایی و سنووردراوی مرۆڤ لە بەرانبەر بێسنووریی و کەمال و تەواویەتی (الله)ی پەروەردگار. زانایەکیش گەر لە ڕوانگەی زانستەوە بە کارێك

هەستێت کەسانی نەزان پێی نالێن بۆ واتکرد؟ هەروەك خوای گەورە سەبارەت مرۆڤ دەفەرمێ * وَمَا أُوتِيتُم مِّنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا .الاسراء/٨٥*واتە: هیچتان پێنەبەخشراوە لە عیلم و زانست تەنها شتێکی کەم نەبێت.

کەواتە * لَا يُسْأَلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْأَلُونَ. الانبیاء/٢٣*واتە: پرسیار ناکرێت لەوەی کە خوا دەیکات، لە کاتێکدا ئەوان پرسیاریان لێ دەکرێت و موحاسەبە دەکرێن.

بەڵام سەبارەت ئەوەی بگوترێت بوونی شەڕ بەڵگەیە لەسەر نەبوونی هیچ خوایەك! ئەمە ئەوپەڕی نەفامییە، ئەوپەڕی گومڕاییە، ئەوپەری نائاگاییە بە یاساکانی گەردوون، چونکە هەبوونی خودا بەڵگەکانی لەسەر بنیاتنراوە، بەجۆرێك دەبێتە شتێکی ئاشکراو بێ بەڵگە لای هەموو ئەو مرۆڤانەی بەهرەکان و هۆشیان لەکار نەکەوتبێت.

کەواتە لە بازنەی وەڵامدانەوەی حیکمەتدا وەڵامی پرسیارەکانی ڕابردوو دەدەینەوە: زینا کردن خراپەیە، ئەی ئایا بەدیهێنانی ئامێرەکانیشی هەر خراپەیە؟ خوای گەورە بۆ نێرو مێ ئامێری زاوزێی دروستکردووە، هەروەها لای پیاوان و ئافرەتان ئارەزووی خولقاندووە، حیکمەتیش ئاشکرایە بۆچی خودا خولقاندویەتی، بەڵام ئادەمیزاد بۆ خۆی بەکارهێنانی ئەم ئامێرانەی گواستووەتەوە لە بارە گونجاوەکەیەوە کە لە پێناوی مانەوەی ڕەگەزدا خولقاوە بۆ باری شپرزی زایەند، کەواتە شەڕ لە دروستکردنی ئەندامەکاندا نیە، بەڵام شەڕ لەوانەدایە مرۆڤ پێیان هەڵدەستێت وسنوورەکان دەبەزێنیت، کە شتەکانی لە پێناودا بەدیهێنراوە.

هەوەها خواردنەوەی مەی شەڕو خراپەیە، ئەی ئایا ترێ بۆ خراپە بەهێنراوە؟ ترێ خۆی لە خۆیدا شتێکی بەسوودو نایابە، حیکمەتیش لە دروستکردنی ئاشکرایە، جا تەنیا مرۆڤە ترێکەی گۆڕیوە لە حاڵەتە گونجاوە باشەکەیەوە بۆ حاڵەتی پیسی خراپ، هەروەها بەکارهێنانی ئاسن لە کارێکی کوشتندا شتێکی خراپ و ڕێپێنەدراوە،ئەی ئایا ئاسن بۆ خراپە بەدیهێنراوە؟ لە دروستکردنی ئاسندا چەندان حیکمەتی بێشومار هەن، بەڵام بەکارهێنانی هەڵەی مرۆڤ بۆی ئەوە خراپەکەیە.

هەروا حەسودی بردن کە خۆی لەخۆیدا ئاواتخواستنە بە نەمانی نیعمەت و بەخششەکانی کەسی حەسودپێبراو، ئەمەش شەڕوخراپەکاریە، ئەی ئایا بەهرەی

کێبەرکێی نێوان مرۆڤەکان شەڕو خراپەیە؟ لە ڕاستیدا حەزو هێزی پێشبڕکێ لەلایەن مرۆڤەوە لە گەورەترین هۆکارەکانە دەبێتە هۆی گەشەسەندنی ئاوەدانی و چاکسازی مرۆڤ، بەڵام مرۆڤ خۆی ئەم توانستەی هەڵگێڕاوەتەوەو بەباری شەڕدا خستوویەتیەوە، کەواتە شەڕەکە لە دەروونی مرۆڤدایە نەك لە بوونی بەهرەکەدا. خۆبەزلزانینیش پێشێلکردن و بچوکردنەوەی خەڵکە و ناهەق نواندنە، ئەمەش بە شەڕ دادەنرێت، ئەی ئایا هەوڵدان و داواکردنی کەمال و بەرزبوونەوەی ڕێبێدراو، شەڕە؟ خوای گەورە لە مرۆڤدا ئامادەگی خولقاندووە تا پلە بڵندی بخوازێت و کەمال و تەواوێتی داوا بکات، بەڵام مرۆڤ بۆخۆی ئەم ئامادەگیەی هەڵگێڕاوەتەوەو کردوویەتی بە خۆبەزلزانین، ئێدی بەشەڕ کەوتۆتەوە.

کەواتە مرۆڤ- بەگۆڕین و دەسکاریکردنی هێنانەدی حیکمەتی خوایی لە شتەکاندا- خێر دەگۆڕێت بۆ شەڕو چاکسازی دەکاتە خراپەکاری.

لێرەدا پرسیارێك دروست دەبێت: ئەی حیکمەت چیە لەوەی ئەم ئامادەگیە زۆرە بۆ مرۆڤ بەدیهاتووە بۆ خێرو شەڕ؟ وەڵامی ئەمەش بەم جۆرەیە:

أ- تا مرۆڤ سەرجەم هێزو تاقەتەکانی بەکاربخات و هیچیان نەپوکێنێتەوە؛ وزەکانی ژیریی و تواناو گیان و هزرو لەش، بەمجۆرە کەمالات و تەواوێتی مرۆڤ بەدیاردەکەوێت، بەمەرجێك بەکارهێنانی سەرجەم وزەکان بە ڕێگە ڕاستەکەی خۆیان بێت لە دۆزینەوەی هاوتایی نێوان سەرجەم وزەکاندا، بەمجۆرەش فەزڵ و چاکەو بەخشینی پەروەردگار لەسەر مرۆڤ وەدیار دەکەوێت، یاخود لەکارخستنی هەندێك لە وزەکان و بەکارخستنی هەندێکیان لە جێگەی تردا، نەك بەپێی حیکمەتی بەدیهێنانیان، ئەوا گەندەڵی لادان لە سوننەتەکانی پەروەردگارو بەدەرکەوتنی شوێنەوارە خراپەکانی ئاشکرا دەبن و ئالێرەوە مرۆڤ دەگەڕێتەوە بۆ ڕاستە ڕێگا.

ب- بەم پێیە مرۆڤ پەروەردگار بەوپەڕی تەواوی دەناسێت: چونکە مرۆڤ نازانێت خودا لێی خۆش بووە گەر هەڵە نەکات و داوای لێخۆشبوون نەکات، ناشزانێت کە خودا پەشیمانی(توبة) وەردەگرێت، کاتێك نەبێت مرۆڤ دوای تاوانکردن پەشیمان بێتەوەو دڵنیا بێت لەوەی خودا لێی وەردەگرێت، هەروەها هێزو توانای

ڕەهـای پەروەردگـار دەرناکەوێـت لەسـەر بەدیهێنـانی هەمـوو خێـرو شـەرو ڕێپیشـاندان و گـومڕاییەك، کاتێـك نەبێـت کە خـێرو شـەڕو ڕێپیشـاندان و گـومڕایی بوونیـان هەبێـت، کەواتە تەواویەتـی خـودا ناناسـرێت گەر مـرۆڤ بەوجـۆرە نەبێـت کە هەیە، بـۆیە حیکمەتـی دروسـتکردنی خـودا بـۆ پەری و مـرۆڤ بەمەبەسـتی ناسـاندنی خۆیەتی:

* وَمَـا خَلَقْـتُ الْجِـنَّ وَالْإِنـسَ إِلَّا لِيَعْبُـدُونِ. الـذاريات/٥٦*واتە: بێگومـان مـن پـەری و ئادەمیـزاد م دروسـت نەکردووەتـەنها بـۆ ئەوەنـەبێت کـەمن بپەرسـتن و فەرمانبـەردارم بن.

مـرۆڤ نازانێـت خـوای گەورە وەڵامـدەری پاڕانەوەکـانە تـا حـاڵەتی پەرێشـانی نەبینێـت و نەپـارێتەوەو خواگیـانیش وەڵامـی بـداتەوە، هەرەوهـا نازانرێـت پەروەردگـار ڕزقـوڕۆزیی بەخشـە کاتێـك نەبێـت ڕزقـوڕۆزیی ببینێـت بگـاتە هەمـوو دروسـتکراوێك، ئـالێرەوە نهێنـی زۆر بـاس وهەواڵمـان بـۆ دەردەکەوێـت کە لە پێغەمـبەری خـواوە (ﷺ) بیستومانە.

ج- ئەوانەی داواکـارن ئەم جیهانەمـان یەك پـارچە خێروچـاکە بێـت، ئەوا بەهەڵەدا چـوون چـونکە حـیکمەت لە بـوونی گەردوون و مـرۆڤ و ژیـانی یەکەمـین بـرێتیە لە تـاقیکردنەوە، تـاقیکردنەوەش نـایەتەدی بە بـوونی خێروشـەڕ نەبێـت، مـرۆڤیش کاتێـك لەم تـاقیکردنەوەیەدا سـەرکەوتوو دەبێـت کە بەویسـتی خـۆی هەوڵبـدات بـۆ ڕزگـاربوون لە شـەڕو ڕووکـردنە خێروچـاکە * وَنَبْلُـوكُم بِالشَّـرِّ وَالْخَيْـرِ فِتْنَـةً وَإِلَيْنَـا تُرْجَعُـونَ. الانبيـاء/٣٥* واتە: ئێمـە ئێـوە تـاقی دەکـەینـەوە بەشـەڕو ناخۆشـی و بـەڵاو بەخێرو خۆشی و دارایی و توانایی، سەرەنجام هەر بۆ لای ئێمە دەهێنرێنەوە.

* الَّـذِي خَلَـقَ الْمَـوْتَ وَالْحَيَـاةَ لِيَبْلُـوَكُمْ أَيُّكُـمْ أَحْسَـنُ عَمَـلًا. الملـك/٢* واتە: هـەر ئـەو خـۆی مـردن و ژیـانی بـەدیهێناوە، تـا تاقیتـان بکاتـەوە، کێتـان کـردەوەی چـاکترو پەسەندترە.

* وَنَفْـسٍ وَمَـا سَـوَّاهَا فَأَلْهَمَهَـا فُجُورَهَـا وَتَقْوَاهَـا قَـدْ أَفْلَـحَ مَـن زَكَّاهَـا وَقَـدْ خَـابَ مَـن دَسَّـاهَا الشـمس/٧-١٠* واتە: سـوێند بـە دەروون و ئـەو زاتـەی کـە بـە ڕێکـو پێکـی بـەدیهێناوە. جـا توانـای خراپـە و چاکـە و خوانەناسـی و خواناسـی تێـدا دابـین کـردووە.

بەڕاستی ئەو کەسە سەرفرازە کە نەفسی پاکو پوختە کردووە و ئیمان و ترسی خوای تیادا ڕواندووە. بێگومان نائومێد بوو ئەو کەسەی نەفسی خۆی ناپوخت کرد و ئاڵودەی گوناهو تاوان و خراپەی کرد.

* وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَىٰ النازعات/٤٠-٤١* واتە: بەڵام ئەوەی لە پایەو شکۆی پەروەردگاری ترسابێت و حیسابی بۆ کردبێت و جڵەوی نەفسی گرتبێتەوە لە هەموو هەواو هەوەس و ئارەزوویەکی نادروست... بێگومان هەر بەهەشت جێگەی مانەوە و حەوانەوە و گوزەرانیەتی.

جا گەر مرۆڤ سەرکەوتوو بوو لە تاقیکردنەوەی ژیانی دنیادا ئەوا شایستەی ئەوەیە لە جیهانی ڕەهای چاکەدا بژی لە ژیانی دواڕۆژدا * لهم دار السلام عند ربهم. الانعام/١٢٧* واتە: ئەوانە بەهەشتی پڕلە ئاشتی و هێمنیان بۆ ئامادەیە لای پەروەردگاریان.

کەسێکیش لەم تاقیکردنەوەیەدا دەرنەچێت وبکەوێت ئەوە شایستەی چوونە ناو مەنزڵی وێرانی و خراپەی ڕەهایە * جَهَنَّمَ يَصْلَوْنَهَا وَبِئْسَ الْقَرَارُ. ابراهیم/٢٩*واتە: سەرئەنجام دەچنە ناو دۆزەخ، کە جێگەیەکی زۆر ناخۆشە بۆ نیشتەجێ بوون.

*جزاءا وفاقا * النبأ/٢٦. واتا: پاداشت و سزایەکی بەداد بە پێی کردەوەکانیان.

***

٤- جاگەر مرۆڤ ژیریی بە شێوەیەکی زانستیانە بخاتەگەڕ، ئەوا لە بچوکترین گەردی بوونەوە تا گەورەترین بەشەکانی گەردوون، هەمووی بۆ ئەو پڕلە حیکمەت و دانایە، مرۆڤ لەوکاتەدا هیچ شتێك نابینێتەوە لە دنیادا بێبەش بێت لە جوانترین حیکمەت، ئەو نموونانەش کە لە دیاردەکانی ڕێپیشاندان و ویست و داهێنانەدا لێیان دواین، هەموویان دەشێن وەك نموونەی حیکمەت بیانهێنینەوە، لەهەموو دوستکراوەکانی خوادا * الَّذِي أَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ. السجدة/٧*واتە: ئەو خوایە زاتێکە هەموو شتێکی بەچاکی و ڕێکوپێکی بەدیهێناوە.

* صُنْعَ اللَّهِ الَّذِي أَتْقَنَ كُلَّ شَيْءٍ. النمل/٨٨*واتە: دەستکردی ئەوخوایەی کە هەموو شتێکی بەوپەری ڕێکوپێکی دروستکردووە.

ئەمەش چەند نموونەیەکی تری بچوکن دەشێن وەك گەواهیدەری دیاردەی حیکمەت لە چوارچێوە گەورەکەیدا باسی بکەین و بە نموونە بیانهێنینەوە:

أ- گەر هەردوو چاوی مرۆڤ لەبەشی سەرەوەی سەری یان خوارەوەی چەناگەیدا یا لە پاشەوەی بووایە، ئایا ئەوە تۆکمەترو پەسەندتر بوو؟ یان بوونیان لە شوێنی ئێستایاندا؟ ئایا هیچ ئەندامێکی لەشی مرۆڤ جگە لەم شوێنەی ئێستایان لە چ جێیەکی تردا بوونایە پەسەندتر دەبوون؟ هەر مرۆڤێك رێز بۆ ژیری دابنێت ناڵێت بەڵێ دەبوو.

((وەك بچوکترین نموونە بۆ ڕوونکردنەوەی حیکمەتی شوێن لەبەشەکانی لەشی ئادەمیزادا دەستی مرۆڤە، زۆر ئەستەم وگرانە گەر نەڵێین مەحاڵە کە ئامێرێك بدۆزرێتەوە جێی دەستی مرۆڤ بگرێتەوە لە سادەیی و توانا و خێرایی گونجان، بۆ نموونە کاتێك دەتەوێت پەڕتووکێك بخوێنیتەوە بە دەست ئەمدیو و ئەودیوی دەکەیت، پاشان لە شوێنی گونجاودا بۆ خوێندنەوە دایدەنێیت و ڕایدەگریت، ئەم دەستە خۆی جێی خۆی ڕاستدەکاتەوە، کاتێك پەڕەکانی هەڵدەدەیتەوە ئەوا پەنجەت دەخەیتە ژێر کاغەزەکەوە و پاڵەپەستۆی دەخەیتە سەر بە جۆرێك بتوانیت هەڵیگێڕیتەوە، پاشان پاڵەپەستۆکە نامینێت بە هەڵدانەوەی لاپەڕەکە، و هەروەها دەست پێنووس دەگرێت و پێی دەنووسێت، و ئامێریشی پێ بەکاردەهێنێت، مرۆڤ پێی دەخوات، پەنجەرەی پێدەکاتەوە، شتێکی بوێت پێی هەڵدەگرێت، و دەست لە شت دەداتو هەستیان پێدەکات، هەروەها بەکاریاندێنێت بۆ هەستکردن بە جوانی وگواستنەوەی هەستەکان بۆ دڵ، تەنانەت نینۆکەکان پەنجەکان دەپارێزن، چونکە زیاتر بەرکاریگەریی و لێدان دەکەون، بەهۆی نینۆکیشەوە دەتوانرێت پێست بخورێنرێت وشتی وردی پێبگرین، لە کۆتایدا؛ نینۆکەکان تەرازووی تەندروستی مرۆڤن، هەر کارێك مرۆڤ پێی هەستێت گەورەترین یارمەتیدەر جوڵەی پەنجە گەورەیە، ئەگەر نەجوڵاوبوونایە – بۆنموونە وەك هی مەیمون- ئەوا نەیدەتوانی زۆر لەوکارانەی ئێستا پێیان هەڵدەستێت بیکردنایە))[1]

---

(١)الله والعلم الحديث. لا٧٧. العلم يدعو الى الايمان.

ب- لێوی سەرەوەی وشتر قڵیشاو و درزاویە، تا یارمەتی بدات لەسەر خواردنی ڕووەکی دڕکاوی بیابان، پێکانیشی لەگەڵ لمدا گونجاوەو تێیدا ڕۆناچێت، بە پێچەوانەی ئەوەی کە (سم)ی ببوایە یان پێکانی بچوك بوونایە، برژانگە درێژەکانیشی وەك تۆڕ وایەو چاوەکانی لە گەردی لم دەپارێزن، گردۆڵکەکانی سەر پشتیشی بۆ ماوەیەکی درێژ خواردنی تیا هەڵدەگرێت و لەکاتی نەبوونی خۆراکدا سوودیان لێدەبینێت[1]

ج- بەهەڵمبوون و ئاو دەردان لە ڕووەکدا بریتیە لە بەهەڵمبوونی ئاو بەهۆی گەڵاکانیەوە،ئەمەش یارمەتی هەڵمژینی شلەمەنیەکان ئەدات کە بەهۆی ڕەگەوە لە خاك وەربدەگرێت، کرداری بەهەڵم بوون دروست دەبێت بەهۆی ئەو چاڵ و کەلێنانەی سەر گەڵاکان، ئەم کەلێنانەش لە ڕووەکێکەوە بۆ ڕووەکێکی تر جیاوازە، بەپێی جیاوازی ژینگەکەیان. بۆیە کەلێنی ڕووەکە بیابانیەکان کەمترە لە ڕووەکی باخچە، بەجۆرێك هەڵمبوون لەیەکەمدا کەمترە لە چاو دووهەمدا.[2]

د- باڵندە بە پێی قەبارەکەی لە هەموو گیاندارێکی تر سوکترە، لە ئاکامی پشکنینی لاشەییەوە دەرکەوتووە کە ئێسکی باڵندە ناسك و بۆشە، تا یارمەتی بدات لەسەر سوکی لەشی و بەمەش کاری فڕینی بۆ ئاسان بێت.[3]

هـ- لە کیشوەری بەستەڵەکی باشوور جۆرە باڵندەیەك هەیە ناوی (البانجو)ە، مێینەی ئەم باڵندەیە هێلکەکانیان لە زستانێکی تاریکدا دادەنێن- لەکاتێکدا بەفر زەمین و ئاسمان دەتەنێت- لە گیرفانێکی سەهۆڵبەندی لەبەشی سەرەوەی قاچەکانی، بێچووەکان تا بەهێز دەبن و توانای خۆژیاندنیان دەبێت هەرلەو جێیەدا دەمێننەوە.[4]

.....

(١)الله والعلم الحديث. لا٩٢

(٢)الله والعلم الحديث. لا٩٧

(٣)الله والعلم الحديث. لا٨٣

(٤)العلم يدعو الى الايمان.

و- لەهەر لایەکی ماسیدا هێڵێکی درێژکۆڵە هەیە و لە پشکنینی ئەو هێڵانەدا بە ئامێری وردبین دەرکەوتووە ئەمانە ئەندامی زۆر وردی هەستەوەرن بەرێژەیەکی مەزن، کاتێك ماسی لە بەربەستێك یان بەردێك نزیکبێتەوە ئەوا ئەم ئەندامانە هەست بە پاڵەپەستۆی ئاو دەکەن لە ئاکامی بەرکەوتنی بە هەر بەربەستێك، هەرچەندە شەپۆلەکانی ئاویش کەم بن، بەمجۆرە خۆی لە لێدان و بەرکەوتن دەپارێزێ و رێگای دەگۆڕێت.[1]

ز- شەمشەمەکوێرە لەشەودا ئەفرێت، بەجۆرێك هیچ رووناکی نەبێت بەهۆی لاوازی چاوەکانی، لەگەڵ ئەمەشدا خۆی لە هیچ بەربەستێك نادات هەرچەندە بەربەستەکان زۆر بن. دەربشکەوتووە شەمشەمەکوێرە لەکاتی فرینـدا بروسکەو جۆرە دەنگێکی تایبەت دەردەکات و گەر بەر هەر تەنێك بکەوێت ئەوا دەنگەکەی بۆ دەگەڕێتەوەو ئێدی هەستی پێدەکات، بێ ئەوەی ببینێت! ئالەمەدا وەك ڕادار وایە.[2]

ئەم نموونانە وێنەیەکی ساکارمان پێدەدەن لە بوونی حیکمەت لە هەموو شتێکدا، مرۆڤیش هەرچەندە زانستی پتر بێت ئەوەندە درك بە دیاردەی حیکمەت دەکات، وەك لەمەوپێش گوتمان، بەڵام دڵانی داخراو و کوێر، گوێی کەڕ، ژیریی پەککەوتوو دەسەوسان دەمێنن و هیچ وانەو نیشانیەك لەپەروەردگار وەرناگرن * وَكَأَيِّن مِّنْ آيَةٍ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يَمُرُّونَ عَلَيْهَا وَهُمْ عَنْهَا مُعْرِضُونَ. یوسف/١٠٥* واتە: چەندەها بەڵگەو نیشانە لە ئاسمانەکان و زەویدا هەن کەچی زۆربەی خەڵکی بەلایدا تێدەپەڕن و تێنافکرن و پشتی تێدەکەن.

* وَقَالُوا لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ.الملك/١٠* واتە: ئینجا دەڵێن: ئەگەر ئێمە گوێمان بگرتایەو بیرو هۆشمان بەکار بهێنایە نەدەبووینە نیشتەجێی دۆزەخ.

.....

(١)الله ولعلم الحديث لا ٩٠

(٢)الله ولعلم الحديث لا ٩٠.

گەر کەسێك دروستکردنی ڕادار بداتە پاڵ کەسێکی شێتی کەڕی کوێری لاڵ، ئایا گومان ناکەیت لە ژیریی ئەو کەسە؟ بێگومان بە شێتی دادەنێیت!. ئەی ئایا ئەو کەسەی کە دەرکردنی دەنگی شەمشەمەکوێرە لەکاتی فڕیندا بۆ کاری مادەی کەڕو لاڵ وکوێر و مردوو دەگێڕێتەوە لەو کەسە بە شێتتری نازانیت؟

* إِنَّ الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِي آيَاتِنَا لَا يَخْفَوْنَ عَلَيْنَا أَفَمَن يُلْقَىٰ فِي النَّارِ خَيْرٌ أَم مَّن يَأْتِي آمِنًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ ۚ اعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ. فصلت/٤٠* واتە: بەڕاستی ئەوانەی کە سەرسەخت و بێ بڕوان و دژایەتی ئایەت و فەرمانەکانی ئێمە دەکەن و لێی لادەدەن. خۆیان ناشارنەوە لە ئێمە، باشە، ئەوەی فڕێ بدرێتە ناو ئاگری دۆزەخەوە چاکترە یان ئەو کەسەی کە بەدڵنیایی و ئارامی و هێمنیەوە دێت لە ڕۆژی قیامەتدا و بەرەو بەهەشت بەڕێزەوە بەڕێ دەکرێت؟! ئەی بێ باوەڕان هەرچیتان لە دەست دێت بیکەن، چونکە لە دەستی خوا دەرناچن، دڵنیاش بن خوا بینایە بەو کردەوانەی دەیکەن.

***

لەم گەردوونەدا ملیۆنەها شایەت و گەواهیدەر هەن لەسەر دیاردەی حیکمەت، هەر لە گەردو خانەوە تا کۆبوونەوەی گەردەکان و خانەکان، هەروەها لە هەموو جۆرێك لە دروستکراوەکان و لەهەموو بەشێك لە بەشەکانیان، لە کۆبوونەوەی هەموو ئەمانەدا و هەر شایەتێك لەم ملیار حیکمەتانە – گەر مرۆڤ بۆ نەبوون(عدم)ی بیانگێڕێتەوە- ئەوا شێتە، ئەو کەسانە چەند بێ هۆشن؟ ئەوانە ئەو کەسانەن کە بڕوا بە پەروەردگاری کارلەجێ ناکەن، چەند ئەوانە نەزان و کەللەپوچن؟ کاتێك بڕواداران بە خودای بەدیهێنەری حیکمەتەکان بە شێت لەقەڵەم ئەدەن!

* ن ۚ وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ مَا أَنتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِمَجْنُونٍ وَإِنَّ لَكَ لَأَجْرًا غَيْرَ مَمْنُونٍ وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ فَسَتُبْصِرُ وَيُبْصِرُونَ بِأَييِّكُمُ الْمَفْتُونُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَن ضَلَّ عَن سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ فَلَا تُطِعِ الْمُكَذِّبِينَ* واتە: ن، سوێند بە پێنووس و ئەوەی کە دەینوسن. تۆ بەهۆی نازو نیعمەتی پەروەردگارتەوە دووریت لە شێتیەوە. بێگومان پاداشتێکی نەبڕاوە بۆ تۆ ئامادەیە. بەڕاستی تۆ لەسەر ڕەوشت و

خوویــەکی زۆر جــوان و پەســەند و بــێ وێنــە و مــەزنیت. ســەرئەنجام تــۆ دەبینیــت و دەزانیــت و ئــەوانیش دەبیــنن و دەزانــن... شــێتێتی بــە کامتانــەوەیــە. بــەڕاســتی پــەروەردگارت خــۆی دەزانێــت، کێ لــە ڕێبــازی ئــەو لایــداوە و گــومڕا بــووە، کێــیش ڕێبــازی هیدایــەت و ئیمــانی گرتۆتەبــەرو ڕاســتە لەگــەڵ خــوادا. تــۆ هــەرگیز بەقســەی ئــەوانــە مەکە کە باوەڕیان بە تۆ نیەو بەرنامەکەی تۆ بەدرۆ دەزانن.

دیاردەی هەشتەم
دیاردەی بایەخپێدان (العناية)

١- هەموو نیعمەتێك نیعمەتبەخشی لە پشتەوەیە، وەسفکردنی دەرمان بۆ نەخۆش نیعمەتێکەو لە پشتیەوە پزیشك هەیە، دابینکردنی خۆراك بۆ برسی نیعمەتەو لە پشتیەوە خۆراکدەر هەیە، سەرپەرشتیکردنی منداڵ تا گەورە دەبێت بەخششەو لە پشتیەوە دایك و باوك هەن، بوونی ماڵێك بە هەموو پێداویستیەکانی خۆشگوزەرانیەوە نیعمەتەو لە پشتیەوە کەسانێك هەن کاریان تێدا کردووە. بەمجۆرە هەموو پێبەخشراوە دروستکراوەکان بۆ مرۆڤ ڕاستەوخۆ کەسانی بەخشەرو گرنگیپێدەری لە پشتەوەن.

ئەی ئایا ئەو هەموو بەخشینانەی کە لە کاری مرۆڤ نین و بە مرۆڤ خەڵاتکراون، ئایا لە پشتیانەوە دەستێك نیە؟ ئەوپەڕی پوچەڵکردنەوەی کاری ژیریی مرۆڤە گەر بگوترێت نەخێر!

کاتێك ئەم دیاردەیە- دیاردەی بایەخدان و پێدانی نیعمەتە جۆراوجۆرەکانی مرۆڤ – لە گەورەترین دیاردەیە قورئان لێیدواوە، دەرخستنی فەزڵ و بەخشین و میهرەبانی پەروەردگار دەگەیەنێت، بەمجۆرەش کەسانی هۆشمەند سوپاسگوزاریی دەنوێنن بۆ (الله)ی مەزن و دلۆڤان، وەك چۆن ئەمەش دەبێتە بەڵگە لەسەر مرۆڤ لە بێباوەڕیی و ستەم و نکۆڵیکردندا، بۆیە ئەوکەسانە شایستەی هەموو سزایەك دەبن، ئێمەش هەڵوێستەیەك دەکەین لەمەڕ دیاردەی بەخششی پەروەردگار بۆ ئادەمیزاد لە قورئانی پیرۆزدا، هەروەها تەماشاکردنی ئەم بایەخپێدانە وەك بەڵگەیەك بۆ بەدیهێنەری گەورەو بەدەسەڵات.

٢- پەروەردگار دەفەرمێت * وَإِن تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا إِنَّ اللَّهَ لَغَفُورٌ رَّحِيمٌ. النحل/١٨*واتە: خۆ ئەگەر بێن و بتانەوێت نازو نیعمەتەکانی خوا بژمێرن، بۆتان ناژمێردرێت. بەڕاستی خوای پەروەردگار هەر لێخۆش بوو مهرەبانە.

* وَإِن تَعُدُّوا نِعْمَتَ اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا إِنَّ الْإِنسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ. ابراهیم/٣٤*واتە: ئەگەر نازو نیعمەت و بەخششەکانی خوا ئاماژە بکەن، ناتوانن بیانژمێرن بەڕاستی زۆربەی ئینسانەکان زۆر ستەمکارو خوانەناس و سپڵەن.

گەر تێبینی ئەم دوو ئایەتەی ڕابردوو بکەین ئەوا بۆمان دەردەکەوێت کە یەکێکیان بە * ان الله لغفور رحیم * دوایی هاتووە، و ئەویتریشیان مرۆڤ بەجۆرێك وەسف دەکات کە * ان الانسان لظلوم کفار * جا لەم دوو ئایەتەو دووماهیاندا چەند مانایەکمان بۆ ئاشکرا دەبێت:

أ- ئەو نیعمەتە فراوانانەی نایەنە هەژماردن هەرگیز بەکاری ڕێکەوت دانانرێت، بەڵکو لە بەدیهێنانی (الله)ی پەروەردگارن، هەروەها لێخۆشبوون و مهرەبانی ئەو دوو سیفەتەن کە بەفریای مرۆڤی بڕوادار دەکەون، گەر بە شێوەیەکی تەواوو بە تێگەشتنێکی پێویست مرۆڤی بڕوادار خودا نەناسێت یان بە تەواوی بەکاری سوپاسگوزاریی هەڵنەستیت.

ب- نەفامی مرۆڤ کە دەبێتە هۆی بێباوەڕیی و خۆبەزلزانین کە ستەمیان لێ بەڕیا دەبێت، ئەمانە وا لە هۆشی مرۆڤ دەکەن لە ئاست بەخششەکانی پەروەردگار نابینا بێت، بۆیە ناتوانێت بە دڵسۆزیی و یەکلابووەوە نیعمەتەکان بداتە پاڵ پەروەردگار، بەڵکو ئەیانداتە پاڵ شتانی تر * وَإِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَحْدَهُ اشْمَأَزَّتْ قُلُوبُ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ وَإِذَا ذُكِرَ الَّذِينَ مِن دُونِهِ إِذَا هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ. الزمر/٤٥*واتە: کاتێکیش تەنها ناوی خوا برا، ئەوانەی کە باوەڕیان بەقیامەت و ڕۆژی دوایی نیە دڵیان دەگیرێت و بێزاری دایان دەگرێت، کاتێکیش باسی شتی تر بکرێت جگە لە خوا، دەستبەجێ دڵخۆش و کەیف خۆش دەبن و حەزی پێدەکەن.

٣- خوای گەورە ماهییەتی بایەخی خۆی و نیعمەتەکانی بۆ مرۆڤ لە ئایەتەکانی قورئاندا کۆکردووەتەوە، لەوانە:

* هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُم مَّا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا. البقرة/٢٩*واتە: هەر ئەوزاتە هەموو شتێکی لە زەویدا بۆ ئێوە دروست کردووە.

* أَلَمْ تَرَوْا أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُم مَّا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَأَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعَمَهُ ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً. لقمان/٢٠* واتە: ئایا سەرنجتان نەداوە کە بەڕاستی هەرچی لە ئاسمانەکان و زەویدا هەیە هەر هەمووی خوا بۆ خزمەتی ئێوەی دروست کردووە و ملکەچی کردووە، هەروەها بەفراوانی نازو نیعمەتی ئاشکراو پەنهانی بەسەردا ڕژاندون.

* وَسَخَّرَ لَكُم مَّا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مِّنْهُ. الجاثية/١٣* واتە: هەرچی لە ئاسمانەکان و زەویدا هەیە بۆ ئێوەی ڕام هێناوە.

لەم کۆکاریە خێرایەدا چەند شتێکمان بۆ دەردەکەوێت:

أ- یەکەم شێوەی نیعمەتەکانی پەروەردگار لەسەر مرۆڤ: بەدیهێنانی مرۆڤە بەم جۆرەی هەیە، بەهەموو واتا ئاشکراو ناواخندارەکانەوە.

ب- دووەم ڕوو ئەوەیە کە زەوی و ئاسمانەکان و چی لەناویاندایە ڕام و گەردنکەچی مرۆڤن.

ج- ئەم نیعمەتە بەرفراوانانە بۆ مرۆڤ بە هەردوو بەشەکەوە، لە لایەن خوای گەورەو بێ نیازەوەیە. "وأسبغ" و "جميعا منه" نایەنەدی تەنیا بەمجۆرە نەبێت، چونکە گونجانی گەردوون بۆ مرۆڤ و ڕێنێچوونی ڕامبوونی تەنیا بەهۆی ڕامکارەوە دەبێت.

٤- دوای ئەم درێژەپێدانە دێینە سەر باسکردنی هەندێك لە دوو ڕووکاری نیعمەتەکانی کردگار کە بە مرۆڤی بەخشیون و لە قورئاندا هاتوون:

أ- *ولقد كرمنا بني آدم و حملناهم في البر والبحر ورزقناهم من الطيبات و فضلناهم على كثير ممن خلقنا تفضيلا. الاسراء/٧٠* واتە: سوێند بەخوا بەڕاستی ئێمە ڕێزمان لە نەوەی ئادەم گرتووەو بەسەر وشکانی و دەریادا هەڵمان گرتوون و لە ڕزق و ڕۆزی پوخت و چاکی جۆراو جۆر بەهرەوەرمان کردوون بەڕاستی ئێمە ڕێزی زیادەی ئەوانمان داوە بەسەر زۆربەی ئەو بەدیهێنراوانەدا کە دروستمان کردوون.

* الرَّحْمَـٰنُ عَلَّـمَ الْقُـرْآنَ خَلَـقَ الْإِنسَـانَ عَلَّمَـهُ الْبَيَـانَ . الـرحمن/١-٤* واتە: خـوای مەهرەبـان، کانگـای سـۆزو ڕەحمـەت. قورئـانی فێـری ئادەمیـزاد کـردووە. هـەر خـوا ئادەمیزادی دروست کردووە. هەر ئەویش فێری گوفتارو ئاخاوتنی کردووە.

* لَقَـدْ خَلَقْنَـا الْإِنسَـانَ فِي أَحْسَـنِ تَقْـوِيمٍ . التـين/٤* واتە: بـەڕاسـتی ئێمـە ئینسـانمان لە جوانترین شێوە و ڕێکوپێکترین شێوازدا دروست کردووە لە هەموو ڕوویەکەوە.

پێغەمـبەریش (ﷺ) فەرمـویەتی (ان الله خلـق آدم علـی صـورته) مانـای: پەروەردگـار ئـادەمی لەسـەر شـێوەی خـۆی دروسـتکردووە. واتـا لەسـەر سـیفاتی خـۆی (بەڕای هەنـدێك لە زانایـان)، بـۆ نمـوونە پەروەردگـار خـاوەن ویسـتە و مـرۆڤیش ویسـتی هەیە، پەروەردگـار زانسـتی هەیەو مـرۆڤیش سـیفەتی زانسـتی هەیە، پەروەردگـار زیندووەو مـرۆڤیش ئەم سـیفەتەی بە شـێوەیەکی کـاتی تیـایە، پەروەردگـار بیسـەرەو مـرۆڤیش سـیفەتی بیسـتنی هەیە، پەروەردگـار بینـایەو مـرۆڤیش سـیفەتی بینیـنی هەیە، پەروەردگـار قسـەدەکات و مـرۆڤیش سـیفەتی قسـەکردنی هەیە، خـوا نیـان و ئـارامەو مـرۆڤیش سـیفاتی نیـانو ئـارامی هەیە، خـوا مەهرەبـانەو مـرۆڤیش ئەم سـیفەتەی هەیە.... لەگەڵ تێبینیکردنـی ئەوەی هـیچ بەشـێك لەمـانە نـاگەنە ئەوانەی (الله)و هـیچ شـتێکیش وەك بـوون و سـیفەت ونـاو و کردارەکـانی (الله) ی تاکوتەنیـا نیە.

ئەو بەخشـانەی کردگـار لە بەدیهێنـان و ئاکـار کە بە مرۆڤی بەخشـیون (بە ئاشـکراو پەنهانەکانەوە) نەیبەخشیوە بە هیچ لە بەدیهاتووەکانی تر.

* وَأَسْـبَغَ عَلَـيْكُمْ نِعَمَـهُ ظَـاهِرَةً وَبَاطِنَـةً. لقمـان/٢٠*واتە: بـەفراوانی تـازو نیعمـەتی ئاشکراو پەنهانی بەسەردا ڕژاندون.

تەنیـا نیعمەتـی ژیریـی بـۆ مـرۆڤ بەسـە، بەهـۆی بەخشـینەوە مـرۆڤ توانیـویەتی چـی لەناو گەردووندا هەیە بیانخاتە ژێر بارەوەو گەردنکەچی خۆیان بکات.

ب- پەروەردگـار بەخشـە گەردوونیەکـانی بـۆ مـرۆڤ دەژمێرێیـت، لەمبارەشـەوە ئـایەت زۆر هەن ، ئەوەنـدە بەسـە بڵێـین یەك سـورەتی دوورو درێـژ زیـاتر لەمبـارەوە ئەدوێـت، ئەویـش سورەتی(الانعام)ـە، هەروەهـا سـورەتی (النحـل)یش، بـا پـێکەوە چاوێـك بە چەنـد ئـایەتێکی هەڵبـژاردەی قورئانـدا بگێـرین * هُـوَ الَّـذِي جَعَـلَ الشَّـمْسَ

ضِيَاءً وَالْقَمَرَ نُورًا وَقَدَّرَهُ مَنَازِلَ لِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَالْحِسَابَ. یونس/٥* واتە: خوا ئەو زاتەیەکە خۆری کردووەبەسەرچاوەی تیشك و ڕووناکیەکی پرشنگدار، مانگیشی کردووە بەسەرچاوەی ڕوونـاکی، چەندەها جێگەی هەڵهاتن و ئاوابوونیشی بۆ دیاری کردووە تا بزانن و بیکەنە بنەمای ساڵژمێری و حساب ڕاگرتن.

* وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ النُّجُومَ لِتَهْتَدُوا بِهَا فِي ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ. الانعام/٩٧* واتە: هەر ئەو زاتە، ئەستێرەی بۆ فەراهەم هێناون تا ببێتە هۆی ڕێنموویتان لەناو تاریکیەکانی سەر ڕووکاری وشکانی و دەریاکاندا.

تاکە ڕێگەیەك بۆ ئەوەی مرۆڤ بتوانێت لە تاریکایی وشکانی و دەریاکان ڕێگەی بەهۆیەوە بدۆزێتەوە ئەستێرەکانە، لە پێشیندا ئەم دیاردەیە زۆر دیارو ئاشکراتر بوو وەك لە ئێستادا، بەهۆی زۆریی سوود وەرگرتنی مرۆڤ لە ئەستێرەکان، بەڵام ئێستاو هەتاهەتاشە ڕێنمونی مرۆڤ بەهۆی ئەستێرەکان شتێکی بنەڕەتی و چەسپاوە، ڕێبواری بیابان بەهۆیەوە ڕێ دەدۆزێتەوەو سەربازان لەکاتی هێرشبردن پاشەکشەدا کەڵکی لێوەردەگرن، مرۆڤ لە هەرجێیەکدا بێت دەتوانێت لێی بەهرەمەند ببێت، تەنانەت کەشتی ناو دەریاش کاتێك سوود لە قیبلەنما "البوصلة" وهێڵەکانی پانی و درێژی وەردەگرێت – لەم کاتانەشدا هەر پشت بە ئەستێرە دەبەستێت- چونکە گەر ئەستێرەی "القطب" نەبووایە نەئەتوانرا هێڵەکانی پانی و درێژی بناسرێتەوە، گەر ئەستێرەکانی تریش نەبوونایە ئەوا ئەم ئەستێرەیە نەدەناسرایەوە، کەواتە گەر ئەستێرەکانی ئاسمان نەبوونایە مرۆڤ چەند سەری لێدەشێواو لە جوڵە سست و گوێج دەبوو و سنووری بازنەی کاری تەسکدەبووەوە.

* وَأَلْقَىٰ فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَن تَمِيدَ بِكُمْ وَأَنْهَارًا وَسُبُلًا لَّعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ وَعَلَامَاتٍ ۚ وَبِالنَّجْمِ هُمْ يَهْتَدُونَ. النحل/١٥-١٦* واتە: هەر خوا لەسەر ڕووکاری زەوی چیاکانی چەسپاندووە تا لەنگەری بگرێت و ئێوە ئەلەرزێنێت و لارتان ئەکاتەوەو ژێرەو ژوور نەبن، هەروەها چەم و ڕووبارو ڕێگەوبانی تیادا بەدیهێناوە، بۆ ئەوەی ڕێ دەرکەن

و بـه مـەرامی خۆتـان بگـەن. هـەروەها نیشـانەی زۆرو زەبەنـدی لـە زەویـدا دابـین کردووە و بەهۆی ئەستێرەکانەوە خەڵکی ڕێی خۆیان دەربکەن.

* اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَأَنزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَّكُمْ وَسَخَّرَ لَكُمُ الْفُلْكَ لِتَجْرِيَ فِي الْبَحْرِ بِأَمْرِهِ وَسَخَّرَ لَكُمُ الْأَنْهَارَ وَسَخَّرَ لَكُمُ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ دَائِبَيْنِ وَسَخَّرَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَآتَاكُم مِّن كُلِّ مَا سَأَلْتُمُوهُ وَإِن تَعُدُّوا نِعْمَتَ اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا إِنَّ الْإِنسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ. ابراهيم/٣٢-٣٤* واتە: خوا ئەو زاتەیە کە ئاسمانەکان و زەوی بەدیهێناوە، لە ئاسمانەوە بارانی باراندووە بەهۆیەوە بەروبوومی لەناخی زەوی بۆ ئێوە دەرهێناوە، هەروەها کەشتی لە دەریادا بۆ ئێوە بار هێناوە تا بە فەرمانی ئەو زاتە بڕوات هەروەها ڕووبارەکانیشی بۆ ڕام کردوون. خۆرو مانگیشی بۆ ڕام هێناون کە بەردەوام لە چەرخ و خولدان، شەو و ڕۆژیشی بۆ خزمەتگوزاری ئێوە ڕام هێنا. لەهەرچی شتێك داواتان کردبێت و پێوستان بێت، پێی بەخشیوون، خۆ ئەگەر نازو نیعمەت و بەخششەکانی خوا ئاماژە بکەن، ناتوانن بیانژمێرن بەڕاستی زۆربەی ئینسانەکان زۆر ستەمکارو خوانەناس و سپڵەن.

* أَوَلَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ أَفَلَا يُؤْمِنُونَ وَجَعَلْنَا فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَن تَمِيدَ بِهِمْ وَجَعَلْنَا فِيهَا فِجَاجًا سُبُلًا لَّعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ وَجَعَلْنَا السَّمَاءَ سَقْفًا مَّحْفُوظًا وَهُمْ عَنْ آيَاتِهَا مُعْرِضُونَ وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ . الانبياء/ ٣٠-٣٣* واتە: ئایا ئەوانەی بێباوەڕ بوون نەیانبینیووە و بۆیان ڕوون نەبۆتەوە بەڕاستی ئاسمانەکان و زەوی یەك پارچە بوون لەوەو دوا لێکمان جیا کردنەوە لە ئاویش هەموو شتێکی زیندوومان فەراهەم هێناوە ئایا ئەوانە هەر باوەڕ ناهێنن ؟! لە زەویشدا کەژو کێوەکانمان چەسپاندووە، تا لاسەنگ نەبێت و لار نەبێتەوە و هەڵیان نەگێڕێتەوە، لە لاپاڵی چیاکان و لە دۆڵەکاندا ڕێگاو بانی فراوانمان سازاندووە، بۆ ئەوەی خەڵکی ژیان بۆ خۆیان دابین بکەن و هەروەها ڕێیان لە گەنجینە و ناز و نیعمەتە شاراوەکان بکەوێت. ئێمە ئاسمانمان کردووە بە سەقفێکی پارێزراو، کەچی ئەوانە ڕو وەردەگێڕن لە هەموو نیشانە وبەڵگەکانی ئاسمان.وئەو شەوورۆژوخۆرومانگی خولقاندوە،هەموو لەفەلەکێکدا مەلەدەکەن.

* خَلَقَ الْإِنسَانَ مِن نُّطْفَةٍ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُّبِينٌ وَالْأَنْعَامَ خَلَقَهَا لَكُمْ فِيهَا دِفْءٌ وَمَنَافِعُ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ وَلَكُمْ فِيهَا جَمَالٌ حِينَ تُرِيحُونَ وَحِينَ تَسْرَحُونَ . وَتَحْمِلُ أَثْقَالَكُمْ إِلَىٰ بَلَدٍ لَّمْ تَكُونُوا بَالِغِيهِ إِلَّا بِشِقِّ الْأَنفُسِ ۚ إِنَّ رَبَّكُمْ لَرَءُوفٌ رَّحِيمٌ وَالْخَيْلَ وَالْبِغَالَ وَالْحَمِيرَ لِتَرْكَبُوهَا وَزِينَةً ۚ وَيَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ وَعَلَى اللَّهِ قَصْدُ السَّبِيلِ وَمِنْهَا جَائِرٌ ۚ وَلَوْ شَاءَ لَهَدَاكُمْ أَجْمَعِينَ هُوَ الَّذِي أَنزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً لَّكُم مِّنْهُ شَرَابٌ وَمِنْهُ شَجَرٌ فِيهِ تُسِيمُونَ يُنبِتُ لَكُم بِهِ الزَّرْعَ وَالزَّيْتُونَ وَالنَّخِيلَ وَالْأَعْنَابَ وَمِن كُلِّ الثَّمَرَاتِ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ وَسَخَّرَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومُ مُسَخَّرَاتٌ بِأَمْرِهِ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ وَمَا ذَرَأَ لَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُخْتَلِفًا أَلْوَانُهُ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَذَّكَّرُونَ وَهُوَ الَّذِي سَخَّرَ الْبَحْرَ لِتَأْكُلُوا مِنْهُ لَحْمًا طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُوا مِنْهُ حِلْيَةً تَلْبَسُونَهَا وَتَرَى الْفُلْكَ مَوَاخِرَ فِيهِ وَلِتَبْتَغُوا مِن فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ . وَأَلْقَىٰ فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَن تَمِيدَ بِكُمْ وَأَنْهَارًا وَسُبُلًا لَّعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ وَعَلَامَاتٍ ۚ وَبِالنَّجْمِ هُمْ يَهْتَدُونَ أَفَمَن يَخْلُقُ كَمَن لَّا يَخْلُقُ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ وَإِن تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا إِنَّ اللَّهَ لَغَفُورٌ رَّحِيمٌ النحل/٤-١٨* واتە: ئادەمیزادیشی لە تاکە نوتفەیەك بەدیهێناوە، کەچی ئەو، دوای ماوەیەك کە خۆی ناسیووە بووەتە دوژمنێکی ئاشکرا.ماڵاتیشی دروستکردووە بۆ خزمەتی ئێوە،کە گەرمیتان پێ دەبەخشێت هەروەها جۆرەها سوودی تری لێ وەردەگرن لە شیرو گۆشتەکەشی دەخۆن....کاتێك ماڵاتەکان دەهێننەوە لە ئێواراندا ، لە بەرەبەیانەکانیشدا کە لە ماڵ دەریان دەکەن، دیمەنێکی جوانتان بۆ دەنوێنن. هەندێك لەو ماڵاتانە بارو کەل و پەلی سەنگینتان هەڵدەگرن بۆ وڵات و شوێنێك کە ئێوە دوای زەحمەت و ماندوو بوونێکی زۆر نەبێت پێی نەدەگەیشتن، بەڕاستی پەروەردگارتان زاتێکی زۆر بە سۆزو میهرەبانە. هەروەها چەندەها جۆری ئەسپ و ماین و هێسترو گوێدرێژی بۆ بەدیهێناون تا بۆ سواری و گواستنەوە بەکاری بهێنن، سەرەڕای دیمەنی قەشەنگیان و شتی تریش دروست دەکات کە ئێستە ئێوە نایزانن. ڕوونکردنەوەی ڕێبازی ڕاست و بەرنامەی دروست لەسەر خوایە،هەندێك ڕێبازی لارو چەوت و نارێکیش هەیە، خۆ ئەگەر بیویستایە هیدایەتی هەر هەمووتانی دەدا بەگشتی. ئەو زاتەیە کە لە ئاسمانەوە بارانتان بۆ دەبارێنێت کە لێی دەخۆنەوە، هەروەها تێکەڵ بە جۆرەها شەربەت و شلەمەنیش دەیخۆنەوە و دەبێتە هۆی ڕوان و گەشەکردنی درەخت و گژوگیاو ماڵاتی تیادا دەلەوەڕێنن..هەر بەو بارانە خوای گەورە جۆرەها کشتوکاڵ دەهێنێتە بەرهەم بۆتان،

هاوڕێ لەگەڵ زەیتون و خورماو جۆرەها ترێ، لە هەموو جۆرە بەروبوومێکیش، بەڕاستی ئا لەوەدا بەڵگەو نیشانەی تەواو هەیە بۆ کەسانێك کە بیربکەنەوە. .هەروەها شەوو ڕۆژو خۆرو مانگی بۆ ئێوە ڕام هێناوە، ئەستێرەکانیش بە فەرمانی ئەو زاتە ڕام هێنراون، بە ڕاستی ئا لەو دیاردەو دروست کراوانەدا بەڵگەو نیشانەی زۆر هەن بۆ کەسانێك کە عەقڵ و ژیریان بخەنەکار..هەروەها شتی زۆرو جۆراو جۆرو هەمەڕەنگی لە زەویدا بۆ بەدیهێناون، کە بەڕاستی ئا لەوەشدا بەڵگە هەیە بۆ کەسانێك کە یاداوەری وەردەگرن..هەر ئەو زاتەیە کە دەریای بۆ بار هێناون تا گۆشتی تەڕو تازەی لێ بخۆن، تا لە ئاویدا جۆرەها گەوهەرو مرواری دەربهێنن و لە دەست و ملی بکەن، هەروەها کەشتیەکان دەبینیت دەریا لەت دەکەن، تا فەزڵ و بەخششی تری پەروەردگار بەدەست بهێنن، بۆ ئەوەی سوپاسگوزاریش بکەن..هەر خوا لەسەر ڕووکاری زەوی چیاکانی چەسپاندووە تا لەنگەری بگرێت و ژێرەو ژوور نەبن، هەروەها چەم و ڕووبارو ڕێگەوبانی تیادا بەدیهێناوە، بۆ ئەوەی ڕێ دەرکەن و بە مەرامی خۆتان بگەن. .هەروەها نیشانەی زۆرو زەبەندی لە زەویدا دابین کردووە و بەهۆی ئەستێرەکانەوە خەڵکی ڕێی خۆیان دەربکەن.. ئایا ئەو زاتەی ئەم هەموو دروستکراوە سەر سوڕهێنەرانەی بەدیهێناوە، وەکو ئەو کەسە وایە کە ناتوانێت هیچ بەدی بهێنێت، ئایا ئەوە بۆ لێکی نادەنەوەو یادەوەری وەرناگرن؟.خۆ ئەگەر بێن و بتانەوێت نازو نیعمەتەکانی خوا بژمێرن، بۆتان ناژمێردرێت،بەڕاستی خوای پەروەردگار هەر لێخۆش بوو میهرەبانە.

* أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَىٰ مَا خَلَقَ اللَّهُ مِن شَيْءٍ يَتَفَيَّأُ ظِلَالُهُ عَنِ الْيَمِينِ وَالشَّمَائِلِ سُجَّدًا لِّلَّهِ وَهُمْ دَاخِرُونَ . النحل/٤٨* واتە: ئایا ئەوە نەیانڕوانیوەتە ئەو شتە بێ شومارانەی کە خوا دروستی کردووە؟ کە سێبەرەکەی بەلای ڕاست و بەلای چەپیانەوە دەسوڕێتەوە، لە کاتێکدا هەموویان ملکەچ و فەرمانبەردان بۆ پەروەردگار، لە حاڵێکیشدا خاوەن سێبەرەکان ملکەچ و زەلیلی ویستی خواین.

* وَاللَّهُ أَنزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا ۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَسْمَعُونَ وَإِنَّ لَكُمْ فِي الْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً ۖ نُّسْقِيكُم مِّمَّا فِي بُطُونِهِ مِن بَيْنِ فَرْثٍ وَدَمٍ لَّبَنًا خَالِصًا سَائِغًا لِّلشَّارِبِينَ وَمِن ثَمَرَاتِ النَّخِيلِ وَالْأَعْنَابِ تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا وَرِزْقًا حَسَنًا ۗ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ وَأَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ أَنِ اتَّخِذِي مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا وَمِنَ الشَّجَرِ وَمِمَّا يَعْرِشُونَ ثُمَّ كُلِي مِن كُلِّ الثَّمَرَاتِ فَاسْلُكِي سُبُلَ رَبِّكِ ذُلُلًا ۚ

يَخْـرُجُ مِـن بُطُونِهَـا شَـرَابٌ مُّخْتَلِـفٌ أَلْوَانُـهُ فِيـهِ شِـفَاءٌ لِّلنَّـاسِ إِنَّ فِي ذَٰلِـكَ لَآيَـةً لِّقَـوْمٍ يَتَفَكَّـرُونَ . النحـل/٦٥-٦٩* واته: هـەر خـوا بـارانی لـە ئاسـمانەوە باراندووەو زەوی پـێ زیندوو کردۆتـەوە دوای ئـەوەی کـە مردبـوو، بـەڕاسـتی ئـا لـەو دیـاردەیـەدا نیشـانە و بـەڵگـەی تـەواو هـەیـە بـۆ کەسـانێك کـە گـوێ بـۆ ڕاسـتی دەگـرن. بـەڕاسـتی لـە بـوونی مـاڵات پەنـدو ئامۆژگـاری هـەیـە بۆتـان و جێگـەی سـەرنج و تێـڕامانە، لـە نێـوان ئـەو شـتانەی کـە لـە سـکیاندا هـەیـە، لـە گـژو گیـای هـەرس کـراوو خوێنـدا، شـیرێکی پـاك و بێگـەردو خـۆش و بـەتام و گـەوارا بەرهـەم دەهێنـین بـۆ ئەوانـەی دەیخۆنـەوە. لـە بەروبوومـەکانی دار خورمـا و ڕەزی ترێکـانیش شـتی سەرخۆشـکەر دروسـت دەکـەن، بەرهـەمی چـاك و بەسـوودیش، بـەڕاسـتی ئالەوەشـدا بـەڵگـەو نیشـانەی ئاشـکرا هـەیـە بـۆ کەسـانێك عـەقڵ و ژیـری خۆیـان دەخەنـەکار، پـەروەردگاری تـۆ نیگـاو ئیلهـامی کـردووە بـۆ هـەنگ کـە جێگـە بـۆ خـۆی سـاز بکـات لـە کـون و کـەلێنی چیاکانـدا، هـەروەها لـە کەلەبـەری درەختـەکان و لـەو شـوێنانەش کـە ئـادەمیزاد بـۆی ئامـادە دەکـات. لـەوەودوا لـە هـەموو بـەرو بـووم و بخـوات و پێمـان ڕاگـەیانـدووە: ئـەو نەخشـانەی کـە پـەروەردگارت بـۆی کێشـاویت بـە ملکەچیـەوە ئـەنجامی بـدە، جـا لـەناو سـکی ئـەو هەنگانـەوە شـلەیـەکی ڕەنـگ جیـاواز دێتـە دەرەوە کـە شـیفای تیادایـە بـۆ خـەڵکی بـەڕاسـتی ئالەمەشـدا بـەڵگـەو نیشـانەی بەهێـز هـەیـە بـۆ کەسـانێك بیـر بکەنەوە.

* وَاللَّـهُ جَعَـلَ لَكُـم مِّـنْ أَنفُسِـكُمْ أَزْوَاجًـا وَجَعَـلَ لَكُـم مِّـنْ أَزْوَاجِكُـم بَنِـينَ وَحَفَـدَةً وَرَزَقَكُـم مِّـنَ الطَّيِّبَـاتِ ۚ أَفَبِالْبَاطِـلِ يُؤْمِنُـونَ وَبِنِعْمَـتِ اللَّـهِ هُـمْ يَكْفُـرُونَ .النحـل/٧٢* واته: خـوا هـەرلـە خۆتـان هاوسـەرانی بـۆ فەراهـەم هێنـاون، هـەرلـە ڕێگـەی هاوسـەرانتانەوە کـوڕو کـوڕەزای پێبەخشـیوون و لـە هـەموو ڕزق و ڕۆزیـەکی چـاك و پـاك و بەسـوود بـەهرەوەری کـردوون، ئایـا ئەوانـە هـەر بـڕوا بەشـتی پـووچ و ناحـەق دەکـەن و لـە بەرامبـەر نـازو نیعمەتـەکانی خـواوە ئەوانـە هـەر ناشـوکرو سـوپاس ناپەزێری و بێ باوەڕ دەبن؟

* وَاللَّـهُ أَخْـرَجَكُم مِّـن بُطُـونِ أُمَّهَـاتِكُمْ لَا تَعْلَمُـونَ شَـيْئًا وَجَعَـلَ لَكُـمُ السَّـمْعَ وَالْأَبْصَـارَ وَالْأَفْئِـدَةَ ۙ لَعَلَّكُـمْ تَشْـكُرُونَ أَلَـمْ يَـرَوْا إِلَى الطَّيْـرِ مُسَـخَّرَاتٍ فِي جَـوِّ السَّـمَاءِ مَـا يُمْسِـكُهُنَّ

إِلَّا اللَّـهُ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يؤمنون. النحل/٧٨-٧٩* واته: خوا ئێوەی لە سکی دایکتان دەرهێناوە بێ ئەوەی هیچ شتێك بزانن، ئینجا دەزگای بیستن و بینین و تێگەیشتنی بۆ دابین کردوون، بۆ ئەوەی سوپاسگوزاری بکەن. ئایا باڵندەکانیان نەبینیوەو سەرنجیان نەداون چۆن لە هەوای ئاسماندا بارهێنراون بۆ فڕین؟، کێ دەتوانێت ڕایانبگرێت بەئاسمانەوە جگە لە خوای گەورە، بەڕاستی ئا لەوەدا بەڵگەو نیشانەی زۆر هەن بۆ کەسانێك باوەڕ دەهێنن.

* وَاللَّـهُ جَعَلَ لَكُم مِّن بُيُوتِكُمْ سَكَنًا وَجَعَلَ لَكُم مِّن جُلُودِ الْأَنْعَامِ بُيُوتًا تَسْتَخِفُّونَهَا يَوْمَ ظَعْنِكُمْ وَيَوْمَ إِقَامَتِكُمْ ۙ وَمِنْ أَصْوَافِهَا وَأَوْبَارِهَا وَأَشْعَارِهَا أَثَاثًا وَمَتَاعًا إِلَىٰ حِينٍ. النحل/٨٠* واته: هەر خوایە ماڵەکانتانی بۆ کردوون بەهۆی ئارامگرتن و حەوانەوەو لە پێست و مووی ماڵاتیش دەتوانن شوێن و جێگە بۆ خۆتان بسازێنن، پاشان بەئاسانی بیگوێزنەوە لەکاتی کۆچتاندا، بەئاسانی هەڵی بدەن لەکاتی نیشتەجێ بوونتاندا و لە خوری و کوڵك و مووەکەی، دەتوانن کەل و پەل و شتومەك بۆ خۆتان دروست بکەن و تاماوەیەك سوودیان لێ وەربگرن.

* وَاللَّـهُ جَعَلَ لَكُم مِّمَّا خَلَقَ ظِلَالًا وَجَعَلَ لَكُم مِّنَ الْجِبَالِ أَكْنَانًا وَجَعَلَ لَكُمْ سَرَابِيلَ تَقِيكُمُ الْحَرَّ وَسَرَابِيلَ تَقِيكُم بَأْسَكُمْ ۚ كَذَٰلِكَ يُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تُسْلِمُونَ فَإِن تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ الْمُبِينُ يَعْرِفُونَ نِعْمَتَ اللَّـهِ ثُمَّ يُنكِرُونَهَا وَأَكْثَرُهُمُ الْكَافِرُونَ .النحل/٨١-٨٣* واته: خوا لەو شتانەی کە دروستی کردووە سێبەری بۆ ئێوە ڕەخساندووە، لە کێوەکانیشدا کون و کەلێن و ئەشکەوتی سازاندووەو پۆشاکی بۆتان بەدیهێناوە تا لە گەرما بتانپارێزێت، هەروەها جۆرەها پۆشاکی تر بۆ بەدیهێناون بۆ پاراستنی گیانتان لەکاتی جەنگ و شەڕو شۆڕدا ، ئا بەو شێوەیە پەروەردگارتان نازو نیعمەتی خۆیتان بەتەواوی بەسەردا دەڕژێنێت بۆ ئەوەی ملکەچ و فەرمانبەردار بن. ئەگەر ئەوانە هەر پشتیان هەڵبکەن و ڕوو وەرگێڕن چونکە بەڕاستی ئەرکی سەرشانی تۆ ئەوەیە کە بە جوانی و تێرو تەواوی بانگەوازەکە بگەیەنیت. نازو نیعمەتەکانی خوا دەناسن و بەهرەی لێ دەبەن، پاشان ئینکاری دەکەن و قەدری نازانن زۆربەیان بێ دین و بێ باوەڕن.

* أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ مِهَادًا وَالْجِبَالَ أَوْتَادًا وَخَلَقْنَاكُمْ أَزْوَاجًا وَجَعَلْنَا نَوْمَكُمْ سُبَاتًا وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ لِبَاسًا وَجَعَلْنَا النَّهَارَ مَعَاشًا وَبَنَيْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعًا شِدَادًا وَجَعَلْنَا سِرَاجًا وَهَّاجًا وَأَنزَلْنَا مِنَ الْمُعْصِرَاتِ مَاءً ثَجَّاجًا لِّنُخْرِجَ بِهِ حَبًّا وَنَبَاتًا وَجَنَّاتٍ أَلْفَافًا النبأ/٦-١٦* واتە: ئایا زەویمان وەك لانكە بۆ فەراهەم نەهێناون؟ كێوەكانمان وەك مێخ بۆ دانەكوتاون؟ نێوەمان بە جووت دروست نەكردووە؟ خەوتنمان بۆ نەكردوون بەهۆی سرەوتن؟ شەوگارمان بۆ نەكردوون بەداپۆشەر وەك پۆشاك، تا تیایدا بشاردرێنەوە؟ ڕۆژیشمان بۆ نەكردوونەتە كاتی بە دەستهێنانی ڕزق و ڕۆزی؟ حەوت چین ئاسمانی بە هێز و پتەومان بە ڕا سەرتانەوە دروست نەكردووە؟ چرایەكی پرشنگدارمان بۆ فەراهەم نەهێناون؟ لە هەورە گوشراوەكان بارانێكی زۆرمان نەباراندووە؟ تا بە هۆی ئەو بارانەوە جۆرەها دانەوێڵە و ڕووەك بڕوێنین. هەروەها چەندەها باخی چڕو پڕو لەیەك ئاڵاو بەدی نەهێناوە.

* فَلْيَنظُرِ الْإِنسَانُ إِلَىٰ طَعَامِهِ أَنَّا صَبَبْنَا الْمَاءَ صَبًّا ثُمَّ شَقَقْنَا الْأَرْضَ شَقًّا فَأَنبَتْنَا فِيهَا حَبًّا وَعِنَبًا وَقَضْبًا وَزَيْتُونًا وَنَخْلًا وَحَدَائِقَ غُلْبًا وَفَاكِهَةً وَأَبًّا مَّتَاعًا لَّكُمْ وَلِأَنْعَامِكُمْ . عبس/٢٤-٣١* واتە: دەبا ئادەمیزاد سەیری خواردنەكەی بكات و سەرنجی بدات و بیری لێ بكاتەوە. بێگومان ئێمە ئاومان بۆ داباراندەوەتە خوارەوە، چۆن داباربنێك. لەوەودوا زەویمان بۆ لەت لەتكردووە بە چەكەرەی ناسكی ڕووەك. ئینجا دانەوێڵەمان تێادا ڕوواند. هەروەها تڕێ و سەوزە. هەروەها زەیتوون و دارخورمایش. باخچەی دەورەدراو بە دارخورما یان درەختی تر، یاخود باخی چڕو پڕ. جۆرەها میوە، هاوڕێ لەگەڵ هەموو ئەو گژو گیایانەی كە خواكردە و ماڵات دەیخوات لە لەوەڕگاكاندا. تا خۆتان و ماڵاتەكانتان سوودی لێ وەربگرن.

* يَا أَيُّهَا النَّاسُ اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ ۚ هَلْ مِنْ خَالِقٍ غَيْرُ اللَّهِ يَرْزُقُكُم مِّنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ ۚ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ فَأَنَّىٰ تُؤْفَكُونَ . فاطر/٣* واتە: ئەی خەڵكینە بیربكەنەوە لە چاكەی خوا بەسەرتانەوە، ئایا دروستكارو بە دیهێنەرێكی تر هەیە جگە لە خوا لە ئاسمان و زەویەوە ڕزق و ڕۆزیاتان پێ ببەخشێت؟ جگە لەو زاتە خوایەكی تر نیە، جا ئەوە چۆن لەو بیروباوەڕە دروستە لا دەدرێن؟

* وَاللَّـهُ الَّـذِي أَرْسَـلَ الرِّيَـاحَ فَتُثِيـرُ سَـحَابًا فَسُـقْنَاهُ إِلَىٰ بَلَـدٍ مَّيِّـتٍ فَأَحْيَيْنَـا بِـهِ الْأَرْضَ بَعْـدَ مَوْتِهَـا ۚ كَـذَٰلِكَ النُّشُـورُ . فـاطر/٩* واتە: خـوا ئـەو زاتـەیـە کـە بـای ڕەحمـەت دەنێرێـت و هـەڵمـی دەریاکـانی پـێ دەگوێزێتـەوە و دەیکاتـە هـەور، جـا دەینێـرین بـۆ وڵاتێکـی وشـك و مـردوو، دەفـەرموێت: ئینجـا ئـەو زەویـەمان پـێ زینـدوو کـردوە دوای ئەوەی کە مردبوو، زیندو کردنەوەی ئێوەش هەر بەو شێوەیە دەبێت.

* أَلَـمْ تَـرَ أَنَّ اللَّـهَ أَنـزَلَ مِـنَ السَّـمَاءِ مَـاءً فَأَخْرَجْنَـا بِـهِ ثَمَـرَاتٍ مُّخْتَلِفًـا أَلْوَانُهَـا ۚ وَمِـنَ الْجِبَـالِ جُـدَدٌ بِـيضٌ وَحُمْـرٌ مُّخْتَلِـفٌ أَلْوَانُهَـا وَغَرَابِيـبُ سُـودٌ وَمِـنَ النَّـاسِ وَالـدَّوَابِّ وَالْأَنْعَـامِ مُخْتَلِـفٌ أَلْوَانُـهُ كَـذَٰلِكَ إِنَّمَـا يَخْشَـى اللَّـهَ مِـنْ عِبَـادِهِ الْعُلَمَـاءُ إِنَّ اللَّـهَ عَزِيـزٌ غَفُـورٌ . فـاطر/٢٧-٢٨* واتە: ئایـا سـەرنجت نـەداوە کـە بـەڕاسـتی خـوا لـە ئاسـمانەوە بـارانی بارانـدووە، جـا ئێمـە بـەو بارانـە جۆرەهـا بـەروبوومی جیاوازمـان دەرهێنـا کـە جیـاوازە... هـەروەها هەنـدێ لەکـەژو کێوەکانمـان بـەزنجیرە کێشـاوە، هـەیانـە چـین و هێـڵ و نەخشـی سـپی و سـوورە و ئـەوانیش ڕەنگیـان جیـاوازە، هەشـیانە ڕەشـێکی تاریـك و تۆخـە... هـەروەها بـەو شـێوەیـە لـە خـەڵکیش، لـە گیانـداران و مـاڵاتیش، جۆرەهـا ڕەنـگ و شـێوە و قـەبارەی جیـاواز هـەیـە. بـەڕاسـتی هـەر زاناکـان پـەی بـەو نهێنییانـە دەبـەن و لـەناو بەنـدەکانی خـوادا زیـاتر ئـەوان لـەخوا دەترسـن، بـەڕاسـتی ئـەو خوایە زۆر باڵادەستە و، زۆریش لێخۆشبووە.

وَهُـوَ الَّـذِي أَنْشَـأَ جَنَّـاتٍ مَعْرُوشَـاتٍ وَغَيْـرَ مَعْرُوشَـاتٍ وَالنَّخْـلَ وَالـزَّرْعَ مُخْتَلِفًـا أُكُلُـهُ وَالزَّيْتُـونَ وَالرُّمَّـانَ مُتَشَـابِهًا وَغَيْـرَ مُتَشَـابِهٍ ۚ كُلُـوا مِـنْ ثَمَـرِهِ إِذَا أَثْمَـرَ وَآتُـوا حَقَّـهُ يَـوْمَ حَصَـادِهِ وَلَا تُسْـرِفُوا ۚ إِنَّـهُ لَا يُحِـبُّ الْمُسْـرِفِينَ وَمِـنَ الْأَنْعَـامِ حَمُولَـةً وَفَرْشًـا ۚ كُلُـوا مِمَّـا رَزَقَكُـمُ اللَّـهُ وَلَا تَتَّبِعُـوا خُطُـوَاتِ الشَّـيْطَانِ ۚ إِنَّـهُ لَكُـمْ عَـدُوٌّ مُبِـينٌ ثَمَانِيَـةَ أَزْوَاجٍ ۖ مِـنَ الضَّـأْنِ اثْنَـيْنِ وَمِـنَ الْمَعْـزِ اثْنَـيْنِ ۗ قُـلْ آلـذَّكَرَيْنِ حَـرَّمَ أَمِ الْأُنْثَيَـيْنِ أَمَّـا اشْـتَمَلَتْ عَلَيْـهِ أَرْحَـامُ الْأُنْثَيَـيْنِ ۖ نَبِّئُـونِي بِعِلْـمٍ إِنْ كُنْـتُمْ صَـادِقِينَ. الانعـام /١٤١-١٤٣ واتە: خـوا هـەر ئـەو زاتـەیـە کـە باخـاتی بـەرزی لـق و پۆپـداری بـەرپا کـردوە و باخـاتی نزمـی پـەرش و بڵاویشـی بـەدی هێنـاوە و خورمـاو کشـتوکاڵی جۆراوجـۆریش کـە شـێوەو قـەبارەو ڕەنـگ و تـام و بۆنیـان لـە خواردنـدا جیایـە، لـە زەیتـوون و هـەناری لـەیـەك چـوو، هـەروەها لـەیـەك نـەچوو، بخـۆن لـە بـەرو بوومەکـەی کاتێـك دەیگرێـت و ڕۆژی چنـین و درووینـە

مـافی لێبـدەن و زیـادەڕەوی مەکـەن، چونکـە خـوا لـە سـنوور دەرچـوان و زیـادەڕەوانـی خـۆش ناوێـت. هەنـدێك لـە مـاڵاتی بـۆ ئێـوە ڕام هێنـاوە کـە بـۆ بـار بـردن بـەکاریان دەهێـنن فـەرش و ڕایـەخ دروسـت دەکـەن و بـۆ سـواریش هەنـدێکی تریـان بـەکار دەهێـنن، دە بخـۆن لـەو ڕزق و ڕۆزیـەی کـە خـوا پێـی بەخشـیوون، نەکـەن شـوێن هـەنگاوی شـەیتـان بکـەون، چونکـە بـەڕاسـتی ئـەو دوژمنێکـی ئاشـکرای ئێـوەیـە. هەشـت جـووت مـاڵات لەمـەڕ جوتێـك و لـەبزنیش جوتێـك بـەو نەفامانـە بـڵێ کـە هـەر ئایـا خـواردنی گۆشـتی نێرەکـانی حـەرام کـردووە یـان مێیـەکان یـان ئـەوەی کـە لـە سـکی مێیەکانـدا هـەیـە؟! ئەگـەر ئێـوە ڕاسـت دەکـەن و بـەڵگـەیـەکی زانسـتیتان هـەیـە، بۆمـان ڕوون بکەنەوە؟!

* إِنَّ اللهَ فَـالِقُ الحـب والنـوى يُخْـرِجُ الحي مِـنَ الميـت وَمُخْـرِجُ الميـت مِـنَ الحي ذلكـم الله فـأنى تُؤْفَكُـونَ فَـالِقُ الإصـباح وَجَعَـلَ الليـل سَـكَناً والشـمس والقمـر حُسْـبَاناً ذلـك تَقْـدِيرُ العزيـز العلـيم . الانعـام/٩٥-٩٦* واتە: بـەڕاسـتی خـوا لەتکـەری دەنـك و دانەوێڵـەیـە بـۆ ئـەوەی پیشـکوێنێت و بڕوێـت، زینـدووش لـە مـردوو دەردەهێنێـت، دەرهێنـەری مردووشـە لـە زینـدوو، ئـا ئـەوەیـە خـوای پـەروەردگارتان، جـا ئیتـر بـۆ کـوێ لادەدرێـن و بـۆ کـوێ وێـڵ دەکـرێن. بـەیانیـان فەراهـەم دەهێنێـت و ئاسـۆ ڕونـاك دەکاتـەوە و شـەوی کـردووە بـەهۆی ئـارامی و خامۆشـی، ڕۆژو مانگیشـی کـردووە بـەهۆی ڕاگرتنـی حسـاب، ئـەو شـتانە هـەمووی بەنەخشـەی خـوای باڵادەسـت و زانـا کێشراوە.

* وَهُـوَ الَّـذِي أَنشَـأَكُم مِّـن نَّفْـسٍ وَاحِـدَةٍ فَمُسْـتَقَرٌّ وَمُسْـتَوْدَعٌ قَـدْ فَصَّـلْنَا الْآيَـاتِ لِقَـوْمٍ يَفْقَهُـونَ. الانعـام/٩٨* واتە: هـەر ئـەو زاتـە ئێـوەی بـەدیهێناوە لـە تاکـە کەسـێك، سـەردەمێك نیشـتەجێ کردبـوو ئـەو شـوێنە ئێـوەی گرتـە خـۆ بـەڕاسـتی ئێمـە نیشـانە و بەڵگەی زۆرمان بۆ کەسانێك کە تێفکرن و وردبین بن.

کۆتایی ئەم ئایەتانەش بە کۆتاییەکانی سورەتی الانعام دێنین:

* وَهُـوَ الَّـذِي جَعَلَكُـمْ خَلَائِـفَ الْأَرْضِ وَرَفَـعَ بَعْضَـكُمْ فَـوْقَ بَعْـضٍ دَرَجَـاتٍ لِّيَبْلُـوَكُمْ فِي مَـا آتَـاكُمْ إِنَّ رَبَّـكَ سَـرِيعُ الْعِقَـابِ وَإِنَّـهُ لَغَفُـورٌ رَّحِـيمٌ. الانعـام/١٦٥* واتە: خـوا هـەر ئـەو زاتـەیـە، کـە ئێـوەی کـردووە بەجێنشـینی لـەم زەویـەدا، چەنـدەها پلەوپایـەی

هەنـدێکتانی بەسـەر هەنـدێکی ترتانـدا بـەرز کردۆتـەوە بـۆ ئـەوەی تاقیتـان بکاتـەوە بـەوەی کـە پێـی بەخشـیوون، دڵنیـاش بـە کـە پـەروەردگاری تـۆ لـە تۆڵەسـەندنەوەدا خێرایە بێگومان ئەو زاتە لێخۆش بووە و مەهرەبانیشە.

ئەم ئایەتە کۆکراوەی بەخشـەکانی پەروەردگار دەخاتە ڕوو:

١- بـوونی مـرۆڤ بە جێنشـین لەسـەر زەویـدا، ئامـاژەیە بـۆ هەردوو جۆرەکـانی بەخشـین: بەخشـینی پەروەردگـار لە پێـدانی تایبەتمەنـدی ئاشـکراو پەنهـان بـۆ مـرۆڤ کە بەهـۆیەوە توانیـویەتی بـوون ڕامبێنێـت، و ئەو بەخشـینەی پەروەردگـار بـۆ مـرۆڤ کە زەوی و چی لاناویدایە بۆ وی بەدیهێناوە.

٢- لەوەدا مرۆڤەکـان هیچیـان وەك یەك نـابن؛ بەڵکـو هەنـدێکیان بەسـەر هەندێکیانـدا پـلەدار کـردووە، لەمەدا گەورەتـرین نـیعمەت هەیە،جـا ڕەنـگە هەنـدێك گومـان بکـات لەمەدا چ نیعمەتێکـی تیـایە؟ ئەمەش دەگەڕێـتەوە بـۆ کورتهێنـانی تێگەشـتن؛ چـونکە ژیـانی دنیـا بەهـۆی ئەمەوە نەبێـت ڕاناوەسـتێت، جـا گەر هەمـوو مرۆڤەکـان لە جـوانی و زیرەکی و هـێزو ژیـری و زانسـت و تواناکانـدا وەك یەکبوونـایەو هەموویـان لەپـلە بەرزەکـانی ئەم سـیفاتانەدا بوونـایە، بۆنمـوونە ئەو کـاتە هـیچ کەنناسـێك نەدەبـوو زەوی خـاوێن بکـاتەوەو هـیچ کرێکارێـك نەدەبـوو بە کارێـك هەسـتێت، بەڵام بە هـۆی نـاوێکچوونەوە وای کـردووە هەموویـان لە سـنووری تواناکـانی خۆیانـدا ڕامـبن، بـۆ ئەوەی ببێـتە بەشـێك لەوکـارەی ژیـانی دنیـاو بەرژەوەنـدی بەدیهاتووەکـانی پـێ دێـتەدی، بەم نـاوێکچوونیە کەسـانێك شـیاوی پێشـڕەوایەتی بـوون و هەنـدێکیش بـۆ پـرس و ڕاوێـژ، هەنـدێکی تـریش بـۆ سـوپاو.. ئێـدی بەمجۆرە.

پاشـان ئـایەتەکە حیکمەتـی جیـاوازی نێـوان مرۆڤـانی جێنشـینی پەروەردگـاری دەرخسـتووە کە بـریتیە لە تـاقیکردنەوە لەوەی مـرۆڤ پـێی بەخشـراوە لە پـلەو بەهـرەو توانـا؛ جـا کەسـێك ئەمـانە بە ڕووە ڕاسـتەکانی بەکاربێنێـت ئەوا سـەرفرازو سـەرکەوتوو دەبێـت و گەر نـا ئەوە دەکەوێـت. ڕەنـگە لەمەشـدا کەسـانێك کە پلەیەکـی بەرزیـان هەیە بـکەون و کەسـانێکیش شـوێن و پـایەیەکی نزمیـان هەبێـت

سـەرکەون، لێـرەوە بۆمـان دەردەکەوێـت گەورەتـرین بەخشـین خـودا بە مرۆڤـی خەڵاتکردووە بریتیە لە ناردنی پێغەمبەران بۆیان.

* وَمَـا أَرْسَـلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَـةً لِّلْعَـالَمِينَ. الانبيـاء/١٠٧*واتە: ئێمـە تۆمـان ڕەوانـە نـەکردووە تەنها بۆ ئەوە نەبێت کە ببیتە ڕەحمەت و بەرەکەت بۆ هەموو جیهانەکان.

* لَقَـدْ مَـنَّ اللَّـهُ عَلَـى الْمُـؤْمِنِينَ إِذْ بَعَـثَ فِـيهِمْ رَسُـولًا مِّـنْ أَنفُسِـهِمْ يَتْلُـو عَلَـيْهِمْ آيَاتِـهِ وَيُـزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُـمُ الْكِتَـابَ وَالْحِكْمَـةَ وَإِن كَـانُوا مِـن قَبْـلُ لَفِـي ضَـلَالٍ مُّبِـينٍ. آل عمـران/١٦٤* واتە: سـوێند بێـت بێگومـان خـوا منـەتی ناوەتـە سـەر ئیمانـداران کاتێـك پێغەمبـەرێکی بـۆ ڕەوانـە کـردوون لـە خۆیـان ئایەتـەکانی ئـەویان بەسـەردا دەخوێنێتـەوە، دڵ و دەروونیـان پـاك و پوخـت دەکاتـەوە، هـەروەها فێـری قورئـان و داناییان دەکات، بەڕاستی پێشتر لە گومڕاییەکی ئاشکرادا ڕۆچوو بوون.

چـونکە پێغەمـبەران (علـیهم الصـلاة والسـلام) ڕێمنـونی هەمـوو مرۆڤیـان بـۆ ڕێـگەی ڕاسـت بـووە کە دەبێـت هەمـوو بەهـرەو تواناکـانی تیـا وەگەڕخـات، بەجۆرێـك هیچـی نەمێنێـتەوە بـێ کـارو جـوڵە، بەشـێوەیەکیش لەگەڵ هـیچ کەسـاندا بەرەنگارنەبێـت کە بەهرەکانیـان بە شـێوەی ڕاسـت بەکـاردەهێنن، بەمجـۆرە نیعمەتەکـانی خـوا دێـنەدی و مـرۆڤ دەتوانێـت سـوود لەهەمـوو ئەو شـتانە وەرگرێـت کە پەروەردگـار بـۆی ژێربـار خسـتووە. گەر ئەمە نەبـووایە هەمـوو هەوڵەکـانی مـرۆڤ بـۆ سـوود وەرگـرتن لە بەدیهێنـراوە ڕامەکـانی خـوا بەیەکـدا دەچـوون و دژی یەك دەوەسـتان، ئەو کـاتەش ئەم پـلەیەی مـرۆڤ کە هەمـوو شـتێکی بـۆ ڕامکـراوە دەبـووە هـۆی سـەرگەردانی و دروستبوونی کێشمەکێش، وەك لەمڕۆدا بەرچاومان دەکەوێت.

لەمانەی ڕابورد دەگەینە ئەوەی:

ئەم مـرۆڤە بچـوکە، تەواوتـرین بەدیهـاتووی پەروەردگـارە لە گەردوونـدا، بە لێکـۆڵینەوەی تەواوی ئەم گەردوونە دەگەیـنە ئەوەی کە ئاسـمانەکان و زەمـین و ئـاژەڵان و ڕووەك ، هەموویـان ڕام و گەردنکەچـی مـرۆڤن و تەنـانەت هـیچ گەردێکـی ئەمانەش لەم یاسایە لا نادەن.

ڕووەکەکان لە کۆن و نوێدا مرۆڤ بە شێوەی ڕاستەوخۆو ناڕاستەوخۆ سوودی لێ وەرگرتوون، بەروبوومەکەی بۆ خواردن بەکارهێناوە، قەدی درەختی کردووە بە ڕەوڕەوەی گواستنەوەو بەکارهێنانی لە خانوبەرەو هەروەها بۆ سوتاندن. گوڵەکەشی بۆ هەنگ دەبێتە خۆراك و ئەویش دەیکاتە هەنگوین بۆ مرۆڤ، یاخود گەڵاو لقەکانی دەبێتە خۆراکی ئاژەڵ و ئێمەش سوود لە گۆشتەکانیان وەردەگرین، و شیرەکەیان دەخۆینەوەو توکەکەشیان لە ڕایەخ و پۆشاك دروستکردندا کەڵکی لێدەبینرێت، هەروا دەرمان و شمەکیشیان لێدروست دەکرێت، با ئەوشمان لەیاد بێت وەك هەندێك لە زاناکان لێکی دەدەنەوە تەنانەت نەوت و پێکهاتەکانیشی هەر لەوانە دروست بوون.

جا ئەم زیندەوەرانە لەوەی پێمان زانیون و پێمان نەزانیون، ئایا هەموو لە پێناوی مرۆڤدا بۆ سوود وەرگرتنی بە ڕێگەی ڕاستەوخۆو نا ڕاستەوخۆ بەدی نەهاتوون؟ چ مرواری بێت بۆ چێژی بینین، یان خۆراك بێت بۆ تام و تێربوون.. لەگەڵ ئەمانەشدا زۆر پۆلی زیندەوەران هەن تا ئێستاش نازانین مرۆڤ چ سوودێکیان لێدەبینێت و چۆن؟ ڕەنگە لە داهاتوودا ئەمانە بزانرێت، ڕەنگە ئەم بەسەرهاتەش لەمبارەیەوە پەندمان پێ ببەخشێت:

((جۆرێك لە پەرژین و تانۆك- الصبير- هەن کە بۆ پەرژینی کێڵگەکان سوودیان لێوەردەگیرێت، بردیان بۆ ئوسترالیاو لەوێ ناشتیان، بەڵام بووە هۆی بەرپابوونی کارەساتێکی گەورە، بەجۆرێك تەشەنەی کرد وایلێهات خەریك بوو زۆربەی ئەو زەویانە داگیربکات بەکەڵکی کشتوکاڵ دەهاتن، زاناکان لەوە سەریان سوڕما، پاشان جۆرێك بەکتریای نەخۆشییان دیتەوە کە تەنیا لەسەر ئەو جۆرە پەرژینە دەژی، هەربە هۆی هەمان جۆری پەرژینەوە میکرۆبەکەیان گواستەوە، ئێدی میکرۆبەکان بەکاری خۆیان هەستان تا ڕێژەی پەرژینەکان گەشتنەوە دۆخی گونجاوی خۆیان، جائەوەی دەبێت تێبینی بکرێت ئەوەیە: ئەم میکرۆبە درەختەکانی لەناوبرد، بە ڕادەیەك درەختەکە سوودی هەبێت و زیانی نەمێنێت))[1]

---

(١)العلم يدعو الى الايمان. لا ١٥٧

ڕەنـگە لەبەسـەرهاتی دۆزیـنەوەی (پەنسلین)یشـدا پەنـدێکی تـری تیـا بێـت، لەوەی مـرۆڤ بەهەر شـێوەیەك بێـت لە هەمـوو شـتێکی ئەم گەردوونە سـوودمەند دەبێـت، ئەمـڕۆ بێـت یـا سـبەی و هەرچـۆن بێـت، ئەوا وەك چـۆن مـرۆڤ چێـژ لەو پـاروو وەردەگرێـت کە دەیخـوات و ئەو پۆشـاکەی لەبەریـدەکات، ئەوا چـێژ لە دیمەنـی جـوانیش وەردەگرێـت، جـا گەر ئەمـانە لە هەنـدێك لە بەدیهاتووەکـانی پەروەردگـاردا نەبێـت، ئەوا خـۆ بەڵـگەن لەسـەر حیکمەتـی پەروەردگـارو مەرەبـانی و بەرفراوانـی بایەخـدان بە بەدیهاتووەکـان لە بەدیهێنـان و هێشـتنەوەیان، هەروەهـا لە ژیانـدن و مراندن، ڕزق و ڕۆزی پێدان و .... تاد، ئێدی ئەمە بەسە لێرەدا.

پاشـان ئایـا ڕەگەزەکـانی ئەم گەردوونە؛ ئاسـن و مـس و ئۆکسـجین و ئـازۆت و هایـدرۆجین و زێـڕ... هەمـوو بـۆ مـرۆڤ ڕام نەبـوون؟ ئەی زەمـین کە چـۆن ڕاخـراوە و بـۆتە جێـی حەوانەی مـرۆڤ و شـوێنی وەدەسخسـتنی گـوزەران و ڕۆزیـی، هەروەهـا هێـزی کێشـندەی مانـگ و سەرنجراکێشـانی مـرۆڤ بـۆ جـوانی و ڕوونـاکیەکەی و زانینـی کاتەکـان بەهـۆیەوە.. وسـەرنجدانی خـۆرو گەرمـیەکەی و ڕوونـاکیەکەی و ئەو وزەیەی پەخشـیدەکات.. ئەی ئەستێـرە ڕێنماکـارە جوانەکان..هەروەهـا ئـاو و سـوڕەکانی، پاشـان دروسـتبوونی مـرۆڤ بەمجـۆرەی کە هەیە لە زانسـت و وبسـت و توانـاو حـیکمەت و ژیریـی، بەجۆرێـك کە زۆربەی شـتەکانی زانیـوەو دەزانێـت چـۆن سـوودیان لێوەردەگرێـت، ئایـا هەمـوو ئەمـانە بەڵـگەی تەواو نـین لەسـەر ئەوەی ئەم گەردوونە بەدیهێنـراوە تـا لەبەردەسـتی مرۆڤـدا ڕام بێـت، مـرۆڤیش بـۆ ئەم گەردوونە ڕام بـووە، ئایـا لەمـانەدا بەڵـگەی تەواو نـین لەسـەر ئەوەی زاتێـك هەیە هەمـوو ئەمـانەی ڕێکخسـتووە بـۆ مـرۆڤ و مرۆڤیشـی بـۆ بەدیهێنـاوە؟ ئەوە پەروەردگـارە، پەروەردگاری هەردوو جیهانیان.

* وَإِذْ تَـأَذَّنَ رَبُّكُـمْ لَـئِن شَـكَرْتُمْ لَأَزِيـدَنَّكُمْ وَلَـئِن كَفَـرْتُمْ إِنَّ عَـذَابِي لَشَـدِيدٌ وَقَـالَ مُوسَىٰ إِن تَكْفُـرُوا أَنـتُمْ وَمَـن فِي الْأَرْضِ جَمِيعًـا فَـإِنَّ اللَّـهَ لَغَنِـيٌّ حَمِيـدٌ. ابـراهيم/٧-٨*واتە: لـەیادتـان بێـت کـە: پـەروەردگارتان بڕیـاری داوە، سـوێند بـەخوا ئەگـەر سوپاسـگوزارو شـوکرانە بژێـر بـن، ڕزق و ڕۆزی و نـازو نیعمـەتتان بەسـەردا دەڕێـژێنم و زیـادی دەکـەم، بـەڵام: ئەگـەر ناشـوکرو سـوپاس ناپـەزێر بـن، بـەڕاسـتی ئـەو کاتـە ئیتـر تۆڵـە و

سـزای مـن زۆر بـه ئـازار دەبێـت. موسـا وتـی: خـەڵکینـە ئەگـەر ئێـوە و هـەموو دانیشـتوانی سـەر زەوی بەگشـتی خوانـەناس و بـێ بـاوەڕ بـن، ئـەوە بێگومـان هـەر خۆتان زەرەر دەکەن، چونکە خوا هەر خۆی بێ نیازە و شایستەی سوپاسە.

* يَعْمَلُـونَ لَـهُ مَـا يَشَـاءُ مِـن مَّحَارِيـبَ وَتَمَاثِيـلَ وَجِفَـانٍ كَـالْجَوَابِ وَقُـدُورٍ رَّاسِـيَاتٍ ۚ اعْمَلُـوا آلَ دَاوُودَ شُـكْرًا ۚ وَقَلِيـلٌ مِّـنْ عِبَـادِيَ الشَّـكُورُ .سـبأ/١٣* واتە: سـولەیمـان هـەرچی بویسـتایە، پـەریـەکان بۆیـان دروسـت دەکـرد، لـە جێگـای خواپەرسـتی و پـەیکـەرو حـەوزو مەنجـەڵی گـەورەی بـەجۆرێك کـە لـە جێگـەی خـۆی دامـەزراوەو ناجوڵێـت. ئـەی نـەوەو شـوێنکەوتوانی داوود: ئێـوە بـە کـردارو گوفتـار سوپاسـگوزاربن، هەرچەندە کەمێك لە بەندەکانم سوپاسگوزارن.

***

دیاردەی نۆیەم
دیاردەی یەکێتی

کەسێك لەم گەردوونە بکۆڵێتەوە، بە ڕاشکاوی هەست بە دیاردەی یەکێتی دەکات تێیدا، کە بەڵگەیەکی تەواوە لەسەر ئەوەی یەك زات بە یەك زانست و یەك ویست و یەك توانا دۆزیوەتیەوە و هێناویەتە بوون، ڕووەکانی ئەم دیاردەی یەکێتیەش لەگەردووندا زۆرن، لەوانە:

١- تەواوکاری لەبەشەکانی ئەم گەردوونەدا هەیە کە بەوردی دەمانگەیەنێتە ئەوەی یەك پەروەردگار هەموو بەشەکانی ڕێکخستووە، بەمجۆرە پڕوردەکاری و تەواوە. مامۆستا البنا –ڕەحمەتی خوای لێبێت- دەفەرمێت:

تێبینی یەکەم: ئەو هەوایەی هەڵیدەمژین لە چەند ڕەگەزێك پێکهاتووە، لەوانە دوو ڕەگەزی گرنگ: بەشێك بەکەڵکی هەناسەدانی مرۆڤ دێت، بەزاراوەی کیمیاگەران پێیدەگوترێت ئۆکسجین، هەروەها بەشێکی تریش کە زیانمەندە پێیدەگوترێت کاربۆن، جا لەوردەکاریەکانی پێکەوەبەستنی نێوان پارچەکانی ئەم گەردوونە سەرسوڕهێنەرە ئەوەیە؛ ئەوبەشەی زیان بە مرۆڤ دەگەیەنێت ڕووەکەکان هەڵیدەمژن و بۆیان بەسووده، لەکاتێکدا مرۆڤ ئۆکسجین هەڵدەمژێت و کاربۆن ئەداتەوە، ئەوا ڕووەکەکان بە پێچەوانەی ئەمە دەکەن، کاربۆن هەڵدەمژن و ئۆکسجین دەدەنەوە.

هەر بەمجۆرەش کرداردی دۆزینەوەی هاوتایی نێوان دەرچوو و هاتووەکان لە گازی خەڵوزی دەریاکان ڕوودەدات، بەجۆرێك کە هەموو زیادەیەك لەمانە لەهەوادا هەڵدەمژێت گەر بگاتە سەروو ڕادەی گونجاو و دیاریکراوی خۆی.

جـا تەماشـای پەیوەسـتی هاوکـاری و تەواوکـاری نێـوان مـرۆڤ و ڕووەك و دەریـا بـکە، لە شتێکدا کە گرنگترین ڕەگەزەکانی ژیانە: ئەویش هەناسەدانە.

تێبینـی دووەم: تـۆ خـواردن دەخۆیـت و ئەویـش لەچەنـد ڕەگەزێکـی ڕووەکـی و زینـدەگی پێکهـاتووە، بـۆ نمـوونە زاناکـان دابەشـی دەکەن بـۆ مادەکـانی زولاڵـی و نیشاسـتەیی و چەوریـی، بـۆیە دەبینـین (خـزو- لیـك) هەنـدێك مـادەی نیشاسـتەیی هەرس دەکـات و هەنـدێك لەو مـادە شـەکریانە دەتـوێنێتەوە کە توانـای توانەوەیـان هەیە، گەدەش گیـراوەکانی مـادەی زوڵاڵـی وەك گۆشـت و... ئەوانـی دی هەرس دەکـات، زەرداوی جگەریـش چەوریەکـان هەرس دەکـات و دابەشـیان دەکـات بـۆ چەنـد بەشـێکی ورد کە توانـای مژینیـانی هەبێـت، پاشـان ڕۆڵـی پەنکریـاس دێـت وچـوار جـۆرە گیـراوە دەردەدات، کە هەر یەکەیـان هەڵدەسـتێت بە تەواوکـاری کـرداری هەرس لەیەکێـك لەهەر سـێ بەشـی: نیشاسـتەیی و زوڵاڵـی و چەوریـی، چـوارەمیش شـیر دەگۆڕێـت بـۆ پەنیـر، جـا سەرنجـی ئەم پەیوەنـدیە سەرسـوڕهێنەرە بـدە لە نێـوان بەشـەکانی لەشـی مرۆڤ و ڕەگەزە ڕووەکیەکان و ئاژەڵیەکان و ئەو خواردنانەی مرۆڤ دەیانخوات.

تێبینـی سـێیەم: کاتێـك سـەیری گـوڵ دەکەیـت دەبینیـت پەڕی جـوانی سەرنجڕاکێشـی پێـوەیە، بە زۆر ڕەنگـی قەشـەنگ ڕازاوەتەوە، جـا گەر پرسـیاری حیکمەتـی ئەوە لە زانایـانی ڕووەکنـاس بکەیـت، ئەوا لەمەدا پێـت دەڵـێن مەبەسـت لەمە بـۆ خەڵەتانـدنی مێشـهەنگ و ئەو زینـدەوەرانەیە گـوڵ دەمـژن، تـا پێـوەی بنیشـنەوە، کاتێـك بەسـەر دەزووڵە هەڵاڵەییەکانـدا دەنیشـنەوەو تـۆوی کوتـانی ڕووەکەکە بە پێکانیـانەوە دەنووسـێت و بەمجـۆرە لە گـوڵی نێـرەوە دەچێـتە سـەر گـوڵی مـێ و کـرداری کوتـان دێـتەدی. جـا سـەرنج بـدەو بـزانە چـۆن ئەم پەڕە جوانـانەی گـوڵ بـووەتە ئەڵـقەی پەیوەنـدی نێـوان ڕووەك و زینـدەوەران، بەجۆرێـك ڕووەك، زینـدەوەر لە کـرداری کوتان بەکاردەهێنێت کە بۆ بەروبوم و بەرهەم پێویستە.[1]

لەم گەردوونەدا یەکێتیەکـی تەواو هەیە لە نێـوان بەشـەکانیدا کە دەبێـتە بەڵـگەی ئەوەی یەك پەروەردگاری تاکو تەنیای هەیە. بەڵام ئایا چۆن ئەمە ئێمەی گەیانـدە.

.....

(١)العقائد. پێشەوا حەسەن بەننا.

یەکتـــایی خـــوای گەورە؟ مامۆســـتا بەننـــا بەمجـــۆرە وەڵامـــدەداتەوە: " چەنـــدێتی – التعـــدد- دەبێـــتە هـــۆی تێکـــدان و دووبەرەکی ولـــوتبەرزیی، لە کاتێکـــدا پـــایەی خـــودایەتی مەزنـــی و کبریـــائە، جـــا لەمکـــاتەدا ئەگەر یەکێـــك لەو چەنـــدە بە شـــێوەی ســـەربەخۆ کاربکـــات، ئەوا ســـیفاتی ئەوانـــی تـــر پوچـــدەبێتەوە، گەر هاوبەشـــیش بێـــت ئەوا ســـیفەتی هەنـــدێکیان پوچـــدەبێتەوە، جـــا پوچبـــوونەوەی ســـیفاتی خـــوایەتیش پـــێچەوانەی تەواویەتی وگەورەیی و شکۆیەتی، بۆیە دەبێت هەر یەك خوای بێ هاوەڵ هەبێت"[1]

قورئـــانی پیـــرۆز بەڵـــگەی تەواوکـــاریی – التکامـــل - ی لەســـەر تـــاکو تەنیـــایی خـــوای بەدیهێنەرمان لە چەند جێیەك باسکردووە:

* قُلِ الْحَمْدُ لِلَّـهِ وَسَلَامٌ عَلَىٰ عِبَادِهِ الَّذِينَ اصْطَفَىٰ آللَّـهُ خَيْرٌ أَمَّا يُشْرِكُونَ أَمَّنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَأَنزَلَ لَكُم مِّنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَنبَتْنَا بِهِ حَدَائِقَ ذَاتَ بَهْجَةٍ مَّا كَانَ لَكُمْ أَن تُنبِتُوا شَجَرَهَا أَإِلَـٰهٌ مَّعَ اللَّـهِ ۚ بَلْ هُمْ قَوْمٌ يَعْدِلُونَ أَمَّن جَعَلَ الْأَرْضَ قَرَارًا وَجَعَلَ خِلَالَهَا أَنْهَارًا وَجَعَلَ لَهَا رَوَاسِيَ وَجَعَلَ بَيْنَ الْبَحْرَيْنِ حَاجِزًا أَإِلَـٰهٌ مَّعَ اللَّـهِ ۚ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ أَمَّن يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ إِذَا دَعَاهُ وَيَكْشِفُ السُّوءَ وَيَجْعَلُكُمْ خُلَفَاءَ الْأَرْضِ أَإِلَـٰهٌ مَّعَ اللَّـهِ ۚ قَلِيلًا مَّا تَذَكَّرُونَ أَمَّن يَهْدِيكُمْ فِي ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَمَن يُرْسِلُ الرِّيَاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ أَإِلَـٰهٌ مَّعَ اللَّـهِ ۚ تَعَالَى اللَّـهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ. أَمَّن يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَمَن يَرْزُقُكُم مِّنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ أَإِلَـٰهٌ مَّعَ اللَّـهِ ۚ قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ .النمل/٥٩-٦٤*واتە: بڵێ: ســـوپاس و ســـتایش بـــۆ خـــوای مەهەبـــان، سـڵاو لەســـەر ئـــەو بەندانـــەش کـــە هـــەڵی بـــژاردووە، ئایـــا ئـــەو خـــوا مەهەبانـــە چـــاکترە یـــان ئەوانـــەی ئـــەوان دەیکەنـــە شـــەریکو هـــاوەڵ بـــۆی؟ یـــان ئـــەو زاتـــەی کـــە ئاســـمانەکان و زەوی دروســـت کـــردووە و لـــە ئاســـمانەوە بـــارانی بارانـــدووە، جـــا بـــاخ و بێســـتانی جـــوان و ڕازاوەمـــان پـــێ بەرهـــەم هێنـــاوە، ئێـــوە نەتانـــدەتوانی درەختـــەکانی بـــڕوێنن، چ جـــای بـــەرو بوومەکـــەی، ئایـــا ڕەوایـــە، کـــە خوایـــەکی تـــر لەگـــەڵ خـــوای پـــەروەردگاردا هـــەبێت؟! نـــەخێر، لەگـــەڵ ئـــەو هـــەموو بـــەڵگانـــەدا زۆربـــەی ئـــەو خـــەڵکە لـــە ڕێبـــازی ڕاســـت لادەدەن و شـــوێنی چـــەوتی و ناردوســـتی دەکـــەون. کـــە زەوی دامەزرانـــدووە و لـــە ناویـــدا جۆگـــە و ڕووباری ڕەخساندووە، هەروەها زنجیرە چیای تیادا چەســـپاندووە، لە نێوان دوو

.....

(١)العقائد. پێشەوا حەسەن بەننا.

دەریاکەشـدا بەربەسـتی بـەرپاکردووە (کـە ئـاوی شـیرین و سـوێر تێکـەڵ نـابن) ئایـا ڕەوایـە خوایـەکی تـر لەگـەڵ خـوا پـەروەردگاردا هـەبێت؟! نـەخێـر وا نیـە، لەگـەڵ ئـەو هـەموو بـەڵگانـەدا زۆریـەی ئـەو خـەڵکـە (ئـەم ڕاسـتیانە) نـازانن و تێناگـەن. ئایـا کێیـە جگـە لـە زاتـی پـەروەردگار کـە بێـت بـە هانـا و هـاواری لێقـەوماو و بـێ دەرەتـان و بـێ داڵـدەوە، کاتێـك نـزا دەکـات و لێـی دەپارێتـەوە، ئەوسـا بـەڵاو ناخۆشـیەکان لادەبـات و دەتانکاتـە نیشـتەجێ و جێنشـین لـە زەویـدا، ئایـا ڕەوایـە لەگـەڵ ئـەو زاتـەدا خـوای تـر هـەبێت؟! کـەمێك یـادەوەری وەربگـرن و تێفکـرن و بیربکەنـەوە. ئایـا کێ لـە تاریکسـتانی سـەروشـکانی و دەریـا ڕێنموویيتـان دەکـات تـا ون نـەبن؟! کێ بـای شـەماڵ دەنێرێـت وەک مـژدەیـەك پـێش گـەیشـتنی بـارانی ڕەحمـەت؟، ئایـا ڕەوایـە لەگـەڵ خـوادا خـوای تـر هـەبێت، بـەرزی و بڵنـدی و مـەزنی بـۆ خـوای گـەورە لەبەرامبـەر ئـەو شـتانەوە کـە نـەفامان دەیکەنـە هـاوەڵ و شـەریك بـۆ ئـەو زاتـە. ئایـا کێ لـە سـەرتاوە دروسـتکراوان بـەدی دەهێنێـت، پاشـان دوای تێکـدانی سـەرلەنوێ دروسـتی دەکاتـەوە، کـێ لـەو ئاسـمانەوە لـە زەوییـەوە ڕزق و ڕۆزیتـان پـێ دەبەخشـێت؟، ئایـا ڕەوایـە لەگـەڵ زاتـی خـوادا خـوای تـر هـەبێت؟، پێیـان بڵـێ: ئـادەی بـەڵگـەتان چییـە بهێننـە مـەیـدان ئەگـەر ئێوە ڕاستگۆن.

* أَمِ اتَّخَـذُوا آلِهَـةً مِـنَ الْأَرْضِ هُـمْ يُنشِـرُونَ لَـوْ كَـانَ فِيهِمَـا آلِهَـةٌ إِلَّا اللَّـهُ لَفَسَـدَتَا ۚ فَسُـبْحَانَ اللَّـهِ رَبِّ الْعَـرْشِ عَمَّـا يَصِـفُونَ لَا يُسْـأَلُ عَمَّـا يَفْعَـلُ وَهُـمْ يُسْـأَلُونَ أَمِ اتَّخَـذُوا مِـن دُونِـهِ آلِهَـةً قُـلْ هَـاتُوا بُرْهَـانَكُمْ هَـٰذَا ذِكْـرُ مَـن مَّعِـيَ وَذِكْـرُ مَـن قَبْلِي بَـلْ أَكْثَـرُهُمْ لَا يَعْلَمُـونَ الْحَـقَّ فَهُـم مُّعْرِضُـونَ. وَمَـا أَرْسَـلْنَا مِـن قَبْلِـكَ مِـن رَّسُـولٍ إِلَّا نُـوحِي إِلَيْـهِ أَنَّـهُ لَا إِلَـٰهَ إِلَّا أَنَـا فَاعْبُـدُونِ . الانبيـاء/٢١-٢٥* واتە: ئایـا خـەڵکـی نالـەبار پەرسـتراوی سـاختەیـان بڕیـارداوە لەزەویـدا و ئـەو پەرسـتراوانە دەتـوانن ژیـان ببەخشـن؟ ئەگـەر لـە هەردووکیانـدا (لـە ئاسـمان و زەویـدا) چەنـد خوایـەکی تـر هەبوایـە غـەیـری (الله)، ئـەوە کـاول و وێـران دەبـوون و تێکـدەچوون بەسـەر یەکـدا، پـاکی و بێگـەردی بـۆ خـوا کـە پـەروەردگاری عەرشـە، لـەو بـاس و خواسـانەدا (کـە خوانەناسـان) دەیڵـێن . پرسـیار ناکرێـت لـەوەی کـە خـوا دەیکـات، لـە کاتێکـدا ئـەوان پرسـیاریان لـێ دەکرێـت و موحاسـەبە دەکـرێن. ئایـا ئەوانـە خوایـەکی تریـان لـە جیـاتی

پـەروەردگار بـۆ خۆیـان ڕەخسـاندووە؟! ئـەی پێغەمبـەر (ﷺ) پێیـان بڵـێ: بـەڵگـەتان بهێـنن لەسـەر ئـەو بیروبـاوەڕەتـان، مـن دڵنیـام کـە ئـەم قورئانـە یادخـەرەوەیـە، بـۆ ئەوانـەی کـە هـاوەڵـی مـنن و ڕێبـازی منیـان گرتۆتەبـەر. هـەروەها لـە بەسـەرهاتی پێغەمبـەران و قەومـەکانی پـێش منـیش دەدوێـت، بـەڵام زۆربـەی خـەڵکـی حـەق و حەقیقـەت ناناسـن و دژایـەتی دەکـەن و ڕووی لـێ وەردەچـەرخێنن. ئێمـە پـێش تـۆ هـیچ پێغەمبـەرێکمان ڕەوانـە نـەکردووە، کـە وەحیمـان بـۆ نـەناردبێت بـەوەی کـە: بێگومـان هیچ خوایەك نیە جگە لە من و دەبێت هەر من بپەرستن.

* قُـل لِّمَـنِ الْأَرْضُ وَمَـن فِيهَـا إِن كُنـتُمْ تَعْلَمُـونَ سَـيَقُولُونَ لِلَّـهِ ۚ قُـلْ أَفَـلَا تَـذَكَّرُونَ قُـلْ مَـن رَّبُّ السَّـمَاوَاتِ السَّـبْعِ وَرَبُّ الْعَـرْشِ الْعَظِـيمِ سَـيَقُولُونَ لِلَّـهِ ۚ قُـلْ أَفَـلَا تَتَّقُـونَ قُـلْ مَـن بِيَـدِهِ مَلَكُـوتُ كُـلِّ شَـيْءٍ وَهُـوَ يُجِيـرُ وَلَا يُجَـارُ عَلَيْـهِ إِن كُنـتُمْ تَعْلَمُـونَ سَـيَقُولُونَ لِلَّـهِ ۚ قُـلْ فَـأَنَّىٰ تُسْـحَرُونَ. بَـلْ أَتَيْنَـاهُم بِـالْحَقِّ وَإِنَّهُـمْ لَكَـاذِبُونَ مَـا اتَّخَـذَ اللَّـهُ مِـن وَلَـدٍ وَمَـا كَـانَ مَعَـهُ مِـنْ إِلَـٰهٍ ۚ إِذًا لَّـذَهَبَ كُـلُّ إِلَـٰهٍ بِمَـا خَلَـقَ وَلَعَـلَا بَعْضُـهُمْ عَلَـىٰ بَعْـضٍ ۚ سُـبْحَانَ اللَّـهِ عَمَّـا يَصِـفُونَ عَـالِمِ الْغَيْـبِ وَالشَّـهَادَةِ فَتَعَـالَىٰ عَمَّـا يُشْـرِكُونَ. المؤمنـون/٨٤-٩٢* واتە: تـۆش پێیـان بڵـێ: باشـە زەوی و ئـەو کەسـانەی کـە لەسـەری دەژیـن کـێ خاوەنیانـە، ئەگـەر زیـرەك و هۆشـیارن؟ ئەگـەر شـت دەزانـن؟! سـەرئەنجام هـەر دان بـە ڕاسـتیدا دەنـێن و دەڵـێن: هـەرخوا، خاوەنیانـە، هـەر پـەروەردگار بەدیهێنەریانـە. ئەوسـا پێیـان بڵـێ: جـا ئـەوە بـۆچی یـاداوەری وەرنـاگرن؟ پێیـان بڵـێ: ئـەی کـێ پـەروەردگاری حـەوت ئاسـمانەکەیـەو کـێ پـەروەردگاری عـەرش و تـەختی فـەرمانڕەوایی گـەورەو فراوانـە؟ . سـەرەنجام دەڵـێن: هـەر خـوا پەروەردگاریانـە، ئەوسـا بڵـێ: باشـە ئـاخر ئێـوە لـێی ناترسـن؟ خۆتـان ناپـارێزن لـە خەشـم و قینـی؟ بڵـێ: کـێ جڵـەوی هـەموو شـتێکی بەدەسـتە، لـە کاتێکـدا هـەر ئـەو پـەنا بەخشـەو کـەس ناتوانێـت لـە سـزای ئـەو زاتـە، کـەس پـەنا بـدات، ئەگـەر ئێـوە بـزانن و شـارەزابن. دەڵـێن: هـەموو ئەوانـە بـە دەسـت خوایـە، تـۆش بڵـێ: کەواتـە چـۆن جادووتـان لـێ دەکرێـت؟ کـە ئەمـە دەزانـن. نـەخێر وانیـە، بـەڵکـو ئێمـە حەقیقـەت و ڕاسـتیمان بـۆ هێنـاون، بـە ڕاسـتی نـەفامان هەمیشـە درۆزنـن. هـەرگیز خـوا کەسـی نـەکردووە بـە ڕۆڵـەی خـۆی و هـیچ خوایـەکی لەگـەڵـدا نیـە، چونکـە ئـەو کاتـە هـەر خوایـەك دەچـوو بـەلای دروسـتکراوانی خۆیـەوەو هەنـدێکی

خـۆی بڵنـد دەکـرد بەسـەر هەنـدێکی تـردا، پـاکی و بێگـەردی بـۆ زاتـی خوایـە لـە بەرامبـەر ئـەو شـتانەوە کـە هـەڵی دەبەسـتن و دەیڵـێن. زانـای نهێنـی و شـاراوەکانە، هـەروەها زانـای دیـارو ئاشـکراکانە، بـەرزی و بڵنـدی بـۆ ئـەوە لەبەرامبـەر ئـەو شـتانەوە کـە دەیکەنـە شـەریك و هاوەڵی.

* قُـلْ لَّـوْ كَـانَ مَعَـهُ آلِهَـةٌ كَمَـا يَقُولُـونَ إِذًا لَّابْتَغَـوْا إِلَىٰ ذِي الْعَـرْشِ سَـبِيلًا سُـبْحَانَهُ وَتَعَـالَىٰ عَمَّـا يَقُولُـونَ عُلُـوًّا كَبِيـرًا.الاسـراء/٤٢-٤٣* واتە: بـڵێ: ئەگـەر خـوای تـریش هەبوایـە لەگـەڵ خـوای پـەروەردگاردا هـەروەکو ئـەوان دەڵـێن.. ئـەو کاتـە هـەموان هەوڵیانـدەدا بـۆ ئـەوەی دەسـەڵات لـە خـاوەنی عـەرش و تـەختی فەرمانڕەوایـەتی بسـەنن و لێـی زەوت بکـەن. سـتایش و پـاکی و بڵنـدی بـۆ ئـەو پـەروەردگارەیـە و ئـەو زاتـە زۆر بەرزو بڵندو گەورەترە.

٢-لەدیاردەکـانی ئەم یەکیەتـیە لە گەردوونـدا؛ ئەو تەبـایی و ڕێکـوپێکیەیە کە پەروەردگار باسی کردووە:

* الَّـذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ طِبَاقًـا مَّـا تَـرَىٰ فِي خَلْـقِ الرَّحْمَـٰنِ مِـن تَفَـاوُتٍ فَـارْجِعِ الْبَصَـرَ هَـلْ تَـرَىٰ مِـن فُطُـورٍ ثُـمَّ ارْجِـعِ الْبَصَـرَ كَـرَّتَيْنِ يَنقَلِـبْ إِلَيْـكَ الْبَصَـرُ خَاسِـئًا وَهُـوَ حَسِـيرٌ. الملـك/٣-٤* واتە: هـەروەها ئـەو زاتـە ئاسـمانەکانی بـە حـەوت چـین دروسـت کـردووە، لـە نێـو بـەدیهێنراوەکانی ئـەو خـوای مەرەبانـەدا هـیچ نـارێکی و ناتەواویـەك بـەدی ناکـەیـت، ئـەی ئینسـان: هـەرچاو بگـێڕەو سـەرنج بـدە بزانـە هـیچ درزو کـەم و کووڕیـەك بـەدی دەکـەیـت؟! پاشـان هـەر سـەرنج بـدەو چـاو بگـێڕەو ورد بـەرەوە جـار لـە دوای جـارو کـۆڵ مـەدە، سەرسـام و ملکـەچ دەبیـت، چـاوت بـە نائومێـدی دەگـەڕێتـەوە لەکاتێکدا کە چاوت ماندووەو پەکی کەوتووە.

ئەم نموونـانەش لە گەردوونـدا ئامـاژەی ئەو یەکپـارچەیی و یەکیەتـیە سـەراپاگیرو پـڕ هاوکاریە دەکەن:

أ- ئەلەکتـرۆن بە پـێچەوانەی میلـی کاتژمێـرەوە دەسـوڕێتەوە، هەروەهـا زەویـش بە پـێچەوانەی میلـی کاتژمێـرەوە دەسـوڕێتەوە، خـۆر بە پـێچەوانەی میـلی کـاتژمێرەوە دەسـوڕێتەوە، ئەستێـرە گەڕۆکەکـانیش بە پـێچەوانەی میلـی کـاتژمێرەوە دەسـوڕێنەوە، هەروەهـا مانـگ و هەمـوو مانگەکـان بە پـێچەوانەی میـلی کاتژمێـرەوە

دەسـوڕێنەوە، هەسـارەکان هەمـوو بە پـێچەوانەی میـلی کـاتژمێرەوە دەسـوڕێنەوە، هەروەهـا کـۆمەڵەی گەورەی خـۆریش کە لە نێوانیانـدا کـۆمەڵەی خـۆری ئـێمەیە بە پـێچەوانەی میلـی کـاتژمێرەوە دەسـوڕێنەوە،هەروەها ئەلەکتـرۆن بەسـەر خـولگەیەکی سـپی ئیلیلجیـدا دەسـوڕێتەوە، زەویـش بەدەوری خـۆردا لەسـەر خـولگەیەکی سـپی ئیلیلجیـدا دەسـوڕێتەوە، هەروا زوهـرەو نیپتـۆن و موشـتەری و هەمـوو ئەسـتێرە گەڕۆکەکـانیش... چەقـی زەویـش لارە، چەقـی مـانگیش لارە، چەقـی مەریخـیش لارە، چەقـی خـۆریش لارە، لەمەش سـەیرتر ئەوەیە کە ڕێـژەی نێـوان نـاوك و ئەلەکترۆنەکانی وەك ڕێژەی نێوان خۆرو ئەستێرە گەڕۆکەکانی وایە.

ب- گەردەکـانی گەردوون هەموویـان لەسـەر دووانەیـی وەسـتاون، کارەبـا سـاردو گەرمە، گەر تەماشـای ڕووەکـیش بکەیـن هەر بە دووانەیـی پێکهـاتوون و هەر بەهەمـان جـۆر ئـاژەڵان و هەروەهـا مـرۆڤیش، تەنـانەت لە زینـدەوەرە دوو ڕەگەزەییەکانیشـدا ئەنـدامی نێـرینەو مێینەیـان هەیە. * سُـبْحَانَ الَّـذِي خَلَـقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَـا مِمَّـا تُنبِـتُ الْأَرْضُ وَمِـنْ أَنفُسِـهِمْ وَمِمَّـا لَا يَعْلَمُـونَ. يـس/٣٦* واتە: پـاکی و بێگـەردی بـۆ ئـەو زاتـەی هـەر هـەموو بـەدیهێنراوەکانی بـەجووت دروسـت کـردووە لـەوەی لـە زەویدا دەڕۆیت، لە خۆیشیان،و لەو شتانەش کە نایزانن.

لە زەویـدا هەمـان ڕەگەز هەیە خـۆری لێپێکهـاتووە، و هەمـوو ئەسـتێرەکانی تـری لێپێکهـاتوون، گەردوونـیش بە هەمـوو ڕەگەزەکـانیەوە، لە ڕەگەزە سـەرەکیەکانی پرۆتـۆن و ئەلەکتـرۆن پێکهـاتوون، نیوترۆنەکـانیش وەك بـارگەی کارەبـای مامناوەنـدی لە ناوکی زۆربەی ڕەگەزەکاندا هەن.

ج- لەم گەردوونەدا هێـز و سـەرچاوەی هێـز هەیە، کە چەنـدان یاسـا کـاری لەسـەر دەکەن. گەر سـەرنجی ورد بـدەیت ئەوا وردتـرین ماناکـانی هاوکـاری و یەکێتیـت لە نێوان ئەم هێزو یاسایانەدابۆ دەردەکەوێت، بۆ نموونە:

لەسـەرچاوەکانی هێـزو توانـای ئەم گەردوونەدا: ڕوونـاکی و گەرمـی و تیشـکی سـینی و تیشـکی بـێ تەل و تیشـکی وەنەوشـەیی و تیشـکی ژێـر سـوور... هەن، هەمـوو ئەم هێـزانە دەگەڕێـنەوە بـۆ یەك شـت، ئەویـش ئەو هێـزە کارەبـا موگناتیسـیەیە کە هەموویان یەك تیژیان هەیە، بەڵام جیاوازیان تەنیا لە شەپۆلەکانیاندایە.

هەروا لە یاساکانی ئەم گەردوونە یاسای کێشندەیە، کە لە بچوکترین گەردی گەردوونەوە تا گەورەترین هەسارەکان کاریگەریی لەسەریان هەیە، دەقەکەشی ئەوەیە: (هەموو شتێك بارستایی هەیە، شتەکانی تر ڕادەکێشێت کە بارستاییان هەیە، هێزی کێشندەی نێوانیان بە شێوەیەکی ڕاستەوانە زیاد دەبێت بە زیادبوونی یەك لە بارستاییەکان، ئەوا هێز بە شێوەیەکی پێچەوانە دەگونجێت لەگەڵ چوارگۆشەی دوورییی نێوانیان).

ئێستا زانیمان کە هێز دوو جۆرە: هێزی موگناتیسی کارەبایی و هێزی کێشندە، هەردووکیشیان بۆ یەك سەرچاوە دەگەڕێنەوە.

ئەنیشتاین دەڵێت" گیانی تیۆریی جیهان ئەوە هەڵناگرێت لە جیهاندا دوو شێوە هێزی بەیەکنەگەشتو هەبن: شێوەیەکیان بۆ کێشندەی پێوانەیی و شێوەکەی تریش بۆ موگناتیسی کارەبایی"[1]

د-ئەم دوو چیرۆکەش یەکەمجار بەڵگەن لەسەر تەبایی،وله لێکچوونی نێوانیشیان بەڵگەی یەکیەتی لە گەردووندا هەیە:

((یەکەم: جیاوازی ڕەگەزە بنچینەییەکانی گەردوون شێوێنەواری بەرەنجامی جیاوازی ژمارەی ئەلەکترۆن و پرۆتۆنەکان دروست بووە، کێشی گەردیش شێوێنەوارێکە لە شێوێنەواری ئەم ژمارانە، تایبەتمەندێتی هەر ڕەگەزێکیش شێوێنەوارێکی ئەم ژمارانەیە، بۆیە زانای ڕومی (مەندەلیف) توانی ڕەگەزەکان بەپێی کێشی گەرد پۆلێنیان بکات، لەسەر ئەم بنچینەیەش خشتەیەکی بۆسازدان، ڕێکخستنی ڕەگەزەکانی ئەم خشتەیە پلەدار بوو بە پێی یاسای خول کە ئەو ڕەگەزانە ڕامی بوون، بەجۆرێکی وا پەیژەیەکی پلەپلەی سەرکەوتوو پێکهێنن، بەڵام مەندەلیف توشی بۆشاییەك هات وەك ئەو بۆشاییەی بامی دەکەین لە نیوان مەریخ و موشتەری.

.....

(١)مع الله في السماء و قصة الايمان لا٣٥١

بینی که پلەی پەیژەی خول و سوڕانەوەی ڕەگەزەکان ڕاستەوانە دەبنەوە بەدوای یەکدا بێ بۆشایی، تەنیا لە سێ ڕەگەزدا نەبێت کە یا دەبێت ئەم یاسای خولە ڕاستەوانە نەبێت و بەمجۆرەش ڕاست دەرنەچێت، یاخود دەبێت ڕاستەوانە بێت و ئەوساش ڕاست دەربچێت، ئەوجا دەبێت ئەم ڕەگەزە وردانە لەهەمان پلەی بۆشاییدا بن. مەندەلیف دڵنیا بوو لە یاسای ڕاستی یاسای خول و سوڕانەوەکەی، بۆیە هەوڵیدا جەخت لەسەر ئەوە بکات ئەم سێ ڕەگەزە ونە هەر دەبێت لەسەر زەویدا هەبن، بەڵکو توانی لەسەر بنەمای کێشی گەردیی کە لە پلە بۆشەکاندا دێت دەستنیشانی هەموو تایبەتمەندە کیمیاویەکانی بکات، کە هەیانە وەك ئەوەی بینیبێتنی، مەندەلیف پێش ئەوەی بمرێت ڕاستی بیردۆزە زانستیەکەی خۆی بینی، ئێدی زاناکان ڕەگەزە ونەکانیان دۆزیەوە بە هەموو تایبەتمەندیەکانیانەوە وەك ئەوەی مەندەلیف دەستنیشانی کردبوون.

دووەم: نزیکترین ئەستێرە لە خۆرەوە عەتاردە ودووریەکەی ٣٦ ملیۆن میلە، ئەنجا زوهرە دێت و ناوەندی دووریەکەی٦٧ملیۆن میلە وئەنجا پاشان زەوی ٩٣ و مەریخ ١٤٢ و موشتەری ٤٨٤ و زوحەل ٨٨٧ و ئۆرانۆس ١٧٨٢ و نیبتۆن ٢٧٩٢ ملیۆن میلن، بەلامانەوە گرنگە ڕێژەی ئەم ژمارانە بزانین، چونکە دووریی ئەم ئەستێرە گەڕۆکانە لەخۆرەوە بە پێی ڕێژەی پێوانە و ڕاستەوانەیە کە بە پێی ٩ پلە دێن: یەکەم سفرە پاشان هەشت ژمارەی بەدوادا دێت کە لە ژمارە ٣ دەستپێدەکات، پاشان بە شێوەی دوو هێندەیی زیاد دەکات بەمجۆرە: (٣-٦-١٢-٢٤-٤٨-٩٦-١٩٢-٣٨٤) جا گەر بۆ هەریەکێکیان ژمارە ٤ زیاد بکرێت و پاشان ئەنجامی کۆکردنەوەکە جارانی ٩ ملیۆن میل بکرێت، ئەوا ڕێژەی دووری هەسارە گەڕۆکەکان لە شوێنگای ژمارەکان دەردەکەوێت بۆ خۆر؛ یاخود بە زیادکردنی٤ بۆ هەر پلەیەك ئەوا ٩ پلەکە بەمجۆرە دەردەچێت: (٤-٧-١٠-١٦-٢٨-٥٢-١٠٠-١٩٦-٣٨٨). جا گەر ژمارەکانی ئەم پلەداریە وەرگرین و هەریەکەیان لەگەڵ ٩ ملیۆن، جاران(ضرب) بکەین ئەوا دووریی گەڕۆکیمان بۆ دەردەکەوێت کە لە پلەی ئەو ژمارەدایە لە خۆرەوە؛ بۆ نموونە عەتارد ناوەندی دووری لە خۆرەە ٣٦ ملیۆن میلە، لە کاتێکدا شوێنگاکەی لە دووریدا یەکەمە، بۆیە ژمارە ٤ وەردەگرێت، جاگەر ٤x٩ بکەین، ئەوا ئەنجامی

لێکدانەکە دەبێتە ٣٦ ملیۆن میل، ئابەمجۆرە ڕێژەکە دەگۆڕدرێت بە پێی دووری هەرگەڕۆکێك لە خۆرەوە، لەگەڵ بوونی جیاوازیەکی کەمدا.

بەڵام بینرا کە شوێنگای ژمارە ٢٨ هیچ هەسارەیەکی تێدا نیە، بەڵکو لەدوای ژمارە ١٦وە دێت کە هاوەڵەکەی مەریخە، ژمارە ٥٢ش کە هاوەڵەکەی موشتەریە، ئەی دەبێت نەبێنی ئەم بۆشاییە چی بێت؟یان دەبێت ئەو ڕێژەیەی دۆزراوەتەوە ڕاستەوانە نەبێت، یان دەبێت ئەستێرەیەکی نەبینراو هەبێت لە پلەی ژمارە ٢٨دا لە دووری ٢٥٢ ملیۆن میل لە خۆرەوە، یان لە نێوان مەریخ و موشتەریدا، لەم دواییەدا ئەم شتەیان دۆزیەوە کە هەردەبوو وابێت، بەڵام ئەستێرەیەکی گەورە نەبوو، بەڵکو زۆر ئەستێرەی گچکەیان دۆزیەوە کە هەموو لەو بۆشاییەدا دەخولانەوە باسکراو لەنێوان مەریخ و موشتەریدا بوو، یاخود لەهەمان پلەدا کە لەپێشدا بە شێوەیەکی بەتاڵ حسابیان بۆ کردبوو، وەك ئەوەی ئەستێرەیەك بوویێت و تێکشکابێت.

ئەم دوو بەسەرهاتە وێکچووە لە دووبابەتی جیاوازدا، هەریەك ئەویتر تەواودەکات تا ئەو هەستەت لا تەواو بکەن؛ بەوەی هەریەك دەستی دروستکاریان هەیە یاساکانی بوونی هێناوەتە گۆڕێ و ڕەگەزو بەشو هەمەکەکانی خولقاندووە))[1]

هـ - ((ئەستێرەکانیش بەسەرهاتی خۆیان هەیە: مرۆڤ شتێکی لەمەڕ شوێنگای ئەستێرەکانەوە زانیوەو بۆی دەرکەوتووە پێوانەیەکی جێگیریان هەیە بە پێی ڕووناکی و ژمارەیان، لە پێشدا تەنیا ٦ پێوانەیان ژماردو ئێدی وەستان، پاشان ئێدی ئێدی هی نوێتریان دۆزیەوە تا گەیشتە پێوانەی بیستەم ، پاشان بۆ پێوانەی ٢١، سەیریش لەم پێوانانە ئەوەیە کە بەشێوەیەکی بەرزبوونەوە یان نزم بوونەوە دەڕۆن، هەندێك جار بە پێی ژمارەی ئەستێرەکانە، هەندێك جاریش بە پێی تینی تیشکەکەیان، بە شێوەیەکی زۆر سەیرە کە لە ژمارەی ئەستێرەکان دەردەکرێت، ئێدی لە پێوانەیەکەوە بۆ پێوانەیەکی دی زیاد دەکات، ژمارەی ئەستێرەکانی پێوانەی یەکەم ١٤ ئەستێرە دەبن، ئێدی زیاد دەکات تا لە پلەی بیستەمدا دەگاتە ٧٦ ملیۆن ئەستێرە، لە پێوانەی ٢١یشدا دەبێتە ٢ ملیار ئەستێرە، بەڵام لە هێزی .

---

(١)قصة الايمان.

ڕووناکیانـــدا ئەوە بینـــراوە کە ئەو پێوانـــانە بە شـــێوەی ڕاســـتەوانە زیـــاد دەکەن، لە پێـــوانەی یەکەمەوە تـــا پێـــوانەی دەیەم، تـــا هەرچەنـــدێك ژمـــارەی ئەســـتێرەکان زیـــاتر بێـــت لە پێوانەیەکـــدا ئەوا هێـــزی ڕوونـــاکیەکەکەش زیـــاتر ئەبێـــت. بەڵام لە پێـــوانەی دەیەمدا نیشانەکە پێچەوانە دەبێتەوەو ڕووناکیەکە دەستدەکات بە کزبوون))[1]

و- لە ڕووەکـــانی ئەم یەکێتـــیە لە گەردوونـــدا پەیوەنـــدیکردنی ئاســـۆی ڕووەکە بە ئاســـۆی ئـــاژەڵەوە، و پەیوەنـــدیکردنی ئاســـۆی ئـــاژەڵانە بە هـــی مـــرۆڤەوە، لە جیهـــانی ڕووەکـــدا پـــلەداری دەبینیـــتەوە لە نـــزمەوە بـــۆ بەرز لەگەڵ وێکچوونـــدا، تـــا دەبینیـــت کە بەرزتـــرین ئاســـۆی ڕووەك پەیوەســـتە بە نزمتـــرین ئاســـۆی ئـــاژەڵانەوە، بەرزتـــرین ئاســـۆی ئـــاژەڵیش پەیوەنـــدارە –جـــۆری پەیوەنـــدی- بە ئاســـۆی مـــرۆڤەوە، هەتـــا کەســـانی هەژمـــارکەر گەیشـــتنە ئەوەی بڵـــێن لە تـــۆوی یەکەمەوە گەشەوپێشـــکەوتن ڕوویـــداوەو تـــا زینـــدەوەران گەیشـــتوون بەم بـــارەی ئێســـتایان. ئـــێمەش ئەم بیردۆزەمـــان تـــاووتوێکردو پوچیمـــان دەرخســـت لە دیـــاردەی ژیانـــدا، بەڵام باســـکردنی لێـــرەدا بەڵـــگەی ئەوە دەگەیەنێـــت کە ڕوونمـــان کـــردووە بەوەی زینـــدەوەرانی ئەم گەردوونەو گەشـــەیان یەك پـــارچەیەو بەڵـــگەیە لەســـەربوونی یەك دروســـتکار، کە بەجۆرەهـــا ڕەگەزو شێوەخولقاندوونی، هەندێکیشیانی لە هەندێکی تریانی بەرزتر کردووەتەوە.

* وَمَـا مِـنْ دَابَّـةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا طَـائِرٍ يَطِيـرُ بِجَنَاحَيْـهِ إِلَّا أُمَـمٌ أَمْثَـالُكُمْ . الانعـام/٣٨*

واتە: هـــیچ زینـــدەوەرو گیانلەبـــەرێك نیـــە بەســـەر زەویـــدا بـــڕوات و هـــیچ باڵنـــدەیـــەك بەباڵەکانی بفڕێت و ئەوانیش ئوممەت و گەلێك نەبن وەك ئێوە.

ز- ولە ڕووەکـــانی یەکێتـــی لە گەردوونـــدا ئەوەیە کە مـــادده هەمـــووی نـــورو ڕوونـــاکین، چـــونکە ڕەگەزەکـــانی مـــادە هەمـــووی خەملێنـــراوە بە گەردو کارەبـــا، ئەم گەردو کارەبایانەش لەت دەبن و دەگێڕدرێنەوە بۆ تیشك.

ح- لە ڕووەکـــانی تـــری ئەم یەکێتـــیە ئەوەیە کە کـــۆرپەی ئـــاژەڵ و مـــرۆڤ لە مانگەکـــانی هەڵگرتنـــی یەکەمیانـــدا زۆر بەیەکـــدەچن، هەرلەم وێکچـــوونەش گیـــانەوەرە جۆراوجۆرەکان دەردەچن.

***

.....

(١)قصة الايمان- ٣٠٧

ئەم دیاردانە هەموو بەڵگەن لەسەر بوونی هاوکاری و ڕێکخستن، جاگەر دیاردەی تەواوکارێتی بۆ زیاد بکەین ئەوا بێگومان زاتێك دەبینین، بەیەك زانست و یەك ویست و یەك هێزو تواناوە، کە بەدیهێنەری هەموو ئەمانەیە.

بەڵام سەبارەت ئەوەی بۆچی ئەم گەردوونەو یەکێتیەکەی ناویمان بۆ بەدیهێنەر گێڕایەوە؟ و بۆچی بڕیاری پەروەردگارێتی تاکو تەنیامان دا؟ ئەوا وەڵامەکەت لەم مێ بەشەی داهاتوودا بۆ دەردەکەوێت:

هۆکارێتی، سروشت، یەکتاپەرستی

ئەم مێ بەشەش لە پەرتووکی (الوجود الحق)ی دکتۆر حەسەن هوێدی وەرگیراون.

بۆیە ئەم وەستانانەشمان کردووە لە هەریەك لەم ٣ بەشەدا، چونکە گەورەترین زۆرانبازی ئیسلامی هاوچەرخ لەگەڵ مادیەکاندایە کە نکۆڵی یاسای هۆکارێتی دەکەن لەحەقی گەردوونداا، شیکاری ڕووداوەکانی گەردوونیش بە کاری سروشت دەزانن، زۆرانبازیەکی تری ئیسلام لەگەڵ ئەو کەسانەیە باسی چەندێتی دەکەن (لەحەق خوای تاکوتەنیا)، وەك گاوران دەڵێن مێ کوچکەو مەجوس دەڵێن دووانەو هاوەڵیەیداکەرانیش بە گشتی وتەی جۆراوجۆریان هەیە. بۆ جەختکردنەوە سەر هۆکارێتی و پوکانەوەی بیرۆکەی سروشت و ڕۆچوونی یەکتاپەرستی؛ ئەوا باسی بەشی چوارەمیش دەکەین و ناوی دەنێین (گەڕانەوە بۆ دەسپێك) لە نووسینی زانا شێخ سەعیدی نوورسی.

١-هۆکارێتی

لەوکاتەوەی مرۆڤ جیاکراوەتەوەو ڕێزدارکراوە بە بەخشینی درککردن وداگیرسانی تیشکی ژیریی بەسەر بووندا، لەو کاتەوە تا ئێستا لەسەرەتاو کۆتایی خۆی ئەپرسێت، دەپرسێت لە کوێوە هاتووەو بۆ کوێ دەچێت؟ یەکسەر واشبیردەکاتەوە کە هاتنی ڕاستەوخۆی بۆ ئەم دنیایە لە ڕەحمی دایکیەوە بووە، یان لە نوتفەی باوکی، یەکسەر بەم چاوپیاخشاندنە ڕووکەشیە نزیکە باوەڕ ناکات، بێئەوەی تەماشای یەکەم سەرەتا بکات و لەو هۆیە سەرەکیە نەکۆڵێتەوە هەموو هۆیەکانی بۆ دەگەڕێتەوە.

جا لەبەربوونی ئەم پاڵنەرە قوڵە لە دەروونی مرۆڤایەتیدا، کە لەگەڵیدا لەدایك بووەو هێشتاش لەگەڵیەتی، ئەوا وەڵامدانەوەی ئەم پرسیارە کەسانی لێکۆڵەرەوەی پەیوەندیداری بەخۆوە خەریککردووە. ئێدی حوکمی جۆراوجۆر سەرباتەڵداو بیردۆزی ڕوونکردنەوە دەرکەوتن، تیایاندا هەیە هەڵەو تیاشیاندا هەیە ڕاستە، بەڵام گەر ئێمە تەماشای ئەوە بکەین کە لە ئاسمان و زەمیندا لەبەردەستدان، ئەوا بۆمان دەردەکەوێت: بۆ نموونە باران لە ئاسمانەوە دەبارێت، بەروبومیش لە درەختەوە شین دەبێت، درەختیش بە خاك و ئاو دەڕوێت، ئاویش لە دوو ڕەگەزی سەرەکی پێکدێت(ئۆکسجین و هیدرۆجین)، مرۆڤیش لەوکاتەوەی چاوی کردووەتەوە بە بوون، هیچ ڕووداوی بێ هۆکاری نەبینیوەتەوە، یاخود شتێك دۆزرابێتەوە بێ بوونی دۆزەرەوە، بەجۆرێك ئەم واتایە ڕوونبووەتەوە – بەحوکمی واقیعێکی زاڵ- کە ژیریی پێچەوانەی ئەمە وەرناگرێت و جگە لەمە بە شتی تر دڵنیا نابێت، تەنیا عەقڵێکی نەخۆش لەم ڕاستیە هەڵدیت وەك کەسانی دەبەنگ. یان عەقڵێکی کەموکورت وەك هی منداڵ کە شوشەیەك دەشکێنێت و دەڵێت بۆ خۆی شکا، ڕەنگە بەسەرهاتی ئەو بیابان نشینەمان بیستبێت کە بەهۆی فیترەی

پـاکژیەوە ئەم یاسـای هۆکـاریەتەی بـۆ دەرکەوتـووە کە دەڵێـت: پشـقل بەڵـگەیە لەسـەر بـوونی حوشـتر، شـوێنپێش بەڵـگەیە لەسـەر ڕۆشـتن، شـەوی تـارو ڕۆژی ڕوونـاك و ئاسـمان و کەلوەکـانی، ئایـا بەڵـگە نـین لەسـەر بەدیهێنەرێکـی شـارەزاو کارامە؟.

لەبەر بـوونی ئەم واقـیعە ڕاشـکاوانەو درککـردنە زاڵەو هەمیشـە تێپەڕبـوونی ڕووداو و کارەسـاتەکان بە پێـی ئەم یاسـایە، ئەوا ئەم پرێنسـیپە ئاشـکراو ڕوونە لە پەراوە فەلسـەفیەکاندا بە (پرەنسـیپی هۆکـارێتی) نـاوزەد کـراوە، ئەمەش بنەمـای عەقـڵی گەیشـتنە مەعـریفەی تەواوە، چـونکە ئەوە بنەڕەتـی حـوکمە ژیریەکـان و نەگـۆڕە لۆژیکیەکـانە، گەر سـەرنجی وشـەکانت بـدەیت کە بەیانیـان و ئێـواران لەگەڵ خەڵکیـدا پێیـان دەدوێیـت و ئەو یاسـایانەی کاروبـاری ژیانتـی پـێ ڕێکـدەخەیت، ئەوا دەبینیـت لە هـیچ قۆناغێـك لە قۆناغەکانیـدا لە پشتبەسـتن بە بنەمـای هۆکـارێتی خـاڵی نـیە، کەواتە وتەکەمـان کە دەڵێـت: هەمـوو ڕووداوێـك دەبێـت ڕووداوسـازێکی هەبێـت.. شـتێکی بێگومـان و یەقینـی و تەواوەو ژیـری جـگە لەمە بـڕوا بە شـتی تـر ناکات، ئێـدی مەحـاڵە هـیچ ڕووداوێك لەخـۆرا ڕووبـدات، یـا شـتێك بـێ بەدیهێـنەر بێـتە بوون، قورئانیش ئەم ئاماژەیەی تێدایە:

* أَمْ خُلِقُـوا مِـنْ غَيـْرِ شَـيْءٍ أَمْ هُـمُ الْخَـالِقُونَ. الطـور/٣٥ * واتە: ئایـا ئەوانـە بـەبێ هـیچ شتێک، هیچ هۆیەك، هاتوونەتەکایەوە؟! یان هەر خۆیان دروستکارن؟!

بەپێـی ئەم ڕێسـایە دەڵێـین: ئەم جیهانەمـان لە زەوی و شـاخ و درەختـو ئـاژەڵ و ئەسـتێرەو خـۆرەوە... دەبێـت کارسـازو بەدیهێنەریـان هەبێـت، ئەم ڕووداوە پشکیـی و لاوەکـیە زۆرانەش بە هـۆی هۆکـارەوە هـاتوونەتە گـۆڕێ، ئەم هۆیـانەش بە هـۆی هۆکـاری تـرەوە هـاتوونەتە ئـاراوە کە کەمتـرن لە هۆکارەکـانی پـێش خۆیـان، دەبێـت لەئەنجامـدا بگەیـنە ئەوەی هـۆی هەمـوو ئەم هۆکـارانە و بەڕپاکـاریی هەمـوو ئەم ڕووداو و بـوونە چـین. چـونکە هەرچەنـدە ئـێمە بگەڕێـنەوە بـۆ ئەو سـەرچاوانەی هۆکارەکـانی لێوەهـاتوون، ئەوا فـاکتەری پاڵنەرەکـان کەمتـر دەبـنەوە، تـا لە کۆتایـدا دەگەیـنە یەك هۆسـاز، وەك ئەوەی تەماشـای لـقە زۆرو بەیەکاچووەکـانی درەخـت دەکەیـن، هەرچەنـدێك لە هۆکـارەکەی بکـۆڵینەوە ئەوا لە زۆرەوە دەگەیـنە سـەر

کەم، تـا دەگەیـنە سـەر قەدەکەی، لەمبارەشـەوە نمـوونەی تـر زۆر هەن، کە زۆر ئاشکران و پێویست بە لەسەر وەستانی درێژو نموونە هێنانەوە ناکات.

کەواتە نکـۆڵیکردنی بەرپـاکەر بـۆ بەرپـاکراوان، و بەدیهێـنەر بـۆ بەدیهێنـراوان لەگەڵ ژیریـدا پـێچەوانە دەبێـتەوە و لەسـەر هەڵە دامەزراوە، بـۆ ئەم پایەسـتبوونە لـۆژیکیە کە نـاتوانین لێـی هەڵبێـین ئیـبن سـینا نـاوی نـاوە بە (پێویسـتی هەبـوو- واجـب الوجـود) وەك ڕێزێـك بـۆ پاراسـتنی ڕێـزی ژیریـی، لە تێهەڵکێشـبوون و نـاکۆکی و دژایەتـی، یـان نەفامی و گێژێتی، چونکە مەحاڵە لە نەبوونەوە بوون بێتەدی.

هەرچەندیشـە ئەمە بـووەتە بـاوەڕو زۆر باسـدەکرێت و لەبەرگـی بەڵگەنەویسـتاندا دەخـرێتەڕوو، کە پـوچەڵنەکرێتەوە، ئەوا ئەم حەقە هەر پـوچەڵ نـابێتەوە، چـونکە عەقـڵ دەیخـوێنێتەوەو واقیعـیش پشـتیوانیەتی، پـێچەوانەی ئەمە تەنیـا لای کەسـانێکەوە دروسـتدەبێت کە نکـۆڵی بـکەن، وخـۆبەگەورە بـزانن لەسـەر شـتەکۆنەکان، یـان مـافە بـێخەوش و ڕەواکـانی لـۆژیکی سـاغ پێشـێل بـکەن، یـا شـوێن ئـارەزووی چەوت و چەوێـڵ بـکەون، وەك نمـوونەی کەللـەڕەق و نەخـۆش و لەخۆبایبووان.

ڕەنـگە یەکێـك بڵێـت سـازدانی ئەم ڕووداو و بـووانە سروشـتە! ئەوا باسـیش لە سروشـت دەکەیـن، یـان بڵـێن: گەردان بە بـوونی بەدیهێـنەر بنێـین، ئەوا کـێ ئەو بەدیهێنەرەی هێناوەتە بوون؟ لەمەش ئەدوێین[1]

ئەوی ئێسـتا دەمانەوێـت بە پوخـت و ئاشـکرا لێیبـدوێین ئەوەیە کە هەمـوو ڕووداوێـك دەبێـت ڕووداوسـازێکی هەبێـت، کەواتە دەبێـت ئەم گێـتی و جیهـانە بەدیهێنەرێکـی هەبێت.

لێـرەوە هەنـدێك لە ڕەخنەگـران کێشـەی کـۆنی ڕوودانـی بەرپـابوونی گەردوون دەهـروژێنن، دەگوترێـت: ئەم ڕێسـایە کاتێـك ڕاسـتدەبێت بڕوامـان بەمە بێـت ئەم جیهانە بەرپابووە نەك ئەوەی کۆن بێت.

.....

(١)لەبەرئەوەی لە دیاردەی یەکەم لێیدواین، بۆیە وتەی مامۆستامان لەمبارەیەوە نەگواستەوە.

ئـێمەش دەڵێـین بەڵـگە لەسـەر ئەوە هەیە جیهـان نـوێیەو کـۆن نـیە، پێشـەوا غەزالی بە پێـی تێبینیکردنـی جـوڵان و وەسـتان دەڵێـت: سـوڕێك لە گەردوون، یـان جـوتە یـاخود تـاك، گەر جـوت بێـت ئەوا ژمـارەیەکی تـاك تەواو دەکـات، گەر جـوتیش بێـت ئەوا ژمـارەیەکی تـاکی تەواو کـردووە، کەواتە ژمـارەی پێشـو لە هەردوو حـاڵەتەکەدا دیـاریکراون، مـادامیش دیـاریکراون کەواتە بە شـێوەیەکی بـڕاوەو کۆتایپـاتوو بەدیهێـراوە.. جـاگەر ڕەخنەگـر هەر بەردەوام بـوو و گـوتی: سـەرچاوەی ژیـان(هیۆلاە:گـوتراوە مـادەیە شـێوەو وێـنەی دیـاریکراوی نـیە، توانـای شـێوە وەرگرتـنی جۆراوجـۆری هەیە) کـۆنە، جـوڵەش لەناکـاو بـووە، پێیـدەڵێین:لەکوێوە ئەم جـوڵەی بەسـەرهات؟ ئەمەش دائەنرێـت بە دانپیانـانێکی ڕاشـکاوانە بەوەی کە بەسـەردادەرێکی تـر کـاری لە جیهـان کـردووە بە دۆزیـنەوەی جـوڵە بـۆی، بەڵکـو ئەمە پەلەکردنێکـی ڕوون و ڕاشـکاوە بـۆ دان نـان بە بـوونی بەدیهێـنەری ئەم جیهـانە، کەواتە ڕەخنەگـر لە نێـوان دوو شـتدایە؛ یـا دەبێـت بگەڕێـتەوە بـۆ قسـەکەمان، بەوەی بەدیهـاتووە لە لایەن بەدیهێـنەرەوە، یـان دەبێـت دان بە بـوونی بەسـەرادەرێك بنێـت و ئەمەش دان نـانە بە بەدیهێـنەردا، کەواتە ڕەخـنەی ڕەخنەگـران هـیچەو نەگەشـتووەتە پـلەی چەسـپاوی و تەواوی و گونجـان، ئەو وتەیەش کە دەڵێـت جیهـان کـۆنە، شـتێکی پـوچەو پشـت بە ڕاسـتی نابەسـتێت[1]، بەم جـۆرەش (مـادی جەدەلـی) هەرەس دێنێـت کە دان بە کـۆنی جیهانـدا دەنێـت، ئەمەش هەڵهـاتنە بەوەی دان بە بـوونی بەدیهێـنەری جیهانـدا نەنـێن، بە خۆشاردنەوە لە بەڵگەی یەکلاکەرەوەی پەیوەستکەر.

ڕەنـگە وتەکەمـت لا سـەیر بێـت کە چـۆن وا بە زوویـی ئەم ڕایە هەرەسـی هێنـا، لەوەڵامـدا دەڵـێم گـرێیەك و بەسـتنێك لە یاسـا گەر لە سـەد دەنـك پێکهاتبێـت، ئەوا کەمـڕەوی لە هیچیانـدا نـاکەین بە کـردنەوەی یەکەم گـرێ، گەر ئەمەش نەگوترابێـت،ئەوا لە مـادی جەدەلـی هەمـوو ئەوانە لابە کە لەسـەر بنەمـای کـۆنی جیهـان بنیـاتنراون لە حوکمەکانیانـدا،ئەوا یەکەم حـوکم لە حـوکمە سـەرەکیەکانی کە تێیدا پوچدەبێتەوە بێباوەڕیانە بە بونی بەدیهێنەر. لەکاتی گوتنی گوتـەی .

---

(١) بەڵکو هەموو بەڵگە گشتیەکان پشتیوانی وتەی ڕوودانی جیهان دەکەن، وەك لەیەکەم دیاردە لێیدواین.

بەدیهێنەری بوونیشدا حوکمی ترسەرهەڵئەدەن کە حوکمی لقی و پشکەکانی تر پوچ دەکەنەوە وەك لەمەودوا دەیبینین، بێئەوەی باسەکەش لە لقە تایبەتەکان بدوێ، بەڵکو دەرخستنی ڕاستی لەسەرچاوەوە لەخۆڕا هەموو پوچگەریە لقییەکان وەلا دەنێت.

٢-سروشت

دوای ئەوەی بێگومـــان بوویـــت لە بـــوونی بەدیهێـــنەری یەکەم، کە زاتێکـــی تەواوی ڕەهـــایە، وپرســـیارکردن لەبـــارەی بەدیهێنەرێکـــی کـــاملی ڕەهـــا ڕاســـت نـــیە، و ئەو گومانـــانەت لەبەردەمـــدا ڕەوینـــەوە . ئەوا گومانێـــك دەمینێـــتەوە کە بە گومـــانی ســـەردەم ناودەبرێـــت و بە گـــومڕاییەکـــان دادەنرێـــت ئەویـــش – وەك بـــۆت دەرکەوت- وەك داتاشـــینی بـــت دروســـتکراوە، بـــاڵی کێشـــاوە بەســـەر خەونەکانـــدا وەکـــو خەیـــاڵ، بەڵام بەداخەوە لەگەڵ ئەم دروســـتکردنەداو پشـــت نەبەســـتنی بە هـــیچ بنەمـــایەك دەبینـــین زاڵ بـــووە بەســـەر بیـــری زۆر لەوانەی خۆیـــان بە ڕۆشـــنبیرو خـــاوەن مەعـــریفە دەزانـــن، زاڵبـــووە بەســـەریانداو بواریـــان بەخۆیـــان نەداوە کە نـــاڕەحەتی لێکـــۆڵینەوەو بەدواداچـــوون بچێـــژن، ئەو گومـــانەش سروشـــتە. کە بە خـــودای دانـــراوی ئەم سەردەمە لێکیئەدەنەوە.

کاتێـــك بە یەکێـــك لەم سروشـــتییانە بڵێـــین؛ کـــێ ئاســـمانەکان و زەمینـــی بەدیهێنـــاوە؟ پێت دەڵێت: سروشت.

گەر پێی بڵێیت کێ ڕووەك وئاژەڵی بەدیهێناوە؟ دەڵێت:سروشت.

گەر پێشی بڵێیت کێ مرۆڤی بەدیهێناوە؟ هەر دەڵێت: سروشت.

کـــێ ئەم هەمـــوو کاروبـــاری گەردوون و زینـــدەگی و غەریزیـــانە ڕادەپەڕێنێـــت بەوپەڕی ژمێریاری وردو ڕێسای بێسنوورەوە؟ ئەوا هەر پێت دەڵێت: سروشت.

کاتێـــك پەنـــا بـــۆ ئەم وتـــانە دەبەن کە نـــاتوانن پیـــت بڵـــێن بۆخـــۆی بەدیهـــاتووە، یـــا لەخـــۆیەوە بەدیهـــاتووە، نکـــۆڵی یاســـای هۆکـــارێتیش دەکەن، ئەو ڕاســـتدەکات کاتێـــك دان بە یاســـای هۆکارێتیـــدا دەنێـــت، هەڵەش دەکـــات کاتێـــك هۆســـاز لەیـــاد دەکـــات، کـــاری ئـــێمەش لەم لێکـــۆڵینەوەیەدا تەنیـــا بەنەفامـــدانان و دزێـــوکردن نـــیە، بەڵکـــو ئـــێمە

لە هەمـوو ڕووکـانەوە گفتوگـۆ لەسـەر باسـەکان دەکەیـن، ئەوەی حەق بێـت دانـی پیـادەنێین، ئەوەش پـوچەڵ بێـت پشـتگوێی دەخەیـن، مرۆڤـی ژیـریش ئەوەیە گـوێ لە هـاواری ژیریـی بگرێـت، نەفـامیش ئەوەیە شـوێن ئارەزووەکـانی بکەوێـت، بـۆیە هەر لەسەر پوچەڵی بەردەوام دەبێت گەر حەقیشی بۆ ڕوون بێتەوە.

کەواتە سروشت چییە؟ چەمکەکانی چین؟ حەقیقەتی کاریگەریان چیە؟

لە زمانـدا سروشـت بە مانـای: ڕەوشـت و ئاکـارو سـیفەت و خـوڵقەت دێـت. بەڵام سروشـت ئێسـتا لەبـیری خەڵکـدا بە پـێی جیاوازیـان دوو بۆچـوون و تێگەیشـتن دەگەیەنێت:

تێگەشـتنی یەکەم: بـریتیە لە خـودی شـتەکان بە واتـای بـێ گیـان و ڕووك و ئـاژەڵ، هەریەك لەم بـوونەوەرانە سروشـتن، ئەمەش تێگەشـتنێکی ورد نـیە، حـوکمێکی ڕاستیش نیە وەك لەمەولا بۆمان دەردەکەوێت.

تێگەشـتنی دووەم: بـریتیە لە سـیفەت و تایبەتمەنـدی شـتەکان، ئەم سـیفەتانە هەر لەگەرمـی و سـاردی و شـێداری و وشـکەڵاتن، جوتبـوون و لەدایکبوون،هەمـوو ئەم سیفات و ئامادەگیانە بریتین لە سروشت.

جـا گەر یەکەم یـا دووەم وتە؛ تەعبیـر لە سروشـت بکـات بە شـێوەیەکی ڕاسـت، ئەوا لەمەدا چیمان لە حەق بۆ دەردەکەوێت؟

سـەبارەت وتەی یەکەم: لە دروسـتبوونی بـوونەوەران، سروشـت لەوە دەرناچێـت کە ڕاڤەی ئـاو بە ئـاو بکـات، زەویـش زەوی بەدیهێنابێـت، ئاسـمان ئاسـمانی دروسـتکردبێت، هەمـوو پلەکـان خۆیـان پـۆلێن کردبێـت، شـتەکان خۆیـان دۆزیبێـتەوە، هەر خۆیـان ڕووداو و ڕووداوسـاز بـن، لەیەك کاتـدا بەدیهـاتوو و بەدیهێـنەر بـن، جـا لە ڕاسـتیدا پـوچەڵکردنەوەی ئەم وتەیە ئاشـکرایە، ئەمەش یـان ئەوەیە شـتەکان بـۆ خۆیـان بـوون، بـێ هـیچ هـۆیەك – ئەمەش بە پێـی یاسـای هۆکـارێتی پـوچکرایەوە- یـان بەدیهێـنەرو بەدیهـاتوو لەیەك بوونـدا کـۆبکرێتەوە، و هـۆ بـووبێتە هـۆی دەستنیشـانکردنی هۆکـار: ئەمەش شـتێکی مەحـاڵە، بەڵکـو ئەمە دادەنرێـت بەو سەرگەردانی و ناتەباییەی پێویست بە کات ناکات بۆ شیتەڵکردنیان.

بەڵام سەبارەت وتەی دووەم: ئەمەش بریتیە لە پشتبەستن بە شیاوێتی شتەکان و تایبەتمەندییان لە پێکهێناندا، سەبارەت ئەمەش دەڵێین: لەڕاستیدا ئەمانەی کە بەدیهێنانی گەردوون دەگێڕنەوە بۆ تواناو تایبەتمەندێکانیان، بەهیچ دانانرێن تەنیا ئەوە نەبێت وەسفی ئەو دیاردانە دەکەن، کە سەرچاوەو بنەڕەتیان نازانن، خۆشیان ماندوو نەکردووە بۆ لێکۆڵینەوە لە سەرچاوەکانیان، جاگەر ئەمە بکەن ئەوا ئەو شیاویە کە پشتی پێدەبەستن لە بەدیهێنانی شتەکاندا تراویلکەیەکی خەڵەتێنەرەو تینو بە ئاوی تێدەگات، کاتێك دەشیگاتێ هیچ نابینێتەوە، بۆ ڕوونکردنەوەی ئەمە بە ڕێگەی زانستی ئەم نموونەیە دەهێنینەوە:

گەر تۆوێك بچێنیت و بیخەیتە زەویەوە، ئاوی بدەیت تا هەڵدەتۆقێت، پاشان دەرچێت و چەکەرەو چزووی لێوەدەربێت، ڕەگەکان بەرەو زەوی دەچن و لقەکانیش بۆسەرەوە، ئەنجا گەڵاو گوڵ و بەروبوم دەدات، ئێدی تۆوەکە – بۆنموونە- سێو بەرهەمدێنێت.

جا توانای تۆوەکە لە هەڵتۆقین و دەرچوون و چەکەرەکردندا بووە، ئەوا گەر ئەم توانا یەك لەدوا یەکانە نەبوونایە، ئەو دیاردە زیندووانە بەرپا نەدەبوون، ئەوساش بەروبومی لێ بەدی نەدەهات. جا ئێستا با بێین لەسەر ئەو تواناو قابیلیاتانە بکۆڵینەوەو ڕاستیەکانمان بۆ ئاشکرابێت.

گەر تۆو هەڵنەتۆقێت ونەتەقێتەوە هیچ شتێك پێکنایەت، ئەی دەبێت کێ بێت بەمکارە هەڵدەستێت؟ گەر تۆوەکان عەقڵ و ژیریان بووایە ئەوسا دەمانگوت: عەقڵیان ئەوەی نیشاندان و بۆی ئامادەکردن، جا گەر بڵێین ئاو هەڵدەستێت بە کاری ڕووان و تروکان، ئەوا دەبوو بە هەمان جۆریش ئاو کار لە ئاسن بکات و چرۆی پێدەربکات، کەواتە دەبێت کارتێکەرێك هەبێت و قبوڵی کارلێکەریی ئەو کارلێکەش بکەین، گەر – وەك جەدەل- بڵێین تۆوەکە خۆی هەڵدەستێت بەم کارانە، ئەدی بۆچی نەیبەست و نەپوکایەوە لەبری ئەوەی هەڵبتۆقێت و گەشەبکات؟ جا بۆئەوەی زیادبوون و مانەوە ڕووبدات لە ڕووەکدا، ئەم کارە پێویستی بە عەقڵ و درککردن هەیە، هەروەها بەرنامەیەکی نەخشەکێشراو لەلایەن ئەو تۆوەوە، لە ڕاستیشدا تۆوەکان خاوەندارێتی هیچ لەمانە ناکەن،

کەواتە چۆن لەخۆڕا بەروبوم دێتە دی؟ بەڵکو چۆن ئەو هەموو بەروبوومە جۆراوجۆرانە بەرهەم دێن، و چۆن مەبەستێکی دیاریکراوی تیا پەنهاندراوەو سیفەتی مەبەستدار لە ناوەڕۆکی هەموو تۆوێکدا هەبوو؟

لە ڕاستیدا ئەوەی سەرنجی وتەی سروشتیەکان بدات کە پشت بە شیاوی توانا دەبەستن، بەوەی ڕووەك لەسەر ئەوە مۆرکدار بووە. ئەوا تەقین وڕووانی تۆو و لەدایکبوونی خانەو خانەی زیندوو کە حەز بەدابەشبوون دەکات... دەبوو هەموو ئەمانە کرداری نەزانراوبن(أفعال مبنية للمجهول)، چونکە گەر بکەری ڕاستەقینە نەزانراو بێت - وەك ئەوەی کەسی سروشتی چاوی لە هۆکارە ڕاستەقینەکە نوقاندووە- کردارەکەشی داوەتە پاڵ نەزانراو بۆ ڕزگارکردنی خۆی، ئەی کێ بوو تۆوی ڕووانـدو چەکەرەی پێکردن؟ کێ بووە هۆی لەدایکبوون و زۆربوون؟ کێ بوو خانەکانی ڕاهێنا لەسەر دابەشبوون؟ هەموو ئەم ڕاستیانە چاوی کورتبینی کەسانی سروشتی نایانبینێت، بەڵکو کورتیان هەڵهێناوە لە وەسفکردنی ڕووکەشەکانیشدا، بێ گەڕانەوە بۆ هۆکان، بەڵکو زۆر بەهەڵەدا چوون سیفەتە کارلێکراوەکان بکەنە هۆی بەدیهێنان، چونکە چەکەرەکردن سیفەتێکە لە ئاکامی هۆکارێکی دەرەکی ئەو شتەوە هاتووە، لەئاکامی قبوڵکردنی کاریگەری ئەو شتەدا، هەروەها هەڵتۆقین و پەلهاویشتن هەموو سیفەتن...

کەسی سروشتی هیچ شتێکی زیاد نەکردووە تەنیا ئەوە نەبێت لەم کۆمەڵە سیفاتانە تێگەشتنێکی تێکەڵی پێکهێناوەو ناوی ناوە بە شیاوێتی لەدایك بوون و گەشەکردن، بۆیە شیاویی کردووە بە هۆی بەدیهێنان لەکاتێکدا لە ڕاستیدا خۆی نیشانەیە لە نیشانەکانی شتەکان، و سیفەتی کارلێك کە هیچ هەست و هۆشێکی نیە کردوویەتی بە هۆیەکی کاریگەری هوشیار لەدروستکردنی شتەکاندا! کەواتە کێ بوو سروشتی لەو شتانە چڕکردەوەو کێ بوو جۆراوجۆریەتی بەو مۆرکانە بەخشی؟بۆ نموونە گەر تۆوی هەڵوژەو قەیسی بخەیتە ناوخاکەوە، هەر یەکەو بەروبومێکی جیا لەوەی تر بەرهەمدێنێت، چ لەڕەنگ یا تام یاخود بۆندا، لەکاتێکدا هەر بەیەك ئاویش ئاو دەدرێن، لەگەڵ ئەوەی هەموومان کۆین لەسەر ئەوەی: تۆوەکان عەقڵیان نیەو درەختەکان سوسە (ادراك)یان نیە، ئەی چۆن

ڕەگەکـان ئـاو دەمـژن؟ و تەنـانەت گەردیـش دەپـاڵێون، پـاڵ بە شـلەمەنیەکانی نـاوەوە دەنـێن و دەینێـرن بـۆ بەروبومەکـان، ئێـدی گیـراوەیەك دەردەچێـت و تـامی خـۆش دەبەخشـێت، هەمـوو ئەمـانە وامـان لێـدەکەن لە هـۆکە بپرسـین و نەك لەسـەر نەزانـراو بوەسـتین، نەك تەنیـا بە وەسـفکردنی ڕووکەشـەوە بوەسـتین، نەك دیاردەکـان بە هەڵە وەسـفبکەین گـوایە ئەوان هـۆی ڕاسـتەقینەی وەدیهێنـان بـن، و ئـێمەش دەزانـین شـیاوێتی تەنیـا سـیفەتێکە لە سـیفاتی شـتەکان، ئێـدی چـۆن بەدیـدێنێت؟ تـۆو سـەباەرت ڕووەك بێگیـانەو هـۆش و فـام ناکـاتەوە؛ ئەی جۆراوجـۆریەتەکەی چـۆنە؟ گەر تێبینـی ئەوە بکەیـت ئـێمە ناچـار بـین بە پێـی ئەم تێـڕوانینە بـۆ مـۆرکی شـتەکان، بپرسـین لە ڕاسـتی ئەو سروشـتە، لەوەش بپرسـین کێ ئەو شـتانەی نەخشـاندووە لەسـەری؟ وچـۆن کـاریگەریی دەنوێنێـت؟ و ئایـا داهێـنەرە یـان پـۆلێن دەکرێـت و ڕێکـدەخرێت؟ و ئایـا خـۆی کـارلێکەرە یـان کـارلێکراوی شـتانی تـرە؟ ئەوا بـۆت دەردەکەوێـت کەسـانی سروشـتیی ئێمەیـان لە یەك نەزانـراوەوە گواسـتۆتەوە بـۆ زۆر نەزانـراو، و لە یەك بنەڕەتـی گرنـگ و یەکـلاکەرەوەوە بـۆ چەنـدان لقـی دیـاردەیەك کە یەکلانـاکرێنەوە، لەکاتێکـدا ئـێمە لە بەدیهێـنەری تـۆو و چەکەرەسـازی نـاوکەکەی دەپرسـین، ئەوا بەو تێـڕوانینە کـورتە- بە بێئاگـایی- چووینەسـەر سـیفەتە کارلێکراوەکـان کە هـیچ توانـاو پشـکیان لەبەدیهێنانـدا نـیە، وگەر ئەو کـورتبینیە نەبـووایە لەلایەن کەسـانی سروشـتیەوە بـۆ ئەم هـۆ نـامۆ دۆشـدامانکەرانە بە بـێ بـوونی هـیچ بیـانوویەك، ئەوکـاتە وەڵامـی تێـرو تەسـەل و لۆژیکیمـان دەسـتدەکەوت کە هاوتـا دەبـوو لەگەڵ ڕاسـتیە زانسـتیەکان، وەك لەم ئایەتەدا باسکراوە:

* إِنَّ اللَّـهَ فَـالِقُ الْحَـبِّ وَالنَّـوَىٰ يُخْـرِجُ الْحَـيَّ مِـنَ الْمَيِّـتِ وَمُخْـرِجُ الْمَيِّـتِ مِـنَ الْحَـيِّ ۚ ذَٰلِكُـمُ اللَّـهُ فَـأَنَّىٰ تُؤْفَكُـونَ. الانعـام/٩٥*واتە: بـەڕاسـتی خـوا لەتکـەری دەنـك و دانەوێلـەیـە بـۆ ئـەوەی بیپشـکوێنێت و بڕوێـت، زینـدووش لـە مـردوو دەردەهێنێـت، دەرهێنـەری مردووشـە لـە زینـدوو، ئـا ئـەوەیـە خـوای پـەروەردگارتان، جـا ئیتـر بـۆ کـوێ لادەدرێـن و بۆ کوێ وێڵ دەکرێن.

و بەوەی کەهەموو هۆکارەکان دەگەڕێنەوە بۆ یەکەم بەدیهێنەر، ئێدی نەزانراوەکان دەزانرێن و باسەکە یەکلادەبێتەوە.

جا بۆئەوەی ئەمە زیاتر ڕوونبکەینەوە بۆ ئەمە نموونەیەك دێنینەوە: ئەویش جۆڵێنەری ئوتومبێلە. چونکە جوڵاندنی بەشەکانی ئامێرو سوتاندنی بەنزین، وهێزی پاڵنەر لە ئەنجامی تەقینەوەدا، ئەوا هەموو ئەم تایبەتمەندیانە شیاوێتی و مۆرکن، ئایا وایدەبینی کە شیاوێتی سوتان و تایبەتمەندی تەقینەوە و یاساکانی میکانیك بەدیهێنەری بزوێنەرن و ئوتومبێلیان داهێنا؟ بێگومان شیاوێتی جیاوازە لە خودی شتەکان، هەرچەندە هۆیەکە بۆ پاڵنانی دیاردەکە، و دەرکەوتنی ڕووەکانی، بەڵام تەنیا لە سنووری ڕێکخستن و ڕیزکردندا دەمێنێتەوە، نەك لەسنووری بەدیهێنان و داهێنانداا، لەکاتێکدا ئەو شتە لە قۆناغەکانی کۆتادایە نەك لە قۆناغەکانی سەرەتای بەدیهێنانی بووندا، جا گەر کەسێك بیروباوەڕی سروشتی هەبێت بۆ داهێنان و بیەوێت لەو هەڵدێرە خۆی قوتارکات، ولەگەڵ ئێمەدا دانی نا بەوەی کە ئەم مۆرکانە هەموو لاوەکین لە بواری زۆر بوون و جۆراوجۆربووندا، بەڵام لە ڕاستیدا جۆرێك نیە کە پشتیوانی هۆکان بکات، وەك لە پرەنسیپی هۆکارێتیدا لێیدواین. ئەوا پێیدەڵێین: گەڕایتەوە سەر ئەو بنەڕەتەی لەمەوپێش لێیدواین و چەسپاندمان، و نەشیتوانیوە لە سروشتی هیچ بوونەوەرێکدا هۆی ڕاستەقینەی بوونی ئەو شتە لە نەبوونەوە بچەسپێنێت و بسەلمێنێت.

جاگەر دەتەوێت ئەم هۆیە دەروونیە لە پێکهێنانی ئەم خوا درۆینەی(سروشت)دا لای هەندێك بزانیت، ئەوا لەم زنجیرەیەدا دەیدۆزیتەوە.

مرۆڤێك سیفەتی شتێکی دیاریکرد، پاشان سیفاتەکانی هەموو خستنە سەریەك، ئەنجا لەکۆی سیفەتەکان مەفهومێکی پێکهێنا، پاشان ئەم مەفهومەی دانا بە شیاوێتی یان سروشت، دەروونیش بەلای پشوو و کورتکردنەوەدا لار دەبێتەوە، ئێدی ئەو سروشتەی لە خەیاڵیدایە دەیکا بە زاتێکی سەربەخۆی کارتێکەر. بەمجۆرە خەیاڵی مرۆڤ لەسەر ئەمە چەقبەستوو دەبێت، خاوەنەکەشی وایدێت بە خەیاڵدا خوای بوونەوەری دۆزیوەتەوە، ئێدی گوێڕایەڵی دەکات و گەردنکەچ و تەسلیمی دەبێت، دوای ئەوەی کە بەدەستی خۆی دروستی کردووە، هەروەك

چـۆن بتپەرسـتان دەیـکەن، بۆخۆیـان دروسـتی دەکەن ، پاشـان وادەزانـن سـوودو زیان دەگەیەنن و پاشتریش دەیانپەرستن.

زۆر لێکچـوون هەیە لە نێـوان ئەوانەی بتیـان دەپەرسـت لە پێشـانداو دەمەقاڵێیـان لەسـەر دەکـردن، لەگەڵ ئەوانەی ئەمـڕۆ سروشـت دەپەرسـتن و دەمەقـاڵێ لەسـەر دەکەن، هۆکـاری دەروونـی ئەمـانە هەریەکە، جـۆری هەڵەکەش هەریەکە، ئەوەش بـریتیە لە دروسـتکردن لەسـەرەتاداو پاشـان خەیـاڵکردن بەوەی کـارتێکەریی هەیە لە کۆتاییدا، قورئانی پیرۆزیش ئاماژەی بەم فێڵە کردووە لەئایەتەکاندا.

لەوانە: * مَـا تَعْبُـدُونَ مِـن دُونِـهِ إِلَّا أَسْـمَاءً سَـمَّيْتُمُوهَا أَنـتُمْ وَآبَـاؤُكُم مَّـا أَنـزَلَ اللَّـهُ بِهَـا مِـن سُـلْطَانٍ ۚ إِنِ الْحُكْـمُ إِلَّا لِلَّـهِ ۚ أَمَـرَ أَلَّا تَعْبُـدُوا إِلَّا إِيَّـاهُ ۚ ذَٰلِـكَ الـدِّينُ الْقَـيِّمُ وَلَـٰكِنَّ أَكْثَـرَ النَّـاسِ لَا يَعْلَمُـونَ . يوسـف/٤٠* واتە: جـا هەرچـی ئێـوە دەیپەرسـتن جگـە لـە خـوا، تـەنها خۆتـان و بـاو و باپیرانتـان ناوتـان لێنـاون، هـەرگیز خـوا بـەوە ڕازی نـی یـە و، هـیچ بـەڵگـەیەکیشـی ڕەوانـە نـەکردووە لەسـەر پەسـەند کردنیـان، بـەڕاسـتی حـوکم و فـەرمانڕەوایی جگـە لـە خـوا شایسـتەی کەمـی تـر نـی یـە، فەرمانیشـی داوە جگـە لـە خـۆی کەمـی تـر نەپەرسـتن، هـەر ئـەوەش ئـایین و بەرنامـەی پەسـەند و ڕاسـت و دروست و بەنرخ، بەڵام زۆربەی خەڵکی ئەم ڕاستیانە نازانن و لێی بێ ئاگان.

* قَـالُوا أَجِئْتَنَـا لِنَعْبُـدَ اللَّـهَ وَحْـدَهُ وَنَـذَرَ مَـا كَـانَ يَعْبُـدُ آبَاؤُنَـا فَأْتِنَـا بِمَـا تَعِـدُنَا إِن كُنـتَ مِـنَ الصَّـادِقِينَ قَـالَ قَـدْ وَقَـعَ عَلَـيْكُم مِّـن رَّبِّكُـمْ رِجْـسٌ وَغَضَـبٌ أَتُجَـادِلُونَنِي فِي أَسْـمَاءٍ سَـمَّيْتُمُوهَا أَنـتُمْ وَآبَـاؤُكُم مَّـا نَـزَّلَ اللَّـهُ بِهَـا مِـن سُـلْطَانٍ ۚ فَـانتَظِرُوا إِنِّـي مَعَكُـم مِّـنَ الْمُنتَظِـرِينَ. الاعـراف/٧٠-٧١* واتە: وتیـان: ئایـا تـۆ هاتویتـە لامـان بـۆ ئـەوەی تـەنها خـوا بپەرسـتین و واز لـەو پەرسـتراوانە بهێنـین بـاو و باپیرانمـان دەیانپەرسـتن؟! کـەوابوو ئەگـەر تـۆ لـە ڕاسـتگۆیانیت ئـەو بـەڵێنانـەی کـە پێمـان دەدەیـت بۆمـان پـێش بهێنـە!! (هـود) فـەرمووی: ئیتـر ئـەوە بـەڵاو ناخۆشـی و خەشـی خـوا کەوتـە سـەرتان، ئایـا ئـەوە ڕاسـتە ئێـوە موجادەلـەو دەمـە دەمـێم لەگـەڵ دەکـەن لەسـەر کۆمـەڵێـك بـت و پـەیکـەر کـە خۆتـان و بـاوو باپیـرانتان ناوتـان نـاون؟ بێگومـان هـیچ پـەیوەندیـەکیان بـە خـواوە نیـە، هـیچ بـەڵگـەیـەك لەلایـەن خـواوە دانەبـەزیوە کـە ئەوانـە بچـوکترین کاریـان بەدەست بێت، ئێوە چاوەڕێی بن، منیش لەگەڵتاندا لە چاوەڕوانانم.

بـڕوانە مرۆڤی پێشـین لە چ بـوارێکەوە گومڕابـوون، ئەمـڕۆش چـۆن گـومڕادەبن، لەم بـاس و کێشـانەدا لەسـەرەتادا چەنـد نـاوێکەو دایانـدەنێن، پاشـان لەکۆتاییـدا وەك حەقیقەتێکی دروست و بەڕیا لێیدەدوێن.

کـورتەی قسـان لەسـەر سروشـت ئەوەیە: یـان شـتەکان بۆخۆیـان دروسـتبوون؛ ئەم وتەیەش لەهەموو ڕەچاوکردنێك وەلانراوە.

یـان ئەو وتەیەی دەڵـێن سـیفات زات دروسـتدەکات، ئەمەش زیـاتر پـوچەو وەلادەنرێـت وەك لە وتەی یەکەم، چـونکە گەر زاتـی شـتێك دەسەوسـان بێـت لەدروستکردنیدا، چۆن سیفەتەکانی ئەو شتە دەتوانێت دروستی بکات؟

بەڵام سـەبارەت ئەوەی کە شـیاوێتی و قـابیلیەت هـۆی پاشـەکیە وەك سـەرجەم هۆکـانی تـر، ئەوا ئاتـاجی هـۆی یەکەم دەبێـت و ئەمەش ئەوەیە کە دەیڵێـین و مەبەستمانە.

کەواتە لە هەر سێ حـاڵەتەکەدا دەبێـت بگەڕێـنەوە بـۆ بەدیهێـنەری سـەرەتا، پاشـان سروشت زۆر لەدواوەو دێت، لەکاتێکدا بەو کارلێکراو بووەو پێویستی پێبووە.

بەم جـۆرە دەبینـین سروشـت - خـوای درۆیـنەی دانـراوی ئەم سـەردەمە- لەبەردەم ڕەخـنەی لۆژیـك و ڕاڤەی زانسـتیدا خـۆی ناگرێـت و دەتـوێتەوە، سـەبارەت بـوونەوەرانیش تەنیـا سـیفات و شـیاوێتی و یاسـاکانە لەسـەری دەڕۆن، چـونکە سروشت شتەکان بەدی ناهێنێت.

٣-یەکتاپەرستی

گەر تـراویلکەی سروشـت لەبەرچاوانتـا ڕەویەوەو وایلێهـات ئاسـۆی زانینـی یەکەمـت لا ڕوونبـوەوە، ئەوا دەتوانیـت مەعـریفەو زانیاریـت تەواو بکەیـت سـەبارەت ناسـینی ئەو سـیفاتانەی – واتلێـدەکەن- لێـیان بکـۆڵیتەوە، بە پشتبەسـتن بەو ڕاسـتیانەی لەمەوپـێش باسـمان کـردن، و ئەو سـیفاتانەی لەمەوە بۆمـان دەردەکەوێـت، ئەوا دەڵێین:

ئەو زاتە **یەکەمیـنە (الاول)** هـیچ شـتێك لە پێشـیەوە نەبـووە، چـونکە گەر شـتێك لەپێشـیەوە بووبێـت ئەوا سـنووری بـۆ دائەنرێـت، سـنووریش لە سـیفاتی ڕووداو و بەدیهاتووانە، پێشتر وەلاخستنی ئەمەمان ڕوونکردەوە.

ئەو **کۆتـایە (الآخـر)** لەدوایەوە هـیچ شـتێك نـیە، ترسـێنەرو ئاگـادارکەرەوە هەرخۆیەتی، کەواتە ئەزەلی و ئەبەدییە.

و ئەو **زینـدووە (الحي)** ژیـانێکی ڕەهـا چـونکە ئەو بەخشـەری ژیـانە بە زینـدەوەران، بـۆیە ڕێـی تێناچێـت ڕەهـا نەبێـت، چـونکە ڕێژەیـی لە سـیفاتی بەدیهێنـراو و بەڕابووەکانە.

و ئەو **بیسـەری زانـایە (السـمیع العلـیم) بینـای بەتوانـایە (البصـیر القـدیر)**ـە، چـونکە ئەم سـیفەتانە پەیوەسـت و داخـوازی سـیفاتی ژیـانن، جـا کاتێـك ڕەهـایی سـیفەتی ژیـان بـوو، ئەوا ڕەهـایی پەیوەسـتی سـەرجەم سـیفاتەکانی تریەتـی، بەجۆرێـك کە بیستن و بینین و زانست و توانای بە هیچ جۆرێك دەسەوسانی ڕویان تێناکات.

ئەو **یەکـی تـاك و تەنیـایە (الواحـد)** هـیچ هـاوەڵێکی نـیە لە موڵکدارێتیـدا، ئەم سـیفەتەش لەبەرئەو گـرنگیە مەزنە ومەترسـیە لە ڕادەبەدەری هەیەتـی، پێویسـتە بە شێوەی درێژتر لێی بدوێین:

ڕەنـگە لەم بەدوایەکـداهاتنی باسـەداو باسـکردنی سـیفەتەکانی پێشـوو، و دڵنیـابوون و سـووربوون لەسـەر تەواوێتـی ڕەهـای پەروردگـار، ئەوا یەکتاپەرسـتی دێـتەدی و

پێویستی بە بەڵگەهێنانەوە نیە، چونکە چەندێتی(التعدد) پێویستی بە بەڵگەهێنانەوەیە، بەڵام لەگەڵ ئەمەشدا بامی یەکتاپەرستی زیاتر درێژە پێدەدەین، بە هۆی پەیوەندی بنەڕەتیەوە بە واقیعی ژیانەوە.

گوتنی گوتەی چەندێتی، ئەوا ئەتوانین کورتی بکەینەوە لە (دوانەیی- التثنیة)دا، جا گەر دووانەیی چەسپاو هاتەدی ئەوا چەندێتی دروست دەبێت بێ چڕکردنەوە، و گەر ئەمە لە بنەڕەتەوە پوچبووەوە ئەوا چەندێتی پوچدەبێتەوە، ئەوسا پەکتاپەرستی پێویست دەبێت.

جا گوتەی دوانەیی وا پێویست دەکات سیفەتێکی جیاکەرەوە هەبێت لە نێوان دوو شتدا؛ چونکە یەکسانی تەواو لەهەموو ڕووەکاندا شتێکی پوچە و بۆچوونەکان لە هیچ کاتێکدا نایەنە دی، گەر بە تەواوی یەکەم بەسەر دووەمدا نەچەسپێت، ئێدی لە کۆتاییدا یەك (بوو- کائن) دەمێنێتەوە، جا گەر سیفەتی جیاکەرەوە نەبێت ئەوسا جیاکردنەوەش نامێنێت. گەر لە حاڵەتێکدا خۆبەزلزانێك وتی دەتوانرێت جیاکردنەوە لە نێوان دوو حاڵەتی یەکسانی تەواودا بکەین، ئەوا پێی دەڵێین تۆ بەڵگەت لەسەر خۆت هێنایەدی کاتێك لێکت جودا کردنەوە، ئەم جیاکرددنەوەیەشت بە درککردنی سیفەتی جیاکاریەوە بوو، جا بوونی سیفاتی جیاکاری یەکسانیی تەواو پوچەڵ دەکاتەوە، ئەوساش (بەرەندە-تفاضل) کردن لە نێوان دوو شتدا دێتە دی و بەمجۆرەش یەکێك لە بەرەندەکان دەکەوێت و تەنیا یەکێکیان دەمێنێتەوە.

گوتەی (تثنیة)ش لە ڕوانگەی بیرکاریەوە دوو شتی ڕەها دەگەیەنێت، ئەمەش شتێکی مەحاڵە، چونکە بوونی یەکێکیان ڕەهایی ئەوی تر وەلا دەنێت، لەمحاڵەتەشدا یا دەچێتە ناو ڕەهایی یەکەم، ئەوسا بە تەنیا یەکەم دەمێنێتەوە، یاخود لە سنووری یەکەم دەردەچێت و ئەوساش ڕەهایی یەکەمی گریماناوی دەکەوێت و دووەم دێتە دی، بەواتایەکی تر ڕەهایی دەورەدراوە، و دەورەنادرێت و پەی پێنابرێت ولەئاکامیشدا یەك ڕەها دەمێنێتەوە.

ئەمە وێڕای ئەوەی بەڵگەیە لەسەر یەکتاپەرستی، هەروەها بەڵگەشە لەسەر بەرپابوونی گێتی و نەرێکردنی کۆنیی، چونکە وتەی کۆنیەتی دوو ڕەهایی

دەگـرێتەوە، ئەمەش وەك زانیـت شـتێکی مەحـاڵە، لێـرەوە واتـای قـوڵی ئەو ئـایەتە تێـدەگەین کە دەفەرمێـت * ألا له الخلـق و الامـر* الاعـراف/٥٤. واتە: بەدیهێنـان و کاروبار هی ئەوە.

بەمانـای نەك تەنیـا گـۆڕانی گەردوون ڕووداو وبەرپـابوویەکە، بەڵکـو گەردوون هەمـووی بەدیهـاتووەو گۆڕانکـاریش تێیـدا لەژێـر دەسـەڵاتی بەدیهێـنەردایە، کەواتە گەردوون بەرپابووە بە مادەو ماناکەیەوە.

جـاگەر بمانەوێـت مانـای ئەم ڕێگـایە سـەبارەت یەکتاپەرسـتی و چەنـدێتی ڕوونتـر بکەیـنەوە ئەوا دەڵێـین لە کـاتی دوو هەبـوودا ئەبێـت یەکێکیـان توانـاو زانسـتی بەسـەر ئەویتـردا بشـکێت، جـاگەر نەتوانێـت بەمە هەسـتێت ئەوا شایسـتەی خـوایەتی نـیە و تەنیـا یەکێکیـان دەمێنێـتەوە، بەڵام گەر توانـای لەسـەر ئەمە هەبـوو ئەوا بانگەشـەی خـوایەتی دووەم نامێنێـت و تەنیـا یەکەم دەمێنیـتەوە و هەنـدێك لەفەیلەسـوفان ئەمە بە (بەڵـگەی بەرهەڵسـتیکردن- برهـان التمـانع) نـاو دەبەن، بـۆیە دەڵـێن گەر دوو خـوا ببـوایەو یەکێکیـان بیەوێـت زەیـد هەسـتێت و لەهەمـان کاتـدا ئەوی تریـان بیەوێـت دانیشـێ، ئەوسـا کـاریگەری ئەم دوو ویسـتە ئەبێـتە شـتێکی مەحـاڵ، چـونکە مەبەسـتەکە نـایەتەدی و دوو شـتی دژ بەیەك لە یەك کاتـدا پـێکەوە کۆنـاکرێنەوە، جـا گەر توانـای یەکێکیـان زاڵبـوو بەسـەر ئەویتریانـدا، ئەوا ئەوی دووەم دەستەوسـان و ژێرکەوتوو دەبێت، کەواتە نابێتە خوداو لەمحاڵەتەشدا تەنیا یەکێك دەمێنێتەوە.

ئیـبن جەریـر الطبـري ئامـاژەی بەم مانـایە داوە کە دەڵێـت: (هـیچ یەکێـك لەم دووانە نـابنە بەهێـزیـان دەسەوسـان، گەر دەسەوسـان بـن ئەوا دەسەوسـان ژێرکەوتـووە و شایسـتەی خـوایەتی نـیە، و گەر بەهێـزبـن ئەوا یەکێکیـان سـەبارەت ئەویـتر کەمتوانـاترە، کەمتوانـاش نـابێتە خـودا، گەر هەریەکەشـیان بەهێزتربێـت لەوی تـر ئەوا لەژێر هێزی ئەویتردا دەسەوسان دەبێت).

کەواتە هەر ئەو تاکوتەنیـایە دەمێنێـتەوە کە هـیچ شـتێك لەئاسـمانەکان و زەمینـدا دەسەوسـانی ناکـات، هـیچ کەسـێکیش گـوتەی چەنـدێتی نادرکێنێـت مەگەر خـاوەنی عەقڵێکـی سـەرەتایی بێـت و ڕوونیشـە بـیرۆکەی سروشتپەرسـتی(الوثنية) خـاوەنی ئەندێشەی دروستکراون، هاتنەدی زۆر دوورەو لەگەڵ ژیریدا بەرەنگاردەبێتەوە.

بـۆیە هـیچ کەسـێك نـیە لە دنیـادا پابەنـدی ژیـری و لۆژیـك بێـت و وتەی چەنـدێتی بـدرکێنێت. بەڵکـو لێکـۆڵینەوە دەمـانگەیەنێتە یەکتاپەرسـتی، کەدوورە لە سـیفەتی بەرپـابوونەوە، وەك پێکەوەلکانـدن و لقێتـی و لەدایـك بـوون (الالصـاق والتفریـع والـولادة)، جـا هەروەك چـۆن چەنـدێتی پـوچە، ئەوا لەمەودوا بەسـەرداهاتن و ناکـاو زیـاتر جێـی پـوچەڵکردنەوە دەبێـت، بەمجـۆرەش چەنـدێتی هەرەسـدێنێت، وەك دووانەیـی وسـیانەیی و هتـد... مەخـابن لەگەڵ ئەمەشـدا کەسـانێکی زۆر ئەمـڕۆ لەسـەر ئەم بـاوەڕەن، بەڵام گەر کەمێـك بـۆ ژیریـی ولۆژیـك بگەڕێنـەوە ئەوا لەبەردەمیانـدا هەمـوو بتەکـانی هاوەڵپەیـداکردن و چەنـدێتی پوچەڵـدەبنەوە، بەهـۆی بەهێزیـی بەڵگەکـان و ڕاشـکاویانەوە، و لەبەردەم شۆڕشـی ژیریـی و ئەقـڵ ئەم ناتەبـاییە بەدە خـۆی ناگرێـت، جانـازانم کەی ئەوکـاتە دێـت بیرمەنـدە ئازادەکـانی گێـتی و ئەو هۆشـمەندانەی کە دامـاڵراون لە سروشتپەرسـتی پەردەو پەتـی جاڵجاڵۆکەکـان دەپچڕن و جیهان بەرەو یەکتاپەرستی دەبەن؟

قورئـانی پیـرۆز مەشـخەڵی یەکتاپەرسـتی بـۆ مرۆڤـایەتی هەڵگـرت، لە دووتوێیـدا ئامـاژە بە مەحـاڵێتی چەنـدێتی دەکـات و پـوچێتی دەخـاتەڕوو، و جەخـت لەسـەر یەکتاپەرسـتی و چەسـپاندنی دەکـات، لە ئایەتـانێکی زۆردا چـاکترین وبەهێزتـرین بەڵـگەی بـۆ خستووینەتە ڕوو:

* لَـوْ كَـانَ فِيهِمَـا آلِهَـةٌ إِلَّا اللَّـهُ لَفَسَـدَتَا ۚ فَسُـبْحَانَ اللَّـهِ رَبِّ الْعَـرْشِ عَمَّـا يَصِـفُونَ. الانبیـاء/٢٢*واتە: ئەگـەر لـە هەردووکیانـدا (لـە ئاسـمان و زەویـدا) چەنـد خوایـەکی تـر هەبوایـە غـەیـری (الله)، ئـەوە کـاول و وێـران دەبـوون و تێـك دەچـوون بەسـەر یەکـدا، پـاکی و بێگـەردی بـۆ خـوا کـە پـەروەردگاری عەرشـە، لـەو بـاس و خواسـانەدا (کـە خوانەناسان) دەیڵێن (هاوەڵ بۆ ئەو زاتە بڕیار دەدەن).

* مَـا اتَّخَـذَ اللَّـهُ مِـن وَلَـدٍ وَمَـا كَـانَ مَعَـهُ مِـنْ إِلَـٰهٍ ۚ إِذًا لَّـذَهَبَ كُـلُّ إِلَـٰهٍ بِمَـا خَلَـقَ وَلَعَـلَا بَعْضُـهُمْ عَلَـىٰ بَعْـضٍ ۚ سُـبْحَانَ اللَّـهِ عَمَّـا يَصِـفُونَ عَـالِمِ الْغَيْـبِ وَالشَّـهَادَةِ فَتَعَـالَىٰ عَمَّـا يُشْـرِكُونَ .المؤمنـون/٩١-٩٢* واتە: هـەرگیز خـوا کەسـی نـەکردووە بـە ڕۆڵـەی خـۆی و هـیچ خوایـەکی لەگـەڵـدا نـی یـە، چونکـە ئـەوکاتـە هـەر خوایـەك دەچـوو بـەلای دروسـتکراوانی خۆیـەوەو هەنـدێکی خـۆی بڵنـد دەکـرد بەسـەر هەنـدێکی تـردا (ئەوسـا

بوونـەوەر تێکـدەچوو)، پـاکی و بێگـەردی بـۆ زاتـی خوایـە لـە بەرامبـەر ئـەو شـتانەوە کـە (خـوا نەناسـان) هـەڵی دەبەسـتن و دەیڵـێن. زانـای نەیێنـی و شـاراوەکانە، هـەروەها زانـای دیـارو ئاشـکراکانە، بـەرزی و بڵنـدی بـۆ ئـەوە لەبەرامبـەر ئـەو شـتانەوە کـە (نـەفامان) دەیکەنە شەریك و هاوەڵی.

* هُـوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِـرُ وَالظَّـاهِرُ وَالْبَـاطِنُ وَهُـوَ بِكُـلِّ شَـيْءٍ عَلِـيمٌ. الحديـد/٣* واتە: ئـەو خوایـە یەکەمینـە و لەسـەرەتاوەهەر هـەبووەو کـەس پـێش ئـەو نـەبووە، دواهەمینـە و کۆتایـە، کـەس دوای ئـەو نامێنێـت، (بـەڵام ئـەو هـەر دەمێنێـت)، هـەروەها ئـەو زاتـە دیـارە و هـەموو شـت بـەڵگـەیـە لەسـەر بـوونی، لەهـەمان کاتـدا زاتـی خـۆی نادیـارە و (بـەچاوی سـەر نابینرێـت، بـەڵام بـەبینایی بیروهـۆش و دڵ و دەروون ئاشـکرایە)، هـەر خۆیشی زانایە بەهەموو شتێك.

* أَلَا إِنَّهُـمْ فِـي مِرْيَـةٍ مِّـن لِّقَـاءِ رَبِّهِـمْ أَلَا إِنَّـهُ بِكُـلِّ شَـيْءٍ مُّحِـيطٌ. فصـلت/٥٤* واتە: ئاگـاداربن بـەڕاسـتی ئەوانـە هـەر گومانیـان هـەیـە لـە بـەیەکگـەیشـتن و ئامـادەبوونی بـەردەم پـەروەردگاریان، ئاگاداربـە و دڵنیابـە کـە ئەوزاتـە بـە هـەموو شـتێك زانایـە و بە هەموو شتێك ئاگاداره ودەسەڵاتی بەسەر هەموو شتێکدا هەیە.

* قُـلْ هُـوَ اللَّـهُ أَحَـدٌ اللَّـهُ الصَّـمَدُ لَـمْ يَلِـدْ وَلَـمْ يُولَـدْ وَلَـمْ يَكُـن لَّـهُ كُفُـوًا أَحَـدٌ . الاخـلاص* واتە: بڵێ: ئـەو خـوای کـە نـاوی _ الله_ خوایـەکی تـاك و تەنهایـە. خـوا زاتێکی پایـەدار و دەسـەڵاتـداره، نیـازی بـە کـەس نییـە. هـیچ کەسـی لێ نـەبووە و خۆشـی لـە کـەس نـەبووە. هـەرگیز هاوتـاو هاوشـێوە و دەسـەڵاتـدارێکی تـر نییـە کـە لەبەرامبەریـەوە بوەستێت و هاوشانی بێت.

بەمجـۆرە ڕاسـتی یەکتاپەرسـتی بەدیهێـنەری دێـرین دەچەسـپێت، بەجـۆرێکی وا هـیچ بواری گومان و دوودڵی نامێنێتەوە.

بـۆیە زانایـانی لێکـۆڵەرەوە زۆر لە پێشـترن کە مەردومـان بـۆلای ئەم ڕاسـتیانە بانگهێشـت بـکەن، گومـان ودەردی چەنـدێتی لایـان بـرەوێننەوەو پـوچی و گەنـدەڵیان ئاشـکرابکەن، تـا لەتـاریکیەوە بەرەو ڕوونـاکی هەنگـاو هەڵگیرێـت، هەروا تـا لەدژیەکـیە بەدەکـانەوە بـگەنە تەبـایی و هاوتـایی و ژیربێژیـی ڕوون و ئاشـکرا. بەمجـۆرە دەروونـی مـرۆڤ لە دڵەڕاوکێ و گومـان و سـەرکوتکردن و دوودڵی ڕزگـاری دەبێـت. بەڵام لەگەڵ

ئەمانەشـــدا گەر هەر لەســـەر ڕێچـــکە لادراوەکـــان و بەرنـــامە ســـوك و بێـــنرخ و بێکەنینـــاوی و گرپاناویەکـــان بمێنـــنەوە ئەوا شـــیکاری دەروونـــی ســـەلماندوویەتی ئەمـــانە تەنیـــا وێنەیەکـــی بەرهەســـتین کە دەربـــڕین لە ئیفلامـــی مـــرۆڤ دەکـــات گەر ڕێـــگەی ڕاست نەگرێتەبەر.[1]

.....

(١) الوجود الحق، دکتۆر حەسەن هوێدی

٤- گەڕانەوە بۆ دەسپێك

بـۆ زیـاتر تەواوکـاریی هەمـوو لایەنە بـڕوا پێکەرەکـانی ئەم باسـە- بامـی سروشـت و هۆکـارێتی و یەکتاپەرسـتی- ئەوا ئەم نـامە ڕێکـوپێکەی بەدیعولزەمـان سـەعید نوورسـی- ڕەحمەتـی خـوای لێبێـت- دەخەیـنە ڕوو کە لەمبـارەوە ڕوونـی دەکـاتەوەو نووسیویەتی:

*قالـت رسـلهم أفـي الله شـك فـاطر السـموات والارض. ابـراهيم/١٠*واتە: پێغەمبـەرانیان وتیـان: باشـە، ئـاخر گومـان لـە چـی دەکـەن؟ ئایـا لـە خـوای پەروەردگاردا گومان هەیە؟! بەدیهێنەری ئاسمانەکان و زەوی؟

بیـر لەم ئـایەتە بـکەرەوە بـزانە چـۆن نیشـانەی سەرسـوڕمانی نکۆڵیکـاریی تێـدایە، کە بەڵـگەیە لەسـەر ئەوەی دان نـان بە تاکوتەنیـایی (الله)ی پەروەردگـاردا لە ڕوونتـرین ڕاسـتیەکانە لای کەسـانێك گەر جارێـك بە چاوانیـان ئەم ئاسـمان و زەمیـنە ببیـنن و چـاوی پێدابخشـێنن، بەڵام لەگەڵ ئەمەشـدا ئەوەی ئەمـڕۆ هەنـدێك لە موسـڵمانان بەچەنـد وشـەیەك دەیڵـێن، بەلایەنـی کەمەوە کەمترینـی سەردەکێشـێت بـۆ بێباوەڕبوون بەم ڕاستیە گەورەیە.

جـا لێـرەدا لە سـێ وشـە دەکـۆڵمەوە کە تەنیـا کەسـانی بێمێشـك و بێئاگـا لە ڕاسـتی شـتەکان دەیـدرکێنن، لەگەڵ بێبـاوەڕێکیش شـانازی بە بێبـاوەڕبەکەیەوە بکـات و دەهـۆڵی بـۆ بژەنێـت، ئەوانـیش یەکەمیـان ئەوەیە کە (هۆکـار بەدیهێنـاوە)، دووەم(لەخۆڕا بەدیهاتووە)، سێیەم (سروشت دروستی کردووە).

لەڕاسـتیدا زۆر مەحـاڵ لە بنەمـای ئەم گـوتنە بێمانـاو پوچـانەوە دروسـت دەبـن، کە ئەگەر بە درێژەپێـدانێکی زانسـتی فـراوان بیژمێـرین؛ ئەوا زیـاد لە ٩٠ مەحـاڵ دەبـن،

کە زانستی هیچ زانا و ژیریی هیچ هۆشمەندێك دانیان پێدا نانێت بەڵام من تەنیا لە دەیەکی دەدوێم و بەم ڕستەکورتانە باسیان دەکەم:

یەکەم مەحاڵ ئەوەیە: لەبەرەنجامی وشەی (هۆکان بەدهێناون) سەریهەڵداوە، پوچەڵی ئەم گوتەیەش لەم نموونەوە دەردەکەوێت: گەر پێویستمان بە گیراوەیەك بێت کە لەچەند دەرمان و گیایەکی جۆراوجۆر دروستبکرێن بە تێکەڵکردنی ڕێژەیەکی دیاریکراو، کەسی دەرمانسازیش هەستا بە ئامادەکردنی ئەم گیراوەیە بە پێی پێوانەی پڕوردەکاریی، بەجۆرێك بەشێك لەم گیراوەیە کەمتر یا زیاتر بێت ئەوا بە پێچەوانەی سوودکەیەوە دەشکێتەوە.

جا بۆ نموونە گەر بومەلەرزەیەك ڕوویداو ئەو مادانەی گیراوەکەی لێدروست دەبێت هەموویانی خست و شوشەکانی شکاندو دەرمانەکانی ناوی ڕژاندو تێکەڵ بەیەکبوون، ئایا دەبێت لە ئاکامی ئەم تێکەڵبوونەدا بڵێین ئەو گیراوەیەی دروستبووە وەك ئەو گیراوەیە وایە کەدەرمانسازەکە بە پێوانەیەکی وردو شارەزایی وزانستی و حسابێکی ڕێکوپێك پێی هەستاوەو دروستی کردووە؟ و ئایا کەس بەمە باوەڕدەکات جگە لە کەسێك نەبێت بەخششی بیرکردنەوەو ژیریی لەدەست دابێت؟

هەموو خاوەن ژیانێك لەسەر ئەم زەویەدا گیراوەیەکی قەشەنگە، لە ملیۆنەها بەشی سەرسوڕهێنەری جیاواز پێکدێت، کە بە پێوانەیەکی ڕێژەیی و حیکمەت و یاسا پێکهێنراون، بێگومان گێڕانەوەی ئەمە بۆکاری هۆکاری مادی بێ جوڵە ڕەگەزی بێگیانی بێدەنگ، دائەنرێت بە خراپترو بۆگەنتر لەوەی بڵێین دەرمانەکان لەئاکامی بەربەك کەوتن و ڕژانیان گیراوەیان لێپێکهات.

دووەم مەحاڵ: گێڕانەوەی بەدهێنانی شتەکان بۆ هۆکارە مادیەکانی، وا پێویست دەکات کە زۆر ڕەگەزو هۆکاری وردو دژیەك کاریگەری ڕاستەوخۆی لەبەدهێنانی شتەکاندا هەبێت. وەلێ پێکگەشتنی هۆکارە جیاوازە ئاشکراکان: هەندێکیان بە هەندێکی تریان، بە ڕیکەوتن لەلایەکەوەو بەوپەڕی وردەکاری هاوکێش لە لایەکی ترەوە، بۆ نموونە لەبەدهێنانی مێشدا گەر لەوپەڕی مەحاڵەکان نەبێت ئەوا لە دژوارترین ڕێتێنەچووەکانە، چونکە لەشی ئەو مێشە لەگەڵ بچوکیدا پەیوەندی لەگەڵ زۆربەی ڕەگەزو هۆکارە مادیەکاندا هەیە کە لە گەردوونداا بڵاوبوونەتەوە،

بەڵکو بە ڕاستی پاڵفتەو کرۆکیەتی، جاگەر بڕوا بەوە بکەین ئەم بوونەوەرە بچوکە بۆ ئەو هۆکارانە دەگەڕێنەوە ئەوا پێویست دەبوو کە هەموو ڕەگەزو هۆکارەکان لە زاتێکدا کۆببنەوە لە کاتی بەدیهێنانیدا، بەڵکو دەبوو هەمووی لە لەشیدا هەبێت، بەڵکو لە گۆشەیە لەگۆشەکانی لەشیدا، چونکە هۆکاری مادی دەبێت بوونی هەبێت لەگەڵ هۆسازێنەرەکە لە ناویدا، بە واتایەکی تر دەبێت ئەم ڕەگەزە مادیە دژانە بەردەوام تێیدا کۆبێت. کاری خۆی بکات لە هەموو سوچ و پەنایەکی لەشی مێشەکەدا، بێئەوەی هیچ شتێك پاڵی پێوەبنێت بۆ ئەو تێگەشتن و کاریگەریە.

ئایا ئەمە خەیاڵێکی پوچ نیە کە تەنانەت نەفامانی سۆفستائیەکانیش باسی ناکەن؟

سێیەم مەحاڵ: ڕێسایەکی بەڵگەنەویست دەڵێت: (یەك تەنیا لە یەکەوە دەردەچێت)، واتا هەرشتێك بە یەکێتی یاساو تەبایی و پێکەوەگونجان وەسفکرابوو لە شێوەو ڕووکەشیدا، بێگومان دەبێت کارلێکەرەکەی یەك بێت، پێویستی هاوکۆکی نێوان پێچەوانەکان و کۆکردنەوەی نێوان شتە جیاکان لە یەك جۆرو ڕەگەزدا تەنیا بەوە دەبێت کە زیاد لە توانا و دەستێك تێیدا هاوبەش بن، بێگومان ئەم جیهانە بەرفراوانەش یەکێتیەکی پڕ تەبایی و ڕێکخستن کۆیدەکاتەوە، جا پاش ئەمە گەر گێڕانەوەی هاتنەبوون بۆ هۆ بێگیانە تێکەڵاوەکان بگێڕدرێتەوە کە هیچ هەست و ژیریەکیان نیە، بەگەورەترین ئەفسانەی پێکەنیناوی دادەنرێت. چونکە هۆ مادیەکان تەنیا بە هۆی بەیەکگەیشتن و ڕاستەوخۆیی کار دەکەن، بێگومان هاوڕەگەزبوونیشیان لە ڕووکاری بوونەوەران و شێوەکانیاندا دەبێت، لە کاتێکدا لە ناوەڕۆکیان و لە پشت سنوورەکانی هەستەوە ئەوپەڕی ڕێکوپێکی و سەرسامی و تەبایی تیایاندا هەیە کە لە ڕووکەشیاندا نیە، ئەدی کوا هۆکارە مادیەکان کە دۆزیونیەتیەوە؟ بەڵکو ئەو کەسە لە کوێیە کە دەتوانێت پەی بە پەنهانیی ئەو ناوەڕۆکە ببات؟ لە نێوان هۆکارلێکەرو هۆکارلێکراوەکەدا و لێکیان جیابکاتەوە،هەروەها بتوانێت لەکات و ناوەڕۆك و سنووردا لێکیان جیابکاتەوە.

بەڵام سەبارەت وتەی دووەم (**کە لەخۆڕا دروست بووە**): ئەمیش چەندان مەحاڵ لەخۆدەگرێت کە چاوان لە ئاستیانا کوێر نابێت. بەڵام بیرمەندی موچڕ ڕەنگە (خۆبەزلزانین) بەرگی کەللەڕەق و نەفامی بەبەر ببڕێت لەکاتێکدا مرۆڤی ئاسایی ڕەنگە

گەردنکەچـی یەك مەحـاڵ نەبێـت کە بە بیریـدا بێـت، کەچـی نمـوونەی ئەو کەسـە مـوچیرە: لای گرنـگ نـیە بەرگـری لە چەنـدان مەحـاڵ بکـات، کە لەپـوچگەرێتیەوە هەڵقـوڵاون، سـوێندیخواردووە نابێـت دەسـبەرداری بێـت، ئەی مـرۆڤ تـۆ مـادەیەکی سـاکار نیـت و بە شـێوەیەکی بێگیـان و نەجـوڵاو لەسـەر بوونـدا فـڕێنەدراوی، بەڵکـو تـۆ ئـامێری کـاریگەریی زۆر وردەکـاری گەورەیـت، لە وردەکاریـدا ئەوپەڕی سەرسـامی و تەباییـت لەخـۆ گرتـووە، لە لەشـتدا گەردی کـارگەر هەیە کە بەردەوام لەکـاردان. لەشـی تـۆ کـارلێکەریی هەیە – لەوپەڕی ڕێکوپێکیـدا- لەگەڵ هەمـوو دیاردەکـانی بـوون لەدەوروبەرتـدا، کە لە کـارلێکی کـڕین و فرۆشـتن و وەرگـرتن و بەخشـین دەچێـت.. ملیۆنەهـا گەردی کـارگەر لە لەشـتدا بە بەردەوام لە پاراسـتنی ڕەوتـی ئەم کـارلێکەریی و وردەکـاریەی یاسـاکەیدان، لێـرەوە بـۆت دەردەکەوێـت تەنیـا هاوتـایی و تەبـایی لە نێـوان گەردەکـانی لەشـی تـۆدا نـین، بەڵکـو لە نێـوان کـۆی ئەم گەردانەو بـوونی دەرەکـی دەوروبەردان، ئەمە ئەوە دەگەیەنێـــت کە یەکێتیەکـــی ڕێکـــوپێکی بەردەوام هەیە لەوپەڕی وردەکاریـدا لە نێـوان بـوونی ئەندامی(عضـوي: فیسـیۆلۆجی) تـۆ و بـوونی سەرجەم بوونەوەرانی دەوروبەری تۆدا!

جـاگەر ویسـتت ڕەفـزی ئەو بـاوەڕە بکەیـت کە ئەو گەردانەی لە لەشـتدا کـار دەکەن بە پێـی یاسـای بەدیهێـنەری ئەزەلـی و مەزن دەجـوڵێن، ئەوا پێویسـت دەبێـت لەسـەرت بڵێیـت ئەو گەردانە (بـۆ نمـوونە کە لە شـانەیەکی چاوتـدا کـار دەکەن) ئەقڵێکـی فەیلەسـوفیی مەزنیـان تێـدایە، کە یاسـای ڕێکەوتـن و هاوتـایی لە نێـوان هەمـوو گەردی لەشـت لە لایەك و گەردێـك لە گەردەکـانی ئەم بـوونەی دەوروبەرت لە لایەکـی تـرەوە سـازاندووە، ئیتـر ئایـا ئەو بـوونەوەرە هەوا بێـت یـا ڕووناکی یـا خـواردن و خـواردنەوە بێـت، یـان هەر شـتێکی تـر، وەك چـۆن دەبێـت هەریەك لەو گەردانە خـاوەنی بیـرو هـزری خـۆی بێـت، کەلەدوانـگەی زەمـانەکەت تێبگـات، و ڕەگەزەکـانی بـاوو باپیـرانت حـاڵی ببێـت، و ڕابـردوو و داهـاتووت پێشـبینی بکـات... بەڕاسـتی ئەم پـوچگەرێتیە کەللەڕەقی خۆبەزلزانینە!!

بەڵام گەر وەڵامـدانەوەت بـۆ جیهـانی گەردەکـان و یاسـاکەی هەمـان وەڵامـت بێـت بـۆ جیهـانی هەسـتپێکراوت، بەو واتـایەی کە هەمـان هۆکـاری مـادی و کـارلێکە زاتیەکـانی

هەیە، ئەوا پرسیار لە جیهانی سێیەمەوە ڕووبەڕووت دەبێتەوە کە لە پشتیانەوەیە، و لە هەردووکیان وردترە، بەم جۆرە هۆکارو فاکتەرەکان بە شێوەیەکی دوایی نەهاتوو بەدوای یەکدا دێن، بە جۆرێك درێژ دەبێتەوە تا ئەو شوێنەی لە پشتیەوە موچیرپی کەللەڕەقان و نکۆڵی خۆبەزلزانان هەبێت.

وتەی سێیەم کە دەڵێن (سروشت بەدیهێنەرە) ئەمیش زنجیرەیەك هەڵەشەیی پێکەنیناوی بەدوادا دێت، بەم جۆرە کورتیان دەکەینەوە:

١- خاوەنی ئەم وتەیە دەبێت وایدابنێت هەموو گەردێك لە گەردەکانی بوونەوەر کۆمەڵێك فاکتەرو کاریگەریی لەخۆگرتووە کە ئەم کۆمەڵە گەردوونیەیان پێکهێناوە، بەجۆرێك هێندە توانا وزەی تیا بێت ئەو جیهانە تەواوەی دەوروبەرمان دەیبینیت بەدیبێنێت، ئەو توانایە دەبێت بەوکارە هەستێت و جێبەجێی بکات.

جا گەر لە هەر گەردێکی بوونەوەردا سروشتێکی بەدیهێنەر هەبێت، کە کارسازی حەکیمە، جیا لە شتانی تر، پەیوەندی بە پێشەوایەتی گشتی خۆی و هاونموونەکانیەوە نەبێت، ئەوا هیچ دەرفەتێك نیە بۆ پەیوەستی بەم بیردۆزەوە.. وەك ئەو کەسەی تیشکی خۆر دەبینێتەوە لە تنۆکی ئاودا دەردەکەوێت یان لە پارچە شوشەیەك و تەنە ناسکەکاندا، کەچی نکۆڵی دەکات و دەڵێت لەهەر یەکێ لەو تەنانەدا (لەسروشتەکەیاندا) تیشکی سەربەخۆی خۆیان هەیە. بێگومان دەبێت پەیوەست بێت بەوەی دانبنێت بە بوونی خۆرێکی ڕاستەقینەدا، سەربەخۆ بێت لەهەریەك لەو تەنە گەشانە بە جیا.

جا کەسێك بیەوێت بەو ئاکامە ئەفسانەییە پێبکەنێت، ئەوا باشترە لە سەرەتادا بەو ئەفسانەیە پێبکەنێت کە لەسەرەتادا بانگەوازی دەکردو بنیاتی دەنا.

٢- خاوەنی ئەم وتەیە دەبێت پەیوەست بێت بەوەی بستێك لەهەر پارچەیەك زەوی دیاریکراو شتانێك لەخۆ دەگرن کە هیچ دەوڵەتێکی جیهان نایگرێتەخۆ، لە کارگەو چاپەمەنی و مادەی سەرەتایی جیاواز؛ بە جۆرێك پەرداخێك خاك کە ڕووبەرەکەی لە بستێك تێپەڕناکات ڕێی تێدەچێت سەرجەم جۆرە جیاوازەکانی ڕووەك و گوڵزارەکانی جیهانی تیا بڕوێت، بە شێوەی بەدوایەك هاتن.. جاگەر توانستی پەروەردگاری مەزن نەبێت کە لەو زەویەدا توانای کارلێکردنی بەرپا کردووە، لەگەڵ

پێشـــــوازیکردن لە جۆرەهـــــا ڕووەك و تـــــۆو، کە بـــــۆ هەریەکەیـــــان زات و شـــــێوەو تایبەتمەنـــدی جیـــاوازی پێدەبەخشـــێت، کەواتە دەبـــوو لەو خـــاکەدا توانســـتی جیـــاوازو دژیەك هەبـــووایە، بەڵام وەکـــو وتـــم دەبـــوو وزەی پیشەســـازیەکانی ئەورووپـــا هەمـــووی لەو بســـتە زەویەدا بـــووایە، چـــونکە وەك ئاشـــکرایە مادەکـــانی تۆو(نطـــف و بـــذور) هەریەکـــن و جیـــا نـــین، ئەویـــش بـــریتیە لە تـــێکەڵەیەك لە پێکهـــاتەی ئـــاویی، پێکهـــاتەی ترشـــەڵۆکی، کـــاربۆن، ئـــازۆت، مادەکـــانی ئـــاو، وهەوا گەرمـــایی و تیشـــك، ئەمەش شـــتێکی ســـاکارەو لە بوون و کاریاندا جیاوازی نیە لە نێوان ڕووەکێك و ڕووەکێکی تر.

لەگەڵ ئەمانەشـــــدا؛ ئەو هەمـــــوو ڕووەکـــــانە لەســـــەر یەك جـــــۆر زەوی دەڕوێـــــن، هەریەکەیـــان ســـیفەت و تایبەتمەنـــدی و ڕەنـــگ وبـــۆنی خـــۆی هەیە، کەواتە دەبێـــت لەو خـــاکەدا شـــتێکی تـــر هەبێـــت، جـــگە لە مـــادە ناســـراوەکانی تـــۆو خـــاك و هەوا، وا لەم تـــۆوانە بکـــات خاســـیەتی دروســـتبوون و جیاکاریـــان پێببەخشـــێت، جـــا بیـــربکەرەوەو تەماشای دوورپی ئەم قسەیە بکە لە ژیرپی و هزرەوە!!

٣- لێـــرەدا نمـــوونەیەك دێـــنمەوە وەك لە هەنـــدێك لە نامەکـــانی ترمـــدا باســـم کـــردووە، حـــاڵی ئەو کەســـانە دیاردەخـــات خۆیـــان ســـەر بە سروشـــت لەقەڵەم دەدەن.. بـــا وای دابنێـــین لەنـــاوجەرگەی بیابانێکـــدا کۆشـــکێکی قەشـــەنگی تیـــایە، بەباشـــترین شـــێوەو لەســـەر وردتـــرین ئەنـــدازە بنیاتنـــراوە.. وایـــدابێ بیابـــان نشـــینێکی گێـــل و نەزان دەچێـــتە نـــاو ئەو کۆشـــکەوە، کەلەمـــاوەی ژیانیـــدا لە خێـــوەت زیـــاتر هیچـــی نەبینیـــوە، جـــابیری لە ڕازاوەیـــی و نەخـــش و ڕووکەشـــی وردەکاریەکـــانی کـــردەوە، پاشـــان بە دەروونـــی خـــۆی گـــوت لەم بیابـــانەدا کەســـێکی وای تیـــا نـــیە بتوانێـــت شـــتێکی وا ســـاز بکـــات، ئێـــدی وای دێـــت بە بیـــردا بینـــاکەرەکە لە خـــودی بینـــاکەدا بەرجەســـتە دەبێـــت.. پاشـــان ئەمـــدیوو ئەودیـــو دەکـــات و لە ژوورەکانـــدا بەدوایـــدا دەگەڕێـــت، کەچـــی هـــیچ کەس نـــابینێتەوە، بەڵام چەنـــد کاغەزێـــك دەبینێـــت تیایانـــدا نەخشـــەی بیناســـازی و کەرەســـەکان و درێـــژەی باســـی ئەنـــدازەیی تێـــدایە، پاشـــان بیـــر دەکـــاتەوە ئەم کـــاغەزانە دەســـتوچاویان نـــیە، بـــۆیە نـــاتوانن کـــاری بیناســـازی ئەنجـــام بـــدەن. بەڵام پـــاش کەمێـــك بەردەوام دەبێـــت و دەڵێـــت: بەڵام ئەوەتـــا کاغەزەکـــان لەدوای یاســـای دامەزرانـــدن و چـــۆنیەتی پێکهێنـــانی دەکۆڵێتەوە، کەواتە جگە لەوە هیچ بیناسازو دروستکەرێکی نیە.

هەروەها بیابان نشینێکی نەفام کە هزری تەنیا جێی ناوی سروشتی تیا دەبێتەوە دەچێتە ناو ئەم گەردوونە مەزنەوە، زۆر سەرسام دەبێت بەو داهێنانەی کە داهێنەرەکەی لەدەوروپشتیدا هەست پێناکات – بەهۆی کورتبینی ژیریەوە- بیر دەکاتەوە لە دوتوێی لاکانیدا، ئێدی ئەو پارچە لەوحە دەدۆزێتەوە کە یاساکانی فیترەی خوایی وڕێسای دەسکردی داهێنەرانەی لەسەر نووسراوە، کە – بەهەڵە بە سروشت ناوزەد کراوە- پێی سەرسام دەبێت و لەگەڵ خۆیدا دەدوێت – لەکاتێکدا لە بێئاگایی ئەقڵیی تەواودایە- بێگومان دەبێت ئەو پارچە لەوحە بە یاساکانیەوە کە لەسەری نووسراوە داهێنەر بێت و ئەم داهێنانەی بەخشیوە، و ئەم دروستکراوانەی دروستکردووە.

ئێمەش دەڵێین: ئەی بێهۆشی کەللەپوچ سەرت لەسەر بیر(بئر)ی سروشت هەڵبڕەو لەپشت خۆتەوە تەماشای بەدیهێنەری گەردوون بکە، ئەوەی ئەم بینایەی بەدیهێناوە، لە توێکانیدا لەبەرچاوتا یاساکانی بنیاتنانی و دەستووری بەدیهێنانی ئاشکرا کردووە، ئەو پەروەردگارە بەدیهێنەرە ئەزەلییەی کە خودای هەردوو جیهانیانە (ﷻ)، نەك ئەو سروشتەی تۆ لەو ئینکارترو نەفامتری.

سروشت دروستکراوە نەك دروستکەر، نەخشێنراوە نەك نەخشێنەر، حوکمە نەك حاکم، شەریعەتە نەك شەریعەتساز، بەدیهێنراوە نەك بەدیهێنەر، کارتێکراوە نەك کارتێکەر، سەرچاوەی گرتووە و بەخشراوە نەك سەرچاوەبەخش.

وتەی زانا شێخ سەعید نوورسی - ڕەحمەتی خوای لیبێت - تەواو بوو.

بەڵگەی دیارد گەردوونیەکان
لەسەر خوداو ناوە پیرۆزەکانی

هەر دیاردەیەك لە دیاردە گەردوونیەکان ئاماژەی ناوێکی خوای پاك و تەنیاو بێهامتا دەکات، ئەو ناوانەش کە دیاردەکان ئاماژەیان پێدەکات دەمانگەیەننە سیفەتەکانی خودای بەشکۆو مەزن، سیفەتەکانی خوداش زۆرن، هەندێك لەوانە ئەوانەن کە تەنیا دەقەکان ئاماژەمان بۆ پێدەکات، ئەوانەش سیفەتە بیستراوەکانن، هەندێك لەوانەش دیاردە گەردوونیەکان و دەقەکان ئاماژەمان بۆ پێدەکەن، ئەوانەش سیفاتی کردارەکانن، سیفاتەکانی کرداریش دەمانگەیەننە سیازدە سیفەت: یەکێك لەوانە زاناکان ناویان ناوە (نفسی- خودیی/ دەروونیی) ئەویش هەبوونە، پێنج لەوانەش زاناکان ناویان ناون بە (سلبي) ئەوانەش کۆنی و مانەوەو تەنیایی و وەستان بەخودو جیاوازی لەبەرپابووەکان، حەوت لەوانەش زاناکان ناویان ناون بە سیفاتی ماناکان یان سیفاتی بوون(وجود)، کە ئەوانیش زانست و ویست و توانا و ژیان و بیستن و بینین و قسەیە.

***

خودا خاوەنی وەسفەکانی سیفاتی تەواوێتی و شکۆو جوانیە، تەنیا بەو ناوانەش ناو دەبرێت کە خۆی پێ ناوناوە، لەهەموو ئەمانەشەوە دەگەیینە ناوە جوانەکانی خودا، کە هەندێکیان سیفاتی کردارە، هەندێکی تریان سیفاتی مانایە، هەندێکی تر سیفەتی سلبە، هەندێکیشیان سیفاتی شکۆو جوانی و تەواویە، هەموو ئەمانەش لە دیاردەکاندا ئاماژەیان پێکراوە، چ بەشێوەی ڕاستەوخۆ بێت یان ناواخندار، ئەم باسەش بەهەموو ئەمانەدا دەتبات، لەگەڵ ئەو دەرهاویشتنانەی لە جێگاکاندا پێویستی باسکردنیان دەبین، کەواتە با لەسەرەتاوە باسەکە بخەینە روو:

ڕێسایەك هەیە دەڵێت: شوێنەوار بەڵگەیە لەسەر ناوەکان، ناوەکانیش بەڵگەن لەسەر سیفاتەکان، سیفاتەکانیش بەڵگەن لەسەر زات، با نموونەیەك لەمبارەوە بۆ ڕوونکردنەوە بهێنینەوە: گەر لە پەرتووکێك بکۆڵینەوە ئەوا بەهۆیەوە دەتوانین زۆر لە سیفاتەکانی خاوەنەکەی شارەزا ببین، ئێدی بە تەواوی دەتوانین بیناسین، گەر پەرتووکەکە لەمەڕ ئەدەب بوو ئەوا دەتوانین حوکم بەسەر نووسەرەکەیدا بدەین کە ئەدیبە، گەر دەربارەی داهێنان بوو ئەوا دەتوانین بڵێین خاوەنەکەی داهێنەرە، یان گەر لە سنووری یاساکانی (نەحو)دا دوا، ئەوا دەتوانین بڵێین کەسێکی نەحویە، یان گەر ڕەوانبێژی بوو ئەوا دەتوانین بڵێین خاوەنەکەی ڕەوانبێژە، و گەر پەی بە باسەکان بردبوو ئەوا دەتوانین بڵێین کەسێکی پەی بەرە، و گەر وردەکاری تیا بوو لە خستنەڕووی جوانی و قەشەنگیدا، دەشێ بڵێین خاوەنەکەی خاوەنی وردەکاری و سەلیقەیە، یان گەر هاتوو پەرتووکەکە ڕێکوپێك و ڕێکخراو بوو بەشێوەیەکی تەباو گونجاو و زنجیرەداریی لە بیرۆکەدا، ئەوا دەتوانین حوکم بەسەر نووسەرەکەیدا بدەین بەوەی کەسێکی پێگەشتووە، یان گەر لە پەرتووکەکەدا زانستێکی زۆری تیا بوو دەشێ بە نووسەرەکەی بڵێین خاوەنی زانینە، ئابەمجۆرە هەر دیاردەیەك لە پەرتووکەکە سیفەتێك لە سیفاتەکانی خاوەنەکەیمان بۆ دەستنیشاندەکات، هەر بەو بۆنەیەوە ناوێکی پێکهاتوو لێوەی بۆ خاوەنەکەی دەدۆزینەوە، کە پەیوەندی پێوەی هەبێت، بۆیە دەتوانین جۆری مەعریفەی خاوەن پەرتووکەکە بزانین.

جا با ئەم ڕێسایەی ڕابردوو بەسەر باسەکەماندا بچەسپێنین.

لە لاپەڕەکانی ڕابردوودا نۆ دیاردەی گەردوونیمان باسکرد، هەر دیاردەیەك لەو دیاردانە بەڵگەن لەسەر ناوێك یان چەند ناوێکی پەروەردگار، گەردوون شوێندەستی پەروەردگارە *فآنظر الی آثار رحمة الله* الروم/٥٠ . واتە : بنواڕە شوێنەوارانی ڕەحمەتی خودا.

شوێنەوارەکانی پەروەردگاریش بەڵگەن لەسەر ناوەکانی، ناوەکانیش دەمانگەیەننە سیفاتەکان و سیفاتەکانیش دەمانگەیەننە زاتی کردگار.

جـا دیـاردەی کـۆنی و بەرپـابوونی گێتـی بەڵـگەیە لەسـەر نـاوی (الأول و الخـالق)ی پەروەردگـار، دیـاردەی ژیـان بەڵـگەیە لەسـەر نـاوی(المحي والبـاريء و المميـت)، دیـاردەی ڕێپیشـاندان بەڵـگەی دوو ناوی(هـادي و مضـل)ن، دیـاردەی داهێنـانیش بەڵـگەیە لەسـەر ناوی(البـديع)ی پەروەردگـار، دیـاردەی وڵامـدانەوە گەواهیـدەری نـاوی (المجیب)ـە، دیـاردەی بەخشـین گەواهـی نـاوی(المـنعم و المعطـي)یە، ودیـاردەی یەکێتـی گەواهـی ناوی(الواحـد)ی (الله)یە، دیـادەی حیکمەتـیش بەڵـگەیە لەسـەر نـاوی (الحکیم)ی خوا گیان.

بەم پێـیە هەر دیـاردەیەك لەگەردوونـدا کە باسـمان کـردوون یـاخود باسـمان نەکـردوون، بەڵـگەن لەسـەر ناوێـك لە ناوەکـانی پەروەردگـار. دیـاردەی ڕۆزیـی پێـدانی هەمـوو بـوونەوەران بەڵـگەن لەسـەر نـاوی (الـرزاق)، دیـاردەی سـەرفرازیی و زەلیلکـردنیش بەڵـگەن لەسـەر دوو نـاوی (المعـز و المـذل)، دیـاردەی چەسـپاویی یاسـاکانی گەردوون گەواهیـدەری نـاوی (المهـیمن)ی الله یە، دیـاردەی بـوونی بـوونەوەران بەڵـگەیە لەسـەر ناوەکـانی (القـادر والمقتـدر)ی پەروەردگـار، و دیـاردەی ڕێکخسـتنی شـتەکان هەنـدێکیان دوای هەنـدێکیان بەڵـگەن لەسـەر دوو ناوی(المقـدم و المـؤخر)، دیـاردەی پەشـیمانی بەڵـگەیە لەسـەر ناوەکـانی (التـواب والغفـار والعفـو)ی الله ی بەدیهێـنەر، دیـاردەی تۆڵەسـەندنەوە بەڵـگەیە لەسـەر نـاوی (المنـتقم) و دیـاردەی سـوودو زیانگەیانـدن بەڵـگەیە لەسـەر نـاوی (النـافع والضـار)، دیـاردەی بـواردان بە سـەرپێچیکەرانی فرمـانی خـوا بەڵـگەیە لەسـەر نـاوی (الصـبور)ی کردگـار، ئـابەم جـۆرە هەر دیاردەیەك بەڵگەی سیفەت و ناوێکی (الله)ی پەروەردگارە.

بەڵام دەلالەتـی دیاردەکـان لەسـەر نـاو و سـیفاتەکان بە پێـی جیـاوازی پەیوەستدارەکەو جیاوازی پەیوەندیەکە دەگۆڕدرێت.

هەیانە بەڵگەو گەواهیدەرە لەسەر سیفەتی فرمان (فعل)

و هەیانە بەڵگەیە لەسەر سیفەتی زاتی وجودی و بوون.

هەشـیانە بەڵـگەیە لەسـەر زاتـی سـلبی، هەمووشـیان بەڵـگەن لەسـەر (هەبـوو- موجود).

جا بۆ ڕوونکردنەوەی جیاوازی نێوان ئەم سیفاتانە دەڵێین: گەر سەبارەت مرۆڤێك بڵێین بکوژە، ئەوا ئەمە سیفاتێکی کارە لە کارەکان، و گەر بڵێین بیسەرە، ئەمە سیفەتێکی بوونە بۆی، وگەر بڵێین کەسێکە مەی ناخواتەوە ئەوە سیفەتێکی سلبە بۆی، و هەر یەکێ لەم مێ بەشە بەڵگەیە لەسەر بوونێکی مرۆیی دیاریکراو.

لە ڕاستیدا ئێمە سیفەتی بوون بە هۆی سیفەتی کردارییەوە دەدۆزینەوە، سیفاتە سلبەکانیش بە سیفاتەکانی کردار دەدۆزینەوە و زاتیش بە هەموو سیفەتەکان دەناسینەوە.

جا پێشئەوەی ئەمەی کە ڕابورد بەسەر ناسینی خودا بچەسپێنین، پێمان خۆشە باسی ئەوە بکەین مەبەستمان لە: (سیفەتە وجودیەکان، یان سیفەتی فیعل، یا سیفاتی سلبی) چییە؟

مەبەست لە سیفەتە سەلبەکان سەبارەت زاتی خودا، ئەو سیفاتانەن بەڵگەن لەسەر دوورخستنەوەی هەموو ئەوانەی شایستەی پەروەردگار نین و پێی ناگونجێن، وەك بوونی سیفاتی تاکوتەنیایی خودا، بەمەش نەفی چەندێتی دەکاتەوە، چونکە جگە لە تەنیایی خودا نەفی هەموو ئەوانی دی کردووەتەوە. مەبەست لە سیفەتە وجودیەکان سەبارەت زاتی خودا ئەو سیفاتانەن کە بەڵگەن لەسەر مانایەکی زیاتر لەسەر زات، وەك زانست و بیستن. و مەبەست لە سیفەتی فیعل پایەندبوونی توانایە بە ڕێنێچووەکانەوە، جا هەر پەیوەستییەکی توانای زاتی خودابە ڕێنێچوویەکەوە بەڵگەیە لەسەر ناو و سیفات و کردار.

هەموو ئەمانەش بەڵگەن لەسەر بوونی زات، سیفەتی بوونی زاتی خوداش ناودەبرێت بە سیفەتە خودیەکان یان دەروونیەکان (الصفات النفسية)، چونکە بەڵگەو ئاماژەی خودی زاتە، بێ هیچ مانایەکی زیاد، کەواتە ئەوەی بەڵگە بێت لەسەر زات بێ هیچ مانایەکی تر ناوی دەبەین بە سیفاتە نەفسیەکان، ئەوەش بەڵگەبێت لەسەر سیفەتێك مەدلولەکەی وجودی بێت ، بێ هیچ مانایەکی زیادی تر بە سیفەتی وجودی ناویدەبەین، ئەوەی بەڵگەبێت لەسەر سیفەتێك مەدلولەکەی عەدەمی بێت ناوی دەبەین بە سیفەتی سلبی، ئەم وتەیەشمان نەفیکردنی سیفاتی بیستن ناگەیەنێت، چونکە قسەکردنمان لە سیفەتە نەفسیەکان شوێنی خۆیان

هەیە بۆ لێدوان، بەڵام مەبەستمان لێرەدا سیفاتە بەرزەکانە کە تەنیا بە ژیریەکی ساغ دەیانگەیێ، بە لیکۆڵینەوەیەکی دروستی گەردوون، دەقی قورئان و سوننەتیش بۆ ئەم مەبەستە ڕێپیشاندەرمانە، یەکانگیری ژیریش لەگەڵیدا بەڵگەیە لەسەر ساغی و دروستی ژیریی.

هەموو دیاردەکان لەم گەردوونەدا دەیانبینین بەڵگەن لەسەر چوار سیفاتی وجودی: (زانست، ویست، توانا، ژیان)، چونکە گەر توانا نەبووایە ئەم گەردوونە بوونی نەدەبوو، گەر تایبەتمەندکردنی ویست لەسەر شتەکان نەبووایە کە بەم جۆرەی ئێستا هەیە، ئەوا ئەم گەردوونە نەدەبوو، و گەر زاتیش نەبوایە ئەوا هیچ شتێك نەدەبوو، هەر بەشێك لە بەشەکانی جیهان بەڵگەن لەسەر زانستێکی پێشین، ویستیش تایبەتمەندی دەکات و تواناش دەریاندەخات، لە پێداویستیەکانی ئەوەی زاتێك بە زانست و ویست و توانا وەسف بکەین ئەوەیە دەبێت ژیانی هەبێت.

هەموو بەڵگەکان ئاماژەی ئەوە دەکەن کە ئەو زاتەی وەسفکراوە بە زانست و توانا و ژیان، وگەردوونی بەدیهێناوەو سیفاتی کۆنی و بێسەرەتایی هەیە و دەمێنێتەوە بێ کۆتایی هاتن، تاکوتەنیاو بێهاوەڵە، و جیاوازی لە بەدیهاتووەکانی هیچ شتێکی لەبەدیهاتووەکانی ناچێت، و وەستانی بە خودی خۆی، بۆیە پێویستی بە بەدیهێنەرو تایبەتمەند نیە.

و هەموو دیاردەکانیش ئاماژەی ئەوە دەکەن ئەم زاتە تەواوەو پاکە لە هەموو کەموکوڕییەك، بۆ نموونە لەکەموکوڕیەکان: کەڕیە، ئەو زاتە بیسەرە، لەکەموکوڕییەکان: لاڵیە، ئەو زاتە قسەکارەو ئاخاوتنی هەیە.

هەموو دیاردەکان ئاماژەو بەڵگەی بوونی زاتێك دەکەن هەموو ئەم سیفاتانەی تێدایە.

هەربووەو سەرەتای نیە کەواتە یەکەمینە، و کۆتایی نیە کەواتە دواهەمینە، هیچ هاوەڵ و هاوشێوەیەکیشی نیە کەواتە تاکوتەنیایە، هیچ هاونموونەیەکیشی نیە کەواتە پیرۆزە، هیچ پێداویستیەکیشی بەکەس نیە کەواتە بۆخۆی وەستاوە، بوویەکە سیفەتی توانای هەیە کەواتە قادرە، سیفەتی ژیانی هەیە کەواتە زیندووە، سیفەتی بیستنی هەیە کەواتە بیسەرە، سیفەتی بینینی هەیە کەواتە

بیینایە،قسـەدەکات کەواتە قسـەکەرە، سـیفەتی زانینـی هەیە کەواتە زانـایە، ویسـتی هەیە کەواتە (مرید)ە.

پێداویسـتی زۆری کاروفرمانەکـانی پەروەردگـارەش کە شـوێنەواری (زانسـت و ویسـت و توانـا)ن، وا دەخوازێـت (الله)ی پەروەردگـار نـاوی زۆربـن، بەڵام ئەدەب لەگەڵ پەروەردگـاردا بەوە دەبێـت هەر بەو نـاوانە نـاوی بـبەین خـۆی پێنـاوبردوون، بە بەڵـگەی یەکـلاکەرەوە لەژێـر ڕۆشـنایی سروشـی چەسـپاو و جێگـیرەوە؛ چـونکە پەروەردگـار(ﷻ) تەنیـا خـۆی شـکۆی خـۆی دەزانێـت، وتـا ئەوانە نەخەیـنە پـاڵ پەروەردگـار کە پێـی دەشـێت و شایسـتەیەتی،"خودایا..چاکە هەمـووی لەدەسـت خۆتـدایەو شـەڕیش نـاگێڕدرێتەوە بـۆ تـۆ: الخیـر کلـه بیـدك والشـر لا ینسـب الیـك"[1] کەواتە هەر بەوانە نـاوی دەبەیـن کە خـۆی پـێ ناونـاوە، کـۆی ئەو نـاوانەش لە زاتـی خـۆی نـاوە بە (الاسـماء الحسنی) ناوزەد دەکرێن.

* اللَّـهُ لَا إِلَـٰهَ إِلَّا هُـوَ لَـهُ الْأَسْـمَاءُ الْحُسْـنَىٰ. طـه/٨*واتە: الله زاتێکـە کـە جگـە لـەو خوایەکی تر نیە، هەرچی ناوە پیرۆزو سیفاتە جوانەکان هەیە هەر شایستەی ئەوە.

* قُـلِ ادْعُـوا اللَّـهَ أَوِ ادْعُـوا الرَّحْمَـٰنَ أَيًّـا مَّـا تَـدْعُوا فَلَـهُ الْأَسْـمَاءُ الْحُسْـنَىٰ .الاسـراء/١١٠*
واتە: پێیـان بڵـێ: ئێـوە لـە نـزاو دوعاتانـدا هـاوار لـە (الله) بکـەن، یـان بەسـیفەتی پیـرۆزی (الـرحمن) هانـای بـۆ بـەرن، بەهـەر نـاوو سـیفەتێکی جـوان و بـەرز هـاواری لێبکـەن و نـزا بکەن دروستە.

* وَلِلَّـهِ الْأَسْـمَاءُ الْحُسْـنَىٰ فَـادْعُوهُ بِهَـا وَذَرُوا الَّـذِينَ يُلْحِـدُونَ فِي أَسْـمَائِهِ. الاعـراف/١٨٠*
واتە: هـەر بـۆ خوایـە هـەموو نـاوە جـوان و پیرۆزەکـان، جـا (ئـەی ئیمانـداران) بـەو ناوانـە دوعـا و نـزا بکـەن و هانـاو هـاوار بـۆ ئـەو زاتـە بـەرن، واز بهێـنن لەوانـەی کـە لـە نـاوە پیرۆزەکانی خوادا لادان دەکەن.

هەمـوو نـاوێکیش لەو نـاوە پیـرۆزانەی لە قورئـان و سـوننەتدا هەن لە گەردوونـدا دیاردە هەن ئاماژەیان بۆ دەکات و ژیریی مرۆڤ دەیانگاتێ.

.....

(١) من حديث أخرجه مسلم و الترمذي.

ئەم ناوانەش وەك لە قورئان و سوننەتدا هاتوون هەندێك جار ئاماژەی سیفاتە سەلبیەکانمان بۆ دەکەن، هەندێك جاری تریش سیفاتە وجودیەکان، جارانێکی تریش ئاماژەی سیفەتە کەمال و تەواوەکانمان بۆ دەکەن، جارانێکیش سیفەتە کردارییەکانمان بۆ دەستنیشاندەکەن، سەرجەم کۆی دوندو ڕەسەنایەتی ئەم سیفاتانەیان لەخۆ گرتووە.

ئەو ناوانەی (الله)ی پەروەردگاریش لە قورئان و سوننەتدا هاتوون زۆرن، بەڵام لەگەڵ ئەمەشدا هەموو ناوەکان نین، چونکە لە فەرموودەدا هاتووە (اللهم اني عبدك و ابن عبدك... أسألك بكل اسم هو لك، سميت به نفسك، أو أنزلته في كتابك، أو علمته أحدا من خلقك، أو استأثرت به في علم الغيب عندك)[1]

مانای: پەروەردگارا من بەندەی تۆم و کوڕی بەندەی تۆم...پەنا ئەگرم پێت و داواکارم لێت بە هەموو ناوەکانت خۆتت پێ ناو ناون، یان لە پەرتووکەکەتدا داتبەزاندووە، یا یەکێکت فێرکردووە لە بەدیهاتووەکانت، یان لەزانستی پەنهان لای خۆت هێشتووتەوە.

لێرەوە بۆمان ئاشکرا دەبێت ئەوەی باسکراوە هەموو ناوەپیرۆزەکان نین، چونکە شکۆو مەزنی و پیرۆزیی پەروەردگار بە پایان ناگات، بەڵام ئەوانەی باسکران دیاردەکانی گەردوون بە شێوەی ئاشکرا یان ناواخندار ئاماژەیان پێداون، جا گەر بەڵگەی ژیریی لەگەڵ بەڵگەی دەقدا یەکانگیر بوو، ئەوە بەڵگەی دروستی ژیریی و دەقە، بەڵام دەبێت لە دووتوێی باسی ناو و سیفاتەکاندا تێبینی دوو خاڵی گرنگ بکەین کە مامۆستا بەننا ئاماژەی پێداون:

مامۆستا بەننا لە ژێر ناونیشانی (لە نێوان سیفاتی خوداو سیفاتی بەدیهاتووەکان)دا دەڵێت:

((ئەوەی بڕوادار دەبێت پەی پێبەرێت، ئەوەیە بزانێت مەبەست لە زاراوەی سیفاتەکانی خوای گەورە چییە؟ بە شێوەیەکی هەمەکی: جیاوازە لەو مانایانەی کە مەبەستە لەهەمان ئەو زاراوانەدا لە سیفاتی بەدیهاتووەکان،بۆ نموونە تۆ دەڵێیت:

.....

(١) اسناده صحيح .الوابل الصيب. لا ١٤٩

(الله) زانـایەو زانینـیش سـیفەتێکیەتی، دەڵێیـت فـڵان کەس زانـایەو زانسـتیش یەکـێکە لە سـیفەتەکانی مـرۆڤ، جـا ئایـا ئەوەی مەبەسـتە لە هەردوو زاراوەکەدا یەکە؟ حاشـا وانـیە، چـونکە زانسـتی پەروەردگـار زانسـتێکە تەواویی بە پایـان ناگـات، زانسـتی هـیچ بەدیهـاتوویەکیش ناتوانرێـت لە تەنیشـتیەوە دابنـرێت و بەراورد بکرێـت. هەروەهـا ژیـان، و بیسـتن و بینـین و قسـەو دووان، هەروەهـا توانـاو ویستەکانیشـی، ئەمـانە هەمـوو مانـای زاراوەیەکـن کە جیـاوازن لە مانایـان سـەبارەت مـافی بەدیهاتووەکـان، لە ڕووی تەواوێتـی و چـۆنیەتیەوە جیـاوازیەکی بنەڕەتییـان هەیە، چـونکە خـودای مەزن و بە شـکۆ لە هـیچ دروسـتکراوێکی ناچێـت، جـا پەی بەم مانـایە بەرە چـونکە زۆر وردە، تـۆش داواکراونیـت بەوەی حەقـیقەت و کـونهی بزانیـت، بەڵام هێنـدە بەسـە شـوێنەوارەکانی لەم گەردوونەدا ببینیـت و تێبگەیـت، و بزانیـت داخـوازی پێداویسـتیەکانی لەسـەر تـۆ چـیە؟ خوازیـارین لە پەروەردگـار لە هەتڵەبـوون بمانپارێزێت و باشترین تەوفیقمان بدات))[1]

هەروەها مامۆستا بەننا لە ژێر سەردێڕی(بیرکردنەوە لە زاتی خودا) دەفەرمێت:
((لە ئیـبن عەباسـەوە – خوایـان لێڕازیبێـت- گێـڕدراوەتەوە کۆمەڵێـك هەبـوون بیریـان لە خـودا دەکـردەوە، پێغەمـبەریش (ﷺ) پێـی فەرمـوون: تفکـروا فـي خلـق الله ولا تتفکـروا في الله فـانکم لـن تقـدروا قـدره)) قـال العراقي: رواه أبـو نعـيم في الحليـة بأسـناد ضـعيف. ورواه الاصـبهاني في الترغيـب والترهيـب بأسـناد أصـح منـه. و رواه أبـو الشيخ، هەرچۆن بێت ماناکەی دروستە.
مانـای ئەوە دەدات: بیـر لە دروسـتکراوەکانی خـودا بـکەنەوە نەك لەزاتـی خـودا چونکە ئێوە پەی پێنابەن.
ئەمەش نـابێتە ئاسـتەنگ لە ڕووی سەربەسـتی بیرکـردنەوەدا، وەسـتان و چەقبەسـتنیش نـیە لە لێکـۆڵینەوە، تەنگەبەرکردنـی ژیـریش نـیە، بەڵام پاراسـتنیەتی لە لاڕێ بـوون و کەوتـنە نـاو گـومڕاییەوە، و دوورکەوتـنەوەیە لە باسـێك کە هـۆی لێکۆڵینەوەمان لەبەردەسـتدا نیە، تەحەمولی هێزەکەی ناکەین چەنـدێك -

(١)العقائد. پێشەوا حەسەن بەننا.

چارەسەرەکەی گەورە بێت، ئەمەش ڕێی پیاوچاکان بووە لە بەندە خواناسەکان کە گەورەیی زات و شکۆو توانای پەروەردگاریان هەست پێکردووە.
جا تۆش هیممەتت جەم بکە لە درککردنی گەورەیی پەروەردگارتدا، بەوەی بیر لە دروستکراوەکانی بکەیتەوە، پابەندی پێداویستی و خواستی سیفەتەکانی بێت))[1]

***

پێمان خۆشە لەم بڕگەیەدا تێڕوانینی قورئان و سوننەت لەم بارەیەوە بخەینە ڕوو، بەو پێیەی دوو تاکە سەرچاوەی مەعریفەن بۆمەن، لە ڕێی سروشێکی ڕاستەقینەوە کە بەڵگەی تەواوی لەسەر دادەمەزرێت، بە پشتیوانی خودا لە پەرتووکی (الرسول)دا سەرجەم سیفاتەکانی خوای گەورە باس دەکەین کە لە قورئاندا هاتوون، و هەندێك لە ناوە پیرۆزەکانیشی دەخەینە ڕوو کە لە قورئان و سوننەتدا باسیان کراوە، تا بۆمان دەرکەوێت ئەوەی کە بە عەقڵ دیاردەکان بەڵگەی خۆیان بۆمان سەلماند، ئەوا قورئان و سوننەتیش بە سروشی ڕاستەقینە بە ڕێی گواستراوە دەیگەیەنێت.
مامۆستا بەننا لە ژێر ناونیشانی (مجمل صفات الله في القرآن) دەڵێت:
قورئانی پیرۆز ئاماژەی بە هەندێك لە سیفاتە واجبەکانی خوای گەورە داوە، کە تەواوێتی خودایی پێویستیان دەکات، ئەمانەش هەندێکن لەو ئایەتانە:

١- بوونی خوای گەورە:

خوای گەورە دەفەرموێت: * اللَّهُ الَّذِي رَفَعَ السَّمَاوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِي لِأَجَلٍ مُّسَمًّى ۚ يُدَبِّرُ الْأَمْرَ يُفَصِّلُ الْآيَاتِ لَعَلَّكُم بِلِقَاءِ رَبِّكُمْ تُوقِنُونَ وَهُوَ الَّذِي مَدَّ الْأَرْضَ وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَ وَأَنْهَارًا وَمِن كُلِّ الثَّمَرَاتِ جَعَلَ فِيهَا زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ يُغْشِي اللَّيْلَ النَّهَارَ ۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ وَفِي الْأَرْضِ قِطَعٌ مُّتَجَاوِرَاتٌ وَجَنَّاتٌ مِّنْ أَعْنَابٍ وَزَرْعٌ وَنَخِيلٌ صِنْوَانٌ وَغَيْرُ صِنْوَانٍ يُسْقَىٰ بِمَاءٍ وَاحِدٍ وَنُفَضِّلُ بَعْضَهَا عَلَىٰ بَعْضٍ فِي الْأُكُلِ ۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ . الرعد/٢-٤*واتە: خوا ئەوزاتەیە کە بەچاوی خۆتان دەبینن

---

(١)العقائد. پێشەوا حەسەن بەننا.

چۆن ئاسمانەکانی بەبێ کۆڵەکە و ستوون بەرز کردۆتەوە و ڕایگرتووە، لەوەودوا لەسەر تەختی فەرمانڕەوایی وەستاوە (ئەڵبەتە چونیەتی وەستان و تەختی فەرمانڕەوایی و گەڵێ شتی لەو بابەتانە لە ڕادەی بۆچوونی ئێمە بەدەرە، تەفسیری ئەم ئایەتەیان لە پێشەوا مالیك پرسیووە، لە وەڵامدا وتوویەتی: وەستانەکە حەقیقەتی هەیە، چونیەتیەکەی شاراوەیە، پرسیارکردن دەربارەی بیدعەیە، باوەڕ بوون پێی واجبە)، خۆرو مانگیشی ڕام هێناوە، هەر یەکەیان لە چەرخ و خولی خۆیدا بێ وچان تا ماوەیەکی دیاریکراو دەسوڕێنەوە، هەر ئەو زاتە کاروباری جیهان هەر هەمووی بەڕێ دەکات و ڕێکی دەخات، هەروەها ئایەتەکانی قورئان بەوردی و دوورو درێژی دەخاتە بەرچاو بۆ ئەوەی دڵنیابن لە بە خزمەت گەیشتن و ئامادە بوونی بەردەم دادگای پەروەردگارتان هەر ئەو زاتەشە کە زەوی پان و بەرین کردوە ، کەژو چیاو ڕووباری زۆری تێدا دابین کردووە، لە هەموو بەرو بوومێك جووتی فەراهەم هێناوە لە هەردوو جۆرە، شەوی والێکردووە کە ڕۆژ داپۆشێت، بەڕاستی ئا لەو شتانەدا بەڵگە و نیشانەی زۆر هەن بۆ کەسانێك بیربکەنەوە. لەسەر ڕووکاری زەوی پارچەی جۆراوجۆر هەیە لە پاڵ یەکدا هەروەها باخی ڕەزی تری، کشتوکاڵی هەمە جۆر لە دانەوێڵە و بێستانەکاندا، دارخورمای یەك قەدو دوو قەد، هەموو ئەمانە بەیەك ئاو ئاودێر دەکرێن و لە یەك جۆر ئاو دەخۆنەوە و هەندێکیانمان لە هەندێکی تر بۆ خۆراکی ئادەمیزاد نازدارتر و پەسەندتر کردووە، بەڕاستی ئا لەو شتانەشدا بەڵگە و نیشانەی زۆر هەن بۆ کەسانێك عەقڵ و ژیری خۆیان بخەنەکار.

وَهُوَ الَّذِي أَنشَأَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ ۚ قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ وَهُوَ الَّذِي ذَرَأَكُمْ فِي الْأَرْضِ وَإِلَيْهِ تُحْشَرُونَ وَهُوَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ وَلَهُ اخْتِلَافُ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ ۚ أَفَلَا تَعْقِلُونَ. المؤمنون/٧٨-٨٠ واتە: هەر ئەو زاتەیە کە بیستن و بینین و لێکدانەوەی پێ بەخشیوون، کەچی زۆر کەمتان سوپاسگوزارن. ئەو زاتەیە لە زەویدا بەڕای کردوون و بڵاوی کردوونەتەوە، سەرەنجام (لە ڕۆژی قیامەتدا) هەر بۆ لای ئەویش کۆ دەکرێنەوە. ئەو زاتەشە کە ژیان دەبەخشێت و مردن پێش دەهێنێت، گۆڕینی شەوو ڕۆژیش هەر بەدەست ئەوە جا ئایا ئێوە عەقڵ بەکار ناهێنن؟ ژیریتان ناخەنەکار؟.

کەواتە هەمـــوو ئەم ئایەتـــانە ســـەبارەت بـــوونی خـــوای گەورە وریـــات دەکـــاتەوە، بەڵـــگەی ئەمەش مـــامەڵەو هەڵســـوکەوتی خـــودایە لە کاروبـــاری ئەم گەردوونە پـــڕ سەراسیمەیەدا.

٢-٣ دێرینی و مانەوەی پەروەردگار:

خـوای گەورە دەفەرموێـت: *هُـوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِـرُ وَالظَّـاهِرُ وَالْبَـاطِنُ وَهُـوَ بِكُـلِّ شَـيْءٍ عَلِـيمٌ . الحديـد/٣* واتە: ئـەو خوایـە یەکەمینـە و لەسـەرەتاوە هـەر هـەبووەو کـەس پـێش ئـەو نـەبووە، دواهەمینـە و کۆتایـە، کـەس دوای ئـەو نامێنێـت، هـەروەها ئـەو زاتـەدیارە و هـەموو شـت بـەڵگـەیـە لەسـەر بـوونی، لەهـەمان کاتـدا زاتـی خـۆی نادیـارە و هـەر خۆیشی زانایە بەهەموو شتێك.

وَلَا تَـدْعُ مَـعَ اللَّـهِ إِلَـٰهًا آخَـرَ ۘ لَا إِلَـٰهَ إِلَّا هُـوَ ۚ كُلُّ شَـيْءٍ هَالِـكٌ إِلَّا وَجْهَـهُ ۚ لَـهُ الْحُكْـمُ وَإِلَيْـهِ تُرْجَعُـونَ. القصـص/٨٨ واتە: لەگـەڵ خـوادا هانـا و هـاوار لـە خوایـەکی تـر مەکـە، چونکـە جگـە لـەو زاتـە خوایـەکی تـر نیـە، هـەرچی شـت هـەیـە تیـاچووە لـەناوچووە جگـە لـەو زاتـــە، فـــەرمانڕەوایی هـــەر شایســـتەی ئـــەوە، هـــەمووانیش هـــەر بـــۆ لای ئـــەو دەبرێنەوە.

كُـلُّ مَـنْ عَلَيْهَـا فَـانٍ وَيَبْقَـىٰ وَجْـهُ رَبِّـكَ ذُو الْجَـلَالِ وَالْإِكْـرَامِ. الـرحمن ٢٧/٢٦ واتە: هـەموو ئـەو کەسـانەی لەسـەر ڕووی زەویـن، هـەر هـەمووی فـەوتاوو تیـاچوون، دەبێـت بمرن. تەنها زاتی پەروەردگاری خاوەن بڵندی و ڕێـزداری تۆیە کەدەمێنێتەوە.

لەم ئایەتە پیرۆزانەوە ئاماژەی هەردوو سیفەتی دێرینی و مانەوەی پەروەردگار هەیە.

٤- جیاوازی خوای گەورە لە ڕووداو و بەڕابووەکان:

خـوای گەورە دەفەرموێـت: * قُـلْ هُـوَ اللَّـهُ أَحَـدٌ اللَّـهُ الصَّـمَدُ لَـمْ يَلِـدْ وَلَـمْ يُولَـدْ وَلَـمْ يَكُـن لَّـهُ كُفُـوًا أَحَـدٌ . الاخـلاص* واتە: بڵـێ: ئـەو خـوای کـە نـاوی _ الله_ خوایـەکی تـاك و تەنهایـە . خـوا زاتێکی پایـەدار و دەسـەڵاتـدارە، نیـازی بـە کـەس نییـە. هـیچ کەمـی لـێ نـەبووە و خۆشـی لـە کـەس نـەبووە. هـەرگیز هاوتـاو هاوشـێوە و دەسـەڵاتـدارێکی تـر نییـە کە لەبەرامبەریەوە بوەستێت و هاوشانی بێت.

و دەفەرمێـت *فَـاطِرُ السَّـمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ۚ جَعَـلَ لَكُـم مِّـنْ أَنفُسِـكُمْ أَزْوَاجًـا وَمِـنَ الْأَنْعَـامِ أَزْوَاجًـا يَـذْرَؤُكُمْ فِيـهِ ۚ لَـيْسَ كَمِثْلِـهِ شَـيْءٌ ۖ وَهُـوَ السَّـمِيعُ الْبَصِـيرُ. الشـورى/١١* واتە:

بێگومـان هـەر ئـەو زاتـە بەدیهێنـەری ئاسـمانەکان و زەویـە، هـەر لـە خۆتـان هاوسـەرانی بـۆ سـازاندوون، لـە ئـاژەڵ و مـەڕو مـاڵاتیش جـووت، نێـرو مێ ی بـۆ فەراهـەم هێنـاون، لـەو ڕێگـەیـەوە زاووزێ دەکـەن و زۆر دەبـن بۆتـان، هـیچ شـتێك نیـە لـە وێنـەی ئەوزاتـە، هیچ شتێك لەو ناچێت هەر ئەویش بیسەرو بینایە..

لەمانەشـــدا ئامـــاژەی نـــاوێکچوونی خـــوای گەورە دەردەخەن بـــۆ بەڕابووەکـــان لە دروستکراوەکانی و پاکڕاگرتنی لە منداڵ و باوك و وێکچوو و هاوشێوە.

٥- قیام و هەستانی خوای گەورە بۆ خۆی:

خـوای گەورە دەفەرموێـت: * یَـا أَیُّهَـا النَّـاسُ أَنـتُمُ الْفُقَـرَاءُ إِلَى اللَّـهِ وَاللَّـهُ هُـوَ الْغَنِـيُّ الْحَمِیـدُ .فـاطر/١٥* واتە: ئـەی خـەڵکینـە ئێـوە هـەژارو نـەدارن و هەمیشـە ئاتـاجی خوان، هەر تەنها خوایە کە بێ نیازە و شایانی سوپاسە.

و دەفەرمێـت: * مَّـا أَشْـهَدتُّهُمْ خَلْـقَ السَّـمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَا خَلْـقَ أَنفُسِـهِمْ وَمَـا كُنـتُ مُتَّخِـذَ الْمُضِـلِّینَ عَضُـدًا الکهـف/٥١* واتە: وەنـەبێت مـن لـەکاتی دروسـتکردنی ئاسـمانەکان و زەویـدا ئـەوانم ئامـادە کردبێـت، بگـرە هـەتا لـە دروسـت بـوونی خۆشـیان ئاگـادارنین، بـەڕاسـتی مـن هـەرگیز ئەوانـەی خـەڵـك گـومڕا دەکـەن نـەمکردووە بەیارمەتیدەری خۆم و پشتم پێ نەبەستوون.

هەروەهـا دەفەرمێـت: * إِنَّ اللَّـهَ یُمْسِـكُ السَّـمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ أَن تَـزُولَا ۚ وَلَـئِن زَالَتَـا إِنْ أَمْسَـكَهُمَا مِـنْ أَحَـدٍ مِّـن بَعْـدِهِ ۚ إِنَّـهُ كَانَ حَلِیمًـا غَفُـورًا . فـاطر/٤١* واتە: بـەڕاسـتی هـەر خوایـە کـە ئاسـمانەکان و زەوی ڕادەگرێـت و نایـەڵێـت لـەناو بچێـت و لـەیـەك بترازێـت، سـوێند بـە خـوا ئەگـەر تێـك بچـن و لـەیـەك بتـرازێن، ئـەوە هـیچ کەسـێك نـی یـە بتوانێـت دوای ئـەو زاتـە فریایـان بکـەوێت، بـەڕاسـتی هـەر ئـەو هەمیشـەو بـەردەوام خۆگرو ئارامگرو لێخۆشبووە.

اللَّـهُ لَا إِلَـٰهَ إِلَّا هُـوَ الْحَـيُّ الْقَیُّـومُ ۚ لَا تَأْخُـذُهُ سِـنَةٌ وَلَا نَـوْمٌ ۚ لَّـهُ مَـا فِي السَّـمَاوَاتِ وَمَـا فِي الْأَرْضِ مَـن ذَا الَّـذِي یَشْـفَعُ عِنـدَهُ إِلَّا بِإِذْنِـهِ ۚ یَعْلَـمُ مَـا بَـیْنَ أَیْـدِیهِمْ وَمَـا خَلْفَهُـمْ وَلَا یُحِیطُـونَ بِشَـيْءٍ مِّـنْ عِلْمِـهِ إِلَّا بِمَـا شَـاءَ ۚ وَسِـعَ كُرْسِـیُّهُ السَّـمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَلَا یَئُـودُهُ حِفْظُهُمَـا ۚ وَهُـوَ الْعَلِـيُّ الْعَظِـیمُ . البقـرة/٢٥٥ واتە: خـوا زاتێکـە جگـە ئـەو هـیچ خوایـەکی ترنیـە کـە شـایەنی پەرسـتن بێـت و ئـەو هەمیشـە زیندووە و ڕاگـرو

سەرپەرشتیاری ، نە وەنەوز دەیگرێت و نە خەو ،هەرچی لە ئاسمانەکان و هەرچی لە زەویدا هەیە هەر ئەوزاتە خاوەنیانە، کێ یە ئەوەی (دەتوانێت) تکا بکات لە لای ئەو، بەبێ مۆڵەتی خۆی، دەشزانێت چی لە ئێستاو داهاتوو و ڕابووردودا ڕوویداوەو ڕوودەدات، هیچ کام لە دروستکراوانی زانست و زانیاری تەواویان نیە دەربارەی زانیاری و زانستەکانی ئەو، مەگەر بەوەی کە خۆی بیەوێت فێریان بکات، فەرمانڕەوایی و دەسەڵات و زانینی ئەوزاتە هەموو ئاسمانەکان و زەوی گرتۆتەوە و پارێزگاریان بەلای خواوە هیچ گران نیە و ماندووی ناکات و هەر ئەو خوایەکی بەرزو بڵند و گەورەیە.

لەمەشدا ئاماژەی هەستانی پەروەردگار دەگەیەنێت بۆ خۆی و نەبوونی پێداویستی بە دروستکراوەکانی، بەڵکو بەدیهێنراوان هەموو ئاتاجی خودان.

٦- تاکوتەنیایی خودا:

خوای گەورە دەفەرموێت:* وَقَالَ اللَّهُ لَا تَتَّخِذُوا إِلَٰهَيْنِ اثْنَيْنِ إِنَّمَا هُوَ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ فَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ وَلَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَهُ الدِّينُ وَاصِبًا ۚ أَفَغَيْرَ اللَّهِ تَتَّقُونَ وَمَا بِكُم مِّن نِّعْمَةٍ فَمِنَ اللَّهِ ثُمَّ إِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فَإِلَيْهِ تَجْأَرُونَ . النحل/٥١-٥٣*

واتە: خوا فەرموویەتی: هەرگیز نەکەن دوو دانە خوا بۆ خۆتان بڕیار بدەن، چونکە ئەو خوایەی کە پێویستە ئێوە بیپەرستن بێگومان خوایەکی تاك و تەنهایە، کەوابوو بیم و ترستان با هەرلە من بێت. هەرچی لە ئاسمانەکان و زەویدا هەیە هەر ئەو زاتە خاوەنیانە، هەمیشەو بەردەوام هەر ئەو زاتەیە کە شایستەی ئەوە بێت ئاین و بەرنامەو فەرمانڕەوایی لەو وەربگیرێت و ملکەچی هەر بۆ ئەو بکرێت، ئایا ڕەوایە بێجگە لە خوا لە کەسی تر بپەرستن و حسابی بۆ بکەن؟هەرچی نازو نیعمەتێکتان هەیە هەمووی بەهرەو بەخششی خوایە، پاشان کاتێك ناخۆشی و بەڵایەکتان بۆ پێشهات، ئەوە هاناو هاوارو پەنا هەر بۆ لای ئەو دەبەن و هەرلەو زاتە دەپاڕێنەوە.

ودەفەرمێت:* لَّقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ ثَالِثُ ثَلَاثَةٍ ۘ وَمَا مِنْ إِلَٰهٍ إِلَّا إِلَٰهٌ وَاحِدٌ ۚ وَإِن لَّمْ يَنتَهُوا عَمَّا يَقُولُونَ لَيَمَسَّنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ أَفَلَا يَتُوبُونَ إِلَى اللَّهِ وَيَسْتَغْفِرُونَهُ ۚ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ . المائدة/٧٣-٧٤* واتە: سوێند بێت بەخوا بێگومان ئەوانەش بێ باوەڕ بوون کە وتیان: خوا یەکێکە لە سێ دانە خوا : هیچ

خوایەك، هیچ پەروەردگارێك نیە جگە لە خوایەکی تاکو تەنها، خۆ ئەگەر لەو گوفتارە نابەجێ و ناقۆلایەیان کۆڵ نەدەن، سوێند بەخوا ئەوانەیان کە بێ باوەڕ بوون سزایەکی بەئێشیان تووش دەبێت. ئایاحەق نیە تەوبە بکەن و بگەڕێنەوە بۆ لای خواو داوای لێخۆشبوونی لێ بکەن؟ لەکاتێکدا: خوا لێخۆشبووە و میهرەبانیشە!!

و دەفەرمێت:* أَمِ اتَّخَذُوا آلِهَةً مِّنَ الْأَرْضِ هُمْ يُنشِرُونَ لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا ۚ فَسُبْحَانَ اللَّهِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ لَا يُسْأَلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْأَلُونَ أَمِ اتَّخَذُوا مِن دُونِهِ آلِهَةً قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ هَٰذَا ذِكْرُ مَن مَّعِيَ وَذِكْرُ مَن قَبْلِي بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ الْحَقَّ فَهُم مُّعْرِضُونَ. وَمَا أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ مِن رَّسُولٍ إِلَّا نُوحِي إِلَيْهِ أَنَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدُونِ . الانبياء/٢١-٢٥* واتە: ئایا خەڵکی نالەبار پەرستراوی ساختەیان بڕیارداوە لەزەویدا و ئەو پەرستراوانە دەتوانن ژیان ببەخشن؟ئەگەر لە هەردووکیاندا چەند خوایەکی تر هەبوایە غەیری (الله)، ئەوە کاول و وێران دەبوون و تێك دەچوون بەسەر یەکدا، پاکی و بێگەردی بۆ خوا کە پەروەردگاری عەرشە، لەو باس و خواسانەدا دەیڵێن پرسیار ناکرێت لەوەی کە خوا دەیکات، لە کاتێکدا ئەوان پرسیاریان لێ دەکرێت و موحاسەبە دەکرێن. ئایا ئەوانە خوایەکی تریان لە جیاتی پەروەردگار بۆ خۆیان ڕەخساندووە؟! ئەی پێغەمبەر پێیان بڵێ: بەڵگەتان بهێنن لەسەر ئەو بیروباوەڕەتان، من دڵنیام کە ئەم قورئانە یادخەرەوەیە، بۆ ئەوانەی کە هاوەڵی منن و ڕێبازی منیان گرتۆتەبەر، هەروەها لە بەسەرهاتی پێغەمبەران و قەومەکانی پێش منیش دەدوێت، بەڵام زۆربەی خەڵکی حەق و حەقیقەت ناناسن و دژایەتی دەکەن و ڕووی لێ وەردەچەرخێنن. ئێمە پێش تۆ هیچ پێغەمبەرێکمان ڕەوانە نەکردووە، کە وەحیمان بۆ نەناردبێت بەوەی کە: بێگومان هیچ خوایەك نیە جگە لە من و دەبێت هەر من بپەرستن.

وخوای گەورە دەفەرموێت: *قُل لِّمَنِ الْأَرْضُ وَمَن فِيهَا إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ سَيَقُولُونَ لِلَّهِ ۚ قُلْ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ قُلْ مَن رَّبُّ السَّمَاوَاتِ السَّبْعِ وَرَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ سَيَقُولُونَ لِلَّهِ ۚ قُلْ أَفَلَا تَتَّقُونَ قُلْ مَن بِيَدِهِ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ يُجِيرُ وَلَا يُجَارُ عَلَيْهِ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ سَيَقُولُونَ لِلَّهِ ۚ قُلْ فَأَنَّىٰ تُسْحَرُونَ. بَلْ أَتَيْنَاهُم بِالْحَقِّ وَإِنَّهُمْ

لَكَاذِبُونَ مَا اتَّخَذَ اللَّهُ مِن وَلَدٍ وَمَا كَانَ مَعَهُ مِنْ إِلَٰهٍ ۚ إِذًا لَّذَهَبَ كُلُّ إِلَٰهٍ بِمَا خَلَقَ وَلَعَلَا بَعْضُهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ ۚ سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يَصِفُونَ عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَتَعَالَىٰ عَمَّا يُشْرِكُونَ . المؤمنون/٨٤-٩٢* واتە: تۆش پێیان بڵێ: باشە زەوی و ئەو کەسانەی کە لەسەری دەژین کێ خاوەنیانە، ئەگەر زیرەك و هۆشیارن؟ ئەگەر شت دەزانن؟!سەرئەنجام هەر دان بە ڕاستیدا دەنێن و دەڵێن: هەرخوا خاوەنیانە، هەر پەروەردگار بەدەیێنەریانە. ئەوسا پێیان بڵێ: جا ئەوە بۆچی یاداوەری وەرناگرن؟پێیان بڵێ: ئەی کێ پەروەردگاری حەوت ئاسمانەکەیەو کێ پەروەردگاری عەرش و تەختی فەرمانڕەوایی گەورەو فراوانە؟سەرەنجام دەڵێن: هەر خوا پەروەردگاریانە، ئەوسا بڵێ: باشە ئاخر ئێوە لێی ناترسن؟ خۆتان ناپارێزن لە خەشم و قینی؟بڵێ: کێ جڵەوی هەموو شتێکی بەدەستە، لە کاتێکدا هەر ئەو پەنا بەخشەو کەس ناتوانێت لە سزای ئەو زاتە، کەس پەنا بدات، ئەگەر ئێوە بزانن و شارەزابن. دەڵێن: هەموو ئەوانە بە دەست خوایە، تۆش بڵێ: کەواتە چۆن جادووتان لێ دەکرێت؟ کە ئەمە دەزانن. نەخێر وانیە، بەڵکو ئێمە حەقیقەت و ڕاستیمان بۆ هێناون، بە ڕاستی نەفامان هەمیشە درۆزنن. هەرگیز خوا کەسی نەکردووە بە ڕۆڵەی خۆی و هیچ خوایەکی لەگەڵدا نی یە، چونکە ئەو کاتە هەر خوایەك دەچوو بەلای دروستکراوانی خۆیەوەو هەندێکی خۆی بڵند دەکرد بەسەر هەندێکی تردا (ئەوسا بوونەوەر تێکدەچوو)، پاکی و بێگەردی بۆ زاتی خوایە لە بەرامبەر ئەو شتانەوە کە (خوا نەناسان) هەڵی دەبەستن و دەیڵێن. زانای نهێنی و شاراوەکانە، هەروەها زانای دیارو ئاشکراکانە، بەرزی و بڵندی بۆ ئەوە لەبەرامبەر ئەو شتانەوە کە (نەفامان) دەیکەنە شەریك و هاوەڵی.

هەروەها خوای گەورە دەفەرموێت: *قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ وَسَلَامٌ عَلَىٰ عِبَادِهِ الَّذِينَ اصْطَفَىٰ آللَّهُ خَيْرٌ أَمَّا يُشْرِكُونَ أَمَّنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَأَنزَلَ لَكُم مِّنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَنبَتْنَا بِهِ حَدَائِقَ ذَاتَ بَهْجَةٍ مَّا كَانَ لَكُمْ أَن تُنبِتُوا شَجَرَهَا أَإِلَٰهٌ مَّعَ اللَّهِ ۚ بَلْ هُمْ قَوْمٌ يَعْدِلُونَ أَمَّن جَعَلَ الْأَرْضَ قَرَارًا وَجَعَلَ خِلَالَهَا أَنْهَارًا وَجَعَلَ لَهَا رَوَاسِيَ وَجَعَلَ بَيْنَ الْبَحْرَيْنِ حَاجِزًا أَإِلَٰهٌ مَّعَ اللَّهِ ۚ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ أَمَّن يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ إِذَا دَعَاهُ وَيَكْشِفُ السُّوءَ وَيَجْعَلُكُمْ خُلَفَاءَ الْأَرْضِ أَإِلَٰهٌ مَّعَ اللَّهِ ۚ قَلِيلًا مَّا تَذَكَّرُونَ

أَمَّن يَهْدِيكُمْ فِي ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَمَن يُرْسِلُ الرِّيَاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ أَإِلَٰهٌ مَّعَ اللَّهِ ۚ تَعَالَى اللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ. أَمَّن يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَمَن يَرْزُقُكُم مِّنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ أَإِلَٰهٌ مَّعَ اللَّهِ ۚ قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ. النمل/٥٩-٦٤* واتە: بڵێ: سوپاس و ستایش بۆ خوای مەهرەبان، سڵاو لەسەر ئەو بەندانەش کە هەڵی بژاردووە، ئایا ئەو خوا مەهرەبانە چاکترە یان ئەوانەی ئەوان دەیکەنە شەریك و هاوەڵ بۆی؟یان ئەو زاتەی کە ئاسمانەکان و زەوی دروست کردووە و لە ئاسمانەوە بارانی باراندووە، جا باخ و بێستانی جوان و ڕازاوەمان پێ بەرهەم هێناوە، ئێوە نەتاندەتوانی درەختەکانی بڕوێنن، چ جای بەرو بوومەکەی، ئایا ڕەوایە کە خوایەکی تر لەگەڵ خوای پەروەردگاردا هەبێت؟! نەخێر، لەگەڵ ئەو هەموو بەڵگانەدا زۆربەی ئەو خەڵکە لە ڕێبازی ڕاست لادەدەن و شوێنی چەوتی و ناردوستی دەکەون. کە زەوی دامەزراندووە و لە ناویدا جۆگە و ڕووباری ڕەخساندووە، هەروەها زنجیرە چیای تیادا چەسپاندووە، لە نێوان دوو دەریاکەشدا بەربەستی بەرپاکردووە ئایا ڕەوایە خوایەکی تر لەگەڵ خوای پەروەردگاردا هەبێت؟! نەخێر وا نییە، لەگەڵ ئەو هەموو بەڵگانەدا زۆربەی ئەو خەڵکە نازانن و تێناگەن. ئایا کێیە جگە لە زاتی پەروەردگار کە بێت بە هانا و هاواری لێقەوماو و بێ دەرەتان و بێ داڵدەوە، کاتێك نزا دەکات و لێی دەپاڕێتەوە، ئەوسا بەڵاو ناخۆشیەکان لادەبات و دەتانکاتە نیشتەجێ و جێنشین لە زەویدا، ئایا ڕەوایە لەگەڵ ئەو زاتەدا خوای تر هەبێت؟! کەمێك یادەوەری وەربگرن و تێفکرن و بیربکەنەوە. ئایا کێ لە تاریکستانی سەروشکانی و دەریا ڕێنموویيتان دەکات تا ون نەبن؟! کێ بای شەماڵ دەنێرێت وەك مژدەیەك پێش گەیشتنی بارانی ڕەحمەت؟، ئایا ڕەوایە لەگەڵ خوادا خوای تر هەبێت، بەرزی و بڵندی و مەزنی بۆ خوای گەورە لەبەرامبەر ئەو شتانەوە کە نەفامان دەیکەنە هاوەڵ و شەریك بۆ ئەو زاتە. ئایا کێ لە سەرەتاوە دروستکراوان بەدی دەهێنێت، پاشان دوای تێکدانی سەرلەنوێ دروستی دەکاتەوە، کێ لەو ئاسمانەوە لە زەویيەوە ڕزق و ڕۆزیتان پێ دەبەخشێت؟، ئایا ڕەوایە لەگەڵ زاتی خوادا خوای تر هەبێت؟، پێیان بڵێ: ئادەی بەڵگەتان چییە بهێننە مەیدان ئەگەر ئێوە ڕاستگۆن.

و چەنـدان ئـایەتی تـر جـگە لەمـانە ئەوە دەردەخەن کە پەروەردگـار تاکوتەنیـایە لە زاتیـدا ، تـاکە لە سـیفاتیدا، تـاکە لە کـردارو ڕەفتـارو هەڵشـوکەوتیدا، هـیچ پەروەردگارێکی تر نیە جگە لەو، وهیچ خودایەکی تر نیە جگە لەو.

٧- توانای (الله)ی بەشکۆ:

خـوای گەورە دەفەرموێـت:* يَـا أَيُّهَـا النَّـاسُ إِن كُنـتُمْ فِـي رَيْـبٍ مِّـنَ الْبَعْـثِ فَإِنَّـا خَلَقْنَـاكُم مِّـن تُـرَابٍ ثُـمَّ مِـن نُّطْفَـةٍ ثُـمَّ مِـنْ عَلَقَـةٍ ثُـمَّ مِـن مُّضْـغَةٍ مُّخَلَّقَـةٍ وَغَيْـرِ مُخَلَّقَـةٍ لِّنُبَـيِّنَ لَكُـمْ ۚ وَنُقِـرُّ فِي الْأَرْحَـامِ مَـا نَشَـاءُ إِلَىٰ أَجَـلٍ مُّسَـمًّى ثُـمَّ نُخْـرِجُكُمْ طِفْـلًا ثُـمَّ لِتَبْلُغُـوا أَشُـدَّكُمْ وَمِـنكُم مَّـن يُتَـوَفَّىٰ وَمِـنكُم مَّـن يُـرَدُّ إِلَىٰ أَرْذَلِ الْعُمُـرِ لِكَـيْلَا يَعْلَـمَ مِـن بَعْـدِ عِلْـمٍ شَـيْئًا ۚ وَتَـرَى الْأَرْضَ هَامِـدَةً فَـإِذَا أَنزَلْنَـا عَلَيْهَـا الْمَـاءَ اهْتَـزَّتْ وَرَبَـتْ وَأَنبَتَـتْ مِـن كُـلِّ زَوْجٍ بَهِـيجٍ . ذَٰلِـكَ بِـأَنَّ اللَّـهَ هُـوَ الْحَـقُّ وَأَنَّـهُ يُحْيِـي الْمَـوْتَىٰ وَأَنَّـهُ عَلَـىٰ كُـلِّ شَـيْءٍ قَـدِيرٌ وَأَنَّ السَّـاعَةَ آتِيَـةٌ لَّا رَيْـبَ فِيهَـا وَأَنَّ اللَّـهَ يَبْعَـثُ مَـن فِـي الْقُبُـورِ الحـج/٥-٧* واتە: ئـەی خـەڵکینـە ئەگـەر ئێـوە گومانتـان لـە زینـدوو بوونـەوە هـەیـە، ئـەوە چـاك بـزانن کـە ئێمـە سـەرەتا ئێوەمـان لـە خـاك و خـۆڵ دروسـتکردووە، لـەوەودوا (نـەوەکان) لـە نوتفـەیـەك (پـەیـدا بـوون)، پاشـان نوتفـەش دەبێتـە خۆهـەڵواسـەرێك لـەناو منداڵدانـدا، لـەوەودوا دەبێتـە گۆشـتپارەیـەکی تـەواوو سـەرو سـیمادار، یـان ناتـەواو،تا بۆتـان ڕوون بکـەینـەوە کـە ئێمـە ئـاوا ئێوەمـان دروسـتکردووە و دووبـارە دروستکردنەوەشـتان لامـان ئاسـانە، ئـەوەش بمانـەوێت لـە منداڵدانەکانـدا جێگیـری دەکـەیـن، تـا کـاتێکی دیـاریکراو، لـەوەودوا بەسـاوایی و بـەبچووکی دەرتانـدەهێنین (لـە سـکی دایکتـان) دوایـی بـۆ ئـەوەی گـەورە بـبن و بگەنـە ئەوپـەڕی هێـزو تواناتـان، هەتانـە دەمرێنرێـت بەگـەنجی، هەشـتانە دەگـەڕێنرێتـەوە بـۆ پـەرپووتترینی تەمەنـەکان، بـۆ ئـەوەی هـیچ شـتێك نـەزانێت دوای ئـەوەی جـاران دەیزانـی، تـۆ زەویـش دەبینیـت وشـك و برنگـە، جـا کاتێـك ئـاوی بارانمـان بەسـەردا بارانـد، دادەچڵـەکێت و دەلـەرزێت و تۆوەکـان چەکـەرە دەکـەن و ڕەگ و چـڵ دەردەکـەن و دەڕوێـن، ئەوسـا لـە هـەموو جـۆرە گژوگیـاو گـوڵ و گـوڵزارێکی جـوان جـووت دەڕوێنێـت. بـۆ ئـەوەیـە کـە دڵنیـابن هـەرخـوا زاتێکی حـەق و ڕاسـتە، بێگومـان هـەر ئـەویش بەئاسـانی مـردووان زینـدوو دەکاتـەوە و بـەڕاسـتی ئـەو پـەروەردگارە دەسـەڵاتی بەسـەر هـەموو شـتێکدا هـەیـە. بێگومـان قیامـەتیش هـەر بـەڕپا دەبێـت و

پێش دێت و هیچ گومانی تێدا نیە و بەڕاستی ئەو خوایە هەر هەموو ئەوانەی کە لەناو گۆڕدان زیندوویان دەکاتەوە و دەیانهێنێتە دەرەوە.

وەدەفەرمێت: * مَّا أَشْهَدتُّهُمْ خَلْقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَا خَلْقَ أَنفُسِهِمْ وَمَا كُنتُ مُتَّخِذَ الْمُضِلِّينَ عَضُدًا الكهف/٥١* واتە: وەنەبێت من لەکاتی دروستکردنی ئاسمانەکان و زەویدا ئەوانم ئامادە کردبێت، بگرە هەتا لە دروست بوونی خۆشیان ئاگادارنین، بەڕاستی من هەرگیز ئەوانەی خەڵك گومڕا دەکەن نەمکردووە بەیارمەتیدەری خۆم و پشتم پێ نەبەستوون.

وەدەفەرمێت *وَلَقَدْ خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ وَمَا مَسَّنَا مِن لُّغُوبٍ. ق/٣٨ * واتە: بەڕاستی ئێمە ئاسمانەکان و زەوی و هەرچی لەنێوانیاندا هەیە بەشەش ڕۆژ دروستمان کردوون، هیچ ماندویەتیەکیش ڕوی تێ نەکردین.

وەدەفەرمێت* وَهُوَ الَّذِي مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ هَٰذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ وَهَٰذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ وَجَعَلَ بَيْنَهُمَا بَرْزَخًا وَحِجْرًا مَّحْجُورًا وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ مِنَ الْمَاءِ بَشَرًا فَجَعَلَهُ نَسَبًا وَصِهْرًا وَكَانَ رَبُّكَ قَدِيرًا. الفرقان/٥٣-٥٤* واتە: هەر ئەو زاتەیە کە ئاوی دوو دەریا لە پاڵ یەکدا، ئەمەیان شیرین و خۆش و سازگار، ئەوی تریان تفت و تاڵە، لە نێوانیاندا بەربەست و کۆسپی فەراهەم هێناوە ناهێڵێت تیکەڵ ببن. هەر ئەو زاتەیە کە ئاوی بەشەر دروست دەکات و کردوویەتی بە هۆی خزمایەتی، بێگومان پەروەردگاری تۆ توانادارە .

وەدەفەرمێت *أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُزْجِي سَحَابًا ثُمَّ يُؤَلِّفُ بَيْنَهُ ثُمَّ يَجْعَلُهُ رُكَامًا فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَالِهِ وَيُنَزِّلُ مِنَ السَّمَاءِ مِن جِبَالٍ فِيهَا مِن بَرَدٍ فَيُصِيبُ بِهِ مَن يَشَاءُ وَيَصْرِفُهُ عَن مَّن يَشَاءُ يَكَادُ سَنَا بَرْقِهِ يَذْهَبُ بِالْأَبْصَارِ. يُقَلِّبُ اللَّهُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ ۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَعِبْرَةً لِّأُولِي الْأَبْصَارِ وَاللَّهُ خَلَقَ كُلَّ دَابَّةٍ مِّن مَّاءٍ فَمِنْهُم مَّن يَمْشِي عَلَىٰ بَطْنِهِ وَمِنْهُم مَّن يَمْشِي عَلَىٰ رِجْلَيْنِ وَمِنْهُم مَّن يَمْشِي عَلَىٰ أَرْبَعٍ ۚ يَخْلُقُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ ۚ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ. النور/٤٣-٤٥* واتە: ئایا نابینیت کە بێگومان خوا بە ئارامی و شێنەیی هەورەکان بە ئاسماندا دەبات دوایی پەیوەستیان دەکات بەیەکەوە، ئەوسا کەڵەکەیان دەکات لەسەر یەك، ئینجا دەبینیت لە توێی ئەو هەورانەوە کە وەکو کێو وان باران و تەرزە دەبارێنێت ، جا لە سوودی ئەو بارانە

بـه هـەرکـەس خـوا بیـەوێت، خێـرو بەرەکـەت دەبەخشـێت، هـەرکەسـیش کـە بیـەوێت لێـی دوور دەخاتـەوە، خەریکـە بریسـکەکەیـان بینـایی چـاوان بـەرێت. خـوای گـەورە ئـاڵو گـۆڕ بەشـەوو ڕۆژ دەکـات، بـە ڕاسـتی ئـا لـەو شـتانەدا پەنـدو ئامۆژگـاری هـەیـە بـۆ خـاوەن دیـدو ڕۆشـنبیرەکان. هـەروەها خـوا هـەموو زینـدەوەرێکی لـە ئـاوێکی تایبـەت دروسـت کـردووە، جـا هـەیانـە لەسـەر سـکی دەڕوات، هـەیشـە لەسـەردوو قـاچ دەڕوات، هـەیشـە لەسـەر چـوار پـێ دەڕوات، خـوا هـەرچی بوێـت دروسـتی دەکـات، بـە ڕاستی خوا دەسەڵاتی بەسەر هەموو شتێکدا هەیە.

وچەنـدان ئـایەتی تـر بەڵـگەن لەسـەر گەورەیـی توانـای پەروەردگـاری بەرزو پـیرۆز، و سەراسیمەی مەزنێتیی.

٨- ویستی خودا:

خـوای گەورە دەفەرموێـت:* إِنَّمَـا أَمْـرُهُ إِذَا أَرَادَ شَـيْئًا أَن يَقُـولَ لَـهُ كُـن فَيَكُـونُ. يـس/٨٢* واتە: بێگومـان هـەر کاتێـك فـەرمانی خـوا دەرچـوو، ویسـتی شـتێك جێبـەجێ بکـات و بهێنێتـە دی، پێـی دەڵێـت ببـە، ئـەویش دەسـتبەجێ و بـێ دواکـەوتن پـێش دێـت و ئەنجام دەدرێت و دروست دەبێت.

و دەفەرمێـت: *وَإِذَا أَرَدْنَـا أَن نُّهْلِـكَ قَرْيَـةً أَمَرْنَـا مُتْرَفِيهَـا فَفَسَـقُوا فِيهَـا فَحَـقَّ عَلَيْهَـا الْقَـوْلُ فَـدَمَّرْنَاهَا تَـدْمِيرًا .الاسـراء/١٦* واتە: کاتێـك بمانـەوێت دانیشـتوانی شـارو شـارۆچکەیـەك لـەناو ببـەیـن، ئـەوە سـەرەتا فـەرمانی گوێڕایـەڵـی دەدەیـن بـە دەوڵەمەنـدەکان کـەچی ئـەوان یـاخی دەبـن و خراپـەکاری دەکـەن لـە شـارەکەدا، ئەوسـا ئیتـر شایسـتەی ئـەوە دەبـن کـە بڕیـاری ئێمـە بەسـەریاندا بسـەپێنرێت، ئینجـا ئێمـەش کاولی دەکەین بەسەر یەکداو داروبەردی بەسەر یەکەوە ناهێڵین.

وخـوای گەورە لە بەسـەرهاتی خضـر لەگەڵ موسـا پێغەمـبەردا (علیهمـا السـلام)دەفەرموێت:* وَأَمَّـا الْجِـدَارُ فَكَـانَ لِغُلَامَـيْنِ يَتِيمَـيْنِ فِي الْمَدِينَـةِ وَكَـانَ تَحْتَـهُ كَنـزٌ لَّهُمَـا وَكَـانَ أَبُوهُمَـا صَـالِحًا فَـأَرَادَ رَبُّـكَ أَن يَبْلُغَـا أَشُـدَّهُمَا وَيَسْـتَخْرِجَا كَنزَهُمَـا رَحْمَـةً مِّـن رَّبِّـكَ ۚ وَمَـا فَعَلْتُـهُ عَـنْ أَمْـرِي ۚ ذَٰلِـكَ تَأْوِيـلُ مَـا لَـمْ تَسْـطِع عَّلَيْـهِ صَـبْرًا . الكهـف/٨٢* واتە: دیوارەکـەش کـە چـاکم کـردەوە، خاوەنەکـەی دوو منـداڵی هـەتیووی شـارۆچکەکە بـوون، لەژێریـدا گەنجینـەیـەکی هـەبوو بـاوکی ئـە دوو منداڵـەش خوانـاس و چـاك بـوو،

جا پەروەردگارت ویستی کاتێك گەنجینەکەیان دەست بکەوێت کە گەورە و بەهێزبن، ئەوسا دەری بهێنن، ئەمەش وەکو ڕەحمەتێکی تایبەتی لەلایەن پەروەردگارتەوە ، دڵنیاشبە کە هەموو ئەو کارانەم لە خۆوە نەکردووە، ئیتر ئەوە بوو ڕاز و نهێنی ئەو شتانەی کە خۆت بۆ نەدەگیرا کاتێك ئەنجامم دەدان.

وەدەفەرمێت:* يُرِيدُ اللَّهُ لِيُبَيِّنَ لَكُمْ وَيَهْدِيَكُمْ سُنَنَ الَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ وَيَتُوبَ عَلَيْكُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ. وَاللَّهُ يُرِيدُ أَن يَتُوبَ عَلَيْكُمْ وَيُرِيدُ الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الشَّهَوَاتِ أَن تَمِيلُوا مَيْلًا عَظِيمًا يُرِيدُ اللَّهُ أَن يُخَفِّفَ عَنكُمْ ۚ وَخُلِقَ الْإِنسَانُ ضَعِيفًا .النساء/٢٦-٢٨* واتە:

بێگومان خوا دەیەوێت هەموو شتێکتان بۆ ڕوون بکاتەوە و ڕێنموویتان بکات بۆ ئەو یاساو بەرنامانەی پێش خۆتان و تەوبە و پەشیمانیشتان لێ وەربگرێت، خوا زاناو دانایە. بێگومان خوا دەیەوێت تەوبە و پەشیمانیتان لێ وەربگرێت و لە هەڵەکانتان خۆش بێت، ئەوانەی شوێن ئارەزەووات و هەوەسبازی کەوتوون دەیانەوێت ئێوە لابدەن بە لادانێکی گەورە. خوا دەیەوێت بارتان سووك بکات و کار ئاسانیتان بۆ بکات ئادەمیزاد بە لاوازی دروست کراوە.

جگەلەمانەش چەندان ئایەتی پیرۆزی ترئاماژەی چەسپانی ویستی خوای گەورە دەکەن، و ویستی ئەو لەسەروو هەموو ویست و تواناو خواستێکەوەیە *وَمَا تَشَاءُونَ إِلَّا أَن يَشَاءَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ. التكوير/٢٩* واتە: ویستی ئێوەش نایەتە دێتە دی مەگەر کاتێك خوای پەروەردگاری جیهانیان بیەوێت.

٩- زانستی خوای گەورە:

خوای گەورە دەفەرموێت:* الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَلَهُ الْحَمْدُ فِي الْآخِرَةِ ۚ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ يَعْلَمُ مَا يَلِجُ فِي الْأَرْضِ وَمَا يَخْرُجُ مِنْهَا وَمَا يَنزِلُ مِنَ السَّمَاءِ وَمَا يَعْرُجُ فِيهَا ۚ وَهُوَ الرَّحِيمُ الْغَفُورُ . سبأ/١-٢* واتە: سوپاس و ستایش بۆ ئەو خوایەی کە هەرچی لە ئاسمانەکان و زەویدا هەیە، هەر هەمووی، ئەو خاوەنێتی، ستایش و سوپاس لە قیامەتدا (لە بەهەشتدا) هەر پێشکەش بەو دەکرێت، ئەو زۆر داناو ئاگایە. دەزانێت چی دەچێ بەناخی زەویداو چیشی لێ دێتە دەرەوە، چی لە ئاسمان دێتە خوارەوەو چیش پیایدا بەرزدەبێتەوە، ئەو زاتە زۆر مەهرەبان و لێخۆشبووە.

ودەفەرموێت *يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَيَعْلَمُ مَا تُسِرُّونَ وَمَا تُعْلِنُونَ ۚ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ. التغابن/٤* واتە: هەرچی لە ئاسمانەکان و زەویدا هەیە و دەگوزەرێت، خوا ئاگاو زانایە پێی، هەروەها دەزانێت چی پەنهان دەکەن و چی ئاشکرا دەکەن، هەمیشە ئەو خوایە زانایە بە هەرچی لە پێچ و پەنای سینەکاندا حەشاردراوە.

و خوای گەورە لەبەسەرهاتی لوقمان و ئامۆژگاری کوڕەکەیدا دەفەرموێت: *يَا بُنَيَّ إِنَّهَا إِن تَكُ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِّنْ خَرْدَلٍ فَتَكُن فِي صَخْرَةٍ أَوْ فِي السَّمَاوَاتِ أَوْ فِي الْأَرْضِ يَأْتِ بِهَا اللَّهُ ۚ إِنَّ اللَّهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ. لقمان/١٦* واتە: پاشان لەسەر زاری لوقمان دەفەرموێت: ئەی کوڕی ئازیزم: بەڕاستی ئەگەر گوناهێك بە قەدەر تۆوی خەرتەلەیەك هەبێت و لەناو بەردێکدا لە ئاسمانەکان یان لەو زەویدا حەشاردرا بێت، و دەیهێنێتە مەیدان، چونکە بەڕاستی خوا هیچ شتێکی لێ شاراوە نیە و زۆریش ئاگایە.

وخوای گەورە لە بەسەرهاتی نێوان شوعەیب و خێڵەکەیدا دەفەرمێت * قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا مِن قَوْمِهِ لَنُخْرِجَنَّكَ يَا شُعَيْبُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَكَ مِن قَرْيَتِنَا أَوْ لَتَعُودُنَّ فِي مِلَّتِنَا ۚ قَالَ أَوَلَوْ كُنَّا كَارِهِينَ قَدِ افْتَرَيْنَا عَلَى اللَّهِ كَذِبًا إِنْ عُدْنَا فِي مِلَّتِكُم بَعْدَ إِذْ نَجَّانَا اللَّهُ مِنْهَا ۚ وَمَا يَكُونُ لَنَا أَن نَّعُودَ فِيهَا إِلَّا أَن يَشَاءَ اللَّهُ رَبُّنَا ۚ وَسِعَ رَبُّنَا كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا ۚ عَلَى اللَّهِ تَوَكَّلْنَا ۚ رَبَّنَا افْتَحْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ قَوْمِنَا بِالْحَقِّ وَأَنتَ خَيْرُ الْفَاتِحِينَ. الاعراف/٨٨-٨٩* واتە: دەستەی دەسەڵاتداران، ئەوانەی لووت بەرزیان کرد لە قەومەکەی وتیان: ئەی شوعەیب سوێند بە خوا خۆت و ئەوانەی باوەڕیان هێناوە لە گەڵتدا لە شارەکەماندا دەرتان دەکەین، یان بە ئارەزووی خۆتان بگەڕێنەوە نێو ئاینەکەمان، ئیمانداران وتیان: ئایا ئەگەر حەزیشی لێ نەکەین بەدڵیشمان نەبێت؟! بەڕاستی ئێمە درۆمان بەناوی خواوە هەڵبەستووە، ئەگەر پەشیمان ببینەوە و بگەڕێینەوە ناو ئاینەکەی ئێوە، دوای ئەوەی کە خوا لە دەست ڕزگاری کردین، ئێمە بۆمان نیە بگەڕێینەوە بۆ ناو ئاینی ئێوە مەگەر ویستی خوای پەروەردگارمانی لەسەر بێت، زانست و زانیاری پەروەردگارمان فراوانەو هەموو شتێکی گرتۆتەوە، هەر بەخوا پشت و پەنامان بەستووە، پەروەردگارا خۆت داوەری

بکـه لەسـەر بنچینـەی حـەق وڕاسـتی لـەنێوان ئێمـە و قـەوم و گەلمانـدا، چونکـە تـۆ چاکترینی دادوەرانی.

و دەفەرمێـت:* أَلَـمْ تَـرَ أَنَّ اللَّـهَ يَعْلَـمُ مَـا فِي السَّـمَاوَاتِ وَمَـا فِي الْأَرْضِ مَـا يَكُـونُ مِـن نَّجْـوَىٰ ثَلَاثَـةٍ إِلَّا هُـوَ رَابِعُهُـمْ وَلَا خَمْسَـةٍ إِلَّا هُـوَ سَادِسُـهُمْ وَلَا أَدْنَىٰ مِـن ذَٰلِـكَ وَلَا أَكْثَـرَ إِلَّا هُـوَ مَعَهُـمْ أَيْـنَ مَـا كَانُوا ثُـمَّ يُنَبِّئُهُم بِمَـا عَمِلُـوا يَـوْمَ الْقِيَامَـةِ ۚ إِنَّ اللَّـهَ بِكُلِّ شَـيْءٍ عَلِـيمٌ. المجادلـة/٧* واتە: ئایـە سـەرنجت نـەداوە کـە بـەڕاسـتی خـوا بـە هـەرچی لـە ئاسـمانەکان وزەریـدا هـەیـە زانـا و ئاگایـە، سـێ کـەس نیـە چیـە بکـەن بـەیەکـەوە خـوا چوارهـەمیان نـەبێت، پێـنج کـەس نیـە ئـەوزاتـە شەشـەمیان نـەبێت، لـەوژمارانـە کـەمتریـان زیـاتریش نیـە کـە ئـەولایـان نـەبێت و ئاگـادار نـەبێت بـە سـرتە و چپـەیـان، لەهـەر شـوێنێك و لەهـەرکوێـدا بـن، پاشـان لـە ڕۆژی قیامەتـدا ئاگاداریـان دەکاتـەوە بـە هـەموو ئـەوکـارو کردەوانـەی کـە ئەنجامیانـداوە، چونکـە بـەڕاسـتی خـوا بـە هـەموو شتێک زانایە.

و دەفەرمێـت *وَمَـا تَكُـونُ فِي شَـأْنٍ وَمَـا تَتْلُـو مِنْـهُ مِـن قُـرْآنٍ وَلَا تَعْمَلُـونَ مِـنْ عَمَـلٍ إِلَّا كُنَّـا عَلَـيْكُمْ شُـهُودًا إِذْ تُفِيضُـونَ فِيـهِ ۚ وَمَـا يَعْـزُبُ عَـن رَّبِّـكَ مِـن مِّثْقَـالِ ذَرَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّـمَاءِ وَلَا أَصْـغَرَ مِـن ذَٰلِـكَ وَلَا أَكْبَـرَ إِلَّا فِي كِتَـابٍ مُّبِـينٍ. يـونس/٦١ * واتە: تـۆ بـەهیچ کارێـك هـەڵنامـی، هـیچ بەشـێك لـە قورئـان ناخوێنیتـەوە بـە هـیچ هـەڵسـوکەوتێك هـەڵناسـن کـە ئێمـە شـایەت نـەبین بەسـەریەوە لەکاتێکـدا ئـەنجامی دەدەن و تیایـدا ڕۆدەچـن، هـیچ شـتێکیش لـە پـەروەردگاری تـۆ، ون نابێـت لـە پارچـە ئەتۆمێکـەوە بگـرە لـە زەوی یـان لـە ئاسـماندا، بچـوکتر بێـت یـان گـەورە تـر، کـە لـە دۆسـیەیـەکی تایبـەتی ئاشکرادا لای ئێمە تۆمار نەکرا بێت.

وچەنـدان ئـایەتی تـر بەڵـگەن لەسـەر فراوانـی زانسـتی خـوای گەورەو پەی بردنـی بە هەموو شتێك، هەرچەندە کەم بێت یا زۆر، ورد بێت یان گەورە.

١٠- ژیانی خوای گەورە:

خـوای گەورە دەفەرموێـت: *اللَّـهُ لَا إِلَـٰهَ إِلَّا هُـوَ الْحَـيُّ الْقَيُّـومُ ۚ لَا تَأْخُـذُهُ سِـنَةٌ وَلَا نَـوْمٌ ۚ لَّـهُ مَـا فِي السَّـمَاوَاتِ وَمَـا فِي الْأَرْضِ مَـن ذَا الَّـذِي يَشْـفَعُ عِنـدَهُ إِلَّا بِإِذْنِـهِ ۚ يَعْلَـمُ مَـا بَـيْنَ أَيْـدِيهِمْ وَمَـا خَلْفَهُـمْ وَلَا يُحِيطُـونَ بِشَـيْءٍ مِّـنْ عِلْمِـهِ إِلَّا بِمَـا شَـاءَ ۚ وَسِـعَ كُرْسِـيُّهُ

السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا ۚ وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ. البقرة/٢٥٥* واتە: خوا زاتێکە جگە ئەو هیچ خوایەکی ترنیە کە شایەنی پەرستن بێت و ئەو هەمیشە زیندووە و ڕاگرو سەرپەرشتیاری ، نە وەنەوز دەیگرێت و نە خەو ، هەرچی لە ئاسمانەکان و هەرچی لە زەویدا هەیە هەر ئەوزاتە خاوەنیانە، کێیە ئەوەی (دەتوانێت) تکا بکات لە لای ئەو، بەبێ مۆڵەتی خۆی، دەشزانێت چی لە ئێستاو داهاتوو و ڕابووردودا ڕوویداوەو ڕوودەدات، هیچ کام لە دروستکراوانی زانست و زانیاری تەواویان نیە دەربارەی زانیاری و زانستەکانی ئەو، مەگەر بەوەی کە خۆی بیەوێت فێریان بکات، فەرمانڕەوایی و دەسەڵات و زانینی ئەوزاتە هەموو ئاسمانەکان و زەوی گرتۆتەوە و پارێزگاریان بەلای خواوە هیچ گران نیە و ماندووی ناکات و هەر ئەوخوایەکی بەرزو بڵند و گەورەیە.

ودەفەرمێت*الم اللَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ نَزَّلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَأَنزَلَ التَّوْرَاةَ وَالْإِنجِيلَ مِن قَبْلُ هُدًى لِّلنَّاسِ وَأَنزَلَ الْفُرْقَانَ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَاللَّهُ عَزِيزٌ ذُو انتِقَامٍ. آل عمران/١-٤* واتە: ئەلیف لام میم. خوا زاتێکە جگە ئەو هیچ خوایەکی ترنیە شایەنی پەرستن بێت و ئەو هەمیشە زیندووە و ڕاگرو سەرپەرشتیاری هەموو دروستکراوەکانیەتی. ئەی پێغەمبەر خوا قورئانی بۆ تۆ بەڕاست و دروست دابەزاندووە، بەڕاست دانەری سەرجەم کتێبە پێشووەکانی پیش خۆیەتی ، هەروەها تەوراتی بۆ (موسا) و ئینجیلی بۆ (عیسا) ڕەوانە کردووە لە پێش قورئاندا... لەکاتێکدا هیدایەت و ڕێنموویی بەخشی خەڵکی بوون، هەروەها جیاکەرەوەی حەق و بەتاڵی ناردە خوارەوە (کە قورئانە)، بێگومان ئەوانەی بڕوایان نەهێنا بە ئایاتەکانی خوا، بۆ ئەوان سزایەکی سەخت (لە دوارۆژدا) هەیە، بێگومان خوای گەورە باڵادەستەو خاوەنی تۆڵەو سزایە.

ودەفەرمێت * اللَّهُ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ قَرَارًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَصَوَّرَكُمْ فَأَحْسَنَ صُوَرَكُمْ وَرَزَقَكُم مِّنَ الطَّيِّبَاتِ ۚ ذَٰلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ فَتَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ هُوَ الْحَيُّ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ فَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ. غافر/٦٤-٦٥* واتە: خوا ئەو زاتەیە کە زەوی بۆ کردوون بە شوێنی سرەوتن و ژیان و حەوانەوە،

ئاسمانیشـــی بەســـەرتانەوە ڕاگرتـــووە، ڕووخســـارو شـــێوازتانی نەخشـــاندووە، بـــەجوانترین شـــێوەش نەخشـــاندویەتی، لـــە ڕزق و ڕۆزی چـــاك و پـــاك و بەســـوود بـەهرەوەری کـردوون، جـا ئـا ئـەوەیـە خـوای پـەروەردگارتان، پـاك و بـێ گـەرد و بڵنـدە ئـەو خوایـەی کـە پـەروەردگاری هـەموو جهانیانـە. ئـەو زاتـە هەمیشـە و بـەردەوام هـەر زیندووە، جگـە لـەو خوایـەکی تـر نیـە، کـەوابوو هانـا و هـاوار و نزاتـان ڕوو بـەو بێـت، ملکـەچ و فەرمانبـەرداری بەرنامـە و ئاینەکـەی ئـەو بـن، سـوپاس و سـتایش بـۆ خـوا، کە پەروەردگاری هەموو جهانیانە.

وچەنـدان ئـایەتی تـرهەن بەڵـگەن لەســەر ئەوەی خـاوەنی سـیفاتی ژیـانێکی تەواوە، کە هیچ تەواویەکی تری لەسەرەوە نیە.

١١-١٢ بیستن و بینینی کردگار:

خـوای گەورە دەفەرموێـت:* قَـدْ سَـمِعَ اللَّـهُ قَـوْلَ الَّتِـي تُجَادِلُـكَ فِي زَوْجِهَـا وَتَـشْتَكِي إِلَى اللَّـهِ وَاللَّـهُ يَسْـمَعُ تَحَاوُرَكُمَـا ۚ إِنَّ اللَّـهَ سَـمِيعٌ بَصِـيرٌ. المجادلـة/١* واتە: بێگومـان خـوا بیسـتی و وەریگـرت وتـووێژی ئـەو ئافرەتـەی کـە گفتوگـۆت لەگـەڵـدا دەکـات دەربـارەی هاوسـەرەکەی، سـکاڵای خۆیشـی بـۆلای خـوا دەبـات، خـوایش گـوێی لـە گفتوگۆکـەتان بوو.

و دەفەرمێـت* أَرَأَيْـتَ الَّـذِي يَنْهَـىٰ عَبْـدًا إِذَا صَـلَّىٰ أَرَأَيْـتَ إِن كَـانَ عَلَـى الْهُـدَىٰ أَوْ أَمَـرَ بِـالتَّقْوَىٰ أَرَأَيْـتَ إِن كَـذَّبَ وَتَـوَلَّىٰ أَلَـمْ يَعْلَـم بِـأَنَّ اللَّـهَ يَـرَىٰ. العلـق/٩-١٤* واتە: باشـە، پـێم بڵـێ ئایـا ئـەو کەسـەی کـە فـەرمان دەدات و ڕێگـری دەکات؟!...لـە بەنـدەیـەکی خـوا کاتێـك نـوێژ دەکـات!!... ئـەی ئەگـەر ئـەو کەسـەی قەدەغـەی لێـدەکرێت لەسـەر ڕێبـازی هیدایـەت و چاکـە بێـت!! یـان فـەرمان بـە خواناسـی بکـات!!... ئـەی ئەگـەر (کـابرای خوانـەناس) بەرنامـەی خـوا بـەدرۆ بزانێـت و پشـتی تـێ بکـات. ئایـا نـەیزانیـووە کـە خـوا دەیبینێت و ئاگای (لە گوفتارو کرداریەتی)؟!

وخـوای گەورە بە موسـاو هـارون دەفەرمێـت کاتێـك نـاردنی بـۆلای فیـرعەون: *اذْهَبَـا إِلَىٰ فِرْعَـوْنَ إِنَّـهُ طَغَىٰ فَقُـولَا لَـهُ قَـوْلًا لَّيِّنًـا لَّعَلَّـهُ يَتَـذَكَّرُ أَوْ يَخْشَىٰ قَـالَا رَبَّنَـا إِنَّنَـا نَخَـافُ أَن يَفْـرُطَ عَلَيْنَـا أَوْ أَن يَطْغَـىٰ قَـالَ لَا تَخَافَـا إِنَّنِـي مَعَكُمَـا أَسْـمَعُ وَأَرَىٰ. طـه/٤٣-٤٦* واتە: هـەردووکتان بچـن بـۆلای فیرعـەون، چونکـە بـەڕاسـتی ئـەو لـە سـنوور دەرچـووە

و لـه مـەرزی بەندایـەتی تـرازاوە.. هـەردووکتان بەنـەرمی و جـوانی گفتوگـۆی لەگـەڵـدا بکـەن، بـۆ ئـەوەی یـاداوەری وەربگرێـت، یـان ترسـی (سـزای ئێمـە) لـە دەروونیـدا جێ بگرێـت. موسـاو هـاروون وتیـان: پـەروەردگارا؛ ئێمـە بـەڕاسـتی دەترسـین پـەلامارمان بـدات و لـەناومان بـەرێت، یـان زیـاتر سەرکەشـی بکـات. خـوای گـەورە فـەرمووی: مەترسن من بەڕاستی لەگەڵتاندام، دەبیسم و دەبینم.

ودەفەرموێـت *يَعْلَـمُ خَائِنَـةَ الْأَعْـيُنِ وَمَـا تُخْفِـي الصُّـدُورُ وَاللَّـهُ يَقْضِـي بِـالْحَقِّ وَالَّـذِينَ يَـدْعُونَ مِـن دُونِـهِ لَا يَقْضُـونَ بِشَـيْءٍ إِنَّ اللَّـهَ هُـوَ السَّـمِيعُ الْبَصِـيرُ. غـافر/١٩-٢٠*

واتە: ئـەو خوایـە هەمیشـە چـاوە خیانـەتکار و ناپاکـەکان دەناسـێت و دەزانێـت چی لـە دڵ و دەروون و سـینەکاندا حەشـاردراوە. هەمیشـە خـوا دادوەریـی لەسـەر بنچینـەی حـەق و ڕاسـتی ئـەنجام دەدات، ئەوانـەی جگـە لـەو زاتـە هاواریـان لـێ دەکـەن، هـیچ دەسەڵات و داوەریەکیان لە دەست نایەت، بەڕاستی هەر خوا خۆی بیسەر و زانایە.

وچەنـدان ئـایەتی تـر هەن بەڵـگەن بـۆ وەسـفکردنی خـوای گەورەبە سـیفەتەکانی بیستن و بینین.

١٣- قسەی کردگار:

خوای گەورە دەفەرموێت: * وكلم موسى تكليما * النساء/١٦٤

واتا: و خوا بە هەقیقەت لەگەڵ موسادا قسەی کرد.

ودەفەرموێـت:* أَفَتَطْمَعُـونَ أَن يُؤْمِنُـوا لَكُـمْ وَقَـدْ كَـانَ فَرِيـقٌ مِّـنْهُمْ يَسْـمَعُونَ كَـلَامَ اللَّـهِ ثُـمَّ يُحَرِّفُونَـهُ مِـن بَعْـدِ مَـا عَقَلُـوهُ وَهُـمْ يَعْلَمُـونَ. البقـرة/٧٥* واتە: ئایـا ئێـوە بـە تـەمان و ئومێـدەوارن کـە جولەکـە ئیمـان و بـاوەڕ بهێـنن بـە ئاینەکـەی ئێـوە، لـە کاتێکـدا بێگومـان دەسـتەیـەك لـە شـارەزاکانیان گوفتـاری خوایـان دەبیسـت لـە (تـەورات)دا، لـەوەودوا دەسـتکاریان دەکـرد دوای ئـەوەی کـە تێـیگەیشـتبوون و دەیـانزانی ڕاستیەکەی کامەیە.

و دەفەرمێـت:* وَإِنْ أَحَـدٌ مِّـنَ الْمُشْـرِكِينَ اسْـتَجَارَكَ فَـأَجِرْهُ حَتَّـىٰ يَسْـمَعَ كَـلَامَ اللَّـهِ ثُـمَّ أَبْلِغْـهُ مَأْمَنَـهُ. التوبـة/٦* واتە: خـۆ ئەگـەر کەسـێك لـە هـاوەڵگـەران داوای پـەنای لـێ کردیـت ، ئـەوە تـۆیش پـەنای بـدە هـەتا گـوێی لـە فەرموودەکـەی خـوا دەبێـت، پاشـان بیگەیەنە بەو شوێنەی دەیەوێت و تیایدا پارێزراوە،

وچەنـــدان ئـــایەتی تـــر هەن بەڵـــگەی وەســـفدارێتی پەروەردگـــاری تـــاك و تەنیـــان بە سیفەتی قسەکردن و ئاخافتن.

***

خـــوای گەورە لە قورئـــانی پیـــرۆزدا خـــۆی بەزۆر نـــاوی تـــر نـــاوبردووە، جـــگە لەوانەی باســـمانکردن، لەو ئایەتـــانەی باســـی ناوەکـــانی خـــوای گەورە دەکـــات *هُـــوَ اللَّـــهُ الَّـــذِي لَا إِلَـــهَ إِلَّا هُـــوَ عَـــالِمُ الْغَيْـــبِ وَالشَّـــهَادَةِ هُـــوَ الرَّحْمَـــنُ الـــرَّحِيمُ هُـــوَ اللَّـــهُ الَّـــذِي لَا إِلَـــهَ إِلَّا هُـــوَ الْمَلِـــكُ الْقُـــدُّوسُ السَّـــلَامُ الْمُـــؤْمِنُ الْمُهَـــيْمِنُ الْعَزِيـــزُ الْجَبَّـــارُ الْمُتَكَبِّـــرُ ۚ سُـــبْحَانَ اللَّـــهِ عَمَّـــا يُشْـــرِكُونَ هُـــوَ اللَّـــهُ الْخَـــالِقُ الْبَـــارِئُ الْمُصَـــوِّرُ لَـــهُ الْأَسْـــمَاءُ الْحُسْـــنَىٰ ۚ يُسَـــبِّحُ لَـــهُ مَـــا فِي السَّـــمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُـــوَ الْعَزِيـــزُ الْحَكِـــيمُ. الحشـــر/٢٢-٢٤* واتە: خـــوا ئـــەو زاتـــەیـــە کـــە جگـــە لـــەو خوایـــەکی تـــر نیـــە زانایـــە بـــە هـــەموو نهێنـــی و ئاشـــکراکان، ئـــەو خوایـــە بەخشـــندە و میهرەبـــان و دلۆڤانـــە کانگـــای ڕەحـــم و بـــەزەییـــە. خـــوا ئـــەو زاتـــەیـــە کـــە جگـــە لـــەو خوایـــەکی تـــر نیـــە پاشـــای هـــەموو بوونـــەوەرە، پـــاك و بێگـــەردو پوختـــە، ئاشـــتیخواز و ئاشـــتی پـــەروەرە، ئاســـایش بـــەخش و پـــەناگای ئیماندارانـــە، دەســـەڵاتـــدارە و چـــاودێری دروســـتکراوەکانیەتی، باڵادەســـتە، خـــاوەنی خێـــری بێســـتووەرە، گـــەورەیـــە و خـــۆی بەگـــەورە دەزانێـــت، پـــاکی و بێگـــەردی بـــۆ ئـــەو خوایـــەیـــە لـــەوەی تێنەگـــەیشـــتوان شـــەریك و هـــاوەڵـــی بـــۆ بڕیـــار دەدەن. هـــەر ئـــەو خوایـــە بەدیهێنـــەرو دروســـتکەرە، نەخشـــە و وێنەکێشـــەرە، نـــاوە پیـــرۆزو جوانـــەکان، هـــەمووی شایســـتەی ئـــەون، هـــەرچی لـــە ئاســـمانەکان و زەویـــدا هـــەیـــە ستایشـــی ئـــەو دەکـــەن، بـــەڕاســـتی ئـــەو زاتـــە خوایـــەکی باڵادەست و دانایە.

ودەفەرمێـــت: *ســـبح اســـم ربـــك الاعلـــی*. الاعلـــی/١. واتـــا: نـــاوی پەروەردگـــاری بەرزو گەورەی خۆت بە پاکی بێنە.

ودەفەرمێـــت *فســـبح باســـم ربـــك العظـــیم* الواقعـــة/٧٤، واتـــا: نـــاوی پەروەردگـــاری گەورەت بە بێ خەوشی بڵێ.

لەمبـــارەیەوە ئـــایەت زۆر هەن، وەك چـــۆن لەســـەر زاری پێغەمـــبەرەوە(ﷺ) زۆر نـــاوی تـــر هـــاتوون، وەکـــو فەرمـــوودە ڕاســـتەکان ئامـــاژەی پێـــدەکەن، چـــونکە پێغەمـــبەر (ﷺ) لە هەمـــوو کەســـێکی تـــر زیـــاتر زاتـــی پەروەردگـــاری ناســـیوە، لەوانە: (لله تســـعة و تســـعون

اسما، مائة الا واحدا، لا يحفظها أحد الا دخل الجنة، وهو وتر يحب الوتر) بوخاری و موسلیم ڕیوایەتیان کردووە، و لە ڕیوایەتێکی تردا (من أحصاها) هاتووە، تورمذیش بەم جۆرە ڕیوایەتی دەکات و ئەمەشی بۆ زیاد دەکات: * هُوَ اللهُ الَّذِي لا إِلَهَ إِلا هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ المَلِكُ القُدُّوسُ السَّلامُ المُؤمِنُ المُهَيْمِنُ العَزِيزُ الجَبَّارُ المُتَكَبِّرُ الخَالِقُ البَارِيءُ المُصَوِّرُ الغَفَّارُ القَهَّارُ الوَهَّابُ الرَزَّاقُ الفَتَّاحُ العَلِيمُ القَابِضُ البَاسِطُ، الخَافِضُ الرَّافِعُ المُعِزُّ المُذِلُ السَّمِيعُ البَصِيرُ الحَكَمُ العَدْلُ اللَّطِيفُ الخَبِيرُ الحَلِيمُ العَظِيمُ الغَفُورُ الشَّكُورُ العَلِيُّ الكَبِيرُ الحَفِيظُ، المُقِيتُ الحَسِيبُ الجَلِيلُ الكَرِيمُ الرَّقِيبُ المُجِيبُ الوَاسِعُ الحَكِيمُ الوَدُودُ المَجِيدُ البَاعِثُ الشَّهِيدُ الحَقُّ الوَكِيلُ القَوِيُّ المَتِينُ الوَلِيُّ الحَمِيدُ المحْصِي المُبْدِيءُ المُعِيدُ المُحْيِي المُمِيتُ الحَيُّ القَيُّومُ الوَاجِدُ المَاجِدُ الوَاحِدُ الصَّمَدُ القَادِرُ المُقْتَدِرُ المُقَدِّمُ المُؤَخِرُ الأَوَّلُ الآخِرُ الظَّاهِرُ البَاطِنُ الوَالِي المُتَعَالِي البِرُّ التَّوَّابُ المُنْتَقِمُ العَفُوُّ الرَؤوفُ مَالِكُ المُلْكِ ذُو الجَلالِ والإِكْرَامِ، المُقْسِطُ، الجَامِعُ الغَنِيُّ المُغْنِي المَانِعُ الضَّارُّ النَافِعُ النُّورُ الهَادِي البَدِيْعُ البَاقِي الوَارِثُ الرَّشِيدُ الصَّبُورُ. *

مانای ناوە پیرۆزەکان:

أللە: ناوی تاك و پیرۆزی خوایە، ئەو خودایەی تاکو تەنیاو بێ هاوەڵە وخاوەنی ئەم ناو و سیفەتە بەرزو جوان و پاك و پیرۆزو گەورەو پڕ ماناو مەبەستانەیە ، بەو جۆرەی هەیە و دەبێت وابێ کە لە قورئان و سوننەتدا هاتوون.

الرَّحْمَنُ: بەخشندەو میهرەبان و بەسۆزو بەزەییە لەدونیا بەرانبەر بەهەموو شتێك لە بوونەوەردا.*الرَّحِيمُ: بەخشندەو میهرەبان و بەسۆزو بەزەییە لەدوا ڕۆژدا بەرانبەر بە ئیمانداران و هەر شتێك خوا حەز بکا ڕەحمی پێ بکات.*المَلِكُ: هەمیشە پاشاو دەسەڵاتدارو سەرۆك و خاوەنی هەموو شتێکە لەبوونەوەرو دونیاو دواڕۆژدا.*القُدُوسُ: زۆر پیرۆزوپاك و بێگەرد و بێ نەنگ و بێکەم و کوڕی و هەڵەو ناتەواوییە.*السَّلامُ : ئاشتیخوازو ئاشتیدەرو و ئاشتیپەروەرەو دڵنیاکەر و بێ گەردو بێ عەیبە.*المُؤمِنُ: ئەمیندارو ئەمیندەرو دڵنیا کەری بڕوادارو دروستکراوەکانیەتی.*المُهَيْمِنُ: زۆر دەسەڵاتدارو چاودێرە بەسەر هەموو دروستکراو و بوونەوەردا.*العَزِيزُ: هەمیشە زاڵ و دەسەڵاتدارو بەهێزو بە توانایە بەسەر بوونەوەردا.*الجَبَّارُ: زۆر دەسەڵاتدارو زەبر بەدەست و بەتواناو ناچارکەر.*المُتَكَبِّرُ: زۆر خۆ بەگەورەزان و زل و بەتواناو خۆ گەورەگرە کە لەخۆی دەوەشێتەوە.*الخالِق: دروستکەرو بەدیهێنەرە لە تەبوونەوە بۆ بوون.*البَارِيء: بەدیهێنەرو پارێزەری بەدیهێنراوان و بێ

خەوشە.*المُصَوِّرُ: وێنە کێش وسازێنەری قەشەنگ و نەخشە کێشە بەجوانترین شێوە.*الغَفَّارُ: لێخۆشبەری گوناهو تاوانەکان و داپۆشەریان.*القَهَّارُ: زۆر بەزەبرو بە دەسەڵات و بەتواناو بەحوکم.*الوهَّابُ: بەخشەرو بدەری بێ ئەندازە بەهەموو دروستکراوەکان.*الرَّزَّاقُ: رزق و ڕۆزی و بژێویدەری بێ سنوورو کۆتا بەهەموو دروستکراوەکانی.*الفَتَّاحُ: دەروکەرەوەو واڵاکەری هەموو گەنجینەو دەروویەك.*العَلِيمُ: زاناو ئاگادارو بێ سنوور بەهەموو شتە ئاشکراو پەنهانەکانی ژیان و بوونەوەر.*القَابِض: بگرو وێکهێنەرو گوشەری هەموو شتێکی بوونەوەر.*البَاسِط: واڵاکەرو فراوانکەرو لەدوودەری رزق و ڕۆزی و پێویستیەکانی دروستکراوەکان.*الخَافِظ: دابەزێنەرو دانەوێنەرو نەویکەرو لێخەری پاشاو دەسەڵاتدارو زەبربەدەستان.*الرَافِعُ: بڵندکەرو بەرزکەرەوەو سەرخەرو دەستگرو بارگری هەموو شتەکان.*المُعِزُّ: بەهێزکەرو زاڵکەر، عیزەت و دەسەڵاتبەخش بەهەر شتێك کەبیەوێت.*المُذِلُّ: زەلیل و زەبوونکەرو سەرشۆڕکەرو ڕسواکەروملکەچێنکەرو سەر پێدانەوێن.*السَّمِيعُ: بیسەرو گوێگری بێسنووری بوونەوەر.*البَصِيرُ: بینەرو دیدەی بێ سنووری هەموو شتەکانی بوونەوەر.*الحَكَمُ: فەرمانڕەواو داوەرو ناوبژیوانی بەهەق و ڕاست.*العَدْلُ: دادپەروەری بە هەق و ڕاست و بێ ستەم و لاگر.*اللَّطِيفُ: زۆر بەسۆزو لوتف وبەخشندەو مەرەبان.*الخَبِيرُ: زۆر زاناو ئاگادارو شارەزا لەهەموو شتەکانی ژیانو بوونەوەر.*الحَلِيمُ: زۆر نەرم و نیان و هێدی و بەئارام و لەسەرخۆو بێ پەلە لەتۆڵەسەندن و لێبوردەشە.*العظِيمُ: زۆر گەورەو مەزن و بەتواناو بەهێزو بەدەسەڵات و شکۆدار.*الغَفُورُ: لێبوردەو لێخۆشبەری گوناهو نهێنی داپۆش.*الشَّكُورُ: زۆر سوپاسگوزارو زیادکەری بەخشندەی خێرو چاکەبۆ سوپاسگوزارانو لێخۆشبوونیان.*العَلِيُّ: زۆر بەرزو بڵندو پایەدارو بەدەسەڵات.*الكَبِيرُ: گەورەو دەسەڵاتداری بێ سنوور لەگەورەیی و دەسەڵاتدا.*الحَفِيظ: پارێزەری دروستکراوەکانی لە تیاچوون و زیانپێکەوتنیان.*المُقِيت: خۆراکو پاروودەری بەدەنی وگیانی دروستکراوە جۆراوجۆرەکانی.*الحَسِيبُ: ژمێریارو لێپرسەرەوەو نیگاداری هەموو شتەکانی بوونەوەر. *الجَلِيلُ: بەرزو بەرێزو شکۆدار ومەزن و بە عیزەت.*الكَرِيمُ: زۆر سەخی و بەخشندەو بەرێزو دەستکراوەو دەستواڵا بێ بەرانبەرو داواکردن.*الرَّقِيبُ: ئاگادارو چاودێرو پەیبەر بەسەر هەموو بوونەوەردا.*المُجِيبُ: وەڵامدەرەوەی هەموو پرس و داواو خواستی دروستکراوەکانی.*الواسِعُ: زۆر فراوان و گوشادو بەسەلیقەو بەتوانا.*الحكِيم: زۆر داناو کارزان و کاربەجێی وردو لێزان.*الوَدُودُ: زۆر بەسۆزو خۆشەویست و دۆستدار.*المَجِيدُ: زۆر پایە بەرزو سەر بەرزو سەر بڵندو شکۆدارو بەرێز.*البَاعِث: زیندووکەرەوەو ژێنەرو نێرەرو گۆڕەری سەرجەم دروستکراوەکانیەتی.*الشَّهِيدُ: ئاگادارو زانا * الحَقُّ : ڕاست و دروست هەق و هەقگۆ.*الوكِيلُ: پشت و پەناو، دابینکەرەو فەراهەمهێنەرە.*القَوِيُّ: زۆر بەتواناو بەهێزو بەدەسەڵات و زاڵە بەسەر بوونەوەرانیدا.*المَتِينُ: زۆر بەهێزو پتەو و بەتواناو قایم و نەگۆڕ.*الوَلِيُّ: پاڵپشت و پشتیوان و هاوکارو سەرپەرشتکار.*الحَمِيدُ: سوپاسکراو ،بەندەکان سوپاسی خوا دەکەن لەسەر بەخششەکانی.*المُحْصِي: ژمێرەرو ئامارکەری هەموو شتەکانی بوونەوەرە.*المُبْدِئُ: دەستپێکەری سەرەتای دروستکردن و بوونەوەران.*المُعِيدُ: گێڕەوەو دووپاتکەرەوەی خەلق و بوونەوەرە

بۆ حاڵەتی پێشوو و سەرەتا. *المُحْيِي: زیندووکەرەوە *المُمِيتُ: مرێنەرو لەناو بەری گیانلەبەرانی هەموو بوونەوەرە.*الحَيُّ: هەمیشە زیندوو.*القَيُّومُ: هەمیشە ڕاگرو بەڕیاو ڕاوەستاوو ئامادەباش. *الواجِدُ: دروستکەرو بەدیهێنەرو فەراهەمهێنەری سەرجەم بوونەوەر، هەر هەبوو.*الماجِدُ: خاوەن پلەو پایەو شکۆو ڕێزی بێ شومار.*الواحِدُ: دەوڵەمەندی و فراوانی وخاوەنی هەموو کەمالەوبێ ئیحتیاج لە جگەلەخۆی، هەربوو وخاوەنی سەرجەم ناو و کردارو سیفەتە بەرزو بەڕێزەکان.*الصَّمَدُ: بێ نیازو مەبەست لە هەموو دروستکراوەکانی و جێی نیازو مەبەست لای دروستکراوەکانی، هەموو شتێك لە بوونەوەردا پێویستی بەوە.*القادِرُ: زۆر بەتواناو بەدەسەڵات.*المُقْتَدِرُ: سەرچاوەی هەموو هێزو دەسەڵات و توانایەك لە بوونەوەردا بۆ دروستکراوەکانی.*المُقَدِّمُ: پێشخەرو پێشهێنەر،هەموو شتێك دەزانێت پێش هاتن و ڕودانی، دەتوانێت هەموو شتێك وەپێشبخات.*المُؤَخِّرُ: دواخەری ڕوداو و پێشهاتەکانە، دەتوانێ هەموو شتێك لەکاتی خۆی ڕاگرێ و دوا بخاو ڕوونەدات.*الاوَّلُ : سەرەتاو یەکەمی هەموو شتێکە لە بووندا، هیچ شتێك لە بوونەوەر نەبووە، ئەو هەر هەبووەو بێ سەرەتایە.*الاخِرُ: کۆتاو دوماهی هەموو شتێکە لەبووندا، هیچ لە بوونەوەران نامێنێ و کۆتاییان پێدێت، کەچی خوای گەورە هەر دەمێنێ و بێ کۆتایە و قەت لەناو ناچێ.*الظاهِرُ: دیارو ئاشکرا (لە جێدەست و بەدیهاتووەکانیدا، ئاشکرای نیعمەت و توانا و ڕەحمەتی) و ئاشکراکەری شارراوە. *البَاطِنُ: نهێنی و نادیارو بزرو پەردە پۆش و شاراوەو نادیدەیە لەبەر چاوی دروستکراوەکانی.*الوالِيُ : سەرپەرشتیارو پاشا و خاوەنی هەموو بوون و بوونەوەر.*المُتَعَالِي: زۆر بەرزو بەڕێزو پلەدارو بەدەسەڵات وخۆ بەرزگر.*البَرُّ: چاکەکارو بەخشندەی بێ سنوورو بەسۆزو مەزن.*التَّوَّابُ: زۆر لێخۆشبوو و تۆبە وەرگرو لێبوردەیە.*المُنْتَقِم: تۆڵەسێنەرەوە لە ستەمکاران و تاوانباران.*العَفُوُّ: لێبوردەو داپۆشەری گوناهو تاوان.*الرَّؤُوفُ: زۆر بەسۆزو بەزەیی و بەڕەحمەت لەگەڵ دروستکراوەکانیدا.*مَالِكُ المُلْك: خاوەن و پاشاو فەرمانڕەوای هەموو دەسەڵات و ماڵومولك وسەروەت و سامان و بوونێك لە گەردوون.*ذو الجَلالِ والاكْرامِ: خاوەنی ئەو پەڕی ڕێزو پایەو شکۆ.*المُقْسِط: دادگەرو دادپەروەرو دادڕەو لە حوکم و دەسەڵات و بڕیارو دابەشکردندا.*الجَامِعُ: کۆکەرەوەو گردکەرەوەو گشتگیری هەموو شتەکانی بوونەوەر.* الغَنِيُّ: زۆر دەوڵەمەندو بێ نیازو بێ ئاتاج و پێویستە لە هەموو شتێك.*المُغْنِي: دەوڵەمەندکەری خەڵك و بەدیهاتووان، هەموو بوونەوەر پێویستی بە دەوڵەمەندی ئەوە.*المَانِعُ: بەرگریکار، پارێزکار. مەنعکاری ئەوەی ویستیەتی.*الضارُّ: زیانبەخش و زیان گەیەنەرە بە هەر شتێك دەیەوێت.*النَّافِعُ: سودبەخش و زۆر بەکەڵك و بەسوود بۆ هەموو بوونەوەر.*النُّورُ: نوورو ڕوناکی و چراو درەخشان و ڕووناککەرەوەی بوونەوەرە.*الهَادِي: هیدایەتدەرو ڕێنمایکارو ڕاستکارو ڕێپیشاندەری دروستکراوەکانە.*البَدِيعُ: ئافراندکار و جوانکارو داهێنەری بوون وبوونەوەرە.*البَاقِي: هەمیشە بەردەوام و هەرماوەیەو قەت لەنێو ناچێت.*الوارِثُ: میراتگری هەموو بوون و بوونەوەر، هەموو شتێك لەنێو دەچێت و هەر ئەو دەمێنێت.*الرَّشِيدُ: خاوەن ڕوشدی تەواو و ڕێناس و شارەزاو ڕێنمونیکارو ڕاستەڕێکارە.*الصَّبُورُ: زۆر بە ئارام و لەسەر خۆو خۆگرە. (وەرگێڕ)

ئەم نەوەدو نــۆ ســیفەتەش هەمــوو ئەوانە نــین لەمەڕ ناوەکــانی خــوداوە هــاتوون، بەڵکــو فەرمــودەی تــر هەیە ســیفەتی زیــاتری تیــایە، بــۆ نمــوونە لە گێڕانەوەیەکی تــری فەرمــوودەکەی ڕابــردوودا هــاتووە (الحنــان، المنــان، البــدیع) هەروەهــا ئەم نــاوانەش لە ناوەکــانی خــوادا باســکراون (المغیــث، الکفیــل، ذو الطــول، ذو المعــارج، ذو الفضــل، الخلاق).

ئەبــوبەکر بــن ئەلعەرەبــی لە ڕاڤەی تورمذیــداو لەهەنــدێك لە زاناکــانەوە دەگێــڕیتەوە: لە قورئــــان و ســــوننەتەوە هەزار نــــاوی خــــوای گەورەی کــــۆکردووەتەوە، هەروەهــــا خــــاوەنی (القصــــد المجــــرد) هەمــــان مەبەســــتی گوتــــووە، (شــــەوکانی)ش لە (تحفــــة الــــذاکرین) ئامــــاژەی بەمەداوە، پاشــــان دەڵێــــت: تێــــرو تەسەلتــــرین فەرمــــوودە کە ناوەکــانی ژماردبێــت، ئەمەی ڕابــردوو بــوو، هێنــدەی پێویســتی تێــدایە). جــا بەو پێــیەی هەر ناوێــــك لە نــــاوە پیرۆزەکــــان ســــیفەتێك لە ســــیفەتەکانی خــــودا دەردەخەن و تەعبیریــان دەکەن، هەر ناوێــك لەم نــاوانە یــا بەڵــگەیە لەســەر ســیفاتی کەمــال و تەواویی، یــا لەســەر ســیفەتی بوون(الوجــودي)، یــاخود ســیفەتی ســەلب، یــان لەســەر ســیفاتی کــار، ســەرچاوەی هەمــوو ئەو ســیفەت و نــاوانەش بــۆ ســیازدە ســیفەت دەگەڕێــنەوە، و لەبڕگەکــانی پێشــوودا باســمان لێوەیــان کــرد؛ هەمــوو ســیفاتی کردارەکان و سلب و کەمال و وجود و ماناکان.

***

جــارێکی تــریش پێمانخۆشــە دووپــاتی بکەیــنەوە بەدیهێــنەر بەدیهــاتوو نیە،خــوای گەورە لە هیچ شتێکدا بە دروستکراوەکانی ناچێت.

*فَــاطِرُ السَّــمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ۚ جَعَــلَ لَكُــم مِّــنْ أَنفُسِــكُمْ أَزْوَاجًــا وَمِــنَ الْأَنْعَــامِ أَزْوَاجًــا يَــذْرَؤُكُمْ فِيــهِ ۚ لَــيْسَ كَمِثْلِــهِ شَــيْءٌ وَهُــوَ السَّــمِيعُ الْبَصِــيرُ. الشــوری/١١*واتە: بێگومــان هــەر ئــەو زاتــە بەدیهێنــەری ئاســمانەکان و زەویــە، هــەر لــە خۆتــان هاوســەرانی بــۆ ســازاندوون، لــە ئــاژەڵ و مــەڕو مــاڵاتیش جــووت، نێــرو مێــی بــۆ فەراهــەم هێنــاون، لــەو ڕێگــەیــەوە زاووزێ دەکــەن و زۆر دەبــن بۆتــان، هــیچ شــتێك نیــە لــە وێنــەی ئــەو زاتــە، هیچ شتێك لەو ناچێت هەر ئەویش بیسەرو بینایە.

وله‌بنه‌ماكـانی گـومڕایی ئاده‌میـزاد ده‌ربـاره‌ی ئیعتیقـادو بڕوابـوون ئه‌وه‌یه بڕوایـان به لێكچـوونی خـودا بێـت له‌گه‌ڵ به‌دیهاتووه‌كـان، خـوای گه‌وره‌ش له قورئـانی پیـرۆزدا وه‌ڵامـی هه‌مـوو ئه‌م بیروبۆچوونـانه‌ی داوه‌ته‌وه، بـۆ نمـوونه جوله‌كه‌كـان وایانـدانا خـوای گه‌وره بـوونه‌وه‌رانی به‌دیهێنـاوه، و له ڕۆژی حه‌وته‌مـدا و دوای شـه‌ش ڕۆژ به‌دیهێنـان پشـویداوه - ئه‌مه جـۆرێكه له لێكچووانـدن- خـوای گه‌وره‌ش وه‌ڵامیـان ده‌داته‌وه‌و ده‌فه‌رمێت:

*وَلَقَـدْ خَلَقْنَـا السَّـمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَـا بَيْنَهُمَـا فِي سِـتَّةِ أَيَّـامٍ وَمَـا مَسَّـنَا مِـن لُّغُـوبٍ . ق/٣٨*واته: بـه‌ڕاسـتی ئێمـه ئاسـمانه‌كان و زه‌وی و هـه‌رچی له‌نێوانیانـدا هـه‌یـه به‌شه‌ش ڕۆژ دروستمان كردوون، هیچ ماندویه‌تیه‌كیش ڕوی تێ نه‌كردین.

لغـوب به‌مانـای مانـدووبوون (تعـب) دێـت. هه‌روه‌هـا خـوای گه‌وره وه‌ڵامـی گاوره‌كـانیش ده‌داته‌وه كه ده‌ڵـێن په‌روه‌ردگـار له چه‌نـد به‌شـێك پێكهـاتووه‌و هه‌نـدێك له به‌نده‌كان به‌شێكن له‌و، له‌وه‌ڵامیاندا ده‌فه‌رمێت:

وَجَعَلُـوا لَـهُ مِـنْ عِبَـادِهِ جُـزْءًا ۚ إِنَّ الْإِنسَـانَ لَكَفُـورٌ مُّبِـينٌ. الزخـرف/١٥ واته: بـاوه‌ڕ چه‌وتـه‌كان، هه‌نـدێ لـه به‌نـده‌كانی خـوا- بـه‌خوا ده‌زانـن بـه‌ڕاسـتی زۆربـه‌ی خـه‌ڵكـی قه‌دری خوا نازانن و بێ باوه‌ڕێكی زۆر ئاشكران.

مرۆڤـی موسـڵمان ته‌نیـا ئه‌وه بـۆ خـوا بڕیـار ده‌دات كه خـوا بـۆ خـۆی بڕیـارداوه سـه‌باره‌ت ناووسـیفاته‌كانی، خـوای گه‌وره‌ش به جۆرێـك پـاك ڕاده‌گیردرێـت وه‌ك چـۆن خـۆی ناسـاندووه، له‌سـه‌ر زوبـانی پێغه‌مـبه‌ره‌كه‌یه‌وه (ﷺ) *سُـبْحَانَ اللَّـهِ عَمَّـا يَصِـفُونَ . إِلَّا عِبَـادَ اللَّـهِ الْمُخْلَصِـينَ . الصـافات/١٥٩-١٦٠*واته: پـاكی و بێگـه‌ردی بـۆ خـوای گـه‌وره‌ی ئـه‌و شـتانه‌ی كـه ئـه‌وان باسـی ئه‌كـه‌ن و ئـه‌و قسـه بـێ جێیانـه‌ی ده‌یكـه‌ن به‌رامبـه‌ر بـه خـوا. بـه‌ڵام به‌نـده دڵسـۆزو هـه‌ڵبژارده‌كانی خـوا (لـه‌و گوفتارو بۆچونه خوارو خێچانه دوورن).

خـوای گه‌وره هه‌بـوو وئامـاده‌یه‌و هـیچ شـتێكیش به بـوونی ئه‌و ناكـات، بیینـایه‌و هـیچ بیینـاییه‌كیش به هـی ئه‌و ناچێـت، بیسـه‌ره‌و هـیچ بیسـتنێك پێـی ناكـات، هه‌مـوو سـیفه‌ته‌كانی تریشـی هه‌ر به‌مجـۆره‌ن، ئـێمه‌ش به ژیریمـان هه‌رئه‌وه‌نـده سـه‌باره‌ت خـوای گه‌وره ده‌زانـین به‌پێـی ئه‌وانه‌ی له قورئانه‌كه‌یـدا یـان له‌سـه‌ر زاری

پێغەمبەرەکەیەوە دەربارەی زات و سیفات و ناوەکانی خودا هاتوون، خوای گەورە خۆی پێناساندووین. ولەنێوان ئایەتەکانی قورئانیشدا هیچ ناتەبایی و دژیەکیەك نیە، هەروەها سوننەتە ڕاستەکانی پێغەمبەریش (ﷺ) هەر بەهەمان جۆر پێچەوانەی قورئان نین، بەڵکو هەریەکەیان ڕاڤەی ئەویتر دەکات، هەریەکەشیان هەندێك وەسف دەکات، بەڵام بەجۆرێك پەروەردگار دەناسین کە سەرجەم زانیاریەکانی هەردووکیان کۆبکەینەوە، بێ ئەوەی وا تێبگەین قورئان و سوننەت لەگەڵ یەکدا ناتەباو ناکۆکن.

هەروەك چۆن حەز ناکەین زۆرلەخۆ (تەکەلوف) بکەین لەتێگەشتنی دەقەکان و توندڕەوی نەکەین، تەنانەت حەز ناکەین لەباسێکدا ڕۆبچین پەیوەندی بە زاتی خوداوە هەبێت، تەنیا ئەوەندە نەبێت سوود بە بڕواکەمان بگەیەنێت و گەردنکەچی و پاکبوونەوەمان پێببەخشێت، لەمبارەشەوە بیروباوەڕەکەمان سادەو سانایە، کۆین لەسەری و کەسمان نکۆڵی تیا ناکات، خوای گەورە بوونی هەیە و هیچ شتێکیش بە بوونی ئەو ناکات، بیسەرەو هیچ شتێکیش بە بیستنی ناکات، دەبینێت و هیچ شتێك بە بینینی ئەو ناچێت، بەرزبووەتەوە لەسەر عەرش (مستو) بەو واتایەی بەرزبوونەوەو ڕاگیربوون (الاستواء) دەیگەیەنێت، هیچ شتێکیش وەك ڕاگیربوونی ئەو نیە، دێت و هیچ شتێك بە هاتنی ئەو ناکات، ونزیکەو هیچ شتێکیش وەك نزیکیەکەی نیە، هەر بەم جۆرەش هەموو ناو و سیفەتێکی پەروەردگار کە زاتی خۆی پێ وەسفکردووە..

(ولا يحيطون به علما) طه/١١٠ واتە: توانایان بەسەر زانستی ئەودا نیە.

ئەدەبی هاوەڵان لەم ڕووەدا بەمجۆرە بووە، و سنوورشکێنی ناکەین بۆ شتێکی تر.

الدارمي لە سلێمانی کوڕی یەسارەوە وەریگرتووە: پیاوێك هات بۆ مەدینە، لە(متشابە: ئەو دەقانەی چەند مانایەك هەڵدەگرن)ی قورئانی دەپرسی، پێشەوا عومەر بانگی کردو پەلێکی خواری دارخورمای بۆ ئامادەکردو پێی گوت: تۆ کێیت؟ وتی: من (عوبەیدوڵلا صبیغ)م، عومەر پەلکی دارخورماکەی گرت بەدەستەوەو پێی گوت: منیش عەبدوڵلا عومەرم، ئێدی ئەوەندەی لێدا تا سەری خوێناوی بوو، تا ئەو کاتەی پێی گوت: بەسە ئەی ئەمیری بڕواداران ئەوەی لەسەرمدا بوو ڕەویەوە.

پێشەوا عومەر دەیزانی لە پرسیاری ئەو کابرایە چی دەکەوێتەوە، بۆیە بەوجۆرە هەڵسوکەوتی لەگەڵدا کرد، گەواهی واقیعی نەتەوەی ئێمەش بەڵگەیە لەسەر ئەم قسەیە، لەوکاتانەوەی ئەم باسانە تاووتوێ دەکرێن پەرتوبڵاوی و دوژنایەتی تەشەنەی کردووە، بۆیە ئیمامی مالیك لە وەڵامی کەسێکدا کە مانای (الاستواء)ی لێپرسی بەمە وەڵامی دایەوە: والسؤال عنه بدعة. مانای: وپرسیارکردن لەم بارەوە بیدعەو دەستهەڵبەستە. خوازیارین لە خوای گەورە دڵمان لە بیدعە خاوێن و پاکژ بکاتەوە.

پێمان خۆشە کۆتایی ئەم بەشە بە دوو تێبینی بێنین، یەکەمیان ئەوەیە: هەندێك کەس سەبارەت بە هەندێك لە تایبەتمەندیەکانی ناوەکانی خوای گەورە قسە دەکەن و دووەمیش سەبارەت ناوە گەورەکەی (الله)یە.

١- باسی تایبەتیەکانی ناوە پیرۆزەکانی(الله): .

مامۆستا بەننا دەفەرموێت((هەندێك دەڵێن هەر ناوێك لەناوەکانی خوای گەورە نهێنی و تایبەتی خۆی هەیە، کە پێوەی پەیوەستە بە شێوەیەکی زیاد یان کورت، بەڵام هەندێك کەس تیایاندا زیاد لە سنووری خۆیان ڕۆدەچن، تا ئەگەنە ئەوەی بڵێن هەر ناوەی خزمەتکاری ڕۆحانی هەیە، خزمەتی ئەوانە دەکات کە بەردەوامن لەسەر خزمەتی ئەو ناوەو بەم جۆرە... ئەوەی لەمبارەوە دەیزانم – وفوق کل ذي علم علیم: لەسەر هەموو زانایەکەوە زاناتر هەیە- ئەوەیە کە هەر ناوێك لەنەوەکانی خوای گەورە زاراوەی ڕێزدارن، فەزڵیان بەسەر هەموو وتەیەکدا هەیە، فەرو بەرەکەتیان تێدایە، لە یادکردنەوەیاندا پاداشتی گەورە هەیە، وگەر مرۆڤ بەردەوام بێت لە یادکردنی خوای گەورە دەروونی پاکژ دەبێتەوەو گیانیشی خاوێن دەبێت، بەتایبەتی کاتێك یادکردنی بە ئامادەگی دڵ و تێگەشتنی مانا کەی بێت، بەڵام ئەوەی لەمە بترازێت، لە قورئان و سوننەتدا نەهاتوون. فرمانیشمان پێکراوە زیاد لە پێویست لە ئاینی خوادا ڕۆنەچین و هیچ شتێکی زیادەی نەخەینە سەر، ئەم کورتەیەی باسمان کرد لەمبارەوە بەسە))[1]

.....

(١) العقائد. پێشەوا حەسەن بەننا.

٢- باسی ناوه گەورەکەی (الله):

مامۆستا بەنتا دەڵێ ((لە زۆر فەرموودە ناوە گەورەکەی پەروەردگار باسکراوە،لەوانە:

١- لە (بریدە)ەوە (ﷺ) گێڕاویانەتەوە کە پێغەمبەر(ﷺ) گوێی لە پیاوێك بووە لە پاڕانەوەکانیدا گوتی: (اللهم اني أسألك بأني أشهد أنك أنت الله لا اله الا أنت، الاحد الصمد، الذي لم يلد ولم يولد، ولم يكن له كفوا أحد) پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: سوێند بەوەی گیانی منی بەدەستە بەناوە گەورەکەی خودا پاڕایەوە، کە ئەگەر پێی بپاڕێدرێتەوە وەڵام دەداتەوە، وگەر پێی داوا بکرێت دەبەخشێت)). ئەم فەرموودەیە ئەبوداودو تورمذي و نەسائی و ئیبن ماجە ڕیوایەتیان کردووە. (وقال المنذري : قال شيخنا أبو حسن المقدسي: هو اسناد لا مطعن فيه، ولا أعلم انه روي في هذا الباب حديث أجود اسنادا منه، وقال الحافظ ابن حجر: هذا الحديث أرجح ما ورد في هذا الباب من حديث السند).

٢- لە ئەنەسی کوڕی مالیکەوە (ﷺ) گێڕاویانەتەوە فەرموویەتی: پێغەمبەر(ﷺ) هاتە مزگەوت و پیاوێك نوێژی دەکرد و دەپاڕایەوەو تێیدا دەیگوت : اللهم أنت المنان ، بديع السموات و الارض، ذا الجلال و الاكرام. پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: ئایا دەزانن بە چی پاڕایەوە؟ داوای لە خوا کرد بە ناوە گەورەکەی، کە گەر پێی بپاڕدرێتەوە وەڵام دەداتەوە و گەر پێی داوا بکرێت دەبەخشێت.

٣- لە ئەسمائی کچی یەزیدەوە (خوا لێیان ڕازیبێت) پێغەمبەر(ﷺ) فەرموویەتی: اسم الله الاعظم في هاتين الايتين-ناوە گەورەکەی خوا لەم دوو ئایەتەدایە:

*وَإِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ لَّا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَٰنُ الرَّحِيمُ . البقرة/١٦٣*واتە: خوای ئێوە خوایەکی تاك و تەنهایە، جگە لەو زاتە خوایەکی تر نیە، هەر ئەو خوایەش بەخشندەو مەهرەبان و بەبەزەییە.

و سەرەتای سورەتی آل عمران *الم . اللَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ *١-٢واتە: ئەلیف،لام، میم، الله زاتێکی وایە جگە لەو مەعبودێکی تر نیە، هەر ئەویشە زیندوی پایەدار.... رواه أحمد و أبوداود والترمذي و ابن ماجة، وقال الترمذي حديث حسن صحيح.

٤- لەسەعدی کوڕی مالیکەوە (ﷺ) گێڕاویانەتەوە فەرموویەتی کە گوێی لە پێغەمبەر(ﷺ) بووە فەرموویەتی: (هل أدلكم على اسم الله الأعظم، الذي اذا دعي به أجاب، واذا سأل به

أعطى، الدعوة التي دعا بها يونس، حيث نادى في الظلمات الثلاث: لااله الا أنت سبحانك اني كنت من الظالمين) پیاوێك وتی ئایا ئەو دوعایە بە تایبەتی بۆ یونس بوو یان بۆ سەرجەم بڕواداران؟ پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: ألا تسمع قول الله عزوجل *فنجيناه من الغم و كذلك ننجي المؤمنين* الانبياء/٨٨. واتا: ئایا گوێت لەو وتەیەی خوای گەورە نەبووە کە دەفەرمێت: لەخەم و ناڕەحەتی ڕزگارمان کرد، بەم جۆرەش بڕواداران ڕزگار دەکەین.

جا خوێنەری بەڕێز لەم فەرموودەو لە هی تریشەوە ئەوە دەبینیت کە ناوە گەورەکەی خوای گەورە بە شێوەیەکی دیاریکراو دەستنیشان نەکراوە، بەڵکو زانایان لە دەستنیشانکردنیدا جیاوازن بەهۆی بەرەندەکردنی فەرموودەکان هەندێکیان بەسەر هەندێکی تریاندا، بە ڕادەیەك کە جیاوازیەکان دەگاتە چل وتە، ئەوەی ئێمە لەم فەرموودانەو وتەی کەسانی باوەڕپێکراوانی پیاوانی ئەم نەتەوەیەوە وەریگرین ئەوەیە کە ناوە گەورەکەی پەروەردگار پاڕانەوەیەکی تێکەڵە لە چەند ناوێکی پیرۆزی کردگاری مەزن، گەر مرۆڤ پێیان بپارێتەوەو مەرجەکانی داخوازی پاڕانەوەی تیا هاتبێتە دی لە ڕووی شەرعەوە، ئەوا خوای گەورە وەڵامی پاڕانەوەکەی دەداتەوە، وەك چۆن لە زۆر فەرموودەدا باسی لێوە کراوە.

جا گەر وا بێت ئەوا ئەو کەسانەی وایدادەنێن ئەوە نهێنیەکە لە نهێنیەکان، کە بە هەندێك کەس دەبەخشرێت و بە هۆیەوە دەتوانن شتە داخراوەکانی پێبکەنەوەو بەهۆیەوە لە عادەت و بارە ئاساییەکان تێبپەڕن، و چەند تایبەتمەندییەکیان پێبدرێت کە بە کەسانی تر نابەخشرێت، ئەمانە شتانێکی زیادەن کە خوای گەورەو پێغەمبەرەکەی باسیان لێوە نەکردوون، و گەر ئەو جۆرە کەسانە بەڵگەی ئەم ئایەتە بهێنەوە کە دەفەرمێت: *قَالَ الَّذِي عِندَهُ عِلْمٌ مِّنَ الْكِتَابِ أَنَا آتِيكَ بِهِ قَبْلَ أَن يَرْتَدَّ إِلَيْكَ طَرْفُكَ ۚ فَلَمَّا رَآهُ مُسْتَقِرًّا عِندَهُ قَالَ هَٰذَا مِن فَضْلِ رَبِّي لِيَبْلُوَنِي أَأَشْكُرُ أَمْ أَكْفُرُ وَمَن شَكَرَ فَإِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهِ وَمَن كَفَرَ فَإِنَّ رَبِّي غَنِيٌّ كَرِيمٌ. النمل/٤٠* واتە: بەڵام ئەوەی زانست و زانیاری لە (نهێنیەکانی) کتێبی تەورات هەبوو وتی: من بۆت دەهێنم بە چاو تروکاندنێك، ئەوسا کتو پڕ سولەیمان بینی تەختی پاشایەتی لەلایدا دانراوە وتی: ئەمە فەزڵ و بەخششەکانی پەروەردگارمە بۆ ئەوەی تاقیم بکاتەوە.. کە: ئایا سوپاسگوزار دەبم یان ناشکورو بەدنمەك، جا ئەوەی سوپاسگوزار بێت ئەوە بەڕاستی سوپاسگوزارە بۆ خۆی، ئەوەش کە سپڵەیە، ئەوە بێگومان پەروەردگارم دەوڵەمەند و بێ نیازە و خاوەنی بەخششە بە هەمووان.

ئەو واتایەی کە وتەی (عنده علم من الکتاب) ناوە گەورەکەی خوا دەگرێتەوە، ئەوا بەو جۆرە کەسانە دەڵێین: زانایانی تەفسیر باسیان لەوە کردووە کە ئەو ناوانەی بانگی خودای پێکردبوو (الحي و القيوم) یان (الله لا اله الا هو الحي القيوم) بوون، هەندێکی تریشیان گووتویانە زاراوەکە سریانیەو (ئاهیا شراهیا)یە، ئەمەش گوتنێکی بێ بەڵگەیە، وباسەکە لەوە دەرنەچووە کە لە فەرموودە ڕاستەکاندا هاتووە.

کورتەی باسەکەمان ئەوەیە: هەندێك کەس هەن گرنگی دەدەن بە شتە شاردراوەکان و بانگەشەی تایبەتمەندێتی دەکەن، زیادەیی لە (المأثورات: گواستراودو پێگەشتووەکان)دا دەکەن و ئەوەی لە قورئان و سوننەتدا نیە دەیڵێن.
بابزانین کە زۆر بە توندی نەهی ئەمانەمان لێکراوە، کەواتە با لە سنووری (المأثور) دەرنەچین))[1]

ئێستا دوای ئەوەی نۆ دیاردەکەی گەردوونمان باسکرد، هەر دیاردەیەك لە ڕوویەکەوە بەڵگەمان لەسەر خوای گەورە بۆ دێنێتەوە، پاشان بەڵگەکانی دیاردەکانیشمان باس کردن. جا هەر دیاردەیەك باسمان کردبێت یاخود باسمان نەکردبێت، بەڵگەیە لەسەر ناوێك لە ناوەکانی کردگار، هەندێکیشمان لەوانە باسکرد کە پەیوەندییان بە ناو و سیفات و زاتی کردگارەوە هەبوو، وەك لە قورئان و سوننەتدا هاتبوون، ئەوە ماوە بەراوردی نێوان ئەم تێگەشتنە دروستە بکەین لە لایەن موسڵمانەوە بۆ زاتی خودا لەگەڵ تێگەشتنە هەڵەکانی تردا لە لایەن ناموسڵمانەکانەوە، تا بۆمان ڕوون بێتەوە بە تەنیا موسڵمان توانیویەتی خودا بە تەواویی بناسێت، ناسینێك لەسەر زانست و ژیریی و بەڵگە نەویستەکان بنیات نرابێت، ئەوا هیچ ڕوویەك لە ڕووەکانی نابینیتەوە ئاڵۆزو گرێیاوی بێت، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت ئایینی ئیسلام لە لایەن الله ی پەروەردگارەوە نێردراوە، و محەمەدیش (ﷺ) ڕەوانەکراوی خودایە، خوای گەورە بۆ ئەوە ناردوویەتی تا خەڵکی لە گومڕایی و پوچی و گەندەڵیەوە ڕزگار بکات بۆ حەق و ڕاستی، لە هەموو شتەکاندا.

---

(١) العقائد. پێشەوا حەسەن بەننا.

***

پێش ئەوەی بەم بەراوردکاریە هەستین، پێمان خۆشە بەم چەند خاڵە ئەوەی ڕابورد لەباسەکەمان بخەینە ڕوو:

١- دیاردەکانی ئەم گەردوونە بەڵگەن لەسەر ناوە پیرۆزەکانی خودا ، ناوەکانیش بەڵگەن لەسەر سیفاتەکان، سیفەتەکانیش بەڵگەن لەسەر زاتی خودا.

٢- ئەوەی دیاردەکانی گەردوون ئاماژەمان بۆ دەکات ئەوەیە کە پەروەردگار خاوەنی سیفاتەکانی: زانست و وەست و هێز و تواناو ژیان و بیستن و بینین و قسەکردن و تاکوتەنیایی و مانەوەو سەرەتایی و ڕاوەستاویی و جیاوازی لە بەڕابووەکانە. لە ناوەکانیشی: المعز، المذل، الرزاق، المعطي، المنعم...

٣- تێڕوانینمان بۆ ئەوەی خوای گەورە وەسفی زاتی خۆی پێکردووە، یان پێغەمبەرەکەی (ﷺ) ناوی هێناوە، ئەوەمان نیشاندەدات کە هاوتاییەکی تەواویان هەیە لەگەڵ ئەو بەڵگانەدا کە لە دیاردەکانەوە بە بەڵگەی ژیریی گەیشتوینێتێ، ئەوەی کە لە دەقەکاندا هاتوون لەگەڵ بەدواداگەڕان و تێفکرینی زانست، ئەوا ژیریمان دەگەیەنێتە ئەوپەڕی تەواوی (الكمال) و ئەدەب، ئاینێکیش دەستی ژیریی بگرێت و لەم باسەدا بیگەیەنێتە لوتکە ئەوا بێگومان هیچ گومانێك لای مرۆڤ نامێنێتەوە کە ئەو ئاینە وەحی ڕاستەقینەیە.

٤- لە هەموو ئەمانەی ڕابووردن، نیشانەو بەڵگە هەن بۆ موسڵمان لەم بابەتەو شتەکانی تریشدا، کە موسڵمان ژیریی دروستی لا فەراهەم دێت، و دەگاتە پاکی و سەفای تێگەشتن، ڕێنمایی سروش(وحي)، کە دەستی ژیریی وتێگەشتن دەگرێت بۆ ڕاستە ڕێگا.

***

بەراوردکاریەکان

لەژێر ناونیشانی (العقیدة الالهیة) دا عباس محمود عقاد لە پەرتووکی (حقائق الاسلام و أباطیل خصومه) لێکۆڵینەوەیەك دەخاتە ڕوو، تێیدابەراوردی نێوان بیروباوەڕی ئیسلامی سەبارەت خودا (الله) -ﷻ- لەگەڵ بیروباوەڕی ناموسڵمانانداا دەکات، بەراوردکاریەکە لەسەر هەندێك باوەڕی فەلسەفی دەڕوات، بەجۆرێکیش لەمەڕ بیروباوەڕی ئاینی دەکۆڵێتەوە بەو دۆخەی کە گەیشتوێتێ وەك تێگەشتنی کەسانی خۆی لە زەمەنی پەیامی ئیسلامدا، نەك بەو ڕیشەو ڕەسەنەی هەبوو لای پێغەمبەرانی خودا (صلوات الله و سلامه علیهم) کە خاوەنی پەیامەکە بوون- گەر لە بنەڕەتدا سەبارەت پێغەمبەران بێت- چونکە ئێمە باوەڕمان وایە کە موساو عیسا و هەموو ئەو پێغەمبەرانەی لای خواوە نێردراون بیروباوەڕیان سەبارەت زاتی خودا هەمان بیروباوەڕی سەروەرو بەڕێزمان موحەمەدە (ﷺ) ، چونکە هەموویان پێغەمبەرو نێردراوی یەك خودان، بەڵام بیروباوەڕەکان پاش ئەوان دەستی تێوەردراو هەڵگێڕدرایەوە، بۆیە پێویستیان بە ڕاستکردنەوە هەیە، جا پەیامی پێغەمبەرمان (ﷺ) ئەو ڕاستکردنەوە تەواوە بووە، چونکە لادانی تەواو لە بیروبۆچوون دەربارەی زاتی خودا لە جیهاندا لەلایەك و ڕاستکردنەوەی ئەم لادانە لە لایەکی ترەوە بەڵگەی ئەوەیە نامەی پێغەمبەر (ﷺ) لە لایەن خوداوە ڕەوانەکراوە، جا ئێمە لێرەدا هەموو باسەکەی عەقاد ناگوێزینەوە، بەڵکو لێی هەڵدەبژێرین، لەگەڵ تێبینیکردنی ئەوەدا ئەوەی دەینووسین وتەی خۆیەتی، هەر لێدوانێکیش لەدامێنی لاپەڕەکەدا هاتبێت ئەوە وتەی ئێمەیە. العقاد دەڵێت:

بیروباوەڕی خودایی

بیروباوەر بە خودا بریتیە لە ترۆپکی بیروباوەڕی ئاینی بە شێوەیەکی گشتگیری کۆی تێروتەسەل (مجمل ومفصل) ، کەسێك بیروباوەڕی هەرکۆمەڵێك لەبارەی خوداوە بزانێت ئەوا ڕێژەی بەشیانی لە ئاین بۆ ڕووندەبێتەوە، کە تا چ ڕادەیەك خاوەنی تێگەشتن و ویژدانی بەرزن، ڕاستی ئەو پێوانانەش دەردەکەون کە خێرو شەڕی پێدەپێون، و چاکە و خراپەی پێ دەپێورێت، کەواتە هیچ ئاینێك نەوی نابێت گەر بیروباوەڕی بە خودا بەرز بێت، و ئاین بەرز نابێتەوە گەر بیروباوەڕی بە خودا تیا نەوی بێت. کە لەگەڵ سیفاتی بووی یەکەمدا ناگونجێت کە هەموو بەدیهاتووەکان شوێنی دەکەون.

جا تێڕوانین بۆ سیفەتەکانی خودا، گەورەترین بواری پێشبڕکێ بوو لە نێوان گەورەترین عەقڵمەندەکانی خاوەن فەلسەفە هزریەکان و حیکەتە دینیەکان، بۆیە ئەرك و ڕۆڵی فەیلەسوف یا پیتۆڵ زۆرساناتربوو لە ئەرکی حەکیم و خاوەن ئاینەکان، چونکە فەیلەسوفی تیۆریی مەلی بیرکردنەوەی بۆ پێوانەکردن بە هیچ فەرزێکی بەندایەتیکردن و سنووری مامەڵەکردنەکان نابەستێتەوە کە حەکیمی ئاینی پێوەی پەیوەستە، هەروەها ئەو کەسانەش پێوەی پابەندن کە شوێنیان دەکەون، لە ژیانی گشتی و گوزەرانی تایبەتدا، بۆیە لە فەیلەسوفە تیۆریەکاندا هەیە کە خاوێنی و پاکی باوەڕی خودایی بە جۆرێك بەرەو لوتکە بەرزکردووەتەوە ئەندێشەو خەیاڵ نایگاتێ، جا چ جای بیرکردنەوەو هەستکردن؟

ئیسلامیش لەناوجەرگەی بیابانی عەرەبیەوە هات و بەرزترین و سەروەرترین بیروباوەڕی سەبارەت خوای تاکوتەنیا لەگەڵ خۆیدا هێنا، کە بیروبۆچوونی فەلسەفەی تیۆریی و لەهەمان کاتیشدا بیروبۆچوونی باوەڕی ئاینانی لادراویشی ڕاستکردەوە، ڕاستکردنەوەی

چەمکی هەریەك لەم دووانەش –لە ڕووی کەموکوڕیەکانەوە- بە گەورەترین موعجیزەو سەراسیمە دادەنرێت، کە پێوانەی خاوەن ژیری ڕاست و بەدیهی و ڕاستگۆ ئەوە دەردەخەن کە ئیسلام وەحییە لە لایەن خوداوە.

کۆڕایی هەیە لەسەر ئەوەی گوتراوە: سیفەتەکانی خودا گەیشتوونەتە لوتکەی بەرزی لە ڕووی خاوێنی و داماڵین(التجرید)[1] ەوە بە پێی ڕێبازەکەی ئەرستۆی گەورە فەیلەسوفی یۆنانی.

ئەوانەی خاوەنی ئەم ڕایەن ڕێچکەکەی (ئەفلۆتین)یش لەیاد ناکەن، کە پێشەوای ڕێبازی ئەفلاتۆنی نوێ و گەورە شێخی فەلسەفەی سۆفیگەرێتیە لە نێو ڕۆژئاواییەکان تا ئەم سەدانەی دوایش، بەڵام ئەوان لەبارەی وتەکانی پاکڕاگرتنی وەسفی خوای گەورە هیچ باسی ناکەن ، چونکە ڕێبازەکەی نزیکترە لە بێئاگایی سۆفێتی وەك لە بیرکردنەوەیەکی ئاشکراو لۆژیکی گونجاو و ڕێتێچوو، ڕێبازەکەشی لە خاوێنی و پاکڕاگرتندا(التنزیه) ئەوەیە کە زیادە دەخاتە هەر سیفەتێك لەو سیفەتانەی خوای پێ وەسف دەکرێت، ئێدی بە جۆرێك زیادەی دەخاتە سەر، چەندێك لە توانای زاراوەکاندا بێت، بە ڕادەیەك کە پەیوەندی دەپچڕێت لەگەڵ هەموو مانا دیارو گوماناویەکان، زۆربەشیان وایدەبینن کە ئەفلۆتین خۆشی ئەو تێڕوانینەی نەبووە لەو سیفەتانەی نەخشاندونی، بەڵکو مەبەستی سەرەکی ئەوە بووە بۆچوون و تێڕوانینەکان بگەیەنێتە ئەوپەڕی دەسەوسانی و بێتوانایی مرۆڤ.

لەوانە ئەو نکۆڵی سیفەتی تەنیایی (الوحدانیة)ی دەکرد ، تا سیفەتی (الاحدیة) بدرکێنێت، و دەڵێت: یەك(واحد)، تاك (أحد)[2] نیە، چونکە یەك دەچێتە ڕیزی ژمارەکانی دوو و سێ و دە و.....بەڵام تاك(الاحد) وانیە ، هەر تاکەو دووبارە نابێتەوە.

لەگەڵ ئەمانەشدا ئەو نکۆڵی لە سیفەتی هەبوون (الوجود) دەکات، تا دەڵێت: خودا بە بوون وەسف ناکرێت، تا خوا لەوە پاکتر ڕابگرین کە سیفەتی نەبوون(العدم) لەبەرانبەریا دەوەستێت و ئەم سیفەتەش بوونەوەران و بەدیهاتووان تێیدا بەشدارن.

.....

(١)ئەمە وەك ئەوەی باسی لێوەدەکرێت و لافوگەزاف بۆلێدراوە، نەك بەو جۆرەی لە ڕاستیدا وابێت، وەك العقاد لەمەودوا ڕوونی دەکاتەوە.

(٢)موسڵمانان (الاحدیة و الواحدیة) دەڵێن؛ چونکە خودا (واحد و أحد)ە *والهکم اله واحد*. *قل هو الله أحد*

بۆیە نموونەی ئەرستۆ دێننەوە لە پاکڕاگرتنی خوادا، بەڵام نموونەی ئەفلۆتین ناهێننەوە، چونکە ڕێچکەکەی لە پەرستگای بێئاگایی شێواودا دەپچڕێ و دەوەستێت، تێکەڵی ژیانی هزری و پراکتیکی نابێت.

ڕێبازی ئەرستۆش لەمەڕ خودا ئەوەیە : بوویەکی ئەزەلی و ئەبەدیە، تەواوی ڕەهایەو یەکەمین و دوواهەمینی بۆ نیە، وکارو وەستیشی نیە، لەوکاتەوەی کە کارکردن بریتیە لە داواکردنی شت، خواش بێ ئاتاجە لە هەموو داوایەك، وئیرادەش: هەڵبژاردنە لە نێوان دوو شتدا، خوای گەورە هەموو گونجاوترین(الاصلح) و باشترینێك (الافضل)ی لە هەموو تەواویەك (الکمال) لا کۆبووەتەوە، ئێدی پێویستی بە هەڵبژاردنی نێوان باش وخراپ نیە، و هەروەها لە نێوان فەزڵ و فەزڵداردا. بە لای ئەرستۆ وایە ناگونجێت بۆ خودا لە زەماندا بە کار هەستێت، چونکە ئەبەدی و هەمیشەییەو هیچ گۆڕانکاریەکی بەسەردا نایەت داخوازی کاری لێبکات، هیچ نوێبوونەوەیەکیشی بەسەردا نایەت سەبارەت هەبوونی ڕەهای، کە یەکەمین و دواهەمینی بۆ نیە، هەرواش کۆن و نوێیی، هەموو ئەوەی لەگەڵ تەواوی خوادا دەگونجێت ئەوەیە خۆشنودی بە بەخششی مانەوەی هەیە، بەوەی هیچ داوایەك لە پشتیەوە نیەو هیچ نیعمەتێکیش لەسەروو و خواریەوە نیەو هیچ بایەخێکی گرنگ لێوەی دەرناچێت.

وای بۆدەچێت خودای تەواوی ڕەهای تەواوێتی لای گرنگ نیە کە جیهان و گێتی بخولقینێت، یان یەکەم مادەی دروست بکات کە (هیولی)یە.. بەڵکو ئەمە خۆی توانای بوونی تێدایە، لە هێزەوە دەریدەکات بۆ کار، کە تاسەی دەرچوونە بۆ بوون لە لایەن خوداوە بەسەریدا دەڕژێت، ئێدی ئەو تاسەیە دەپێنێتە بوون، پاشان لە ناتەواویی کەموکوڕیەوە دەیگوێزێتەوە بۆ تەواوی توانادار لە سنووری خۆیدا، ئێدی دەجوڵێت و بەپێی ئەو تاسە وشایستەدارێتیەی هەیەتی دەکەوێتە کار، وپێی ناگوترێت: ئەوە لەدروستکردنی خودایە، تەنیا ئەوە نەبێت کە بەم پێوەرە بەدیهاتووە.

تەواوی(کمال)ی ڕەها کارناکات و ناشیەوێت کار بکات.

یان تەواوێتی ڕەها بەلای ئەوەدا دەچێت کە ئەو و نەبوونی ڕەها وەك یەك وابن...

دەبا باسی ئەرستۆ بکەین کە پێش هەموو شتێك ئەو خاوەنی ئەو بۆچوونە بوو.[1]

.....

(١)ئەرستۆ و ئەوانی تریش سەبارەت حەقیقەتەکانی بوون وەك منداڵ وان، گەر لەگەڵ پێغەمبەراندا (علیهم الصلاة والسلام) بەراورد بکەین.

بـا وای دابنێـین ئەو عەقـڵە مەزنەی هەیەتـی وای لێـدەکات شـکۆی بـۆ دانرێـت لە لایەن ئەوانەی هەسـت بە توانـاکەی دەکەن، کەس ناوێرێـت ڕەخـنەی لێبگرێـت و سـوکایەتی پێبکـات پـێش ئەوەی هەوڵی خـۆی لەداوای لێبـووردنەکە بچوێنێـت بە هـۆی نەفامـی ئەو زەمەنەی ئەو تیایـدا ئەژیـا کە کەمتەرخەمـی بیـرو هزریـی دەوروبەرەکەی تەنـی بـوو، نەك بەهـۆی نەفـامی و کەمتەرخەمی بیرکـردنەوەی ئەوەوە؛ ئەویـش هەرگیـز لە بیرکردنەوەکانیـدا ئەگەرێکی پـێش نەهـانیووین ئەگەر نەیگەیانـدبێتە ئەوپەڕی مەوداکـانی، بەتەواویی و وەك پێویسـت بەوەی لە توانـای مرۆڤـدا بێـت لە مافپێـدان مـاق نەداوە بە پێداویسـتی و بەربەستەکان سەبارەت خودا.

بـابڵێین ئەوە ئەرسـتۆیە؛ بـۆ ئەوەی بامـی ئەو عەقـڵە دەگـمەنە بکەیـن کە لە تێڕوانینـیدا کەمیـی لە سـیفەتە بەرزو بڵندەکانـدا نەبـووە؛ بەڵام لەبەر ئەوەی لە زەمەنێکـدا ژیـاوە کە مەعـریفە نەیتوانیبوو تایبەتمەندیەکانی بوونەوەری زەوی نەوی (السفلی) ئاشکرا بکات، کە هەستی پێدەکەین و لە دووتوێیدا دەژین، جا گەر ئەو بیزانیایە ئەو سیفات و نیشانانە چین کە پێـوەی لکێنـراوە ئەوا ئەو کـاتە لەوپەڕی کەمـالی بەرزیـی ڕای خـۆی دەگـوت، نەك ئەو ڕایـانەی لە سـەرچاوەی گومـانەوە هەڵقـوڵاون و پێوانەکەیـان لەسـەر هـیچ پێوانەکراوێـك دانەمەزراوە.[1]

ئەو وا لە کەمـالی بـوونەوەرە بڵنـدەکانەوە (ئاسـمانیەکانەوە) تێدەگەیشـت کە بـوونەوەری هەمیشـەیین و دەمێننەوەو لەناو ناچن؛ چونکە لە ڕووناکی دروستبوون و ڕووناکیش سانایەو توشی لەناوچوون نایەت؛ وەك چۆن بەسەر مادە پێکهاتەییەکاندا دێت.

جـا گەر ئەرسـتۆ تـا ئەو کاتە بژیایە کە زانـرا مـادەی زەوی –نەوی- هەمـووی لە ڕووناکیە، و ڕەگەزەکانی مـادەش هەمـوو دەگێـڕدرێنەوە بـۆ گەردەکان و کارەبـا، وئەم گەردو کارەبایـانەش پەرت دەبن و دەبن بە تیشك، ئەو کاتەش گومانی پێوەرەکانی توشی ئەو هەڵەیەی نەدەکرد، لە جیـاوازیکردنی نێـوان پێداویسـتی مـانەوەو پێداویسـتی لەنـاوچوون، یـان لە نێـوان تایبەتمەندێکانی ساکاری و تایبەتمەندێکانی پێکهاتەیی.

.....

(١)گەر ئەرستۆ لەگەڵ ئەم نەفامیەیدا یەکەم مامۆستا بێت وەك دەڵێن؛ ئێدی چۆن دێت بە بیری مرۆڤدا کە شوێنکەوتەی پێغەمبەران گوێ بۆ وڕێنەو هەڵەکانی خەڵکانی تر بگرن.

ڕەنـــگە درککـــردن بە هەڵەکـــانی تێگەشـــتن لە پێداویســـتیەکانی ســـادەیی و کەمـــال، و پێداویســـتیەکانی مـــانەوەو لەنـــاوچوون، وای لێبکـــردایە بۆچـــوونە هەڵەکـــانی ســـەبارەت تێڕوانینەکانی لەمەڕ پێداویستیەکانی کەمالی خودایی ڕاست بکردبایەوە، ئەوجا لە عەقڵیدا هیچ ڕێگرێك پەیدا نەدەبوو لەبارەی کۆکردنەوەی چەند سیفەتێك لە یەك کەمالدا وەك سیفەتی پیرۆز لە تێڕوانینی ئایینی ئیسلامدا خوای پێ وەسف دەکرێت، لەوانە: مەهرەبانی و بەخشین و توانـاو کـارو ویسـت، و هـیچ ڕێگـرێکیش لە هۆشـیدا نەدەبـوو بەرانـبەر ئەم سیفەتانەو پێداویستی و داخوازیەکانیان، چونکە هیچ هێزێك نیە بێ بوونی هێزسەپێنێك بەسەریدا، بەخشش نایەتەدی بێ بەخشین، ویستیش بێ هەڵبژاردنی نێوان دوو شت نایەتە دی، جا گەر خوای گەورە شتێك هەڵبژێرێت ئەوا لەبەرزاتی خۆی هەڵینابژێرێت. بەڵکو بۆ بەنـدەو بەدیهاتووەکـانیەتی، کە زۆر حاڵەتیـان بـۆ دەگونجێـت، سـەبارەت حەقی خـودا ناگونجێت. و گەر خودا شتێکی دروستکرد لە زەمانێکدا ئەوا نایێت لە تێڕوانینی هەتاهەتایی خوداوە تەماشای ئەو شتە بکەین، بەڵکو دەبێت تەماشای ئەو شتە بەدیهاتوە بکەین لە زەمانەکەی خۆیدا، پاشـان هـیچ ڕێگرێك نـیە لەبەردەم ژیریـدا کە ویسـتی ئەبەدیەتی خـوا بیەوێت شتێك ببێت لە زەمەنێك لە زەمەنەکاندا.

تێگەشـتنی سـاکاری هەتاهەتـایی و مـانەوە لای ئەرسـتۆ ئەوەنـیە کە ئەمـڕۆ لە بـوونەوەرە زەمینیە نەویەکان هەستی پێدەکەین،جا چ جای بۆچوونی کەمالی ڕەها لای ئێمە، وەك ئەو بۆچوونەی ئەرستۆ نیە کە بە نەبوونێکی ڕەهای چوواندووە، نە کارکەر و نە ویستخواز و نە زانا بێت جگە لە خۆشبەختی نیعمەت و بەخششەکانی... ڕازی بێت بەوەی کە ئەو نیعمەت بەخشی گوشادە.

بەم پێیە بۆمان هەیە بپرسین: ئایا ئەرستۆ بە داماڵاندنە فەلسەفیەکەی توانیویەتی پلەی کەمالی بەرزو بڵندیی بگەیەنێتە ئەو ڕادەیەی کە موسڵمان لە عەقیدەی ئاینەکەیدا پەی پێ بردووە؟

بە یەقین و دڵنیاییەوە دەڵێین: نەخێر، خودا لە ئیسلامدا بێ نیازە لە هەموو شتێك و جێی نیازی هەموانەو یەکەمینەو کۆتایی بۆ نیە، نموونەی بەرزیتیش هەر شایستەی ئەوە، هیچ شتێك وەك ئەو نیەو پەی بە هەموو شتێك دەبات.

پاش ئەمە ئەوە ماوە پرسین: ئایا عەقیدەی ئاینی چاوپۆشیکردووەو کەمتر پەی بردووە بە بۆچوونی پاکێتی خودا وەك لە بیرۆکە فەلسەفیەکان؟

لەوەڵامدا دەگوترێت: نەخێر، بەڵکو ئاین لێرەدا فەلسەفەیەکە، ڕاستە لە بۆچوونی فەلسەفی، گەر بە پێوانەی فەلسەفی ڕاست و دروست بپێوین، چونکە سیفەتەکانی خودا کە لە عەقیدەی ئیسلامدا بە چەندان هاتووە لەوە دەرناچێت نەرێی هەموو ئەو کەموکوڕیانە بکات کە لە حەقی خوادا ناگونجێن، هەروەها هەژمارکردنی کەموکوڕیەکانیش نابێتە هۆی پێداویستی هەژمارکردنی کەمالی ڕەها کە تاکێتی تێدایە و چەندێتی تیا نیە. چونکە کەمالی ڕەها یەکە، بەڵام کەموکوڕیەکان زۆرن، بە تەنیا ئەو یەك کەمال و تەواویە هەمووی نەرێ دەکات، باوەڕی موسڵمانیش بە الله ی زاناو بەتواناو کارلەجێ و بەخشەرو مەهرەبان، ئەوە دەگەیەنێت پەروەردگار لە هەموو نەزانی و دەسەوسانی و نکۆڵی و بێئاگاییەك دوورە، چونکە ئەو پاك و تەواوە لە هەموو کەموکوڕییەك، داخوازیەکانی توانای ئەوە دەخوازێت کە کارکەرو بەدیهێنەر بێت، و ئەوەی ویستی لێیە دەیەوێت بۆ بەدیهاتووەکانی، داخوازی کارو بەدیهێنانیشی ئەوەیە کە دوور بێت لەو گۆشەگیریە شادە کە ئەرستۆ لە بابەت داماڵین و پاکڕاگرتنەوە بە هەڵە لێکی داوەتەوە. ئەو شادە[1] بە نیعمەتی کەمال، شادمانە بە نیعمەتی بەخشینەکانی، کیفایەتی بۆ زاتی بڵندی خۆی ڕێ لەوەی ناگرێت ببەخشێت بە بەدیهاتووەکان کیفایەتیان لە بوون لە زەماندا، واتە لەو بوونە دیاریکراوە کاتیەی کە بەرەنگاری بوونی خودا ناکات لە بابەت ئەبەدی و بێسەرەتایی و بێکۆتایی و بێ هاوەڵ و هاوشێوەیی خودا.

و لەسیفەتەکانی خودا لە ئیسلامدا، زۆر هەن لەوەی کە دەبێتە وەڵام بۆ فیکرەو بۆچوونی الله لە فەلسەفەی ئەرستۆدا هەروەك چۆن دادەنرێت بە وەڵامی خاوەن لێکدانەوەی ئاینە خاوەن پەرتووك و بێ پەرتووکەکانیش، لەوانە:

---

(١)گوتەی (بەختەوەری) بۆ خودا وشەیەکی فەلسەفیە، لە زاراوەی ئیسلامیدا بەکارنەهێنراوەو بەکارنایەت.

خودا لای ئەرستۆ خۆی ئاقڵ دەکات، بەڵام ناتوانێت جگەلەخۆی ئاقڵ بکات، پاك دەبێتەوە لە ویست چونکە ویست بە ڕای ئەو داواکاریە، خوداش تەواوەو هیچ شتێك جگە لە خۆی داوا ناکات، مەزنترە لە هەموو زانستە هەمەکی و هەندەکیەکان ، چونکە وای دادەنێت ئەمە لە زانستی عەقڵی ئادەمیزادە، بەزەیی و دڵڕەقی سەبارەت بەدیهاتووان نیە... چونکە بەدیهاتووەکان دەبێت داوای کەمال بکەن بە هەوڵدانیان بۆی، بەڵام لە ئیسلامدا خودا زانای پەنهان و ئاشکراکانە.

* وَمَا يَعْزُبُ عَن رَّبِّكَ مِن مِّثْقَالِ ذَرَّةٍ .یونس/٦١* واتە: لە پەروەردگاری تۆ، ون نابێت لە پارچە ئەتۆمێکەوە.

* وَهُوَ بِكُلِّ خَلْقٍ عَلِيمٌ . یس/٧٩* واتە: ئەو بەهەموو دروستکراوێك زاناو ئاگایە.

* وَمَا كُنَّا عَنِ الْخَلْقِ غَافِلِينَ. المؤمنون/١٧* واتە: و ئێمە هەرگیز لە دروستکراوان غافڵ و بێ ئاگا نین.

* وَسِعَ رَبُّنَا كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا . الاعراف/٨٩* واتە: زانست و زانیاری پەروەردگارمان فراوانەو هەموو شتێکی گرتۆتەوە.

* أَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ. الاعراف/٥٤* واتە: هەرچی دروستکردن و بڕیاردانە هەر بۆ ئەوە.

* عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ . فاطر/٣٨* واتە: زانایە بەوەی کە لە سینەو دڵ و دەروونەکاندا حەشاردراوە..

هەروەها ئەو خاوەن ویست و کارایە بەوەی دەیەوێت.

* وَقَالَتِ الْيَهُودُ يَدُ اللَّهِ مَغْلُولَةٌ ۚ غُلَّتْ أَيْدِيهِمْ وَلُعِنُوا بِمَا قَالُوا ۘ بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ. المائدة/٦٤* واتە: جولەکەکان دەیانوت: خوا دەستی بەستراوە و خێری لەدەست نابێتەوە!! دەك دەستیان بەستراو و بێ خێر بێت، دەك نەفرینیان لێ بێت، بۆ خۆیان و قسەیان، بەڵکو دوو دەستەی هەمیشە و بەردەوام کراوەیە.

جا لەم ئایەتەدا وەڵامی ئەو جولەکە عەرەبانە دراوەتەوە تایبەت بە بۆنەیەکی دیاریکراو، ئەویش زەکات و بەخشینەکان (صدقات)، وەك چۆن لە وتەی هەندێك لە ڕاڤەکاراندا هاتووە، بەڵام وەڵامیشە بۆ هەموو ئەوانەی ویستی خوا پابەند دەکەن لە هەر بارێك لە بارەکانەوە بێت، دووریش نیە لە نێو جولەکەکانی دوورگەی عەرەبی کەسانێك هەبووبن ئاماژەیان بە یەکێك لە گێڕانەوە فەلسەفیەکانی ئەرستۆ دابێت لەو بارەوە.

قورئان ئاماژەی نێوان ئاینە جۆراوجۆرەکانی داوە، لەوانە ئەوەی لە سورەتی الحج/١٧ دا هاتووە: * إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِئِينَ وَالنَّصَارَىٰ وَالْمَجُوسَ وَالَّذِينَ أَشْرَكُوا إِنَّ اللَّهَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ۚ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ. * واتە: بەڕاستی ئەوانەی ئیمان و باوەڕیان هێناوە و ئەوانەش کە بوونەتە جوو، لەگەڵ صابئەکاندا کە فریشتە پەرست؛ یان ئەستێرە پەرستن و گاورەکان و ئاگرپەرستەکان و ئەوانەی کە هەوەڵیان (بۆ خوا) بڕیارداوە، بێگومان خوای گەورە لە ڕۆژی قیامەتدا جیایان دەکاتەوە لەیەکترو بڕیاری خۆی دەدات لەسەریان، بەڕاستی خوا شایەتە بەسەر هەموو شتێکەوە.

لە سورەتی الانعام/٢٩ شدا ئاماژە بە دەهریەکان کراوە: * وَقَالُوا إِنْ هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ * واتە: ئەوانە وتیان: ژیان هەر ئەم ژیانەی دنیایەو هیچی تر نیە، ئێمە زیندوو ناکرێینەوە.

و لەسورەت الجاثیة/٢٤دا هاتووە: * وَقَالُوا مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ ۚ وَمَا لَهُم بِذَٰلِكَ مِنْ عِلْمٍ إِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ * واتە: خوانەناسان دەیانوت: ژیان تەنها ئەم ژیانی دنیایەیە، دەمرین و دەژین بە نۆرە، هەر ڕۆژگارو زەمانە کایگەرن تیاماندا و دەمان مرێنن و هیچی تر! جا ئەوانە وەنەبێت لەسەر بنچینەی هیچ جۆرە زانست و زانیاریەك ئەوە بڵێن بەڵکو تەنها پشت بەگومان و دوودڵی دەبەستن.

کەواتە بیری ئیسلام سەبارەت الله، بیری تەواوکاری هەموو ئەو بیرۆکەو بۆچوونە زۆرو پەرتو بڵاوانایە کە لەو بیروباوەڕە ئاینیانەدا هەیە، هەروەها لەو ڕێچکە فەلسەفیانەی لە دەوری دەخوڵێتەوە؛ لەبەر ئەمە نموونەی بەرزیی لە سیفەتەکانی زاتی خودا گەیشتووەتە نموونەی بەرزیی؛ لە ناواخندا ڕاستکردنەوەی ویژدانەکان و ئەقڵەکانی لەخۆ گرتووە، بەو جۆرەی شایستەی کەمالی خودا بێت، بە پێوانەی ئیمانی و تێڕامان و پێوانەکردن.

ئێدی بیری مرۆڤ دادەنرێت بە یەکێك لە هۆکارەکانی گەیشتن بە ناسینی الله لە ئیسلامدا، هەرچەندە ڕێپیشاندان هەمووی لای خواوەیە.

وسەرجەم ئەوەی دەگوترێت سەبارەت بیروباوەڕی زاتی خودا، کە ئیسلام هێناوێتی ئەوەیە: زاتی خودا لەوپەڕی تەواوی و ڕێزدارترین سیفەتەکاندایە لەوەی عەقڵی مرۆڤ تەسەوری دەکات، ئیسلامیش وتەی یەکلاکەرەوەی هەیە سەبارەت کێشەی مانەوەو لەناوچوون. عەقڵ سەبارەت بوونی هەمیشەیی و بوونی لەناوچوو وێنەیەکی نزیکتر وێنا ناکات لە

بۆچـوونی بـاوەڕی ئیسـلام، چـونکە عەقـڵ ناتوانێـت دوو بـووی هەتەهەتـایی بخەملێنێـت، هەردووکیـان بەدینەهـاتبن، بە جۆرێـك یەکێکیـان دامـاڵراو(مجرد)و ئەوی تریـان مـادە بێـت، وئەو دووانەش هیچیان سەرەتاو کۆتایان نەبێت.

بەڵام عەقڵ تەسەوری بوونێکی ئەبەدی دەکات کە بوونێکی زەمەنی بەدیبێنێت.

لەکۆنەوە ئەفلاتون گوتوویەتی- لەمەدا ڕاستی گوتووە- زەمان هاوتاو هاوشێوەی هەتاهەتایی نیە، چونکە ئەو بەدهێنراوەو هەتاهەتایی دروست نەکراوە.

کەواتە مـانەوەی بەدیـهاتووەکان مـانەوەیە لە زەمەنـدا، ومـانەوەی بەدیهێـنەر مـانەوەی هەمیشەیی و هەتاهەتاییە، کە نە ڕابردوو و ئێستاو داهاتوو ناتوانێت سنووری بۆ بکێشێت.

چـونکە ئەمـانە لە سـنووری جـوڵەو گواسـتنەوەدان، لەبۆچـوونی نەوەی لەناوچووەکـان، جوڵەو گواستنەوە سەبارەت بەدیهێنیەری هەتاهەتایی ڕێی تێناچێت.

الله بە جۆرێکـە: * الْحَـيِّ الَّـذِي لَا يَمُـوتُ. الفرقـان/٥٨* واتە: هەمیشـە زینـدووە و هـەرگیز نامرێت.

* وَهُـوَ الَّـذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ . المؤمنـون/٨٠* واتە: ئەو زاتەشـە کـە ژیـان دەبەخشـێت و مـردن پێش دەهێنێت.

* كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ . القصـص/٨٨* واتە: هـەرچی شـت هـەیـە تیـاچووە لـەناوچووە جگە لەو زاتە.

جـا هەرچەنـدێك پلەی خاوێنێتی بیـرو هـزر سـەبارەت خـودا لە ڕێبـازەکەی ئەرسـتۆدا بەرز بێـتەوە، وەك چـۆن هەنـدێك لێـی دوایـن، یـاخود ڕێچـکەی مامۆسـتاکەی ئەفلاتـۆن کە هەنـدێك ئاماژەمـان پێـدا، ئەوا ئەم پاکردنەوە فەلسـەفیە نزیکتـر بـوو لە خەیاڵی سـەرکەش، سـەبارەت بیروبـاوەڕی خـودا کە لە نێـوان کـاهین و پەرسـتکارەکانی نەوەی یۆنانیەکانـدا تەشەنەی کردبوو[1].

بێگومـان وێـنەی (جـۆبیتێر) کە لای ئەوان خـوای خواکـان بـوو، نزیکـتر بـوو لە وێـنەی شـەیتانەوە وەك لە خـوایەکی پـاك و بـێ لەکە، هەرچەنـدە پـلەی وەسـفکردن لای ئەوان نەگەشتبووە ڕادەی کەمالی تێبینیکراو.

.....

(١)لەگەڵ ئەمەشدا شتێك بوو لە لاڕێ و هەتڵە بوون.

(جۆبیتێر) ڕقاوی و بوغزن و توندوتیژ بوو، سەرقاڵی ئارەزووەکانی خواردن و دڵداری بوو، هیچ گوێی بە کاوربارى خواکان و بەدیهاتووەکانی تر نەئەدا، تەنیا پاراستنی دەسەڵات و ڕۆچوونی لە زوڵم و ستەمدا نەبێت، تووڕە دەبوو لە (ئەسقولاب) کە بە خوای پزیشکی دایان نابوو، چونکە نەخۆشی تیمار دەکردو ئەوی بێبەش دەکرد لەوەرگرتنی ئەو باجانەی لەسەر گیانی مردووەکان دادەنران، کە لەسەر زەمینەوە دەگوێزرانەوە بۆ ناخی دۆزەخ. و لە (برۆمثیۆس) تووڕە دەبوو کە بە خوای مەعریفە و پیشەسازی دانرابوو، چونکە خەڵکی فێری بەکارهێنانی ئاگر دەکرد، و مەعریفەی بە جۆرێك بەکار دەبرد کە هێزێکی لێپێکبێنێت و بەرەنگاری هێزی خواکانی تری پێبکات، بۆیە بە سزایەکی هەمیشەیی حوکمیدا، تەنانەت بە کوشتن و دوورخستنەوەشی لە ڕیزی خواکان ڕازی نەبوو، بەڵکو هونەری بۆ بەکار دەهێنا لە دۆزینەوەی جۆرەها سزا بۆی، بە کێوێکی سەختەوە بەستیەوەو باڵندە گۆشتخۆرەکانی بۆ ئەنارد تا بە درێژایی ڕۆژگار جەرگی هەڵدڕن و بیخۆن، کە شەویش دادەهات چاك دەبووەوە، ئێدی دوای خۆرهەڵاتن بە هەمان دەرد دەچووەوە... بەمجۆرە بە بەردەوامی لە سزادا بوو، بێ هیچ تکاکارێك و پاڕانەوەشی وەرنەدەگیرا، لەو گێڕانەوەشدا کە شاعیرو فەیلەسوف(هزیۆد) لە بارەی هۆی تووڕەبوونی خوداکە لە (برۆمیثۆس) ڕوونی دەکاتەوە: ئەو بەشەگۆشتەی لە خواردنی داوەتی خواکاندا بەجۆرێك بۆی دانابوو ئێسکی زۆر تێکردبوو و کەمتر گۆشت وچەوری بۆ دانابوو، جۆبیتێریش وایزانی کە بەهۆی مەعریفە و زیرەکیەوە خۆی بەسەردا دەچەسپێنێت، چونکە لە نێوان خواکاندا بە مەعریفەی فراوان و زیرەکیەکی باش ناوبانگی دەرکردبوو، کە خودا گەورەکەشیان وا ناوبانگی دەرنەکردبوو. نابێت ئەوەش لەیاد بکەین کاتێك باس لە خوا گەورەکەیان دەکەین ئەوا لە (هزیۆد)ی شاعیرو فەیلەسوفەوە وەرمانگرتووە، زۆریش هەوڵیداوە جۆبیتێر بە پاك و بێ لەکەیی ڕابگرێت و لە بەرگێکی گەورەو پیرۆزدا بە خەڵکی نیشان بدات، کە لەگەڵ خوایەکی پەرستراو بگونجێت دوای پێشکەوتن لە پەرستندا لە ئاینی یۆنانیە کۆنەکاندا.

و لە گێڕانەوە جیاوازەکان لە جۆبیتێرەوە گێڕاویانەتەوە کە فێڵی لە (هیرة)ی خێزانی دەکردو هەوری ڕەوانەدەکرد بۆ شاردنەوەی خۆر لە کاتی هەڵهاتنیدا، لە ترسی دروستنەبوونی غیرە (غیرة) لای خێزانەکەیەوە لە کاتی هەڵهاتنی خۆردا، و موفاجەئەکانی لە نێوان دڵدارەکانیدا لەسەر عەرشی ئۆڵمپ.. جارێکیان خێزانەکەی لە ناکاوێکدا دەیبینێت(جانیمید)ی

مەیگێرەکەی کە شوانێکی قەشەنگی مەرومالات بوو لە چۆڵەوانیدا ماچ دەکرد، ئێدی بردی بەرزی کردەوە بۆ ئاسمان... پاشتر جۆبیتێر نەیتوانی لە تاوانی سەرقاڵبوونی بە مەیگێرەکەیەوە خۆی قوتاربکات، بۆیە بیانوی دەهێنایەوەو کارەکەی خۆی دەرازاندەوە بۆ خێزانەکەی بە بێئاگایی ئەو لە نێوان کۆکردنەوەی لەززەتی جامێك و ماچی لێودا.

نموونەی نەتەوە پێشینەکان وەك یۆنانیەکانە: لە دووریی جیاوازی نێوان وێنەی خوا لە حیکمەتی فەلسەفەو ڕێورەسمی کاهین و پەرستشکاران.

هندیە کۆنەکان پەرستگاو جێگاکانیان جۆرەها خواوەندی لێ بوو: لەوانە ئەوانەی پەیوەندی هەبوو بە ئاژەڵ و ڕەگەزەکانی سروشت، ئەوانەش هی سروشپەرست و بتەکان بوون، و زۆر جار داوا دەکرا لە خزمەتکار بۆ نزیکبوونەوەیان دەبێت هەستن بە ئەنجامدانی بێ ڕەوشتی پیرۆز (البغاء المقدس) و ڕشتنی خوێن.

ئەم خواوەندە جۆراوجۆرانە بە سێینە(الثالوث) ئێکی هەمیشەیی دوایی هات کە سێ وێنەی خوایی دەگرێتەوە: ئەوانیش (براهما)ی خودایان لە وێنەی بەدیهێنەردا، (فشنو)ی خودایان لە وێنەی پارێزەردا، (سیفا)ی خودایان لە وێنەی ڕووخێنەردا بوون.... ئێدی کاری تێکدان و کاولکاری و خراپەیان تایبەت کردبوو بە خوای هەرە مەزنیان کە ئەم کارەی لە ئەستۆیە کاتێك لەو بەرگەدا خۆی بۆ بەندەکان دەنوێنێت.. لەگەڵ ئەمانەشدا شتێکی تریان زیاد کردبوو، ئەویش ئەوە بوو کە بۆ هەر خوایەك پەیوەستێك (قرینة)یان دانابوو ناویان نابوو (الشاکتي) واتە خێزان و هاوڕێ، شەرو خراپەیان ئەدانە پاڵ و هاوەڵەکەیان بە پاك دادەنا.

لە ڕاستیدا ئەم خواوەندانە هێندە نێوانیان زۆر نیە لەگەڵ وێنەی شەیتان و دێوەکان و ڕۆحە پیسەکان کە لە کۆنترین ئاینەکاندا هاتوون، جا گەر بە پلەکانی پاك بوونەوەو داماڵین (التنزیه و التجرید)[1] سەربکەوین، ئەوا لە لوتکەیدا دەگەینە دوو وێنەی جیاواز: یەکێکیان وێنەی (الکارما)یە و ئەوی تریان وێنەی (النرفانا)یە، هەردووکیشیان لەمەڕ مانا

---

(١)کاتێك عەقاد لەبارەی پاکڕاگرتن و داماڵین لای نەتەوە جیاوازەکان دەدوێت، مەبەستی لەو پاکڕاگرتن و داماڵینە ڕێژەییەیە عەقڵی ئەو نەتەوانە لە بارێك لە بارەکاندا گەشتبوونێ، نەك ئەو پاکراگرتن و داماڵینە پێویستەی ببێت، چونکە ئەمە تەنیا لای موسڵمانانە، وەك لە وتەکەیدا دەردەکەوێت.

هزریەکانەوە حسابیان بۆ دەکرێت، کەم و دەگمەن بۆ وەسفکردنی زاتی خودا بەکاردێت، لای ئەوان کارما ئەو قەدەرە زاڵەیە لەسەر هەموو شتە هەبووەکان، لەوانە خوداو تەنە ئاسمانیەکان. ئەم قەدەرەش لە واقیعدا حاڵەتێکە لە حاڵەتە گشتیەکان، دەتوانین مانای لێبکەین بەوەی: ئەوەیە کە پێویستە یان ئەو دۆخە بەرپابووەیە بە باشترین نموونەو شێوەوە، ئەو قەدەرەی بە کارما ناودەبرێت ئەو خودایە نیە لای ئەوان بە سیفەتە زانراوەکان وەسف کرابێت، بەڵکو هاو واتای وشەی (الانبغاء: پێویستێتی) دێت یان وشەی واجب، وەك چۆن لە ڕووداو و بەرپابووەکاندا واجب کراوە.

نرفانا ش حالەتێکی گشتیە وەك کارما، بەڵام ئەمیان لە نەبوونەوە نزیکترە وەك لە هەبوون، چونکە ئەمە بەو حاڵەتە دەگوترێت کە هەموو گیانێك کۆتایی تیا دێت کاتێك لە ناڕەحەتی بوون تەواو دەبێت، ئەوسا ڕامالّ دەبێت لە خەریکبوونە لاشەیی و گیانیەکان وەك یەك، لەم حاڵەتی نرفانایەدا گیانی خوداوەندو ئادەمیزاد وەك یەکیان لێدێت، چەندێك شادمان بێت بە نیعمەتی نەمرپی هەست پێنەکراو و نەبینراو.

ئێمە لەم چەند لاپەڕە کەمەدا نامانەوێت وێنەی خوایەتی و پەروەردگارێتی لای سەرجەم نەتەوەکانی شارستانیە یەکەمەکان بخەینە ڕوو، بەڵکو تەنیا بە چەند نمونەیەکی بەڵگەدارەوە دەوەستین تا بزانین پلەی بەرز ڕاگرتن لای ئەوان چۆن بووە، وئەو نزمبوونەوانەی توشیان هاتووە سەبارەت تێڕوانینیان بۆ زاتی خودا لە بە لاشە کردن و لێکچوواندن و تێکدان، تا زیاتر عادات وخوو نەرێتی پێشینەکان لەم بارەدا ڕوونتر بکەینەوە ئەوا پێویستە لە پاڵ ئەوەی یۆنانی و هندیەکاندا ئەم نموونەیەش باس بکەین، ئەویش ئاینی میسریە کۆنەکانە، لە کۆنترین سەردەمی فیرعەونەکانەوە تا سەردەمی ئاینە پەڕاویەکان، ئەویش واتە – ئاینی میسری کۆن- پێشکەوتووترین ئاین بوو کە لە یەکتاپەرستن و پاکڕاگرتندا گەشتبێتێ، هەرچەندە لە پەرستشە بەناوبانگ و بڵاوەکانیدا هەندێك جار دەگەشتە نزمی ڕادەی ئاینە پێشینەکان لە پەرستنی (سنجاق: ئەو گیانانەن دەچنە شێوەی شتی ترەوە) و بت، و پەرستنی گیانە پیسەکان و شەیتانەکان.

ئاینی میسریە کۆنەکان گەشتە ڕادەیەکی بڵند لە یەکتاپەرستی و پاکڕاگرتن، بە تایبەتی لە ئاینی (ئاتون)دا کە فیرعەون موژدەی پێدەداو دەگێڕدرێتەوە بۆ (ئەخناتون).

لە نوێژە پارێزراوەکانی ئەخناتۆن کە لە بەردەستدان، نوێژی بۆ یەك بەدیهێنەر دەکرد، لە سیفەتدا نزیك بوو بگاتە ئەو خوا بەدیهێنەرەی کە خواناسەکانی شوێنکەوتەی ئاینە پەڕاوێزەکان نوێژیان بۆ دەکرد، گەر ئەو نامۆبوون و لادانەی تیا نەبووایە لەپەرستنی بێباوەڕیی کە پەیوەست بوو بە پەرستنی خۆرەوە، ئەم جۆرەی خۆری دنیاش ڕەمزو هاومانای ناوی بوو لە زۆربەی نوێژەکانیاندا.

***

ئەم گەواهیدانە لە مێژووی کۆن، گەواهیدانی نموونە هێنانەوەیە، نەك گەواهی ژماردن و درێژەپێدان، لە دەلالەت و ئاماژەپێکردنیشدا بەسە بۆ ئەوەی نموونە بۆ بە پاکڕاگرتنی بیری خودا لە نێو نەتەوەکانی مێژووی کۆندا بهێنرێتەوە، چونکە بەڵگەن لەسەر پلەی گەشتنی بیری خودایی پاك لە پێشکەوتووترین شارستانیە یەکەمەکاندا، ئەوانیش شارستانێتی میسریی و هندی و یۆنانی بوون.

کۆی تێبینی سەبارەت ڕاگرتنی بیری خودا لای پێشینەکان ئەوەیە کە: پاکڕاگرتنێکی تایبەت بوو، کورتی هەڵهێنا بوو لەسەر کۆمەڵێکی کەمی بیرمەندو هۆشمەندەکان کە لە نهێنی ئاینەکانیان دەزانی.

پاش ئەمە تێبینی ئەوە دەکرێت، ئەو بە پاکڕاگرتنە هەموو کاتێك لە لاوازی و کەموکورتی بەدەر نەبووە کە ژیریی توانجی لێبگرێت، ئەمەش وایان لێدەکات لەبار و شیاو نەبن بە تایبەتی کە کۆمەڵێك بیکەن بە ئاینی خۆیان.

بۆ نمونە لە ئاینی میسریەکاندا بیری یەکتاپەرستی لە ژەنگوژاری سروشتپەرستی بەدەر نەبوو، پەرستنی خۆر دیاردەیەکی کاریگەر بوو لە پەرستنی ئاتون دا.

ئاینی هندیەکانیش خەڵکی فێری بڕواهێنان بە زاتی خودا نەدەکرد کە سیفەتەکانی ئاشکرا بن، هیچ پەرستراوێکیشیان لە کارماو نرفانا ڕێزدارتر نەبوون، ئەو دووانەش بە مانا هزریەکان نزیکترن لە بوونەوەرە زیندووەکان، نرفاناش یەکێکیانە، لە فەناو لەناوچوونەوە نزیکترە وەك لە مان.

و پاکڕاگرتنی فەلسەفی کە حیکمەتی یۆنانی لە ڕێبازەکەی ئەرستۆدا پێیگەیشت، نزیك بوو لەوەی بگاتە ئەو ڕادەی تەواوێتیە و کەمالی ڕەها بداتە پاڵ نەبوون و عەدەمی ڕەهاوە، وێنەی

خوایەکمان نیشان دەدات کە شایستەی بڕوا پێ هێنان و قەناعەت و متمانە نیە لەسەر ڕۆشنایی تێگەشتنێکی دروستەوە.

هیچ کام لەمانە لە بە پاکڕاگرتنی خوادا نەگەشتوونەتە ئەو ئاستەی ئاینی ئیسلام هێناوێتی، کە گونجاو بێت لە بڕوا پێهێناندا لە عەقیدەیەکی ئاینی وهەروەها گونجاو بێت لەوەرگرتنی لە ڕێبازەکانی هزردا.

هەروەك زانراوە ئاینی ئیسلام سێیەم ئاینی بەناوبانگە، لە نێوان ئاینە خاوەن پەرتووکەکان، پلەو شوێنی لە نێوان زانستی بەراوردکاری ئاینەکاندا پەیوەستە بە شوێنی دوو ئاینەکەی دیکەوە کە ئەوانیش ئاینی موسایی و مەسیحیە، و بەراوردکاری نێوان ئیسلام و دوو ئاینەکەی تر بە شێوەیەکی پراکتیزەیی، ڕۆژئاواییەکان لە نووسینەکانیان ئاماژەیان پێداوە کە زۆربەیان نەگەشتوونەتە تێگەشتنێکی پێویست بۆ ئیسلام، بۆیە بە تیراژێکی تێکدراو و هەڵگەڕاوەی ئاینی مەسیحی و موسایی تێدەگەن.

لە ڕاستیدا ئەم بابەتە بابەتی دەقی پارێزراو و پەرستشی تێبینیکراوە کە دەمەقاڵێی دوورو درێژ لە پێوانەی ڕەخنەو بەراوردکاری هەڵناگرێت، هەرچەندە لە بواری بانگەوازیان و ڕکابەریی دەمارگیریان هەڵیگرتووە، تەنیا بەراوردکاری ئەوە بەسە لە نێوان ئەم ئاینانەدا کە چۆن باسی بیروباوەڕی خودایی دەکەن لە هەر یەکێکیاندا، تا پلەو پایەی ڕاستی بە پاکڕاگرتن لە حوکمی ئاین و مەعریفی تیۆریەوە دەربخەن.

ئەو سەرچاوانەی بیروباوەڕە عیبریەکانمان لێوەرگرتوون ئەوانەن کە ئەمڕۆ شوێنکەوتووانی ئاینی موسایی پەیڕەوی دەکەن، لە بەردەستی هەموو کەسێکدا هەیە و هەموو کەسێك دەتوانێت لە زمانە ڕاستەقینەکەیەوە یان زمانە پەرچڤەکراوەکانەوە بیانخوێنێتەوە تا ئەم ڕاستیانەی بۆ دەرکەوێت، بەناوبانگترینیشیان تەورات[1] و تەلمودە، جا وێنەی خودا لەم سەرچاوانەدا هەر لە سەرەتاوە تا کۆتایی وێنەی (یەهوا)یە کە بە خوای گەلی ئیسرائیل دانراوە.

---

(١) دەقەکانی تەورات یەهودو گاورەکان وەك یەك پێوە پابەند دەکات، کەچی ئەوان شەرم ناکەن بیروباوەڕی ئێمە بەوەی خۆیان بەراورد بکەن. لەگەڵ ئەو هەموو خوارو خێچیانەی تیایاندایە وەك دەیانبینین، لەمەش زیاتر بەڵکو وای دەبینن بیروباوەڕەکەی ئێمە لەوەی وان نەوی تر و دابەزیوترە.

لە پەڕاوە پیرۆزەکانیشیاندا یەهوا وا وەسفکراوە کە حەزی لە هەواو بۆنی برژاندنە، هەندێك جارێش دەربارەی گوتویانە: بەژێر سێبەری باخچەکاندا دەڕوات، تا بە هەواکەی فێنکی بێتەوە، جگە لەمانەش بە زۆر شتی تر وەسفیان کردووە، بەوەی زۆرانبازی لەگەڵ بەندەکانیدا دەگرێت و ئەوانیش زۆرانی لەگەڵدا دەکەن و لە سوارەکانی چیا دەترسێت وەك چۆن سەربازەکانی لێی دەترسن، سەردەمانێکی زۆرێش لەگەڵ (عەزازیل)ی شەیتانی ئافەریدەکان هیچ جیاوازیەکیان نەدەکرد، ئێدی بە قوربانیکردن لێی نزیك دەبوونەوە، لە شەیتانیش بە قوربانیکردن وەك ئەو نزیکدەبوونەوە.

عیبرانیەکان لەسەر ئەم بیروباوەڕەیان مەیی بوون، بۆیە یەهوا وەك خوای عیبریەکان مایەوە، نەوەکانی ئیسحاق کوڕی یەعقوب پێی تایبەت بوون. هیچ کەسێکیش نەیدەتوانی تکای کۆمەکی ڕزگاربوونیان لێبکات تەنیا ئەوانە نەبن پشتیوانی عەرشی داود و نەوەکانی بن دوای خۆی، ئەم بۆچوونە هیچ گۆرانکاریەکی بەسەردا نەهاتووە پێش سەردەمی لەدایکبوونی مەسیح، هەروەها لە لایەن نەوە پارێزگارەکانی ئیسرائیلیشەوە هیچ گۆڕانکاریەك بەسەر باوەڕە یەکەمینەکەیاندا نەهاتووە، بەڵکو ئەم گۆڕانکاریە لە لایەن کەسانی چاکسازی نوێگەری ناو ئاینی جولەکەوە هات، بەڵکو کەسێك لە نێوانیاندا بەم کارە هەستا لە شەریعەتەکەی ئەواندا بە پێغەمبەرێکی لێ تووڕە ناوزەد کرابوو، تاوانبارکرابوو بەوەی لەدەستەی ئەوان لایداوەو یاخی بووە، ئەویش عیسای کوڕی مەریەمە (صلوات الله و سلامه علیه).

عیسای کوڕی مەریەم یەکەم بانگەوازی تایبەت کرد بە بەنی ئیسرائیلەوە، نەك هیچ کەس و کۆمەڵێکی تر، لە ئینجیلەکانیشدا درێژەی گفتوگۆی نێوان سەیدی مەسیح و ژنە کەنعانیەکەمان بۆ دەگێڕنەوە کاتێك پەنای بۆ برد تا شەیتان لە کچەکەی دوور بخاتەوە، لە ئینجیلی مورقس- الاصحاح ٧ -دا هاتووە:

((ژنێك کچەکەی توشی گیانی پیس هاتبوو، ناوبانگی ئەویشی بیستبوو، چوو بۆ لای و خۆیدا بەسەر قاچەکانیدا، ژنەکە -ئومەمی- بوو، واتە لە نەتەوەکانی جگە لە ئیسرائیلیەکان بوو، دەڵێن ڕەگەزی فینقی سووریی بووە، داوای لێکرد شەیتان لە کچەکەی دوور بخاتەوە، بەڵام یەسوع پێیگوت: تۆ بهێڵە سەرەتا کوڕەکان تێر ببن، چونکە باش نیە نانی کوڕان بسێندرێ و بدرێت بە سەگەکان، لەوەڵامدا پێیگوت: بەڵێ گەورەم، هەروەها

سەگەکانیش لەژێر سفرەکانەوە لە پاشماوەی کوڕەکانیان دەخوارد، ئێدی پێیگوت: لەبەر ئەم قسەیە، بڕۆ ئەوا شەیتان لە لەشی کچەکەت دەرچوو))

گێڕانەوەی مەتی بۆ ئەم بەسەرهاتە وەك گێڕانەوەی مورقس وایە، لە –ئیصحاق١٥- ی ئەو ئنجیلەدا هاتووە:

((سەیدی مەسیح لەوێوە دەرچوو بەرەو دەوروبەری صور و صیدا کەوتە ڕێ، لە ڕی تووشی ژنێکی کەنعانی بوو کە لەو ناوەوە دەهات، پێیگوت: بەزەیت پێمدا بێتەوە ئەی گەورەم نەوەی داود، کچەکەم زۆر شێت بووە. ئەویش وەڵامی نەدایەوە. پاشان قوتابیەکانی داوایان لێکرد وەڵامی بداتەوە چونکە بە دوایاندا هاواری دەکرد، لە وەڵامدا گوتی: من تەنیا بۆ لارو چەوێلیەکانی نەتەوەی ئیسرائیل نێردراوم کە گومڕابوون، ئێدی ژنەکە هات و کڕنوشی بۆ بردو گوتی: ئەی گەورەم یارمەتیم بدە. لە وەڵامدا گوتی: باش نیە نانی کوڕان ببردرێت و بۆ سەگەکان فڕێ بدرێت، ژنەکە گوتی: بەڵێ گەورەم بەڵام سەگەکان لەو پاشماوەیە دەخۆن کە لە سفرەی خاوەنەکانیانەوە دەکەوێتە خوار، لەم کاتەدا یەسوع وەڵامی دایەوەو پێیگوت: ئەی ژن! ئیمان و بڕوات بەرزە، کەواتە ئەوەی دەتەوێت با بێتەدی. ئێدی لەو کاتەدا کچەکەی چاکبووەوە)) .

لەم بەسەرهاتە و لە سەراپای هەواڵی قوتابیەکانی لە ناو ئینجیلدا دەزانین کە مەسیحی بەڕێز هەوڵیداوە بانگەوازەکەی تایبەت بکات بە نەوەی ئیسرائیلیەکان، ڕووشی لەوان وەرنەچەرخاندووە بۆ کەسانی تر تەنیا کاتێك نەبێت کە سووربوون لەسەر نکۆڵێکردن و موچڕڕی لە وەرنەگرتنی پەیامەکەی، ئیتر دوای بێ هیوابوون لێیان، بانگەوازەکەی لە نێو نەتەوە پەرشوبڵاوەکانی نێوانیاندا پەخشکردەوە، نموونەی ئەمە وەك ئەو ماڵە وایە خواردنی شایی ئامادەکردبێت و بانگی کەسوکارو دراوسێکانی کردبێت بۆ ئەم مەبەستە، بەڵام ئەوان بیانوی سەرقاڵی و بوارنەبوونیان هێناوەتەوە، بۆیە ئەو ماڵە: خزمەتکار دەنێرن بە دوای ئەو کەسانەی لەسەر ڕێ توشیان دەبێت، وەك کەسانی نامۆ و ڕێبوار، کە هیچ ناسیاویەك لە نێوانیاندا نیە، بە ڕادەیەك ماڵەکەیان پڕ دەبێت و جێی کەسی تر نابێتەوە لەسەر سفرەکەیان، لە شوێنی ئەو کەسانەی بانگکرابوون و نەچوون.

لەبەسەرهاتی ژنە کەنعانیەکەوە تێبینی ئەوە دەکرێت کە سەیدی مەسیح بە(سەیدی نەوەی داود) بانگ کرا، وە پشتی یەعقوبی کوڕی ئیسحاقی کوڕی ئیبراهیم، لە کاتێکدا

باوەڕی یەهودیەکان وابوو، بە هیوای ڕزگاربوون بوون لەسەر دەستی ئەو پێغەمبەرەی لە نەوەی داودو لە پشتی یەعقوبی کوڕی ئیسحاق کوڕی ئیبراهیم دێت.

سەردەمی مەسیح تێپەڕی و دوای ئەو، سەردەمی پۆڵسی پەیامبەر هاتە پێشەوە، باوەڕی ڕزگاری کە لەسەر نەوەو ڕچەی پشتی ئیبراهیمی خەلیل وەستاوە هەر لە نێو عیبریەکاندا شتێکی دانپیانراو و بەڵگە نەویست بوو، ئەو عیبریانەی لەسەر بەندو باوەکانی خۆیان مابوونەوە و لە نێوان ئەو مەسیحیانەی لەو بەندو باوانە ڕزگاریان بوو بوو، بەڵام من لێرەدا ڕاڤەیەکی نوێ بۆ ئەم بنەچەیە زیاد دەکەم، ئەویش ئەوەیە ئەو بنەچە ڕۆحیە تەنیا لەسەر بنەچەی لاشەیی نەوەستاوە، هیچ جیاوازیەکیش نیە لە نێوان ئەوانەی سوننەتی ئیبراهیمی خەلیل زیندوو دەکەنەوە لە عیبریەکان، و لای ئەو ئومەمیانەش کە عیبریەکان بە (الجوییم)ناویان دەبردن.. واتە نەتەوە نامۆکان.

کەواتە عەقیدەی خودایی وەك عیبرانیەکان باوەڕیان وایە و تا چەرخی لەدایك بوون دەقیان لەسەر گرتبوو، ئەوە عەقیدەی گەلێکە لە نێو گەلەکاندا هەڵبژێردراوە سەبارەت خوایەك کە لەناو هەموو خواکاندا هەڵبژێردراوە[1]، لەم عەقیدەیەشدا بڕوای یەکتاپەرستی نابینرێتەوە، و ئەوەش نیە شایستەی ئایینی ئادەمیزاد بێت، یان بە جۆرێکی دروستی وا بێت لێکۆڵەرەوەی بە ویژدان بەسەرەتای بڕواهێنانێکی خودایی دابنێت کە ئیسلام بانگەوازی بۆ کردووە.

پاش سەرهەڵدانی مەسیحیەت بیروباوەڕی خودایی گەشەی سەند، ئیدی بڕواهێنان لەوەوە گواسترایەوە کە بڕوا بە خوا بهێنرێت بۆ کوڕەکانی ئیبراهیم لە لاشەدا،بۆ بروا هێنان بە خوا لە نەوەکانی ئیبراهیم لە گیانیشدا، بەم جۆرە سەردەمی بەڕێز مەسیح و سەردەمی پۆڵسی پەیامبەر تێپەڕین، و مەسیحیەت پەیوەندی کرد بە نەتەوە بیانیەکانەوە، لەسەرەوو

---

(١)لێرەدا عەقاد زۆر دەق تەوراتی هێناوەتەوە کە ئاماژەی ئەوە دەکەن الله خوای جیهانیان نیە، بەڵکو تەنیا پەروەردگاری ئەوانە، ئەوانی دیش خوای تریان هەیە، لە ڕاستیدا ئەمە ئەو بیروباوەڕە پاڵفتەو ڕوونە نیە کە موسا (علیه السلام) بانگەوازی بۆ کردو تەورات پێش دەسکاری و هەڵگێڕانەوەی باسی کردبوو.

هەمووشیانەوە نەتەوەی میسری، ئێدی لەم ئاکامەدا بیروباوەڕێکی خوایی نوێ سەریهەڵدا لە بۆچوونی عیبریەکاندا، ئەویش عەقیدەی (سێ کوچکە- الثالوث) بوو، کە کۆی (باوك و کوڕ و گیانی پیرۆز)لەخۆ دەگرێت، ناوەڕۆکەکەشی وایاندانابوو کە مەسیحی ڕزگارکەر کوڕی خوایە (پەنا بەخوا دەگرین لە کوفرو شیرك)، خواش وەك فیداو قوربانیەك بۆ نەتەوەکانی ئادەم و حەوای ڕەوانە کردووە، بۆ کەفارەت و سڕینەوەی ئەو هەڵەو تاوانەی تێی کەوتن کاتێك لەبەری ئەو درەختەیان خوارد لە بەهەشتدا، دوای ئەوەی فرمانیان پێدرابوو لێی نزیك نەبنەوە.

ئیسلام هاتە گۆڕێ و ئەو عەقیدە خواییە لە گۆڕێ بوو کە ئایینی مەسیحی پەرەی پێدابوو، بەوەی کە الله ی خوای تاك و تەنیا یەکێکە لەو سێ کوچکەیە(أقانیم)[1] ئەوانیش: باوك و

.....

(١)١+١+١=١ ئەم وتەیە دروست نیەو ناماقوڵە، ڕۆژهەڵاتناسەکان بە مامۆستای دادەنێن، بۆ نموونە ئەم دەقە بخوێنەوە: * وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمَـٰنُ وَلَدًا ۝ لَّقَدْ جِئْتُمْ شَيْئًا إِدًّا ۝ تَكَادُ السَّمَاوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْهُ وَتَنشَقُّ الْأَرْضُ وَتَخِرُّ الْجِبَالُ هَدًّا ۝ أَن دَعَوْا لِلرَّحْمَـٰنِ وَلَدًا ۝ وَمَا يَنبَغِي لِلرَّحْمَـٰنِ أَن يَتَّخِذَ وَلَدًا ۝ إِن كُلُّ مَن فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ إِلَّا آتِي الرَّحْمَـٰنِ عَبْدًا ۝ لَّقَدْ أَحْصَاهُمْ وَعَدَّهُمْ عَدًّا ۝ وَكُلُّهُمْ آتِيهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَرْدًا ۝. مریم/٨٨-٩٥* واتە: دەیانوت: خوای مەهرەبان ڕۆڵە و نەوەی بۆ خۆی داناوە. سوێند بەخوا بەڕاستی بوختانێکی ناقۆڵاو دەکەن و گوفتارێکی ناشایسە و سەرسوڕهێنەر دەڵێن. خەریکە ئاسمانەکان لە ناقۆڵایی ئەو گوفتارە نابەجێیە، لەت و پەت ببێت، زەوی خەریکە شەق بەرێت و ڕۆبچێت، کێوەکانیش خەریکە بکەون و ورد و خاش ببن. کاتێك کە نەفامان بوونی ڕۆڵە و نەوەیان دایە پاڵ خوای مەهرەبان. لەکاتێکدا بۆ خوای مەهرەبان نەهاتووە و ڕەوا نیە کە نەوە بۆ خۆی بڕیار بدات. هیچ کەسێك نی یە لە ئاسمانەکان و زەویدا، کە بەندەی ملکەچی خوای مەهرەبان نەبێت. سوێند بەخوا بێگومان هەر هەموویانی سەرژمێر کردووە و یەك یەك ژمارەی کردوون ، هەر هەموویان ڕۆژی قیامەت دێنە پێشەوە، بۆ لای خودا بە تاك و تەنیایی.

کـوڕو گیـانی پیـرۆزە، مەسـیحیش ئەو کـوڕەیە لەم سـێ کـوچکەیەدا هەیە، بەپێـی بـڕواو ڕێچکەی کۆمەڵێك گاور خاوەنی یەك سروشت و تەبیعەتی خواییە،و لە ڕێبازی هەندێك لە گاوران خاوەنی سروشتێکی خوایی و مرۆییە. - نستغفر الله و نعوذ بالله من الكفر و الشرك -

شـتێکی ڕوونیشـە کاتێـك ئەو لێکـۆڵەرەوەیەی دەیەوێـت زانسـتی بەراوردکـاری لە نێـوان ئاینەکاندا بەسـەر مەسیحی و ئیسلامدا بچەسپێنێت، ئەوا لەسـەری پێویستە لێکۆڵینەوەکەی بـۆ ئاینـی مەسـیحی لەو مـاوەیەدا بێـت کە بـانگەوازی ئیسـلام لە دوورگەی عەرەبـدا سەریهەڵدا، چـونکە ڕێبێـدراو نـیە لێکـۆڵەرەوە وای دابنێـت ئیسـلام تیـراژێکی هەڵگێـڕدراوی ئاینی مەسـیحی بێت، تەنیا ئەو حاڵەتە نەبێت وا بزانێت پێغەمبەری ئیسلام لە مەسـیحی شـارەزا بـووە، وەك چـۆن لە ژیـنگە عەرەبیەکەیـدا ناسـیویەتی، یـان لەژیـنگە جیاوازەکانی دەوروبەری دورگەی عەرەبیـدا ناسـرابوو. جـا هەرچەنـدێك ئـاینی مەسـیحی لە سـەرجەم ژینگەکـان و سـەردەمە جۆراوجۆرەکانیـان پەرەی سـەندبێت، ئەوا بە تەنیـا ئەو بیروبـاوەڕە مەسیحیەی ڕێدراوە بەو کەسـەی بە کاری بەراوردکاری نێوان ئاینەکان هەسـتێت و بیکاتە سەرمەشـقی ئیسـلام، ئەو عەقیـدە مەسـیحیەیە کە لە دورگەی عەرەبـی و دەوروبەریـدا هەبـوون. جـۆرج سیل پەرچڤەکاری قورئـانی پیـرۆز بـۆ سـەر زمـانی ئنگلیـزی وەسـفی حـاڵی مەسـیحیەکانی کـردووە لە حیجـازو سـەرجەم شـوێنە نزیکەکـانیەوە، لەمبـارەوە لە پێشەکیەکەیدا دەڵێت:

((شـتێکی جەختکـراوە دێـری ڕۆژهەڵات بە هـۆی ئەو نـارەحەتی و چەرمەسـەریانەی لە سەرەتای ساڵانی ٣٠٠ی زایینیدا ڕووبەڕووی بووەوە وای لە زۆربەی شـوێنکەوتووانی کرد پەنا بۆ وڵاتانی عەرەب بەرن بۆ وەدەستهێنانی ئازادی، زۆربەشیان بە (یەعاقوبە) ناودەبرێن، بۆیە زۆربەی عەرەبە گاورەکان لەم کۆمەڵەن. و بە ناوبانگترین ئەو خێلانەی بوونە گاور: حمیر، غسان، ربیعة، تغلب، بهراء، تنوخ، هەندێك لە طيء، قضاعة، خەڵکی نەجران، و حیرە... ولەبەر ئەوەی ئاینی مەسیحی بەم جۆرە تەشـەنەی کرد لە وڵاتەکانی عەرەبـدا ئەوا دەبێت کە دەشـبو وابێـت، گاورەکان لە زۆر جێـدا قەشـەیان هەبـوو، تـا سیاسـەتی دێرەکانیـان پێ ڕێکبخەن، پێشتر باسی قەشـەکانی (ظفار)مانکرد، دەشـڵێن نەجران شـوێنی قەشـەکان بـوو، یەعاقوبیەکـان دوو قەشـەیان هەبـوو؛ بە یەکێکیـان دەگـوت قەشـەی عەرەب بە گـوتنی

زاراوەکە (أسقف العرب)، و شوێنی جێگیربوونیشی (باکولة) بوو کە لای ئینولعیبری بە کوفە دەستنیشانکراوە، یان جێیەکی تری نزیك بەغداد بە پێی بۆچوونی (ئەبی فیداء)، دووەمیشیان بە قەشەی عەرەبی (التغلبیین) ناودەبرا، کە جێگەیان لە حیرە بوو، بەڵام نەستوورییەکان لەم دوو جێیەدا هیچ قەشەیان نەبوو، جگە لە یەك قەشە نەبێت کە لەژێر سەرپەرشتی بەطریکەکەیاندا بوو)).

هەتا دەگاتە ئەوەی دەڵێت:((بەڵام کەنیسەی ڕۆژهەڵات دوای هەڵوەشاندنەوەو تێکچوونی کۆمەڵگەی نیقاوی بە چەند گفتوگۆیەکی ئاڵۆسکاو خەریك بوو کە دواییان نەدەهات، بە گێڕانەوە جیاوازەکانی الأریوسیین و نەستوورییەکان و یەعقوبیەکان کە هەر یەکە بانگەشەی دەربڕینی جیاوازی لە عەقیدە دەکرد، لە پێشتر بوو بەوەی بانگەشەی جیاوازی خودی باوەڕەکە بکەن، و بەوەی بەڵگەی هەر یەك لە گفتوگۆکاران زاڵ بێت بەسەر ئەویتردا، لە پێشتر بوو وەك لەوەی بانگەوازی هۆیەکی پێویست دەربڕن بێتە هۆی لەخۆگرتنی چەندان کۆمەڵ و پێکەوەلکانیان، کە کۆمەڵێك لە ئوسقوفەکان دەیانگوتەوەو دەیانگێڕایەوە و چەندو چوونیان دەکرد، تا هەریەکەیان قسەی خۆی سەرخات، و کێشەکان بە ئارەزووی خۆیان لاربکەنەوە، پاشان وتە لەجێکان و پایەدارەکان لە کۆشکی پاشایەتی هەریەکەیان کەسێکی لە پێشەوای سوپا یان خاوەن دوانگە و وتاردەرەکان تایبەت دەکردبوو بە خۆیەوە، تا ببنە پاڵپشتیان و بە هێزیان بکەن، ئێدی پلەو پایە بەهۆی بەرتیلەوە چنگ دەکەوت، ویژدانیش بە ئاشکرا دەکرڕاو دەفرۆشرا، هەرچی دێری ڕۆژئاواش بوو پڕ بوو لە بەهیلاکچوونی دەماسوس و ئەرسکینوسەکان، لە گێرمەو کێشەو پێشبڕکێکردندا لەسەر پایەی ئوسقوفیەت – مەبەست ئوسقوفیەتی ڕۆما- کە دەبووە هۆی هەڵگیرسانی ئاگری ئاژاوەو خوێنڕژان لە نێوان ئەو دوو گروپەیاندا.. زۆرتر وتوێژەکان لە لایەن قەیسەرەکان خۆیانەوە دروست دەبوو، بە تایبەتی قسطنطینۆسی قەیسەر، لەگەڵ ئەوەی نەیدەتوانی ڕاستیەکانی ئاینی مەسیحی لە ئەفسانەی دەسەوسانکارەکان جیا بکاتەوە، ئاینەکەی ئاڵۆزکاندبوو بە چەندان باسی پڕ جیاوازی... ئەمە حاڵی گاورێتی بوو لە وڵاتە نا عەرەبیەکان، بەڵام سەبارەت ناو ئەو وڵاتانەی جێی باسەکەمانە، ئەوا لەوان باشتر نەبوون.. بۆ نموونە هەندێك لە گاورەکانی عەرەب بڕوایان وابوو دەیانگوت: گیان لەگەڵ لاشەدا دەمرێت و پاشان هەردووکیان زیندوو دەبنەوە، گوتراویشە ئۆربیجانۆس ئەم ڕێبازەی تێدا دروست

کردن، چەندان و چەندان بیدعە لە دوورگەی عەرەبدا بڵاوبووەوە تا نەڵێین ئەو بیدعانە لە دوورگەدا دروست بووە!!.

هەندێك لەو بیدعانە ئەوە بوو خاوەنەکانیان دەیانگوت مەریەمی[1] عەزرا خوا بووە، و دەیانپەرست وەك خوا بپەرستن، کە پارچە نانی خڕی پێکەوەبەستراویان بۆ دەکردە قوربانی پێی دەگوترا (کلیرس)، بۆیە بە خاوەنانی ئەم بیدعەیە دەگوترا کلیریەکان... لەگەڵ ئەمەشدا لە دوورگەی عەرەبیدا ژمارەیەکی زۆر لە کۆمەڵی جیاواز بە ناوی جیاجیاوە کۆبوونەوە، لە ترسی قەیسەرەکان پەنایان بۆ بردبوو..))

بیروباوەڕی کۆمەڵە مەسیحیەکان لە دوورگەی عەرەب و جیهانی دەوروبەریدا، بە جۆرێك بوو ، بە پێی وەسفی ئەو کەسەی بەرانبەر ئیسلام دەمارگیر بوو و خۆشی نەدەویست، واشی گومان پێنەبراوە لایدابێت لە مەسیحیەت و لە کاتێکدا لەتواناشیدا هەبوو نەرمونیانی بنوێنێت بۆیان، لە ڕاستیدا بیروباوەڕی کۆمەڵە مەسیحیەکان بەم جۆرە بوو، کە جێی سەرسوڕمان نیەو شایستەی شوێن پێ هەڵگرتنیش نین، شتێکی ڕوون و ئاشکراشە هەڵوێستی ئیسلام، هەڵوێستی ڕاستکەرەوەی تەواوکار بوو، نەك هەڵوێستی گواستنەوەی وەرگر، بێ هیچ تێگەشتن و زانینێك.

ئیسلام هات و بانگەوازی یەك خوای پاکی کرد، دوور لە بۆگەنیی هاوەڵدانان، دوور لە نەفامێتی دەمارگیری پشتاوپشت، پاك لە هەموو وێکچواندنێك کە لە پاشماوەی سروشتپەرستەکانەوە دزەی کردبوو بۆ ناو ئاینی خاوەن پەڕاوەکان.

ئەو خودایەی موسڵمان بڕوای پێیەتی، یەك خوایەو هیچ هاوەڵێکی نیە (سبحانه عما یشرکون).

.....

(١) قورئانی پیرۆز ئاماژەی بەوانە داوە لەو ئایەتەی دەفەرموێت * وَإِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ أَأَنتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَأُمِّيَ إِلَٰهَيْنِ مِن دُونِ اللَّهِ قَالَ سُبْحَانَكَ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أَقُولَ مَا لَيْسَ لِي بِحَقٍّ. المائدة/١١٦* واتە: کاتێکیش خوا فەرمووی: ئەی عیسای کوڕی مەریەم، ئایا ئەوەتۆ بەخەڵکیت وتوە: منیش و دایکیشم بە دوو خوا دابنێن لە خوار خوای پەروەردگارەوە؟ عیسا لە وەڵامدا وتی: پاکی و بێگەردی و بێ هاوەڵی شایستەی تۆیە، بۆم نیە من شتك بڵێم بۆ خۆم کە ماڤی من نەبێت؟

و ئەم خودا تاکو تەنیایە خوای یەك پشت نیە کە بیاندات بەسەر ئەوانی تردا بێ هیچ باشکاریەك، بەڵکو ئەو (خودای هەموو جیهانیانە)، سەرجەم مرۆڤایەتی دروستکردووە تا یەکتر بناسن و بەهۆی تەقواوە ڕێزدارین، و پلە پایەی هیچ عەرەبێك نەدراوە بەسەر هیچ عەجەمێکدا هیچ قەرەشیەك (قرشي) نادرێت بەسەر حەبەشیەکدا مەگەر بە تەقوا (پارێزگاری سنوورەکانی خودا) نەبێت.

* يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُم مِّن ذَكَرٍ وَأُنثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا ۚ إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِندَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ. الحجرات/١٣* واتە: ئەی خەڵکینە بێگومان ئێمە هەمووتانمان لەنێرو مێیەك دروستکردووە و کردوومانن بەچەندەها گەل و تیرە و هۆزی جۆربەجۆر، تا یەکتر بناسن و پەیوەندیتان خۆش بێت بەیەکەوە... بەڕاستی بەڕێزترینتان لای خوا ئەو کەسانەتان کەزۆرتر لەخواترسەو فەرمانبەرداری خوایە.

و ئەو پەروەردگارە تاك و تەنیایە: * لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ وَلَمْ يَكُن لَّهُ كُفُوًا أَحَدٌ. الاخلاص/٣-٤* واتە: هیچ کەسی لێ نەبووە و خۆشی لە کەس نەبووە. هەرگیز هاوتاو هاوشێوە و دەسەڵاتدارێکی تر نییە کە لەبەرامبەریەوە بوەستێت و هاوشانی بێت.

هیچ مرۆڤێك بە تاوانی مرۆڤێك ناگرێت، هیچ نەتەوەیەکیش بە تاوانی نەتەوەکانی پێشتر ناپرسرێتەوە، گێتی و مرۆڤایەتی تاوانبار ناکرێن بێ ناردنی پێغەمبەران.

* وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ . الفاطر/١٨*[1] واتە: هیچ گوناهبارێکیش گوناهی کەسانی تر هەڵناگرێت.

* تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُم مَّا كَسَبْتُمْ وَلَا تُسْأَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ. البقرة/١٣٤* واتە: ئەوانە ئوممەتێك بوون ڕۆشتن بەخۆیان و کردەوەی چاکیانەوە، ئێوەش هەرچی دەیکەن لە چاکە بۆ خۆتانە و بەرپرس نابن لە کارو کردەوەی ئەوان.

* وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّىٰ نَبْعَثَ رَسُولًا. الاسراء/١٥* واتە: ئێمەش سزای کەسمان نەداوە تا پێغەمبەرێکی بۆ دەنێرین.

.....

(١)ئەم تێگەشتنە لە کوێ لەگەڵ بیروباوەڕی ئەوانەی دەڵێن مرۆڤایەتی هەمووی تاوانبارە بەو هەڵەیەی ئادەم (علیه السلام) کردی، تەنانەت بە پێی درۆکانیان خوا ناچاردەبێت کوڕەکەی لە سێدارە بدات، خوا پاکو بێ لەکەیە لەم وەسفانە (تعالى الله عما يصفون).

ئاینەکەش ئایتی بەزەیی و دادپەروەریە، بەڵگەش سورەتەکانی قورئان بە مەهرەبانی و بەزەیی دەست پێدەکەن (بسم الله الرحمن الرحيم)

وَمَا رَبُّكَ بِظَلَّامٍ لِّلْعَبِيدِ. فصلت/٤٦ واتە: پەروەردگاری تۆ ستەم لە بەندەکانی ناکات.

* هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ. الحديد/٣* واتە: ئەو خوایە یەکەمینە و لەسەرەتاوە هەر هەبووەو کەس پێش ئەو نەبووە، دواهەمینە و کۆتایە، کەس دوای ئەو نامێنێت، هەروا ئەو زاتەدیارە و هەموو شت بەڵگەیە لەسەر بوونی، لەهەمان کاتدا زاتی خۆی نادیارە.

* وَسِعَ رَبِّي كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا. الانعام/٨٠* واتە: پەروەردگارم بەزانست و زانیاری هەموو شتێکی گرتۆتەوە.

* وَهُوَ بِكُلِّ خَلْقٍ عَلِيمٌ . يس/٧٩* واتە: ئەو بەهەموو دروستکراوێك زاناو ئاگایە.

لێکۆڵەرەوەی بەراوردکاری نێوان ئاینەکان دەتوانێت ئەوەی دەیەوێت بیڵێت سەبارەت ئەم خودا تاکوتەنیایە و پەروەردگاری جیهانیان و پەروەردگاری ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاواکان، تەنیا ئەوە نەبێت بڵێت: ئەم خوایە تیراژێکی وەرگیراوە لە بیروباوەڕی عەرەبە نەفامەکانەوە، یان لە عەقیدەی خاوەن پەڕاوەکان کە بە بیروباوەڕی جاهیلی تێکەڵ بووبێت [1] بەو جۆرەی جۆرج سیل وەسفی دەکات وەك لە سەرەتای پەرچڤەی قورئاندا کە کردوویەتی، چونکە عەقیدەیەکی خودایی گەر لە کەلەپووری نەفامەکانەوە وەرگیرابێت، ئەوا ئەو کات دەبوو لە مۆرکی دەمارگیری زیاتر هیچ شتێکی تری پێوە دیار نەبووایە، و پڕ دەبوو لە شانازیکردن بە پلەو پایەو دەسەڵات. و لە خڵتەو خەوش و بۆگەنیی هاوەڵدانان بەدەر نەدەبوو، لە نەهامەتیەکانی پەرستنەکان بەدەر نەدەبوو کە پڕن لە چەوت و چەوێڵی، نوشتەو پەناگرتنەکان (رقی وتعاویذ) کە شوێنی بەندایەتی و نوێژەکان دەگرنەوە.

موعجیزەی موعجیزەکان بەو جۆرەیە کە ئیسلام بەو شێوە نەبووە، بەڵکو بەوپەڕی ڕاشکاوی و یەکلاکردنەوەی دڵنیاوە دژی هەموو ئەمانە بووە، ڕێی بە پسانەوەو ڕێکەوتن و ملکەچی نەداوە لەمبارەوەو هیچ سیفەتێکیشی لە دەمارگیری جاهیلی و شانازیکردنی جاهیلی پێ قێزەونتر نیە،و دوژمنایەتی جاهیلی لەسەر جیاوازی تیرەو ڕەچەڵەك وکۆمەڵ پێناشرینتر نیە.

---

(١)ئەم درۆ هەڵبەستراوانە بەسەر مرۆڤی گەمژەشدا تێپەڕ ناکات، مەگەر کینە کوێری کردبن و عەقڵی لێ سەندبنەوە.

لە ناوجەرگەی وڵاتی دەمارگیریەوە ئەو ئاینە دەرچوو نکۆڵی دەمارگیریی دەکرد.
لە قوڵایی وڵاتی هۆزو تیرەکانەوە ئەو ئاینە بڵاو بووەوە کە بانگەوازی بۆ لای یەك خوای تاکوتەنیا و پەروەردگاری هەموو جیهانیان و ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاواکان دەکرد، پەروەردگاری هەموو نەتەوەکان و مرۆڤایەتی، بێ هیچ جیاوازیەك لە نێوانیاندا جگە لە جیاوازی چاکەخوازی و بڕواهێنان نەبێت.
لە کاتێکدا ئەو لێکۆڵەرەوانەی سیفەتی زانست ئەبەخشنە زانایانی بەراوردکاری نێوان ئاینەکان لە ڕۆژئاوادا، وەسف کردنیان بۆ ئیسلام وەك ئاشکرایە تەنیا بە پێی بیستنیانە، لە پێرەو و پابەندەکانیان یان لە دووبارەکراوە تەقلیدیەکان، وا دەردەکەوێت ئەوان بە شێوەیەکی تەواو و ژیرانە خۆیان زۆر ماندوو نەکردووە لەم ڕووەوە، کە بە تەواوی گرنگی بدەن بەم ئاینە بە شێوەیەکی گشتی و دوورو درێژ.
جا لە پەرتووکێکدا کە یەکێکە لە پەرتووکە تازەکان باس لە ئاینەکانی گرۆی ئادەمیزاد دەکات کە مامۆستای فەلسەفە لە زانکۆیەکی گەورە نووسیویەتی، نووسەری تایبەت بەم لێکۆڵینەوانە دوای ئاماژەکردن بە شمشێرو توندو تیژی و وەرگرتن لە ئاینی گاورو سابیئی و مەجوسیەکانەوە دەڵێت:
(موحەمەد پۆشیویەتی بۆ خوای پەروەردگاری پۆشاکێك لە ئاکاری عەرەبی و کەسایەتی عەرەبی..)[1]

.....

(١)زۆر سەیرتر دەبوو ئەوەی گوتویەتی ئاماژەو گەواهی پێ بدایە بەو ئایەتەی دەفەرموێ * قُل لَّوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لِّكَلِمَاتِ رَبِّي لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ أَن تَنفَدَ كَلِمَاتُ رَبِّي وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِ مَدَدًا . الكهف/١٠٩* واتە: پێیان بڵێ: ئەگەر دەریا هەمووی مرەکەب بێت و زانست و زانیاری پەروەردگارمی پێ بنووسرایە، دەریا تەواو دەبوو پێش ئەوەی زانست و زانیاری پەروەردگارم تەواو ببێت، ئەگەر چەندەها ئەوەندەی تر دەریاش بهێنن و بیکەنە مرەکەب، چونکە زانست و زانیاری پەروەردگار کۆتایی نایە و بێ سنوورە.

حسدا حملته من أجلها قديما كان في الناس الحسد

واتە:

حەسودی هەڵیگرتووە لەم بێناوەدا لەمێژەوە حەسودی لە مرۆڤ هەیە

هەروەها دانەر دەڵێت: (ئەو ڕاستیەی لێرەدا ئاماژەی پێ دەدەم و دەیخەمە ڕوو، بۆ هەموو لێکۆڵەرەوەیەکی ئەم ئاینە عەرەبیە دەردەکەوێت، هەروەها ئەو کەسایەتیە خواییە عەرەبیەش..)

بەم وەسفە کۆن و تەقلیدیانە نووسەر وەسفی خوای ئیسلام دەکات، دوای ئەوەی لێکۆڵینەوەی کردووە دەگاتە ئەوەی ئەمە بڵێت؟.. ئەی دەبوو چ بڵێت گەر هەر لە دوورەوە بە پڕوپاگەندە ئیسلامی ببیستایە؟!

ڕەنگە پێویستی بە جێهێشتنی (بسم الله الرحمن الرحیم) لەسەرەتای سورەتی الفاتحة نەبووایە، تا بزانێت موسڵمان گەردنکەچی خودای جیهانیانە، کە دوو جار وەسفی کردگار دەکات بە بەزەیی، لە کاتی دەستپێکردنی سورەتەکانی قورئانی پیرۆزدا.

ڕەنگە بیتوانیایە زۆر باشترو دروستر بەراوردکاریەکانی بکردایە گەر ڕازی بووایە بەو سیفەتە لە سیفەتەکانی خوای ئیسلام، ئەوسا بە کاری بەراوردکاری هەستایە لە نێوانیاندا، لەگەڵ ئەو سیفاتانەی لە ئاینەکانی تردا ناموسڵمانان هەڵیانبژاردووە بۆ خوا، دەبینین لەسەرەتای داواو پاڕانەوەکانیاندا ناوی پەروەردگار بە سیفەتەکانی هێزو دەسەڵات و جەبەروت دێنن.

الله خودای هەردوو جیهانە، پادشای ڕۆژی سزایە، تیراژێکی هەڵگەڕاوە نیە لە وێنەی الله لە بیروباوەڕی خاوەن پەڕاوەکاندا -وەك بانگەوازی بۆ دەکەن- بەڵکو ئەو سەرچاوەو ڕەسەنایەتیەیە کە هەر کاتێك ئەوەی لە عەقیدەی خودایی لا بدات هەر دەبێت بگەڕێتەوە لای ئەو، ئەو خودا گەورەیە بە تەواوترین شێوەیە کە لەسەریەتی، و بەتەواوترین شێوەیە کە پێویستە ببێت.

بۆیە ئەم عەقیدە خواییە لە ئیسلامدا ڕاستکەرەوەو تەواوکاری هەموو عەقیدەیەکی پێش خۆیەتی لە ڕێبازی ئاینەکاندا، یان لە ڕێچکە فەلسەفی و لێکۆڵینەوەکانی پەروەردگارێتیدا.

ئەم عەقیدە عەقیدەیەکی تەواوە، عەقیدەی هندیەکانی لە کارما ونرفانا ڕاستکردووەتەوە و تەواویشی کردووە، چونکە هی ئەوان عەقیدەیەکی پوچ و بەتاڵە، یان فەنایەکی لێزەوتکراوی زاتە، کە هیچ وەڵامدانەوەیەك لە نێوان ئەو و زیندووواندا نیە.

عەقیدەی ئیسلام عەقیدەیەکی تەواوە، ڕاستکەرەوەو تەواوکاری عەقیدەی مامۆستای یەکەمی مامۆستایانی فەیلەسوفە ڕۆژئاواییە کۆنەکان بوو، چونکە ئەو لە دامالین و

پـاکڕاگرتن تێگەشتنـی هەڵەی هەبـوو، ئەم هەڵەیە وایلێکـرد گـوتەی تەواوێتـی ڕەهـا وەك عەدەمی ڕەها لە داماڵین لە کاروکردار لێکبداتەوە، هەروەها داماڵین لە وێستیش.

ئاینی ئیسلام ئاینێکە بیروباوەڕە هەڵەکانی خواکان ڕاست دەکاتەوەو بە کاری تەواوکاریشیان هەڵدەسـتێت، کە لە ئاینـی نەتەوەکـانی پـێش خـۆی و شارسـتانیەکانیان و ڕێچـکەی فەیلەسـوفەکانیاندا دەربانبـڕیبوو؛ دەزانـین لە کوێـوە هـاتووە و چ پێغەمبەرێـك سـەرچاوەو بانگخوازی بووە؟

لە بیابانی عەرەب.

لە پێغەمبەرێکی نەخوێندەوار لە نێوان هەموو پێغەمبەرە ڕەوانەکراوەکان کە خـاوەنی پەڕاو و پەرستش بوون.

جا گەر ئەمە وەحی نەبێت لە لایەن خوداوە، دەبێت چی بە وەحی دابنرێت؟

هەرچۆنێك بـووە لە بەنەمردانـاتی موسـڵمانان بـۆ وەحی خـودایی کە بـۆی نێـردراوە بـا ببێـت، گەر نا چۆن کەسێکی نەخوێندەوار لە ناو جەرگەی بیاباندا بڕوا بە الله دێنێت؟ بە بڕوایەك لە هەمـوو ئەوانـی پـێش خـۆی تەواوتـر، گەر ئەمە وەحی نەبێـت لە لایەن خـوداوە؟ ئەوە بەردێکە چۆتە بەر چـاو و دڵەکان، گەر نکۆڵی وەحی لەسـەروو ئەم مـوعجیزە گەورەیەشـەوە بکەن! هەر لەبەر ئەوە ئەمە نابێتە جێی بڕوا چونکە پەسـەندی ناکات وێنەیەك لە وێنەکانی بەرهەست و ئەندێشە....وتەی عەقاد لێرەدا تەواو بوو.

***

پاشـان زۆر سـەیرەو جێـی پێکەنـین و گریـانە، بەراوردکـاری عەقیـدەی ئیسـلام لە بەشـی پەروەردگارێتیدا لەگەڵ وڕێنەو پوچایەتی مرۆڤەکان لەم ڕووەوە بکەین.

ئایا سەیر نیە ئاینێك کە ئەم دەقەی تیا بێت:

* وَلَوْ أَنَّمَا فِي الْأَرْضِ مِن شَجَرَةٍ أَقْلَامٌ وَالْبَحْرُ يَمُدُّهُ مِن بَعْدِهِ سَبْعَةُ أَبْحُرٍ مَّا نَفِدَتْ كَلِمَاتُ اللَّهِ. لقمان/٢٧* واتە: خۆ ئەگەر بەڕاستی هەرچی درەخت هەیە لە زەویدا ببنە پێنووس، دەریاش چەندەیە ببێتە حەوت ئەوەندە و (ببێتە مرەکەب و زانستی ونهێنی دروستکاوەکانی خوا بنووسنەوە)، ئەوە هێشتا زانست و زانیاری و فەرمانەکانی خوا هەر تەواو نابێت.

ئەمە بەراورد بکەین بە ئاینێك سەبارەت خودا بڵێت: جیماع دەکات، یان زۆرانبازی لەگەڵ دروسـتکراوەکانیدا دەگرێـت، تـا وای لێـدێت نزیـك دەبـن زاڵ بـن بەسـەریدا، یـان کـوڕی

هەبێت، واتا ژنی هەیە، نموونەی ئەم گوتە پوچ و سوکانە شایستەی ئەوە نین لەگەڵ ئەو وتە مەزنانەدا بەراورد بکرێن.!

لە هەر دەقێك بکۆڵینەوە دەربارەی زاتی خودا لە ئیسلامدا، هەموو ئەوە دەسەلمێنن کە ئەم دەقە -چ بە وتە یان بە وەحی- ئەوا لە لایەن هیچ شتێکەوە نە نێردراوە جگە لە(اللّٰه) -ﷻ- خودای تاکو تەنیا نەبێت.

بەڵام چی بکەین لە کەسانێك بە کوێری ڕاهاتوون، بە جۆرێکن حەز بە بینایی ناکەن!!

***

لە دیاردەکانی گەردوونمان کۆڵیەوە، ئەوانیش ڕێنموونیان کردین بۆ سیفاتەکانی خودا، کاتێکیش گەڕاینەوە بۆ (قورئان) پەڕاوی خودا، ئەوا زیاتر تێگەشتنمان یەقینی پەیدا کرد، زیاتر لە پانتاییەکانی باسەکەوە شتمان بۆ ڕوون بووەوە، بێگومان گەر ئێمە موسڵمان نەبووینایەو بە هۆی وەحیەوە ئاینی خودا لە مێشکماندا نەچەسپایە، ئەوا نەماندەتوانی بەم جۆرە خۆ لە قەرەی ئەم باسە بدەین.

ئەم ئاینە ئاینێکە؛ دەستی ژیرەی دەگرێت لەسەر ڕێی زانست، تا بۆی بسەلمێنێت لقەکان بە بنەماکانەوە دەبەستێتەوە، بنەماکانیش دەگێڕێتەوە بۆ سەرچاوە ئاینیەکەی کە جگە لە هەق هیچی تر نیە.

***

کەسانێك هەن نابیستن و ئاقڵ نابن و بیر ناکەنەوە، بیروباوەڕیان زۆر پوچە، کاتێکیش بانگ بکرێن بۆ ئەم پاکێتی و لۆژیکە کاربەجێیە، ڕەفزی دەکەن چونکە لەسەر بیروباوەڕێکی چەوت و چەوێڵ ڕاهاتوون، بە جۆرێکیش وەریانگرتووە بێئەوەی خۆیان ماندوو بکەن بە لێکۆڵینەوەوە، ئەو کەسانە وەك خودا سەبارەتیان دەفەرموێت:

* إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءَنَا عَلَىٰ أُمَّةٍ وَإِنَّا عَلَىٰ آثَارِهِم مُّهْتَدُونَ. الزخرف/٢٢* واتە: ئێمە باوو باپیرانی خۆمان لەسەر ئاین و بەرنامەیەکی ئاوا دیووە، بێگومان ئێمەش بەشوێن ڕێبازی ئەواندا هەنگاو هەڵدەگرین و ڕێنموویمان وەرگرتووە.

هەموو خاوەن بیروباوەڕە پوچەکان ئەم قسەیە دەکەن. ئایا کاتی ئەوە نەهاتووە ئەم جۆرە کەسانە چاوێك بە خۆیاندا بخشێننەوە؟! چونکە کێشەکە کێشەی هەڵبژاردن نیە؛ بەڵکو

کێشـەی چارەنوسـی ئـادەمیزادە: یـان بـۆ بەهەشـت یـاخود بـۆ نـاو ئـاگر، ئەیانسـوتێنێت بە شێوەیەکی هەمیشـەیی(خوا پەناماں بدات) گەر رێی ڕێنموونی خوایی نەگرنە بەر.

سروشتپەرسـتەکان، شـوبهێنەرەکان، یـان ئەوانەی سـیفاتی خـوا دەبەخشـن بە دروستکراوەکانی، ئەوانەی کە بە تەواوی سیفەتە بەرزەکانی خوداو ناوە پیرۆزەکانی ناناسن، بوونی تەواوی درك پێناکەن و دەسـەڵاتی هەمیشـەیی هەسـت پێناکەن و کۆمەکی بەرفراوانی ناناسن، و چۆن کاروباری دروستکراوەکانی بەڕێوە دەبات لەسـەرەتاوە تا کۆتایی. ئەوانەی ئایەت و نیشـانەکانی خـودا نـابینەوە لە هەمـوو دروسـتکراوەکانیدا، ئەوانە هیچیـان خـوا ناناسن.

تەنیا ئێمەی موسـڵمان بە تەواوی خـوا دەناسـین، بەوپەڕی تەواویەوە بە پاکی ڕادەگـرین، بە تەواویـش دەیپەرسـتین، کەسـێکیش بەشـی دووەم و سـێیەم لەم زنجیـرەیە بخـوێنێتەوە (الرسول، الاسلام) ئەوا ڕاستیەکی سەراسیمە بەخش دەبینێت، چونکە دەبینێت هەر خوای گەورە وەحی بەخش و کارسازەو وپستی بەم پێغەمبەرو ئاینە بووەو ڕەوانەی کردووە.

***

لە سەرچاوەکانی ئەم لێکۆڵینەوەیە:

١-الله يتجلى في عصر العلم	(جۆن كليفر) و كۆمەڵێك لێكۆڵەر
٢-العلم يدعو الى الايمان	كريسى مۆريسۆن
٣-الله و العلم الحديث	عبدالرزاق نوفل
٤-قصة الايمان	نديم الجسر
٥-الله	عباس محمودالعقاد
٦- العقائد	پێشەوا حەسەن بەننا
٧-الوجود الحق	د.حسن هويدي
٨-مصير البشرية	ليكۆنت دينوي
٩-حقائق الاسلام و أباطيل خصومه	عباس محمودالعقاد
١٠-مع الله في السماء	د. أحمد زكي
١١-مفتاح السعادة	الشيخ محمد الهاشمي
١٢-كراسة جامعية (كلية الطب)	د. الشطي
١٣-رسالة من الشيخ سعيد النورسي	ترجمة: د.سعيد رمضان البوطي

ناوەڕۆك

دەستپێك.....٤
پێشەكی زنجیرەی سێ بنەڕەتەكە.....٦
پێشەكی.....١١
دەروازەی ناسینی زاتی خودا.....١٧
دیاردەی یەكەم: دیاردەی بەڕابوونی گەردوون.....٣٤
دیاردەی دووەم: دیاردەی ویست.....٤٥
دیاردەی سێیەم: دیاردەی ژیان.....٥٨
دیاردەی چوارەم: دیاردەی وەڵامدانەوە.....٨٦
دیاردەی پێنجەم: دیاردەی ڕێپیشاندان.....٩٢
دیاردەی شەشەم: دیاردەی داهێنان.....١٠٦
دیاردەی حەوتەم: دیاردەی كارلەجێ.....١١١
دیاردەی هەشتەم: دیاردەی بایەخپیدان.....١٢٥
دیاردەی نۆیەم: دیاردەی یەكێتی.....١٤٣
هۆكارێتی.....١٥٥
سروشت.....١٦٠
یەكتاپەرستی.....١٦٨
گەڕانەوە بۆ دەسپێك.....١٧٤
بەڵگەی دیاردەكان لەسەر الله و ناوە پیرۆزەكان.....١٨١
بەراوردكاریەكان.....٢١٨
سەرچاوەكان.....٢٤٧
ناوەڕۆك ٢٤٨

گەر ئەم لێکۆڵینەوەت خوێندەوە ، دەبینیت گەورەترین ڕاستی کە زانست و ژیریی چەسپاندوویانەو هیچ دەمەقاڵێ هەڵناگرێ بریتیە لە بوونی خودای پاك و بە شکۆ ، و بریتیە لەو ڕاستیەی هیچ کەسێك لەم گەردوونەدا جگە لە موسڵمان خودا بەتەواوی ناناسێت..